

KNJIGA PROMJENA

Pokrovitelj:

INSTITUT ZA OTVORENO DRUŠTVO CRNA GORA

Podgorica
2001

Knjiga promjena

Izdavač: MINISTARSTVO PROSVJETE I NAUKE

Urednik: prof. dr Slobodan Backović

Redakcija: Željko Raičević Tatjana Novović, Miodrag Vučeljić, Vidosava Kaščelan, Maljota Nuculović, Radoslav Milošević - Atos

Lektor: Miroslava Obradović

Dizajn korica: Radoslav Milošević-Atos

Štampa: «Pobjeda» Podgorica

Tiraž: 6.000

Podgorica, 2001

SADRŽAJ

SADRŽAJ	3
UVODNA RIJEČ	7
UVOD	11
1. 1. Politički sistem i administrativna struktura	11
1. 2. Demografske odlike	12
1. 3. Makroekonomski indikatori	14
1. 4. Kulturno-istorijski okvir	15
1. 5. Službeni jezik i jezik manjina	19
Literatura	21
2. CILJEVI I PRINCIPI	23
2. 1. Ciljevi	23
2. 2. Polazišta i izvori principa	23
2. 3. Principi na kojima će se bazirati promjene	26
2. 3. 1. Decentralizacija sistema	26
2. 3. 2. Jednake mogućnosti	27
2. 3. 3. Izbor u skladu sa individualnim mogućnostima	28
2. 3. 4. Uvođenje evropskih standarda	29
2. 3. 5. Primjena sistema kvaliteta	29
2. 3. 6. Razvoj ljudskih resursa	30
2. 3. 7. Permanentno obrazovanje	32
2. 3. 8. Fleksibilnost	34
2. 3. 9. Prohodnost (vertikalna i horizontalna povezanost sistema)	34
2. 3. 10. Usklađenost programa sa nivoom obrazovanja	34
2. 3. 11. Interkulturalizacija	34
2. 3. 12. Postupnost uvođenja promjena	35
Literatura	36
3. ORGANIZACIJA I FINANSIRANJE OBRAZOVANJA	37
3. 1. Administracija i upravljanje	37
3. 1. 1. Sadašnje stanje	37
3. 1. 2. Stanje u drugim zemljama	39
3. 1. 3. Prijedlog promjena	43
3. 2. Privatne škole i predškolske ustanove	52
3. 3. Nadzor u sistemu vaspitanja i obrazovanja	56
3. 4. Nastavni kadar	60
3. 5. Prava i dužnosti učenika	65
3. 6. Uloga roditelja u organizaciji škole	66
3. 7. Finansiranje obrazovanja	71

3. 7. 1. Principi i izvori finansiranja	71
3. 7. 2. Republički budžet	72
3. 7. 3. Lokalna samouprava	72
3. 7. 4. Privatne škole	72
Literatura:	73
 4. PREDŠKOLSKO VASPITANJE I OBRAZOVANJE	 75
4. 1. Istorijski pregled	75
4. 2. Postojeći zakonski okvir	76
4. 3. Principi i ciljevi vaspitno obrazovnog rada u predškolskim institucijama	77
4. 3. 1. Principi	77
4. 3. 2. Ciljevi	77
4. 4. Obuhvaćenost uzrasta	78
4. 5. Veličina grupa i odnos između broja djece i broja vaspitača u grupi	80
4. 6. Obrazovni programi	82
4. 7. Strani jezici u vrtiću	88
4. 8. Djeca sa posebnim potrebama	89
4. 9. Trajanje boravka	91
4. 10. Praćenje, planiranje i evaluacija	94
4. 11. Osnivanje i finansiranje	95
4. 12. Pedagoška dokumentacija	96
Literatura	97
 5. OSNOVNO OBRAZOVANJE	 99
5. 1. Istorijski podaci	99
5. 2. Postojeći zakonski okvir	102
5. 3. Principi	103
5. 3. 1. Princip obaveznosti	103
5. 3. 2. Besplatno školovanje	103
5. 3. 3. Davanje prednosti kvalitetu obrazovanja u odnosu na kvantitet znanja	104
5. 3. 4. Princip razvoja svih aspekata ličnosti	105
5. 3. 5. Princip omogućavanja uspješnog završetka osnovne škole i nastavak školovanja	105
5. 3. 6. Princip saradnje učenika, nastavnika i roditelja	106
5. 3. 7. Princip integracije i posebne brige za učenike sa posebnim potrebama	106
5. 3. 8. Princip autonomnosti nastavnika	106
5. 4. Ciljevi	106
5. 5. Trajanje osnovne škole	108
5. 6. Ciklusi i izvođenje nastave u njima	110
5. 7. Upis u osnovnu školu	112
5. 8. Planovi i programi	113
5. 9. Školski kalendar	116
5. 10. Sedmični fond časova	118
5. 11. Časovna organizacija nastave	121
5. 12. Vrednovanje znanja	123
5. 13. Napredovanje u naredni razred i popravni ispiti	127
5. 14. Diferencijacija u školi	129
5. 15. Vanredno napredovanje učenika	132
5. 16. Školovanje učenika sa posebnim potrebama	133

5. 17. Djeca koja nijesu završila školu u redovnoj nastavi	135
5. 18. Veličina odjeljenja	137
5. 19. Strani jezici	138
Literatura	141
 6. GIMNAZIJE	 143
6. 1. Istorijski pregled	143
6. 2. Normativni okvir	144
6. 2. 1. Zakonska regulativa	144
6. 2. 2. Podzakonska regulativa	145
6. 3. Principi	147
6. 4. Ciljevi	147
6. 5. Gimnazije u Republici Crnoj Gori i nekim državama Evrope	149
6. 5. 1. Trajanje gimnazije	151
6. 5. 2. Upis učenika u gimnaziju	152
6. 5. 3. Vrste gimnazija	154
6. 5. 3. 1. Opšti smjer	154
6. 5. 3. 2. Društveno-jezički smjer	154
6. 5. 3. 3. Prirodno-matematički smjer	155
6. 5. 3. 4. Specijalističke gimnazije	155
6. 5. 3. 4. 1. Filološka gimnazija	155
6. 5. 3. 4. 2. Matematička gimnazija	155
6. 5. 4. Nastavni planovi i programi	157
6. 5. 5. Nastavni predmeti	162
6. 5. 6. Sedmični fond časova i školski kalendar	163
6. 5. 7. Uloga nastavnika	165
6. 5. 8. Vrednovanje znanja učenika	166
6. 5. 8. 1. Ocjene i vrste ocjenjivanja	166
6. 5. 8. 2. Šta se vrednuje	168
6. 5. 8. 3. Kako se vrednuje	169
6. 5. 8. 4. Kada se vrednuje	170
6. 5. 8. 5. Ko vrednuje	171
6. 5. 9. Maturalni ispit	172
6. 6. Dinamika promjena	175
Literatura	177
 7. STRUČNO OBRAZOVANJE	 179
7. 1. Istorijski pregled	179
7. 2. Principi	181
7. 3. Ciljevi	183
7. 4. Zakonski okvir	184
7. 5. Stručno obrazovanje u našem i drugim obrazovnim sistemima	186
7. 6. Socijalno partnerstvo	190
7. 7. Standardizacija zanimanja	191
7. 8. Standardi stručnog obrazovanja	191
7. 9. Stručne škole i njihovo trajanje	191
7. 10. Upis u stručne škole	198
7. 11. Nastavni planovi i programi	201
7. 12. Nastavni predmeti	207

7. 13. Praktično obrazovanje	210
7. 14. Vrednovanje znanja učenika	216
7. 15. Mogućnost preusmjeravanja	221
7. 15. 1. Neformalno obrazovanje	224
7. 16. Postupnost promjena	226
Literatura	228
 8. OBRAZOVANJE ODRASLIH	 229
8. 1. Uvod	229
8. 2. Istorijski pregled	230
8. 3. Postojeće stanje u obrazovanju odraslih	232
8. 4. Stanje u drugim zemljama	233
8. 5. Nedostaci postojećeg obrazovanja odraslih	237
8. 6. Postojeći zakonski okvir	237
8. 7. Principi	240
8. 8. Ciljevi	240
8. 9. Subjekti organizovanja obrazovanja odraslih	240
8. 9. 1. Osnovne škole i gimnazije	240
8. 9. 2. Stručne škole	242
8. 9. 3. Više škole i fakulteti	244
8. 9. 4. Narodni univerziteti i radnički univerziteti	244
8. 9. 5. Obrazovanje u preduzećima	246
8. 9. 6. Privredna komora	249
8. 9. 7. Zavod za zapošljavanje	251
8. 9. 8. Privatne škole	253
8. 9. 9. Auto škole	255
8. 9. 10. Strukovna udruženja, sportska udruženja i udruženja građana	256
8. 9. 11. Specijalni centri za obuku	256
8. 10. Vrste i način sticanja obrazovanja odraslih	257
8. 11. Nastavni planovi i programi	257
8. 12. Trajanje obrazovnih programa	258
8. 13. Praktična nastava	258
8. 14. Organizacija i upravljanje	258
8. 15. Finansiranje obrazovanja odraslih	259
8. 16. Sistem vrednovanja	260
8. 17. Sertifikati i diplome	260
8. 18. Kadrovi u obrazovanju odraslih	261
8. 19. Opšte-kulturno obrazovanje odraslih	262
Literatura	263
 PRILOZI	 265
ODLUKA O OBRAZOVANJU SAVJETA ZA PROMJENE U OBRAZOVANJU REPUBLIKE CRNE GORE	265
RJEŠENJE O IMENOVANJU KOMISIJA ZA PROMJENE U OBRAZOVANJU	267

UVODNA RIJEČ

Proces globalizacije i individualizacije, u ambijentu stalnih inovacija, čini sistem obrazovanja jednom od ključnih poluga razvoja. Potreba za usvajanjem novih znanja, odnosno potreba za njihovom brзом difuzijom, definiše promjenu sistema obrazovanja gotovo planetarnim zadatkom.

Savremeno doba odlikuje preduzetništvo, u njemu su inovacije normalne, stabilne i kontinuirane pojave. Shodno tome, znanje postaje osnovni resurs razvoja svakog društva i njegovih konkurentskih sposobnosti u budućoj globalnoj, na informacijama zasnovanoj, ekonomiji.

Navedeni globalni megatrend, kao i činjenica da se Crna Gora nalazi u periodu sveukupne tranzicije, imperativnim čini transformaciju sadašnjeg tradicionalnog sistema obrazovanja u nas.

Ciljevi promjena obrazovanja

Novi sistem obrazovanja mora biti kompatibilan sa strateškim razvojnim opredjeljenjima i ciljevima reformi u Crnoj Gori na izgradnji demokratskog, ekonomski prosperitetnog i otvorenog društva, zasnovanog na vladavini prava, skladnoj međuetničkoj koegzistenciji, razumijevanju i toleranciji.

Struktura ciljeva promjene obrazovanja ima dva nivoa i to: nivo društvenih ciljeva i nivo samih obrazovnih ciljeva. No, ostvarenje ciljeva na tim nivoima, zahtijeva i obezbjeđenje određenih strategijskih pretpostavki.

- **Nivo društvenih ciljeva** sadrži oblikovanje građana koji će:
 - dati svoj doprinos ekonomskom progresu (rast društvenog proizvoda, zaposlenosti, životnog standarda i sl.);
 - imati odgovorno ponašanje u odnosu na principe i norme građanskog i demokratskog društva;
 - biti spremni za doživotno učenje, kako bi se prilagođavali promjenama na tržištu rada.
- **Nivo obrazovnih ciljeva**, indikatori efikasnog sistema obrazovanja:
 - visoka prolaznost učenika i studenata uz ostvarivanje kvaliteta znanja;
 - povećanje stepena obuhvaćenosti osnovnoškolske populacije školovanjem poslije osnovne škole;
 - povećanje broja učenika i studenata koji će steći, zadržati, razumjeti i koristiti stečena znanja i građanske vrijednosti;
 - zadovoljni i motivisani nastavnici.

Strategijske pretpostavke za ostvarenje navedenih makro ciljeva su:

- a) Visok kvalitet učenja i nastave, što pretpostavlja:
 - primjenu savremene nastavne prakse;
 - opremu učionice u skladu sa zahtjevima metodološkog pluralizma u nastavnom procesu;
 - kvalitetne nastavnike;
 - adekvatno opremljene škole;
 - pristup ranom obrazovanju i vaspitanju;
 - aktivnu ulogu roditelja;
 - saradnju sa lokalnom zajednicom.
- b) Viši standard uslova rada i učenja:
 - adekvatan odnos broja učenika i nastavnika;
 - jasno definisani nastavni standardi;
 - razuđivanje mogućnosti učenja i fleksibilnost nastavnih planova.

Obezbeđenje strategijskih pretpostavki i dosezanje definisanih strategijskih ciljeva zahtijeva oblikovanje novog sistema obrazovanja koji će imati:

- kvalitet demokratizovanog i decentralizovanog sistema;
- organizacionu strukturu sa ugrađenim mehanizmima samousavršavanja;
- partnerstvo škole, zajednice i privrede.

Ovim se dobijaju generalni atributi koncepcije nadgrađenog sistema obrazovanja u Crnoj Gori. Sistema obrazovanja koji će imati stalnu funkcionalnu vezu sa kontinuiranim i razuđenim promjenama u društvu, a time i sa tržištem rada.

Strategija reforme sistema obrazovanja

Promjena sistema obrazovanja je proces restrukturiranja jednog veoma složenog i razuđenog društvenog sistema. Inostrana iskustva pokazuju, da je riječ o izuzetno složenom zadatku.

Strategija sistema obrazovanja sadrži dvije osnovne faze i to:

- Formulisanje novog obrazovnog sistema;
- Plan implementacije.

Faza **formulisanje novog obrazovnog sistema** sadrži sljedeće ključne elemente:

- **Definisanje koncepcije**, odnosno vizije novog sistema obrazovanja;
- **Definisanje novih zakona**, kojima se oblikuje institucionalni, odnosno zakonski okvir novog sistema, na osnovu usvojene koncepcije;
- **Definisanje novih nastavnih planova i programa** za pojedine podsisteme obrazovnog sistema.

Faza implementacije novog sistema je proces koji će obuhvatiti duži vremenski period dograđivanja sistema. Sljedstveno tome, sama **strategija implemetacije** mora definisati sljedeće elemente:

- Periodizaciju predstojećeg dugog roka na pojedine vremenske etape;

- Formulisanje ciljeva implementacije po definisanim pojedinim periodima, odnosno etapama;
- Definisanje potrebnih finansijskih, kadrovskih i drugih resursa, saglasno formulisanim ciljevima, po pojedinim vremenskim periodima.

Dakle, tempo implementacije biće determinisan objektivnim mogućnostima u određenim vremenskim intervalima.

Formulisanje novog obrazovnog sistema

Prvi konstitutivni elemenat ove faze je definisanje koncepcije novog sistema obrazovanja. Proces definisanja nove koncepcije traje gotovo dvije godine, uz istovremene aktivnosti na pripremi ostalih elemenata ove faze.

Radna verzija nove koncepcije, pod nazivom: Knjiga za promjene prošla je dva kruga javne rasprave. Naime, organizovanjem dva kruga javne rasprave, prvi sa širokim i drugi sa užim opsegom, primjenjen je tzv. metod lijevka u testiranju predloženih rješenja.

Prvi krug javne rasprave obuhvatio je znatan dio stručne i opšte javnosti. Prijedlozi i nova rješenja su razmatrana u skoro svim većim kolektivima srednjih škola, dok su separati predškolskog i osnovnog obrazovanja razmatrani na regionalnom nivou.

U javnoj raspravi učestvovao je veliki broj prosvjetnih radnika, učenika, roditelja, aktiva nastavnika, predstavnika socijalnih partnera, institucija, nevladinih organizacija i međunarodnih eksperata.

Sve primjedbe, prijedlozi i sugestije su objedinjeni u posebnoj svesci koju je objavilo Ministarstvo prosvjete i nauke.

Prvi krug javne rasprave je nedvosmisleno pokazao, da prosvjetna i opšta javnost podržava promjene u sistemu obrazovanja.

Dominantan dio javnosti je podržao i predloženu koncepciju dograđivanja sistema obrazovanja.

Na, javna rasprava je učinila otvorenim i dileme u vezi sa nekim rješenjima, te je pripremljen Aneks Knjige za promjene koji je ponuđen, sada samo stručnoj javnosti na izjašnjavanje. To je bio drugi krug rasprave koji je održan na trodnevnom seminaru u septembru.

Seminar je okupio ugledne prosvjetne radnike, direktore škola, pedagoge, psihologe, roditelje, predstavnike NVO i druge, koji su razmijenili mišljenja u domenu preostalih »otvorenih pitanja«.

Seminar je omogućio stručnim komisijama da dođu do finalne verzije koncepcije sistema obrazovanja, sada pod naslovom Knjiga promjena.

O Knjizi promjena

Knjiga promjena predstavlja integralnu kompoziciju savremenog sistema obrazovanja. Ishodišta za takvu ocjenu nalaze se u sljedećem:

- Knjiga promjena je obradila integralno sistem obrazovanja, do nivoa visokog obrazovanja, u mjeri mogućeg, polazeći od naše dosadašnje prakse, evropskih iskustava i ciljeva koji se žele dosegnuti.
- Ponuđena koncepcija sistema obrazovanja je, bez sumnje, ugradila generalne principe evropskih obrazovnih sistema, tj. princip demokratičnosti, autonomnosti, jednakih mogućnosti, decentralizacije, deregulacije, fleksibilnosti, depolitizacije i transparentnosti kvaliteta obrazovanja.

Na kraju treba istaći:

- Na izradi ove koncepcije bio je angažovan dominantan broj autoriteta struke i nauke, sa kojima raspolazemo;
- Bilo je formirano pet višečlanih komisija za pojedine nivoe obrazovanja: predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovna škola, srednje stručno obrazovanje, gimnazija i obrazovanje odraslih;
- U radu komisija bili su angažovani i inostrani konsultanti iz Velike Britanije, Finske, Norveške, Holandije, Rumunije, Mađarske i veći broj stručnjaka iz Slovenije.
- Iskustva Slovenije su, s obzirom na činjenicu da smo i mi i oni imali isti sistem obrazovanja, te da su oni već nekoliko godina u fazi implementacije novog sistema, bila osobito korisna.
- Nova koncepcija je nastala i kao rezultat javne rasprave stručne i opšte javnosti Crne Gore.

Ova koncepcija nam omogućava da idemo dalje. Tempo je bitna dimenzija transformacije svakog društvenog sistema, a time i sistema obrazovanja. Kašnjenje, odlaganje, vječne dileme, insistiranje na perfektnim rješenjima je obesmišljavanje promjena.

Na to nemamo pravo. Naša je dužnost da što prije dogradimo sistem obrazovanja za generacije koje su tu i one koje dolaze. Nakon konceptualizacije, prihvatanja novog zakonodavstva i promjene nastavnih planova i programa, čeka nas druga faza implementacije promjena. Ubijeđen sam da ćemo i u Vladi i Skupštini ubrzati implementaciju odlukom za Crnu Goru znanja – odlukom da je obrazovanje naš prioritet i kada su u pitanju javne finansije.

MINISTAR PROSVJETE I NAUKE
Prof. dr Predrag Ivanović

UVOD

1. 1. Politički sistem i administrativna struktura

Republika Crna Gora je demokratska, socijalna i ekološka država, koja za osnovne postulate u organizaciji vlasti utvrđuje principe i načela podjele vlasti, legalitet i vladavinu prava.

Tako Ustav Republike Crne Gore¹ određuje da zakonodavnu vlast vrši Skupština, izvršnu Vlada, a sudsku sudovi.

Crna Gora je parlamentarna država. Njenu skupštinu čine poslanici koje biraju građani neposrednim tajnim glasanjem, na osnovu opšteg i jednakog biračkog prava. Odlukom o utvrđivanju broja poslanika koji se biraju u Skupštinu Republike Crne Gore², na prijevremenim izborima u 2001. godini utvrđeno je da se u Skupštinu Republike Crne Gore bira 77 poslanika.

Nadležnosti Skupštine su: donošenje Ustava, zakona, drugih propisa i opštih akata, prostornog plana Republike Crne Gore, Budžeta i završnog računa. Utvrđuje načela za organizaciju državne uprave, potvrđuje međunarodne ugovore iz nadležnosti Republike, raspisuje republički referendum, raspisuje javne zajmove i odlučuje o zaduživanju Republike Crne Gore. Bira i razrješava predsjednika i članove Vlade, predsjednika i sudije Ustavnog suda, predsjednike i sudije svih sudova, imenuje i razrješava državnog tužioca i druge funkcionere, daje amnestije za krivična djela utvrđena republičkim zakonom. Vrš i druge poslove utvrđene Ustavom.

Predsjednika Republike biraju građani neposrednim i tajnim glasanjem na period od 5 godina.

Predsjednik Republike predstavlja Republiku u zemlji i inostranstvu, proglašava ukazom zakone, raspisuje izbore za Skupštinu, predlaže Skupštini kandidata za predsjednika Vlade, predsjednika i sudije Ustavnog suda.

Ustav takođe, u okviru osnovnih nadležnosti Vlade, određuje da Vlada utvrđuje organizaciju i način rada državne uprave i vrši nadzor nad radom ministarstava i drugih organa uprave potčinjenih Vladi i predstavljaju neposredan i operativni dio izvršne vlasti. Vlada mora uživati povjerenje parlamenta.

¹ Ustav Republike Crne Gore, Službeni list Republike Crne Gore, br. 48/92, Podgorica

² Odluka o utvrđivanju broja poslanika koji se biraju u Skupštinu Republike Crne Gore, Službeni list Republike Crne Gore, br. 7/2001, Podgorica

Poslove državne uprave vrše ministarstva i organi uprave, a pojedini poslovi državne uprave mogu se zakonom prenijeti na lokalnu samoupravu. Državna uprava, kao sastavni operativni dio državne vlasti, prije svega izvršava i obezbjeđuje izvršavanje zakona i drugih propisa i opštih akata, rješava u upravnim stvarima, vrši upravni nadzor i druge poslove utvrđene zakonom.

Makro organizaciju državne uprave u Republici Crnoj Gori čine 18 ministarstava, dvije republičke uprave, tri republička sekretarijata i 8 republičkih upravnih organizacija.

1. 2. Demografske odlike

Republika Crna Gora ima površinu od 13.812 km². Prema procjenama Republičkog zavoda za statistiku iz 1998. godine u Crnoj Gori je živjelo 650.575 stanovnika.³

Crna Gora je među zemljama koje imaju nisku gustinu naseljenosti, 44 stanovnika na kilometar kvadratni. Gustina naseljenosti je neravnomjerna. Najgušće je naseljena središnja regija sa gradovima Podgorica, Nikšić i Cetinje.

Prema procjenama Zavoda za statistiku iz 1998. godine, prirodni priraštaj je bio 6 promila.⁴ U starosnoj strukturi dominira mlađe stanovništvo, starosti do 29 godina, odnosno 303.704 lica.⁵ Procenat starijeg stanovništva, preko 55 godina, je niži od evropskog prosjeka i iznosi 13,3% od ukupnog stanovništva ili 81.812 lica.

Polna struktura je ujednačena. Prema popisu iz 1991. godine u Republici je bilo 305.931 muškaraca i 309.104 žene.⁶

Nacionalnu strukturu čine: Crnogorci 380.467 ili 67,86%, Muslimani 89.614 ili 14,57%, Srbi 57.453 ili 9,34%, Albanci 40.415 ili 6,57%, Hrvati 6.244 ili 1,02% i ostali.⁷

Prema popisu iz 1991. god. u obrazovnoj strukturi dominiraju lica sa završenom srednjom stručnom spremom. Po ovom popisu srednju stručnu spremu završilo je 160.735 lica ili 35%. Samo osnovno obrazovanje steklo je 135.554 lica ili 29,5%, dok više i visoko obrazovanje ima 40.753 građana Republike ili 8,8%. Nepismenih stanovnika starijih od 10 godina ima 30.443 ili 5,9% od ukupne populacije. Zanimljivo je napomenuti da u ovom broju nepismenih ima čak 25.217 žena.

Radno aktivnog stanovništva u Republici ima 237.280 ili 38,5%. Prema popisu iz 1991. godine u privrednim djelatnostima radilo je 84.082 lica, a u vanprivrednim 36.108 lica.

³ Statistički godišnjak Republike Crne Gore (1999), Podgorica, (Prema popisu iz 1991. broj stanovnika je bio 615.035)

⁴ Prema popisu iz 1991. godine prirodni priraštaj je iznosio 9,1 promil.

⁵ Statistički godišnjak Republike Crne Gore (1999), Podgorica, (Podaci za 1991. godinu)

⁶ Statistički godišnjak Republike Crne Gore (1999), Podgorica, (Podaci za 1991. godinu)

⁷ Ibid.

Prema procjenama Republičkog zavoda za statistiku, u decembru 1998. godine bilo je nezaposlenih lica 68.923 ili 10,6%.

Popis stanovništva u Crnoj Gori (stara Crna Gora) prvi put su izveli Turci. Po Turskom posebnom zakonu (kanun-nama) iz 1523. godine, u Crnoj Gori je bilo 3.151 kuća.⁸

Turska popisna poreska knjiga defter iz 1570. godine navodi u Crnoj Gori 2.951 kuću, a defter iz 1614. godine. navodi 87 sela i 3.377 kuća.

Tabela: 1. 2. 1: Stanovništvo i gustina naseljenosti od 1921. godine

Godina popisa	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Br. st.	311341	360044	377189	419873	471894	529604	584310	615035
Gust. naselj.	22,5 st./km ²	26,1 st./km ²	27,3 st./km ²	30,4 st./km ²	34,2 st./km ²	38,3 st./km ²	42,3 st./km ²	44,5 st./km ²

Tabela: 1. 2. 2: Uporedni pokazatelji gustine naseljenosti broja stanovnika i površine, Republike Crne Gore i nekih evropskih zemalja.⁹

Zemlja	Površina	Broj stanovnika	Gustina naseljenosti
Crna Gora	13812 km ²	650575	44 st./km ²
Slovenija	20000km ²	2000000	98 st./km ²
Albanija	29000km ²	3000000	116 st./km ²
Italija	301000km ²	58000000	188 st./km ²
Mađarska	93000km ²	23000000	98 st./km ²
Holandija	41000km ²	15000000	365 st./km ²

Tabela: 1. 2. 3: Starosne grupe u ukupnom broju stanovnika na popisima u Republici Crnoj Gori¹⁰

Starosna grupa	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991
0-4 god.	35573	55426	44978	59376	61280	54500	54601	50708
5-9	41692	46126	51074	41918	58565	56932	52632	52413
10-14	40050	29986	48293	47850	51812	57707	53314	52337
15-19	26869	35304	39586	46386	38132	57307	57569	50782
25-29	19669	26556	19958	31460	38332	32025	49524	48595
45-49	12380	14483	17942	17868	18970	23074	33922	27742
55-59	8873	10626	14392	14005	16636	18157	22324	31218
65 i više	18791	22651	27767	30930	33452	40417	48021	50603
Ukupno	311341	360044	377189	419873	471894	529604	584310	615035

⁸ Radusinović, P. (1991), Stanovništvo i naselja Zetske ravnice od najstarijeg do najnovijeg doba, Nikšić

⁹ Pregled (1999), Savezni zavod za statistiku, Beograd

¹⁰ Statistički godišnjak Republike Crne Gore (1999), Podgorica

Tabela: 1. 2. 4: Grafikon kretanja školske omladine u Crnoj Gori (5-19 godina)
Izraženo prema desetogodišnjim popisima stanovništva¹¹

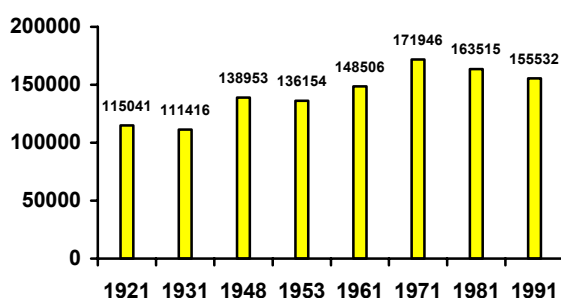

Tabela: 1. 2. 5: Pregled zaposlenosti prema industrijskim granama i vanprivrednim djelatnostima¹²

Industrija i rudarstvo	Poljoprivreda i ribarstvo	Šumarstvo	Građevinarstvo	Saobraćaj	Trgovina	Ugostiteljstvo i turizam	Zanatstvo	Obrazovanje i nauka	Zdravstvo
36103	3220	1908	5688	11642	9597	7795	1153	14242	10572

1. 3. Makroekonomski indikatori

Republika Crna Gora po svom geografskom položaju pripada jadransko-dinarskom dijelu Balkanskog poluostrva. Prostor Crne Gore karakterišu prirodne raznolikosti i kontrasti. Tako se na rastojanju od 190 kilometara vazdušne linije (najjužnija i najsjevernija tačka), u prirodno-geografskom smislu, izdvajaju tri regije: Crnogorsko primorje, Kraški predio- središnji dio Republike Crne Gore sa ravnica Zeta, Bjelopavlići i Nikšićko polje i planinski sjever ispresijecan dubokim rječnim dolinama. Rudno bogatstvo teritorije Crne Gore je nedovoljno istraženo i izučeno. Dosadašnja proučavanja ukazuju da ovaj prostor raspolaže vrijednim i raznovrtnim bogatstvom. To se odnosi na ogromno bogatstvo mora preko razvoja kompleksa pomorske privrede i turizma. Obilan je i raznovrstan fond šuma i biljne vegetacije. Značajani su: hidroenergetski potencijal od blizu 8 milijardi kWh godišnje, rezerve crvenih i bijelih boksita, olovno-cinkane rude i uglja. Što se tiče strukture poljoprivrednog zemljišta u cjelini, ona nije povoljna. Međutim, u pojedinim dijelovima (priobalno područje, Zetsko-bjelopavlička ravnica i brdsko niže planinsko zemljište) Crne Gore postoji realna mogućnost za proizvodnju zdrave hrane. Ovo su najvažniji prirodni indikatori za razvoj ekonomije.

¹¹ Statistički godišnjak Republike Crne Gore (1999), Podgorica, (Podaci za 1991. godinu)

¹² Statistički godišnjak Republike Crne Gore (1999), Podgorica, (Procjena za 1998. godinu)

Republika Crna Gora je u periodu poslije drugog svjetskog rata pristupila intenzivnim procesima elektrifikacije i industrijalizacije. Razvijeni su kapitalni infrastrukturni objekti: pomorske privrede, saobraćaja, crne i obojene metalurgije, rudarstva, metaloprerađivačke i drvoperadiivačke industrije. Značajan segment privrede Republike Crne Gore je i agroindustrijski kompleks.

U posljednje tri decenije u Crnoj Gori turizam se sve uspješnije razvija i afirmiše kao jedan od glavnih pravaca razvoja privrede Republike. Turizam svojim razvojem poboljšava i čitav niz privrednih i neprivrednih djelatnosti od kojih zavisi turizam. Takođe, u domenu društvenih djelatnosti postoji značajan izvor mogućnosti daljeg razvoja.

Nauka, obrazovanje i kultura podstiču razvoj društvenog standarda i prosperiteta društva u cjelini.

1. 4. Kulturno-istorijski okvir

Hiljadugodišnja kulturno-prosvjetna djelatnost na prostoru današnje Crne Gore nije išla samo uzlaznom putanjom, već je, na razmeđu Istoka i Zapada, nužno doživljavala svijetle trenutke i duža zamračenja. Ovuda su tekle seobe naroda, dešavale se smjene civilizacija, preplitanja kulturnih uticaja, sukobi vjerski i etnički.

Jedan od takvih istorijskih procesa započeo je pošto su se slovenska plemena u VI i VII vijeku naselila na području Duklja, nazvane po rimskom gradu Doklei. Smjestili su se duž važnijih saobraćajnica, rječnih tokova i u susjedstvu primorskih gradova. Ovo područje je bilo u sastavu Vizantijskog Carstva, ali u vjerskom pogledu u djelokrugu rimske crkve. Vizantiji je bilo u interesu da feudalizacijom slovenskog življa i njegovom hristijanizacijom što prije integriše pridošlice u svoje državno tkivo. Zato je ona prihvatila učenike Ćirila i Metodija, hrišćanske misionare iz Soluna, tvorce prvog slovenskog pisma. Poslije smrti svojih učitelja, s misionarskim iskustvom započeli su rad na širenju hrišćanstva i na prostorima Duklje i Dalmacije. Oni su istovremeno širili i pismenost na ćirilo-metodijskom pismu, nazvanom glagoljica, a uskoro i na jednostavnijoj ćirilici, koju su sačinili njihovi nasljednici u Makedoniji.

U isto vrijeme na istočnu obalu Jadranskog mora iz Italije prelaze benediktinci, pripadnici monaškog reda Sv. Benedikta, čije je sjedište bilo u Monte Kasinu. Oni su odigrali posebno značajnu ulogu u propagiranju hrišćanstva u Duklji gdje podižu brojne manastire i organizuju zavidnu misionarsko-prosvjetiteljsku djelatnost. U radu su koristili iskustva učenika Ćirila i Metodija tako što su propovijedi izvodili na narodnom jeziku. Cio ovaj misionarsko-prosvjetiteljski rad imao je udjela i u stvaranju dukljanske nezavisne države.

Do dukljanske nezavisnosti došlo se postepeno. Dukljanski knezovi (arhonti), koristeći se slabljenjem vizantijske centralne vlasti krajem X i početkom XI vijeka, sve su više naginjali osamostaljivanju svoje zemlje. Poslije nekoliko neuspjelih pokušaja svojih prethodnika, to je uspjelo knezu Vojislavu. Vojislav je porazio

vizantijsku vojsku kod Bara 1042. godine i ovladao Zahumljem i Travunijom. Duklja, koja se u to doba počinje nazivati i Zetom, postaje nezavisna država koja će pod nasljednicima kneza Vojislava - Vojislavljevićima - doživjeti zapažen uspon. Vojislavov sin i nasljednik Mihailo dobio je kraljevsku titulu od pape Grgura VII (1077). On je reorganizovao upravu i protjerao feudalce naklonjene Vizantiji, a njegov sin Bodin proširio je granice svoje zemlje na Skadar, Rašku (Srbiju) i Bosnu i izdejstvovao kod pape Klimenta III da se Barska biskupija izdigne u rang nadbiskupije (1089), čime je dobio crkvenu nezavisnost.

U doba Vojislavljevića, do druge polovine XII vijeka, odvijala se u Duklji živa duhovna i kulturno-prosvjetna aktivnost, čija su žarišta bila u benediktinskim manastirima pri kojima su, pored monaških, radile i opšteobrazovne škole. U njima je obavljana obimna prepisivačka djelatnost, njegovan narodni duh i tradicija, o čemu svjedoči Barski ljetopis popa Dukljanina iz XII vijeka, najvredniji sačuvani pisani spomenik iz tog vremena. Cvjetala je književnost na narodnom jeziku, pisana glagoljicom, ćirilicom i latinicom.

U prvoj polovini XII vijeka počinje postepeno slabljenje Vojislavljevićke države, kao posljedica trvenja oko nasljeđa prijestola i složenih zbivanja u širem okruženju. Uporedo sa tim stupa na scenu nova regionalna sila - Raška. Njen veliki župan Stefan Nemanja uspijeva da se oslobodi vazalskog položaja prema Vizantiji, da učvrsti svoju vlast uz podršku crkve i da krene u osvajanja. On je, u savezu sa Mađarima, prvo zaratio protiv Vizantije (1183), a onda osvojio Zetu, Zahumlje, Travuniju kao i Metohiju. Zeta će u narednih oko 180 godina biti u sastavu nemanjićke Srbije, kao pokrajina kojom su upravljali istaknuti članovi vladarskog doma Nemanjića.

U duhovnom i društvenom životu Zete nastupio je veliki preokret. Umjesto katoličanstva pravoslavlje zauzima položaj povlašćene vjeroispovijesti. Uz katoličke crkve i manastire na primorju ili umjesto njih ubrzano se podižu pravoslavni hramovi, a u unutrašnjosti vlastela se nadmetala u podizanju zadužbina koje postaju centri bogate obrazovne, kulturne i umjetničke aktivnosti. Srpska pravoslavna crkva učvršćuje svoj položaj poslije osamostaljivanja srpske arhiepiskopije, koju je izdejstvovao Nemanjin sin Sava (1219), prvi srpski arhiepiskop. On osniva mrežu mitropolija od kojih je jedna bila Zetska mitropolija.

Misija benediktinaca postepeno jenjava i oni se povlače u gradove. Barska nadbiskupija, međutim, nastavlja sa radom. Odnosi između dvije crkve u ovom periodu bili su korektni. Neki od namjesnika nemanjićkog dvora u Zeti bili su naklonjeni katoličkoj crkvi i pomagali je materijalno.

Iz ovog perioda ostali su brojni tragovi preplitanja i prožimanja istočne i zapadne kulturne tradicije, koji se ogledaju u sakralnoj arhitekturi nemanjićke Srbije, ornamentici, iluminacijama obrednih knjiga, čak i u oblicima slova u rukopisnim knjigama, koji podsjećaju na manire rukopisaca glagoljaša. Preko Zete dospjeli su u srpsku literaturu novi književni rodovi - srednjevjekovni roman i pripovijetka.

U doba raspada Dušanovog carstva Zeta je bila među prvim pokrajinama koje su se osamostalile. Vrijeme od šezdesetak godina, koliko je trajala vlast Balšića u Zeti (1360-1421), nije bilo pogodno za sadržajnu prosvjetno-kulturnu aktivnost jer je

sva pažnja morala biti usmjerena na prijetuću tursku najezdu. Jedini znaci njegovanja pismenosti mogli su se zapaziti u basenu Skadarskog jezera, naročito u onim malim manastirima na ostrvcima (goricama) u Krajini i na području Boke Kotorske gdje je radila Gramatikalna škola.

U još težem položaju bili su Crnojevići. Njihov predak Radič odvojio se od Balše II Balšića i osamostalio se na uskom području između Kotora i Budve, da bi njegov nasljednik Ivan Crnojević (1465-1490)¹³, oslanjajući se na Veneciju, uspio da ovlada Zetom, a onda bio prinuđen da taktizira s Turcima, povlačeći se postepeno sa Žabljaka, preko Oboda riječkog do Cetinja, gdje je podigao svoj dvor i sagradio manastir u koji je premješteno sjedište Zetske mitropolije. Njegov sin i nasljednik Đurađ u takvim prilikama nabavlja štampariju, prvu na jugoistoku Evrope, u kojoj je 1493. štampan Oktoih. Iako se ta štamparija, iz koje je izašlo samo nekoliko knjiga, ugasila gašenjem crnogorske nezavisnosti (1499), ona je imala ogroman kulturno-istorijski značaj. Ona je nesumnjivo podsticajno djelovala na Božidara Vukovića Podgoričanina da sa sinom Vićencom nastavi u Veneciji štampanje ćirilčkih obrednih knjiga, između 1519. i 1550. godine.

Nakon pada većeg dijela Crne Gore pod tursku vlast (1499), nastaje skoro 200-godišnji period političke i duhovne stagnacije. Turci su uveli svoju vlast, ali ona nije mogla da funkcioniše u teško pristupačnoj podlovcenskoj Crnoj Gori, a jedva nešto bolje u Brdima. Nosioći otpora bila su plemena koja su se, u nedostatku institucija državne organizacije, konstituisala kao autonomne ekonomsko-teritorijalne zajednice. O školama nije moglo biti ni riječi, pa je zavládala opšta nepismenost. Samo su rijetki znatizeljni pojedinci uspijevali da kod sveštenika, inače oskudnog obrazovanja, steknu elementarnu pismenost. U Boki Kotorskoj, kojom je dugo upravljala Mletačka Republika, kulturno-prosvjetna aktivnost bila je bolja. Na tom području tokom XVI i XVII vijeka radilo je nekoliko privatnih pomorskih škola.

Iako su plemena bila nosioci otpora turskoj vlasti, ona će zbog svoje autarhičnosti kasnije postati smetnja zajedničkoj oslobodilačkoj borbi. Ta nova faza oslobodilačke borbe započinje u Crnoj Gori krajem XVII vijeka, kad je na mitropolitsku stolicu, po izboru Crnogoraca sjeo vladika Danilo Petrović-Njegoš (1696-1735)¹⁴, koji je objedinio duhovnu i svjetovnu vlast. Proklamovao je "borbu neprestanu" sa Turcima, do konačnog oslobođenja. Za vrijeme njegove vladavine uspostavljeni su bliski odnosi Crne Gore s Rusijom, a održavao je veze sa Austrijom i Venecijom. Crna Gora sve više postaje predmet političkih kombinacija evropskih država. Njegovu politiku nastavili su, manje ili više uspješno, i njegovi nasljednici, vladike Sava i Vasilije, ali je najveći doprinos oslobodilačkoj borbi Crnogoraca dao vladika Petar I Petrović Njegoš (1782-1830)¹⁵, čovjek izuzetnih sposobnosti i vrlina, vojskovođa, državnik, etičar i književnik. Poslije sjajnih pobjeda u bitkama na Martinićima i Krusima, u kojima je predvodio Crnogorce, a koje su senzacionalno odjeknule u Evropi, Crna Gora je krenula putem nezavisnosti od turskog carstva. On je uspio da ujedini crnogorska i brdska plemena, postavi temelje crnogorske državnosti, ustanovi sudstvo u Crnoj Gori,

¹³ Navedene godine se odnose na period vladavine.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

donese Zakonik i uvede porez. Predvodio je crnogorsku vojsku koja je, zajedno s Rusima, ratovala u Boki i oko Dubrovnika (1806-1807) protiv Francuza.

Nasljednik Petra I, vladika Petar II Petrović Njegoš (1830-1851)¹⁶, najveći crnogorski pjesnik i mislilac, nije bio opterećen odsudnim bitkama za opstanak kao njegov prethodnik, pa se mogao posvetiti unutrašnjem uređivanju zemlje - organizovanju državne uprave, posebno njenih izvršnih organa. On je 1834. godine osnovao prvu državnu osnovnu školu u Crnoj Gori, a iste godine je nabavio štampariju, u kojoj su, pored literarnih djela, štampani i prvi crnogorski udžbenici.

Modernizaciji crnogorske države još više je doprinio knjaz Danilo (1851-1860)¹⁷. On je prekinuo tradiciju da crnogorski vladari objedinjuju u svojoj ličnosti i duhovnu i civilnu vlast; odbio je da se zamonaši i proglasio sebe za knjaza, a Crnu Goru za nasljednu knjaževinu, što je Turska smatrala izazovom. Za vrijeme svoje kratke vladavine izdržao je dvije velike turske najezde: u prvoj, 1852/53. godine, bio je prinuđen da olovo Njegoševe štamparije pretopi u puščana zrna da bi pružio odsudan otpor višestruko nadmoćnijem neprijatelju; u drugoj, 1858. godine na Grahovcu je do nogu potučena turska ekspedicija iz pravca Hercegovine, poslije čega je, na inicijativu Francuske sa kojom je knjaz održavao prijateljske odnose, međunarodna komisija izvršila razgraničenje između Crne Gore i Turske prema Hercegovini, čime su velike sile faktički priznale crnogorsku nezavisnost.

Ni nova, austrijska uprava nad Bokom, tokom XIX vijeka nije sprečavala duhovni razvoj. U takvim uslovima u Kotoru je počela sa radom Gimnazija (na maternjem jeziku) i Pomorska škola.

Za vrijeme vladavine knjaza/kralja Nikole (1860-1918)¹⁸ Crna Gora je doživjela vrhunac svoje moći, pa je došlo do zavidnog napretka i u oblasti prosvjete i kulture. Škole, osnovane u Njegoševo i Danilo doba, prestale su da rade zbog ratova. Kad je knjaz Nikola došao na vlast, radila je samo jedna - cetinjska, a on ih je iste godine otvorio osam. Do preokreta je došlo 1870. godine, kad je otvoreno tridesetak novih škola, za šta je upotrijebljen cjelokupni prihod svih crnogorskih manastira.

Nova etapa u razvoju Crne Gore uslijedila je poslije crnogorsko-turskog rata 1876-78. godine, kad je na Berlinskom kongresu konačno priznata crnogorska nezavisnost. Njena državna teritorija je udvostručena i ona je postala multietnička i multikonfesionalna zemlja. Ubrzo je (1879) donesen Školski zakonik, kojim je, pored načela obaveznosti osnovnog obrazovanja za sve građane, proklamovan i princip: "Sve priznate vjeroispovijesti u školi su ravnopravne". Od tada je nastupio 35-godišnji period mira, najduži koji se pamti u Crnoj Gori, koji se blagotvorno odrazio na dalji razvoj prosvjete i kulture.

U takvom ambijentu razvija se i srednje školstvo. Cetinjska "privremena" Bogoslovija osnovana je 1863. da bi bila obnovljena 1869. godine kad je na Cetinju

¹⁶ Navedene godine se odnose na period vladavine.

¹⁷ ibid.

¹⁸ ibid.

otvoren i Đevojački institut koji su pohađale djevojke i izvan Crne Gore. Obje ove škole osposobljavale su polaznike i za učiteljski poziv. Niža realna gimnazija na Cetinju osnovana je 1880. godine, da bi 1902. prerasla u višu. Od 1893. godine u Podgorici radi Poljoprivredna škola, a 1907. u ovom gradu osnovana je i gimnazija. Uoči I svjetskog rata na teritoriji tadašnje Crne Gore radilo je pet gimnazija, jedna učiteljska i jedna učiteljsko-bogoslovska škola.

Po završetku I svjetskog rata, u kome je pretrpjela ogromne žrtve boreći se na strani Srbije i Saveznika, Crna Gora je, uz blagoslov Saveznika, pripojena Srbiji, da bi kao njen sastavni dio ušla u novoformiranu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Mreža škola u ovom periodu je uglavnom stagnirala, pa je uoči II svjetskog rata osnovnu školu u Crnoj Gori pohađalo manje od 50 odsto djece odgovarajućeg uzrasta. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine (zadnjem u Kraljevini Jugoslaviji) u Crnoj Gori je bilo 56,1% nepismenih građana iznad deset godina starosti. Struktura srednjih škola, u kojoj su dominirale gimnazije, stalno se mijenjala, a školske 1939/40. godine u njima je bilo 10.200 učenika.

Nakon II svjetskog rata Crna Gora je u novu federalnu državu ušla kao jedna od šest ravnopravnih republika sa visokim stepenom samostalnosti u vođenju prosvjetne politike. Od tada započinje ekspanzija svih nivoa školstva u Crnoj Gori, kao uostalom i u cijeloj saveznoj državi. Trajanje obaveznog osnovnog obrazovanja od 1947. godine povećava se sa četiri na sedam godina, a 1950. godine uvodi se obavezna osmogodišnja osnovna škola. Razvoj srednjeg školstva bio je takođe dinamičan, kako u pogledu broja škola tako i njihove strukture. Već tokom sedme decenije XX v. praktično svi svršeni učenici osnovne škole nastavljaju školovanje u nekoj od srednjih škola u kojima se stiče treći ili četvrti stepen stručne spremlje.

U područjima sa većinskim albanskim stanovništvom nastava u osnovnim školama izvodi se na albanskom jeziku.

Viših i visokih škola nije bilo u Crnoj Gori do iza II svjetskog rata, a onda je počelo otvaranje viših škola: Viša pedagoška škola otvorena je na Cetinju 1947. a Viša pomorska škola u Kotoru 1959. godine. Zatim je slijedilo otvaranje Ekonomskog fakulteta (1960), Tehničkog (1962), Pravnog (1972) itd. Danas u okviru Univerziteta Crne Gore, koji je osnovan 1974. godine, radi 16 fakulteta i četiri naučna instituta.

1. 5. Službeni jezik i jezik manjina

Ustavom Republike Crne Gore¹⁹ regulisano je pitanje upotrebe jezika i pisma u Crnoj Gori na sljedeći način:

“U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpski jezik ijekavskog izgovora. Ravnopravno je ćirilčko i latiničko pismo.

U opštinama u kojima većinu ili značajan dio stanovništva čine pripadnici nacionalnih i etničkih grupa u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma”. (Član 9)

¹⁹ Službeni list Republike Crne Gore br. 48/92, Podgorica

“Pripadnici nacionalnih i etničkih grupa imaju pravo na slobodnu upotrebu svog jezika i pisma, pravo na školovanje i pravo na informisanje na svom jeziku”. (Član 68)

Zakoni: o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, o osnovnoj i srednjoj školi regulišu pitanje upotrebe jezika u tim vaspitno-obrazovnim ustanovama. U Zakonu o predškolskom vaspitanju i obrazovanju²⁰ članom 6 predviđeno je sljedeće:

“Predškolsko obrazovanje i vaspitanje ostvaruje se na srpskom jeziku. Predškolsko vaspitanje i obrazovanje može da se ostvaruje i na albanskom jeziku. Vaspitno-obrazovni rad može se izvoditi i dvojezično. Ostvarivanje vaspitno-obrazovnog rada u smislu st. 2. i 3. ovog člana, utvrđuje republički organ uprave nadležan za poslove prosvjete. Roditelj određuje na kom jeziku će dijete sticati vaspitanje i obrazovanje u predškolskoj ustanovi”.

Zakonima o osnovnoj i srednjoj školi regulisano je pitanje upotrebe jezika u školama na područjima u kojima većinu stanovništva čine pripadnici nacionalnih i etničkih grupa. U takvim sredinama osnivaju se škole sa nastavom na jeziku tih nacionalnih odnosno etničkih grupa, a mogu se osnovati škole ili odjeljenja ovih škola sa dvojezičnom nastavom.

Kada se u školi nastava izvodi na jeziku nacionalnih odnosno etničkih grupa, učenici obavezno uče srpski jezik.

²⁰ Službeni list Republike Crne Gore br. 56/92, Podgorica

Literatura

1. Službeni list Republike Crne Gore br. 48/92, Podgorica.
2. Statistički godišnjak Republike Crne Gore (1999), Podgorica.
3. Radusinović, P. (1991), Stanovništvo i naselja Zetske ravnice od najstarijeg do najnovijeg doba, Nikšić.
4. Pregled (1999), Savezni zavod za statistiku, Beograd.
5. Službeni list Republike Crne Gore, br. 56/92, Podgorica.

2. CILJEVI I PRINCIPI

2. 1. Ciljevi

Obrazovanje u savremenom svijetu sve se više usmjerava na budućnost i u dugoročnim projekcijama društva i naučno-tehnološkog razvoja postaje njihov immanentni dio. Bilo koja razvojna koncepcija ima šanse na uspjeh ako su u njeno oživotvorenje uključeni pripremljeni i osposobljeni kadrovi - ljudski resursi. Crna Gora kao država je posljednjih godina jako okrenuta promjenama: društvenim, ekonomskim, socijalnim, političkim, i svakako obrazovnim.

Obrazovanje kakvo je danas bez dograđivanja, ne može odgovoriti modernom, nastupajućem dobu i zato se mora ići na kvalitativne, strukturalne, organizacijske, koncepcijske i kadrovske promjene. Potrebno je graditi jedan novi odnos prema obrazovanju, izgrađivati novu filozofiju i metodologiju obrazovanja, usmjeriti se na budućnost obrazovnih potreba koje najavljuje nastupajuće postindustrijsko društvo. Iz takvog određenja nameću se i pojedini ciljevi tog novog obrazovnog sistema.

Potrebno je obrazovanje:

- učiniti promotorom razvoja zajedno sa naukom i tehnologijom,
- izgrađivati u smjeru davanja podrške aktivnostima uključivanja i participacije na svim nivoima i područjima rada i djelovanja,
- koje će zadovoljiti potrebe, interesovanje, želje i ambicije pojedinaca koji se obrazuju,
- tako organizovati da se pojedincu obezbijede uslovi za razvoj slobode mišljenja i svjesne aktivnosti,
- u domenu sadržaja tako postaviti da formiranje omladine i odraslih proizilazi iz ljudskih prava, pravne države, pluralne demokratije, tolerancije i solidarnosti.

Navedeni globalni ciljevi polazna su osnova i orijentacija za definisanje osnovnih principa na kojima treba da počiva novi obrazovni sistem u Crnoj Gori.

2. 2. Polazišta i izvori principa

Promjene obrazovnog sistema u Republici Crnoj Gori temeljiće se na pronalaženju originalne strategije inspirisane pozitivnim tradicijama i nasljeđem u koju se mogu ugraditi nove tendencije savremenog društva i pozitivna rješenja razvijenih obrazovnih sistema u Evropi.

U skladu sa društveno-ekonomskim promjenama i tendencijom globalizacije i ukidanja granica, škola mora mlade ljude pripremati za život u multikulturnoj Evropi i demokratskom društvu. Stoga će reformisani obrazovni sistem svoja teorijska polazišta bazirati na Ustavu Republike Crne Gore i na međunarodnim dokumentima:

Opšta deklaracija o ljudskim pravima UN²¹

“Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovjesti”; (član 18.)

“Svako ima pravo na obrazovanje koje je besplatno, bar u osnovnim i nižim školama” (član 26.);

“Obrazovanje mora biti usmjereno ka potpunom razvoju čovjekove ličnosti i jačanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda”.

Deklaracija o pravima djeteta UN²²

“Dijete ima pravo na školovanje koje treba da bude besplatno i obavezno bar na nivou osnovne škole. Treba da ima vaspitanje koje će razvijati njegovu opštu kulturu i koje će mu omogućiti da na osnovu jednakih mogućnosti razvija svoje sposobnosti i mogućnosti za sopstveno rasuđivanje, osjećaj moralne i društvene odgovornosti i da može postati koristan član društva... Dijete mora imati priliku za igru i rekreaciju čija namjera treba da bude usmjerena ka istom cilju kao obrazovanje”.

Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju²³

“Ako država to dozvoljava, sljedeći slučajevi ne smatraju se diskriminacijom u smislu člana 1. ove konvencije:

- uvođenje ili održavanje odvojenih obrazovnih sistema ili institucija iz vjerskih ili jezičkih razloga, ako se sa njima obezbjeđuje obrazovanje koje odgovara željama roditelja ili zakonskih staratelja, ako je školovanje u njima omogućeno na osnovu izbora i ako obrazovanje, koje se obezbjeđuje, odgovara opštim standardima koje su propisali nadležni javni organi, pogotovo, ako se radi o obrazovanju istog stupnja” (član 2., stav 1. i 2.)

“Države potpisnice ove konvencije se dalje obavezuju da će zasnivati, razvijati i sprovoditi takvu politiku obrazovanja, koja treba da pomoću metoda, prilagođenih postojećim okolnostima i nacionalnoj primjenljivosti, teži ka tome da po pitanju obrazovanja obezbjeđuje *jednake mogućnosti za sve* i jednako postupanje sa svima, a naročito:

- da će se starati o besplatnom i obaveznom osnovnom obrazovanju; da će srednje obrazovanje u svim različitim oblicima biti svima na raspolaganju i dostupno; da će više obrazovanje biti svima jednako dostupno na osnovu lične sposobnosti; da će svi postupati u skladu sa zakonskim propisima o obaveznom školovanju;”

“Države potpisnice ove konvencije su saglasne:

- da obrazovanje mora biti usmjereno ka potpunom razvoju čovjekove ličnosti i ka jačanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, da mora jačati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i vjerskim grupama i unapređivati aktivnosti Ujedinjenih nacija za očuvanje mira;
- da je od bitnog značaja poštovati slobodnu volju roditelja, i gdje je to primjenljivo, volju zakonitih staratelja; to, kao prvo, znači da sami za školovanje djece odaberu i druge institucije pored onih koje izdržavaju javni

²¹ The Universal Declaration of Human Rights, UN, Paris, 1948.

²² Declaration of the Rights of the Child, UN, New York, 1959.

²³ Convention against Discrimination in Education, UNESCO, Paris, 1960.

organi, ali samo ako su bar na takvom nivou, koji su, kao minimalno, propisali ili odabrali nadležni javni organi, i drugo, da se na način, koji je u skladu sa zakonodavnim postupkom i sa pravnim poretkom države, pobrinu za vjersko i moralno vaspitanje djece u skladu sa sopstvenim ubjeđenjem; ni jednom licu i ni jednoj grupi lica se ne smije nametati takva vjerska nastava koja bi bila nespojiva sa njegovim ili njihovim vjerskim ubjeđenjem;

- da je od suštinske važnosti priznati pripadnicima nacionalnih manjina pravo da imaju svoje obrazovne aktivnosti, uključujući održavanje sopstvenih škola i, zavisno od vaspitno-obrazovne politike države, da upotrebljavaju ili izučavaju svoj jezik...”

Konvencija o pravima djeteta UN²⁴

“Države potpisnice priznaju pravo djeteta na obrazovanje i u namjeri da se ta prava progresivno postižu na osnovu jednakih mogućnosti, još posebno: a) obezbjeđuju obavezno i svima besplatno dostupno osnovno obrazovanje; b) podstiču razvoj različitih oblika srednjeg obrazovanja, uključujući opšte i stručno obrazovanje, brinu o tome da je na raspolaganju i dostupno svakom djetetu i preduzimaju odgovarajuće mjere, kao što je uvođenje besplatnog školovanja i prema potrebi finansijska pomoć; c) svim raspoloživim sredstvima obezbjeđuju da je više obrazovanje na osnovu ličnih sposobnosti svima jednako dostupno; d) staraju se da su obavještenja i savjeti o školovanju i zanimanju na raspolaganju i dostupni svoj djeci; e) preduzimaju mjere za podsticanje redovnog pohađanja i smanjenje osipanja iz škola” (član 28., stav.1).

U Rezoluciji o evropskoj dimenziji vaspitanja i obrazovanja se kao zajedničko evropsko nasljeđe političkih, kulturnih i moralnih vrijednosti na kojima se temelji građansko društvo, navodi sljedeće: prava čovjeka, pluralistička demokratija, tolerancija, solidarnost i pravna država.

Ustav Republike Crne Gore²⁵ navodi da su građani “slobodni i jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo” (član 15. stav1.). U republičkom Ustavu “jamči se sloboda ubjeđenja i savijesti. Jamči se sloboda misli i javnog izražavanja mišljenja, sloboda vjerovanja, javnog ili privatnog ispovijedanja vjere kao i sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, kulture i upotrebe svog jezika i pisma.” (član 34., stav 1. i 2.). U skladu sa tim, u članu koji se odnosi na školovanje stoji da “svako ima pravo na školovanje pod jednakim uslovima. Osnovno školovanje je obavezno i za njega se ne plaća školarina.” (član 62.).

U skladu sa aktuelnim razvojem društva i Republike Crne Gore, politike njenog integrisanja u evropske strukture, te stalnim nastojanjem da se uspostavi kao pravna država, Republika Crna Gora će poštovati sve navedene, kao i druge međunarodne konvencije i deklaracije Organizacije ujedinjenih nacija i Evropske unije. Na njihovom osnovu dograđivaćemo sistem vaspitanja i obrazovanja koji će što većem broju djece omogućiti kvalitetnije vaspitanje i obrazovanje, a odraslima, da dopune već postignuti stepen obrazovanja i na taj način povećaju svoje mogućnosti za viši kvalitet vlastitog života i života ljudi s kojima žive.

²⁴Convention on the Rights of the Child, UN, New York, 1959

²⁵ Ustav Republike Crne Gore, Službeni list Republike Crne Gore br. 48/92, Podgorica.

2. 3. Principi na kojima će se bazirati promjene

2. 3. 1. Decentralizacija sistema

Postojeći sistem obrazovanja u našoj Republici, koji je u primjeni od 1991. godine, naglašeno je centralizovan. Sa tog nivoa određeni su ciljevi, struktura, osnivanje i ukidanje obrazovnih ustanova, nastavni plan i program, obrazovno-vaspitni rad, ocjenjivanje i napredovanje, ispiti, status učenika, nastavnika i saradnika, njihovo usavršavanje, upravljanje u obrazovnim institucijama, rukovođenje i nadzor (stručni i upravni).

Postoji širok trend ka decentralizaciji u svim dijelovima svijeta. Skoro u svim zemljama jugoistočne Evrope preduzimaju se mjere za usmjeravanje obrazovnog sistema ka decentralizovanim strukturama. Osnova takvih promjena su političke i privredne promjene - procesi tranzicije, čiji su vodeći principi ključni i za promjene u samom obrazovanju, pluralistička demokratija, tržišna privreda i liberalizacija ukupnih odnosa u društvu. U zemljama tranzicije došlo je do radikalnih promjena u sistemu obrazovanja u nekoliko veoma širokih oblasti: u strukturi obrazovnih institucija, razvoju nastavnog plana (kurikuluma), rukovođenju, upravljanju i finansiranju obrazovanja, statusu i obrazovanju nastavno-vaspitnog kadra.

Decentralizacija, kao prvi motiv, predstavlja veću demokratizaciju odnosa. To podrazmijeva povećano učešće predstavnika lokalne zajednice, građana, njihovih asocijacija i roditelja u svim obrazovnim promjenama. Njima se omogućava da direktno utiču na rad u školama i na odvijanje obrazovnog procesa. Svim odlukama prethode pregovori i konsultacije između nastavničkih kolektiva i njihovih udruženja i poslodavaca - relevantnih organa vlasti, radi uspostavljanja sistema koji garantuje odgovarajuće i potrebno finansiranje svih ustanova.

Sa povećanjem informacija potreba za dobijanjem novih znanja naglo raste. Obrazovne institucije su, po pravilu, suviše konzervativne i otporne na promjene, ali decentralizacijom sistema treba ih učiniti fleksibilnijim i sposobnim da na vrijeme prihvataju nova znanja i da kao stabilan sistem prate tu dinamiku. To najviše odražava način struktuiranja nastavnih programa, pa se iz tih razloga moraju mijenjati i uskladiti sa strukturom novih znanja, što se može izraziti samo preko utvrđivanja osnovnih ciljeva i standarda koje nastavni programi moraju sadržavati.

Utvrđivanjem na centralnom nivou, ciljeva i standarda koje treba postići, i eksterno vrednovanje postignutih rezultata zahtijeva nove uslove upravljanja, odnosno reorganizaciju administracije - nadležnih organa i promjenu pravnog osnova za istu, i onih koji upravljaju i rukovode. U tom procesu obrazovna ustanova ima, takođe, obavezu i odgovornost da osmisli nove načine djelovanja, što znači nove oblike rada, saradnje, podjele zadataka, nove načine upravljanja kao i način vrednovanja ostvarenih rezultata.

Nacionalnim sistemima obrazovanja mora se upravljati globalno, kako se to radi u svijetu, mada su neminovne poteškoće u dobrom upravljanju iz centra decentralizovanim sistemom. Zato bi trebalo iznaći takav sistem decentralizacije koji će biti ravnoteža između centralne i lokalne uprave, između političke i

profesionalne moći i odgovornosti. Decentralizacija mora biti povezana sa jasnim ciljevima. Jedan od njih je stalno praćenje promjena u proizvodnji. Uska povezanost sa promjenama u proizvodnoj strukturi postavlja nove zahtjeve kojima treba udovoljiti neizbježnim promjenama u procesu obrazovanja, koje moraju odgovoriti na zahtjeve stvaranja mogućnosti učenja tokom cijelog života - permanentnog obrazovanja i stvoriti sistem u kome će obrazovne institucije biti osposobljene za usvajanje novih znanja i izmjenu njihove strukture. Moraju se stvarati i drugi oblici, van klasičnih obrazovnih ustanova - škola, za obrazovanje građana (razni obrazovni centri, radnički - narodni univerziteti, mediji, porodica, profesionalna udruženja, NVO, radna mjesta, Internet) i kreirati različite uloge koje obrazovanje može imati u razvoju građanskog društva. Postoje u zemljama EU nacionalni sistemi koji konvergiraju i postaju slični upravo po pitanju decentralizacije i proklamovanja učećih društava i prihvatanja različitosti koje se ne smiju svesti na transnacionalno pozajmljivanje (prepisivanje modela) i stvaranje internacionalnog modela obrazovanja, kakav se već uočava, a u kome nacionalno postavljen nastavni plan i program posvećuje veću pažnju prirodnim naukama i stranim jezicima, ekologiji i informatičkoj pismenosti. Moraju se uvažiti specifičnosti i sve ono što je dalo rezultate u sistemu koji se mijenja. Prelaz od centralne vlasti, za operacionalizaciju i kreiranje odluka, prema samoj obrazovnoj ustanovi, veća upotreba baždiranih testova za provjeru znanja, naglašava potrebu usavršavanja - obuke nastavnika za aktivnu nastavu, jačanje profesionalizma kod nastavnika, ekspanzije pristupa i inicijativa za doživotno učenje. Decentralizacija u većini zemalja znači smanjivanje državnih troškova, a povećanje učešća građana u finansiranju obrazovanja, pogotovo sa širenjem privatnih ustanova u ovoj djelatnosti. Takođe, sa pojavom raznih organizatora obrazovanja (tzv. provajdera) finansiranje obrazovanja poprima nove modalitete uz nacionalno postavljanje sistema vrednovanja.

Uz opšti trend globalizacije, nove ekonomije i proizvodnju brzih tehnoloških promjena, brze promjene obima i strukture znanja, ne može se zadržati centralno planiranje obrazovanja. Više decentralizacije značilo bi upravljanje sadržajem obrazovanja na nov način, globalno. To iziskuje smanjenje regulative, donošenje uopštenijih propisa, fleksibilnijih i otvorenijih za brze promjene u obrazovnom procesu. Na taj način dolazi do procesa deregulacije i do pomjeranja odgovornosti sa centra (države) na stručnost nastavnika i njihovu profesionalnu odgovornost za funkcionisanje decentralizovanog sistema obrazovanja.

Dakle, direktne konsekvence decentralizacije ukupnog društveno-ekonomskog sistema su promjene sistema obrazovanja kroz dugoročne procese, donošenje okvirnih propisa kojim bi se, prevashodno, omogućilo utvrđivanje na nacionalnom nivou ciljeva i standarda obrazovanja, donošenje nacionalnih nastavnih planova i programa i nacionalno postavljen sistem vrednovanja, nova struktura vaspitno-obrazovnih ustanova i savremena struktura struka i zanimanja, u skladu sa potrebama tržišta rada i znanja, kompatibilna sa evropskim sistemima.

2. 3. 2. Jednake mogućnosti

Država mora garantovati jednaka prava na obrazovanje svakom pojedincu bez obzira na pol, socijalno i kulturno porijeklo, vjeroispovijest, nacionalnu pripadnost,

fizičku i psihičku konstiaciju itd. U školi svi imaju jednaka prava i obaveze. Cilj je da se svima pruži ista šansa.

U cilju ostvarivanja navedenih prava potrebno je:

- povećati mogućnosti uključivanja starije predškolske djece u vrtiće,
- uspostaviti mehanizme za uspješan završetak osnovne škole za djecu koja žive u otežanim uslovima,
- podsticati uključivanje što šireg dijela populacije mladih u srednje obrazovanje,
- povećati fleksibilnost sistema visokoškolskog obrazovanja i u njega uključiti što veći broj studenata,
- uključivanje odraslih u različite oblike obrazovanja,
- omogućiti obrazovanje djece sa posebnim potrebama i ubrzati njihovu integraciju u zajednički obrazovni sistem.

Za djecu iz kulturno i socijalno manje razvijenih sredina treba organizovati dodatne aktivnosti koje nadoknađuju društvene nedostatke. U tu svrhu treba osigurati odgovarajući nastavni kadar i sistem finansiranja, a naročito treba razviti sistem stipendiranja. Važno je da uspješnije uključivanje djece iz kulturno manje razvijenih sredina u rad škole ne vodi ka snižavanju kriterijuma znanja i vrednovanja znanja, već se temelji na uspostavljanju mehanizama za moguće izjednačavanje početnog stanja (tzv. "startne osnove") i jednakih mogućnosti postizanja rezultata.

Cjelokupan sistem vaspitanja i obrazovanja u Republici Crnoj Gori, a posebnim naglaskom na predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje, treba omogućiti čuvanje, vaspitanje i obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju, dosljednije ostvarivanje raznih oblika i metoda rada sa takvom djecom, te ubrzati njihovu integraciju u zajednički obrazovni sistem. U tu svrhu potrebno je aktivnije uključivanje obrazovnog sistema Crne Gore u danas veoma prisutan trend tzv. inkluzivnog obrazovanja u zemljama Evropske unije i SAD-a. Posebnu pažnju treba posvetiti ublažavanju stereotipa o normalnosti i devijantnosti kod cjelokupne populacije školske djece.

2. 3. 3. Izbor u skladu sa individualnim mogućnostima

Svakom učeniku se mora pružiti šansa da iskaže svoje potencijale. Na taj način će se mladi formirati kao odgovorni građani koji kroz svoje aktivnosti doprinose demokratizaciji društva.

Društvo mora učiniti sve da se u školama odvija takvo učenje koje od djece stvara ličnosti koje samostalno misle, odgovorno donose odluke i koje su sposobne da same planiraju i grade svoj dalji razvoj.

U obrazovnom sistemu Republike Crne Gore treba podsticati i širenje mreže privatnih obrazovnih institucija na svim nivoima.

Da bi učenici napredovali u skladu sa svojim sposobnostima i mogli da zadovolje posebna interesovanja, na svim nivoima obrazovnog sistema mora postojati

moгуćnost izbora. U okviru svakog segmenta mora postojati ponuda razliĉitih sadržaja, metoda i oblika rada. U skladu s tim za svaki nivo (predškolsko obrazovanje, osnovna škola, gimnazija...) postoje specifiĉnosti realizacije posebnih potreba.

U obrazovnom sistemu Republike Crne Gore treba podsticati širenje mreęe javnih i privatnih obrazovnih institucija na svim nivoima i sa razliĉitim vrstama programa škola.

Mogućnost izbora i produblјivanja znanja i vještina je znaĉajna, ali ih u okvirima obaveznog školovanja ne smijemo prerano uvoditi u život djeteta; pored toga, treba imati na umu uravnoteęenost kognitivnog, socijalnog i emocionalnog razvoja djeteta.

Produblјivanje odreĊenih sadržaja za kategoriju posebno nadarene djece ne znaĉi zanemarivanje djece prosjeĉnih sposobnosti. Djeci treba omogućiti produblјeno bavlјene raznovrsnim aktivnostima koje su u skladu sa njihovim interesima. Dręava treba da garantuje mogućnost za oboje, a izbor je prepušten roditeljima i kasnije samoj djeci.

2. 3. 4. UvoĊenje evropskih standarda

Komunikacije meĊu dręavama se kreću u pravcu regionalnog povezivanja i globalizacije. Ukidanje granica i uvoĊenje jedinstvene valute je proces koji pretpostavlјa i otvaranje slobodnog tręišta rada. Ako řelimo uvesti sistem obrazovanja koji bi bio uporediv sa sistemima u razvijenim dręavama, treba kritiĉki uvaęavati rješenja i iskustva koja imaju drugi u svijetu. Na taj naĉin se osigurava funkcionalno povezivanje sa razvijenim zemljama, podrazumijeva prohodnost diploma i visok stepen korelacije sa postojećom mreęom fakulteta i škola u inostranstvu. Jedan od bitnih elemenata uvoĊenja evropskih standarda u obrazovanje je kombinacija interne i eksterne provјere znanja.

Osim toga društvo treba da podręava obrazovanje koje pruęa znanja konkurentna na tręištu rada, koje prevazilazi jeziĉke bariјere i koje prati razvoj nauke. Dakle, neophodno je uspostavlјanje i dostizanje standarda u znanјima koji su uporedivi sa evropskim standardima.

2. 3. 5. Primјena sistema kvaliteta

Da bi se zaustavio trend pada kvaliteta, potrebno je izvršiti znaĉajne promјene u svim segmentima funkcionisanja obrazovanja.

Obrazovni rad je mjerljiva kategorija, ali njegovi efekti su mnogostruki i podložni kvalitativnom mjerenju, tako da se kvalitativna dimenzija viře podrazumijeva, nego objektivno utvrĊuje. Bez identifikacije i vrednovanja kvaliteta obrazovanja nema

inventivnog i stvaralačkog rada, pa ni razvoja kadrova kao glavnih pokretača i nosilaca opšt društvenog razvoja.

Ali, nužno je stvoriti i optimalne uslove. Normalno je da se pored povoljnijih, materijalnih, kadrovskih i drugih uslova misli i na potrebu stvaranja povoljnije klime i adekvatnog sistema vrijednosti kao ključnih uslova za stalno unapređivanje kvaliteta obrazovanja. Takvo radno i socijalno okruženje je uslov za uspješnu primjenu sistema kvaliteta u obrazovanju. To je dobra osnova za dalje unapređivanje kvaliteta, odnosno organizacije rada i upravljanja, ali to nijesu jednom i za sva vremena date vrijednosti.

Jasno je da ako treba obezbijediti potreban kvalitet obrazovanja, nužno je težiti ka inoviranju ciljeva, programa, kvalitetnijoj pripremi nastavnika, primjeni efikasnije obrazovne tehnologije (povoljniji prostorni, materijalno-tehnički i socijalni nivo škole).

Potrebno je da se uspostave standardi za utvrđivanje i procjenu efikasnosti nastavnog procesa i upravljanja u školama.

Škole mogu uvesti internu edukaciju nastavnog osoblja i učenika. Nužno je da se uspostavi integrisani proces planiranja razvoja škole i povezati ga sa opštim programima na nivou Republike.

Potrebno je odvojiti savjetodavnu i inspekcijску funkciju koje rade na unapređenju vaspitno obrazovnog procesa u školama, a u cilju toga obezbijediti obuku za inspektore i savjetnike.

Formirati instituciju za provjeru znanja učenika da bi uz internu provjeru bila obezbijeđena i eksterna provjera kao doprinos boljoj obučenosti učenika. Nužno bi bilo obezbijediti neki oblik eksterne provjere na međunarodnom nivou (naročito za maturalni i specijalistički ispit).

Željeni kvalitet obrazovanja teško je postići u okviru tradicionalnog fizičkog, materijalno-tehničkog i infrastrukturnog školskog ambijenta. Iz suštine (inoviranih ciljeva i zadataka obrazovanja, programskih sadržaja, novog stila rada i ponašanja nastavnika, te primjene savremene obrazovne tehnologije) proističu sasvim drugačiji i kvalitetno složeniji zahtjevi za arhitektonsko, fizičko i materijalno-tehničko uređenje škole. Školski prostor se mora fleksibilno prilagođavati zahtjevima organizacije frontalnih, grupnih, individualnih, timskih, laboratorijskih i drugih oblika nastave. Škola savremenog tipa treba da ima sva obilježja modernog obrazovno-informativnog centra sa pratećim radnim, kulturnim rekreativnim i drugim sadržajima potrebnim za efikasan stručni i inventivni rad učenika i nastavnika kao glavnih protagonista kvaliteta obrazovanja.

2. 3. 6. Razvoj ljudskih resursa

Čovjek je najznačajniji i nezamjenljivi resurs u svijetu. Iskonska radoznalost, potreba za učenjem i kreacijom, sticanjem vještina i znanja, ostale su čovjekova neprekidna potreba kroz vrijeme.

U svijetu danas dominira shvatanje da su obrazovanje, znanje i ljudski resursi (»ljudski kapital«) sami vrh prioriteta nacionalne strategije i politike socijalnog, ekonomskog, tehnološkog i kulturnog razvoja. Isto tako smatra se da se obrazovanje, znanje i ljudski resursi ne mogu zamijeniti drugim razvojnim faktorima. O tome svjedoče strateške odluke o istim kao nacionalnim prioritetima XXI vijeka (SAD, Velika Britanija i Francuska).

Obrazovanje, dodatno obrazovanje, kvalifikacija, dokvalifikacija – bez dvoumljenja jedna je od najznačajnijih šansi. Postoje ozbiljni nagovještaji da, zbog dinamike strukturnih, tehnoloških i programskih promjena u privredi i u uslužnim djelatnostima, usavršavanje i prekvalifikacija zaposlenih može, po značaju, nadmašiti ulogu i značaj redovnog školovanja mlade generacije. Kao posljedica toga, u većini razvijenih zemalja jača uloga neformalnog podsistema obrazovanja koji ne konkuriše već je ravnopravan sa formalnim, školskim podsistemom. Dakle, između javnog i privatnog obrazovanja sve više dominira partnerski odnos. Oni paralelno koegzistiraju i zajedno doprinose zadovoljavanju individualnih i društvenih obrazovnih potreba.

Poznat je, u tom kontekstu, fenomen privatizacije obrazovanja koji se u svijetu tržišne ekonomije ubrzano širi. U nekim zemljama Evrope, SAD i Japanu, privatno obrazovanje čak prednjači u odnosu na formalno obrazovanje. Ove države pružaju snažnu finansijsku podršku osnivanju privatnih obrazovnih institucija u oblasti srednjeg i univerzitetskog obrazovanja. Osim finansijske podrške, stvaraju se i druge pogodnosti kao što su poreske olakšice i dr. Ovakva podrška u neposrednoj je vezi sa orijentacijom većine zemalja ka jačanju privatnog preduzetništva i konkurentnosti, slobodne inicijative, tržišnih odnosa u obrazovanju (tržište obrazovnih usluga, »tržište programa«...), jačanja kvaliteta obrazovanja, veće slobode izbora obrazovanja i dr. Raznovrsna i fleksibilna ponuda obrazovnih usluga ima za cilj da što bolje zadovolji promjenljivu i heterogenu potražnju. Osim škola, u tu svrhu se angažuju i raznovrsne institucije za obrazovanje odraslih, pod uslovom da zadovoljavaju kriterijume u pogledu kvaliteta obrazovanja. U svijetu je tržište obrazovnih usluga veoma razvijeno. Primjer su SAD u kojima godišnji promet u okviru univerzitetskog neformalnog obrazovanja iznosi preko 50 milijardi US\$.

Multikulturalizam i multijezičnost na ovim prostorima treba upravo iskoristiti za još kvalitetnije angažovanje ljudskih resursa, te približavanje opštim evropskim standardima.

Obrazovanje i obučavanje predstavlja najbolju investiciju za maksimalno iskorišćavanje ljudskih potencijala. Ono bitno utiče na razvoj konkurentnosti, stvaranje novih poslova i socijalnu stabilnost.

Promjene u obrazovanju u Crnoj Gori predstavljaju dio pokušaja podizanja kvalifikacionog nivoa u zemlji, povećavanja mobilnosti studenata i radnika. Dio istog procesa je i tijesna saradnja škola i preduzeća, razvoj obrazovnog softvera i multimedijalne industrije, prilagođavanje novoj informativnoj tehnologiji i dr. Veći

naglasak staviće se na obrazovanje i permanentno usavršavanje odraslih, tehnološkog viška i nezaposlenih, a naročito zaposlenih.

Kod toga treba imati u vidu da suštinski cilj obrazovanja nije puko dobijanje kvalifikacije, već upravo razvitak pojedinca i njegovo uspješno integrisanje u društvo kroz dijeljenje zajedničkih vrijednosti, prenošenje kulturnog naslijeđa, sticanje samopouzdanja, te oslanjanje na vlastite sposobnosti.

Promjene u obrazovanju Republike Crne Gore predstavljaju dio zajedničke akcije i promjena na evropskom nivou. Njihov cilj je dizanje kvalifikacionog nivoa u zemlji, veća mobilnost studenata i radnika, tijesna saradnja škola i preduzeća kroz osavremenjavanje zanata, razvoj obrazovnog softvera i multimedijalne industrije, konstantno prilagođavanje novoj informativnoj tehnologiji i dr.

Naglašena je potreba Republike Crne Gore za izgradnjom mnogo višeg stepena korelacije i koordinacije između politike obrazovanja, politike tržišta rada i politike zapošljavanja kakav je slučaj u većini zemalja tržišne ekonomije. U sklopu toga, daleko veći naglasak, nego što je to do sada bio slučaj, staviće se i na obrazovanje i permanentno usavršavanje odraslih, naročito zaposlenih, tehnološkog viška i nezaposlenih. To će se postići kroz razvijanje mehanizama socijalnog partnerstva između preduzeća, institucija tržišta rada i obrazovnih institucija, naravno, uz fiskalnu podršku države

Razvoj obrazovanja pratiće se na bazi zahtjeva iz radnog života uz nužna prateća istraživanja, kao što je evaluacija svih segmenata obrazovanja i dr.

Visokorazvijeno postindustrijsko informaciono društvo zavisi od optimalnog razvoja svih njegovih ljudskih resursa. To obavezuje države koje kreću u reformu na razvijanje kvalifikacija na najvišem mogućem nivou i visoko obrazovanje i usavršavanje za najveći mogući broj osoba.

Suštinski cilj obrazovanja i obučavanja nije puko dobijanje kvalifikacija, već upravo lični razvitak pojedinca i uspješno integrisanje u društvo Evropljana kroz dijeljenje zajedničkih vrijednosti, prenošenje kulturnog naslijeđa i učenje o samopouzdanju, te oslanjanju na vlastite sposobnosti.

U evropskim društvima, koja se brzo mijenjaju, povećani su zahtjevi u oblasti nastavničke profesije. Očuvani postojeći kvaliteti školskih sistema traže povećanje, kao i nove kompetencije. U tom cilju veliki broj nastavnika moraće da stalno preispituje svoje kompetencije uz mogućnosti obrazovanja uz rad.

2. 3. 7. Permanentno obrazovanje

Sva ljudska bića kontinuirano su angažovana u društvenom učenju. Ljudi se rađaju bespomoćniji nego najveći broj stvorenja i neprekidno se socijalizuju u sve složenijim i prefinjenijim načinima komuniciranja kroz čitav svoj život. Čim malo poodrastu, uključuju se u kolektivne aktivnosti učenja u različitim kontekstima i sa jasnim orijentacijama.

U praksi postoje tri vrste učenja koje se razlikuju u odnosu na kontekst: formalno obrazovanje i školovanje; neformalno obrazovanje i neformalno kontinuirano dalje obrazovanje.

"Permanentnost je filozofija, koncepcija-doktrina, strategija i princip obrazovanja. Krupan naučni rezultat do kojeg je došla nauka o vaspitanju sadržan je u činjenici, da čovjek doživotno posjeduje moć i svojstvo stalnog razvijanja i mišljenja, sa stanovišta uticaja obrazovanja kao saznanog procesa i procesa učenja. Otuda se u literaturi pojmovni sadržaj permanentnog obrazovanja često imenuje doživotnim obrazovanjem."²⁶

Pružanje mogućnosti za učenje u toku cijelog života je opšteprihvaćeno u razvijenim obrazovnim sistemima, što se i navodi u Izveštaju međunarodne komisije o obrazovanju za XXI vijek:

"Koncept učenja u toku cijelog života je direktan put ka učećem društvu, ka društvu koje nudi mnoge i raznovrsne prilike za učenje, kako u školi tako i u privredi, društvenom i kulturnom životu, ali i potrebi za većom saradnjom i partnerstvom sa porodicom, industrijom i biznisom, dobrovoljnim udruženjima, ljudima koji su aktivni u oblasti kulture, itd."²⁷

Učeće društvo je alternativni lijek za otvaranje novih vidika za novi milenijum. Promjene u obrazovanju su nužne i neminovne. Tako je i u Republici Crnoj Gori potreban proboj u pravcu filozofije učećeg društva.

Realističko sagledavanje današnjeg stvarnog obrazovnog konteksta i perspektiva je sve prisutnije u nadležnim organima. Sve češće se postavljaju pitanja kao što su: Ko obrazuje? Ko uči? Kada? Sa kojim horizontima i perspektivama? Koji su kriterijumi prema kojima će mladi oblikovati kako svoje živote, tako i živote svojih porodica? Radi bržeg sagledavanja svega rečenog, moraće se postići kvalitetniji nivo koordinacije na lokalnom, nacionalnom i internacionalnom nivou, te veća fleksibilnost za doživotni input, doprinos kakav potreba ili prilike sugerišu.

Naše tradicionalne sisteme su ustanovljavale ili su ih kontrolisale vlade, religije ili druga stalna tijela kako bi podučavali mlade u okviru odobrenog znanja, vještina i ponašanja, uz ocjenjivanje po "predmetima" i na ispitima. Naslijeđeni sistemi formalnog obrazovanja bili su zasnovani na institucijama koje su projektovale svoje sisteme za neke ili sve ljude ka prepoznatljivim karijerama i u predvidljivim okolnostima. Pripremali su ljude u toku djetinjstva ili mladalaštva za svijet koji danas ne postoji. Danas nije moguće niti logično pripremati ljude prema pretpostavljenim izvjesnostima.

Imajući u vidu propadanje i "migriranje" industrije, zastarjelost dobrog dijela današnjih znanja, vještina, karijera i vrijednosnog sistema - prirodno jačaju zahtjevi za novim znanjem, za novim početkom, jer i poslodavci uveliko traže radnike sa novim vještinama i znanjima.

²⁶ Đukanović, R. (1999), "Vaspitanje i obrazovanje", Podgorica.

²⁷ Delor, Ž. (1996), Obrazovanje skrivena riznica, UNESCO: „Izveštaj međunarodne komisije o obrazovanju za XXI vek“, Beograd.

“Permanentno učenje” generalno je shvaćeno kao kulturno “ekstra obrazovanje” ili neka vrsta “poliranja” radnog života nakon završetka školovanja. Doživotno učenje, kao fundamentalno učenje pripada historiji obrazovanja svih zemalja. Dakle, to nije nova ideja.

2. 3. 8. Fleksibilnost

Sistem u cjelini mora biti elastičan. Ovaj princip će posebno biti izražen prilikom kreiranja nastavnih programa. Oni moraju biti otvoreni, podložni promjenama. Škole i nastavnici će imati veću slobodu u njihovom kreiranju i realizaciji. Postavljeni ciljevi i ustanovljeni standardi se moraju postići, a put do njihovog postizanja je prepušten nastavniku. Dakle, veća autonomija podrazumijeva i veću odgovornost realizatora.

2. 3. 9. Prohodnost (vertikalna i horizontalna povezanost sistema)

Ovaj princip osigurava prelaženje učenika unutar programa određene vrste škole. Pored toga, neophodna je dobra povezanost svih segmenata obrazovnog sistema (od predškolskog do univerziteta). To se posebno odnosi na prohodnost prilikom prelaska sa jednog nivoa na drugi (prelazak iz osnovne škole u srednje i iz srednjih na više i visoke).

2. 3. 10. Usklađenost programa sa nivoom obrazovanja

Nastavni planovi i programi treba da čine prirodnu i logičnu cjelinu, a ne skup nepovezanih ili kontradiktornih sadržaja. Broj i sadržaj nastavnih programa treba da obezbijedi potreban kvalitet znanja i postizanje potrebnih standarda za odgovarajući segment obrazovnog sistema.

2. 3. 11. Interkulturalizacija

Priprema mladih za život u multikulturnom društvu i osposobljavanje za poštovanje vrijednosti kao što su tolerancija, mir, vjerske, rasne i sve druge razlike, podrazumijeva dezideologizaciju obrazovanja.

Obrazovanje i vaspitanje će se sa decentralizacijom i deregulacijom od države, preobraziti u javnu instituciju i time doprinijeti vlastitoj depolitizaciji. Omogućavanjem osnivanja privatnih škola kao i prenošenja dijela obrazovanja na lokalnu samoupravu smanjiće se monopol koji država ima u obrazovanju.

Autonomnost škole u odnosu na državu i strukture vlasti mora biti garantovana načinom finansiranja i načinom zapošljavanja stručnog i rukovodećeg kadra – kriterijumi moraju biti jasni. Osnovni kriterijum mora biti temeljno poznavanje nastavnog područja odnosno vlastite struke kao i poznavanje psiholoških i pedagoških zakonitosti.

2. 3. 12. Postupnost uvođenja promjena

Svaka promjena kojom želimo postići bolji uspjeh u školstvu se može pretvoriti u svoju suprotnost ako je unaprijed ne provjerimo i ne vrednujemo. Uvažavanjem postignutog stepena razvoja kod nas, zalažemo se za postepeno uvođenje svih promjena u obrazovanju. Istovremeno taj princip povezujemo sa ispunjavanjem odgovarajućih uslova. To znači, obezbijediti:

- Materijalne uslove (obezbijediti školske objekte, opremiti učionice, kabinete i sl.),
- Kadrovski uslovi (stručne službe Ministarstva prosvjete i nauke, informisanost i stručno usavršavanje nastavnika),
- Podizanje društvenog i ličnog standarda nastavnika,
- Finansijska sredstva.

U tom smislu, potrebno je princip postupnosti realizovati kroz sljedeće faze:

- Analiza postojećeg stanja i definisanje stepena potrebnih promjena,
- Uvođenje promjena početi sa dijelovima koji zahtijevaju manje intervencije i gdje su potrebe izraženije,
- U dijelovima koji zahtijevaju krupnije intervencije, promjene uvoditi postupno sa manjim brojem učenika, kako bi se u hodu usklađivale i kasnije bile primijenjene na cio sistem,
- Uporediti rezultate postignute promjenama sa očekivanim, a u dijelovima koji nijesu zadovoljili intervenisati novim adekvatnijim rješenjima.

Literatura

1. Convention on the Rights of the Child, (1989). UN, New York.
2. Convention against Discrimination in Education (1960). UNESCO, Paris.
3. Delor, Ž. (1996). Obrazovanje skrivena riznica, UNESCO, "Izveštaj Međunarodne komisije o obrazovanju za XXI vek", Beograd.
4. Declaration of the Rights of the Child (1959). UN, New York.
5. Đukanović, R. (1999). "Vaspitanje i obrazovanje" br. 1, Podgorica.
6. LAENG, M. (1997). Apprendisti Stregoni (Sorcerers' Apprentices), Turin, Il Segnalibro.
7. Pregled (1999). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
8. Radusinović, P. (1991). Stanovništvo i naselja Zetske ravnice od najstarijeg do najnovijeg doba, Nikšić.
9. Statistički godišnjak Republike Crne Gore, (1999). Podgorica.
10. The Universal Declaration of Human Rights (1948). UN, Paris.

3. ORGANIZACIJA I FINANSIRANJE OBRAZOVANJA

3. 1. Administracija i upravljanje

3. 1. 1. Sadašnje stanje

Centralni nivo

Obrazovnu politiku vodi Skupština i Vlada preko Ministarstva prosvjete i nauke. Ministarstvo je odgovorno za definisanje državne politike u obrazovanju, strukturiranje i finansiranje obrazovanja, osnivanje i upravljanje obrazovnim ustanovama u državnoj svojini, pripremanje zakonske regulative u domenu obrazovanja i nauke, implementaciju zakona i drugih propisa koji se odnose na predškolsko, osnovno, srednje, specijalno, visoko i obrazovanje odraslih, stručno usavršavanje nastavnika, donošenje nastavnih planova i programa, odobravanje udžbenika i udžbeničke literature, razvoj naučno-istraživačke djelatnosti, razvoj naučnih i naučno-istraživačkih organizacija i službi.

Na čelu Ministarstva nalazi se ministar, dva pomoćnika i sekretar. Ministarstvo obuhvata:

- Sektor za prosvjetu,
- Sektor za nauku i Univerzitet.

Sektor za prosvjetu obuhvata: Odjeljenje za prosvjetu, Odjeljenje za razvoj i programiranje, Odjeljenje za normativno-pravne poslove i Prosvjetnu inspekciju. Rukovodioci odjeljenja i glavni prosvjetni inspektor neposredno su za svoj rad odgovorni ministru.²⁸

Struktura Ministarstva je u osnovi slična ministarstvima u drugim zemljama sa kojima se upoređujemo. Iz poređenja je očito da je struktura Ministarstva jednostavnija, odnosno da ima manji broj zaposlenih. Međutim, u Ministarstvu je predimenzionirana Prosvjetna inspekcija. Istina, Prosvjetna inspekcija se, po svojoj stvarnoj djelatnosti, već neformalno transformiše u stručno-savjetodavnu službu.

Savjetodavni organi na centralnom nivou

Pri Ministarstvu prosvjete i nauke osnovan je Prosvjetni savjet, kao stručno-savjetodavno tijelo, koje imenuje ministar. Prosvjetni savjet angažovan je na: predlaganju nastavnih planova i programa, normativa o profilu i stručnoj spremi nastavnika i normativa školskog prostora, opreme i nastavnih sredstava za

²⁸ Uredba o organizaciji i načinu rada državne uprave, Službeni list Republike Crne Gore, br. 8/93, Podgorica.

predškolsko, osnovno, srednje i specijalno obrazovanje. Pored toga, Prosvjetni savjet priprema i predlaže programe stručnog usavršavanja nastavnika, prati primjenu udžbenika i predlaže mjere za njihovo usavršavanje. Za obavljanje određenih poslova Savjet može formirati radna tijela. Administrativne i stručne poslove za Prosvjetni savjet obavljaju stručne službe Ministarstva.²⁹

Lokalni nivo

Zakonska regulativa koja uređuje predškolsko, osnovno, srednje i specijalno obrazovanje ne propisuje da jedinica lokalne samouprave ima prava u domenu osnivanja i upravljanja obrazovnim ustanovama. Međutim, Zakon o lokalnoj samoupravi³⁰ jedinicama lokalne samouprave ostavlja mogućnost osnivanja obrazovnih ustanova i organizacija i učestvovanja u upravljanju njihovim radom, obezbjeđivanja njihovog razvoja i praćenja stanja. Pomenuti zakon takođe daje pravo organima lokalne samouprave da daju mišljenje o izboru direktora predškolskih ustanova i osnovnih škola. Navedene nadležnosti jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori nijesu iskorišćene, tako da, osim ustanova za osnovno obrazovanje odraslih (narodni univerziteti), ne postoje obrazovne ustanove u svojoj opštini. Konačno, organi lokalne uprave nadležni za društvene djelatnosti (sekretarijat za društvene djelatnosti-obrazovanje, zdravstvo, kultura, sport) nijesu ni kadrovski ni organizaciono osposobljeni za ozbiljniju participaciju u radu obrazovnih ustanova.

U Crnoj Gori, takođe, nema primjera osnivanja stručnih savjetodavnih organa pri organima lokalne samouprave.

Institucionalni nivo

Prema postojećim zakonima osnivanje i upravljanje obrazovnim ustanovama predstavlja oblik centralizovane državne uprave. Predškolskom ustanovom, osnovnom školom, srednjom školom, specijalnom školom osnovanom kao javna ustanova u državnoj svojini upravlja upravni, odnosno školski odbor koji imenuje i razrješava Ministarstvo. Upravni, odnosno školski odbor donosi statut, opšti akt o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta, finansijski plan i godišnji obračun poslovanja, godišnji plan rada škole i daje mišljenje o izboru nastavnika i stručnih saradnika. Predškolskom ustanovom, odnosno školom rukovodi direktor koga, na osnovu javnog konkursa, i uz pribavljeno mišljenje organa lokalne samouprave, bira ministar. Direktor predškolske ustanove, odnosno škole, kao stručni rukovodilac, odgovoran je za realizaciju nastavnog plana i programa. Direktor neposredno organizuje vaspitno-obrazovni rad, vrši stručno-pedagoški nadzor, preduzima mjere za unapređivanje rada nastavnika, odnosno mjere protiv nastavnika koji nesavjesno obavljaju radne zadatke, usmjerava rad stručnih organa i obavlja druge poslove u skladu sa zakonom. Predškolska ustanova, odnosno škola može imati pomoćnika direktora koga bira direktor škole, na osnovu javnog konkursa, uz saglasnost Ministarstva. Pomoćnik direktora pomaže direktoru škole u organizaciji vaspitno-obrazovnog rada i vršenju stručno-pedagoškog nadzora. Govoreći o ovakvom tipu organizacije, Fridrih Buhberger, austrijski ekspert za

²⁹ Rješenje o obrazovanju Prosvjetnog savjeta, Službeni list Republike Crne Gore, br. 38/97, Podgorica.

³⁰ Zakon o lokalnoj samoupravi, Službeni list Republike Crne Gore, br. 45/91; 50/91; 16/95, Podgorica.

komparativno obrazovanje, kaže da je on, u poređenju sa evropskim zemljama, ekstremno centralizovan i da guši odgovornost i inicijativu lokalnih vlasti.

Postojeća zakonska regulativa, kojom je uređen obrazovni sistem Republike Crne Gore, propisuje mogućnost osnivanja predškolskih ustanova, škola za osnovno umjetničko obrazovanje, osnovnih škola za obrazovanje odraslih i srednjih škola u mješovitoj i privatnoj svojini od strane pravnog ili fizičkog lica, odnosno mogućnost osnivanja univerzitetske jedinice od strane pravnog ili fizičkog lica. I pored zakonskih mogućnosti, u Crnoj Gori ne postoje obrazovne ustanove u mješovitoj ili privatnoj svojini. Izuzetak predstavlja Osnovna škola za muzičke talente "Andre Navara" u Podgorici, osnovana kao javna ustanova u mješovitoj svojini (Vlada i fizičko lice). Školom upravljaju vlasnici kapitala preko Školskog odbora, a rukovodi direktor koga imenuju osnivači.

Postojeća zakonska regulativa ne propisuje mogućnost osnivanja konsultativnih organa ili interesnih udruženja roditelja na institucionalnom nivou. Istina, roditelji imaju mogućnost učešća u upravljanju obrazovnim ustanovama na predškolskom, osnovnoškolskom i srednješkolskom nivou, ali u ograničavajućem svojstvu građana. U domenu ostvarivanja prava roditelja zakonska regulativa zaostaje za praksom. U urbanim sredinama u znatnom broju škola statutom su ustanovljeni savjeti roditelja, kao konsultativna tijela, koja u komunikaciji sa školom nastoje da ostvare svoja prava i veći uticaj na organizaciju rada škole.

3. 1. 2. Stanje u drugim zemljama

O odnosu države i obrazovanja UNESCO kaže: "Upravljanje u obrazovanju treba demokratizovati i široka javnost treba da igra veliku ulogu u donošenju svih odluka koje se tiču obrazovanja. Učesnici vaspitno-obrazovnog procesa, korisnici i ostali zainteresovani treba da učestvuju u ostvarivanju prava rukovođenja i upravljanja obrazovanjem kao udruženim preduzećem. Zajedničko upravljanje i različiti oblici participacije/samoupravljanja moraju uključiti aktivnosti kao što su: utvrđivanje ciljeva i politike vaspitanja i obrazovanja; pripremanje i utvrđivanje planova razvoja obrazovanja i mreže vaspitno-obrazovnih institucija; finansiranje obrazovanja; politiku i kriterijume regrutovanja nastavnika; utvrđivanje sadržine i starosnih grupa; utvrđivanje kriterijuma za nagrađivanje prosvjetnih radnika i vrednovanje rezultata vaspitno-obrazovnog rada. Sve ovo bi moralo postati pravo i obaveza svih subjekata društvene strukture u svakoj zemlji."³¹

U većini evropskih zemalja tokom posljednjih decenija došlo je do promjene odnosa između države i obrazovanja. U prethodnoj deceniji povećava se broj zemalja koje redukuju svoje nadležnosti, što se manifestuje u davanju veće autonomije regionima i obrazovnim institucijama, odnosno kao podsticanje privatizacije obrazovnih institucija. Zadnjih godina očita je tendencija pomjeranja od političkog i centralizovanog ka profesionalnom i lokalnom upravljanju u obrazovanju. U znatnom broju zemalja uspostavlja se sistem upravljanja pomoću ciljeva i zadataka, što zahtijeva nove oblike upravljanja i rukovođenja obrazovnim

³¹ Learning to the World of Education Today and Tomorrow, UNESCO

institucijama. Čini se da su najuspješniji oni obrazovni sistemi, koji su uspjeli da uravnoteže političko i centralno upravljanje, s jedne, i profesionalno i lokalno upravljanje, s druge strane. Nudimo kratak pregled nekoliko primjera administracije i upravljanja koji ilustruju različita sistemski rješenja u ovoj oblasti.³²

Norveška

Na centralnom nivou Ministarstvo obrazovanja, nauke i vjera odgovorno je za upravu u obrazovnom sistemu, odnosno za sprovođenje državne obrazovne politike. Jedinstveni državni standardi utvrđuju se pomoću zakona, propisa i državnog nastavnog plana. Na centralnom nivou osnovan je Državni centar za obrazovne resurse kao ekspertska tijelo koje kreira nastavni materijal, daje informacije i druge usluge korisnicima obrazovnog sistema. Pri Ministarstvu obrazovanja, nauke i vjera osnovan je Državni odbor roditelja za osnovne i niže srednje škole, čiji je cilj da unapređuje saradnju između porodice i škole i da štiti interese roditelja u pitanjima vezanim za školu.

Na regionalnom nivou osnovani su državni uredi za obrazovanje, koji ostvaruju funkciju Centralne vlade. Centralni Vladin ured za obrazovanje sarađuje sa regionalnim i opštinskim tijelima i obezbjeđuje obrazovanje u skladu sa zakonskim propisima.

Na lokalnom nivou tokom posljednjih godina došlo je do promjena u upravljanju. Dio ovlašćenja i odgovornosti u odlučivanju prenesen je sa centralnog na lokalni nivo. Dok su regije odgovorne za rad i upravu u višim i srednjim školama, opštine su odgovorne za osnovne i niže srednje škole - naše osnovne škole.

Decentralizacija odlučivanja i odgovornosti dovela je do veće autonomije obrazovnih institucija. Zakonodavstvo i državni propisi koji regulišu nastavne planove predstavljaju okvir koji se mora slijediti, dok škole i nastavnici imaju mogućnost da utiču na nastavne materijale i metode rada. Školom upravljaju brojni odbori i direktor. Najveći dio sredstava škole dobijaju od Vlade.

Za koledže i univerzitete odgovorna je Centralna vlada.

Privatne obrazovne institucije izuzetno su rijetke u Norveškoj. Oko 98,5% ukupnog broja djece na osnovnoškolskom i nižem srednjoškolskom nivou i 96% na višem srednjoškolskom nivou pohađa državne škole.³³

Finska

Na nacionalnom nivou u Finskoj obrazovnu politiku definišu Parlament i Državni savjet. Ministarstvo obrazovanja, nadležno za obrazovanje i istraživanja, odgovorno je za obrazovanje na kulturnom, crkvenom, sportskom i omladinskom nivou. Nacionalni odbor za obrazovanje je ekspertska i planerska tijelo, koje radi u bliskoj sprezi sa Ministarstvom. Odbor je odgovoran za osnovno, srednje obrazovanje i za obrazovanje odraslih. Odbor brine o razvoju obrazovnih ciljeva,

³² Upravljanje na području obrazovanja, prikaz izložen na konferenciji Instituta za otvoreno društvo i Svjetske banke o upravljanju u obrazovanju, održanoj u Budimpešti, 7-9 aprila 2000. god.

³³ "Obrazovanje u Norveškoj", radni materijal korišćen na seminaru u Budvi, maj 2000. god.

odnosno sadržaja i metoda rada. Nacionalnim odborom upravlja Upravni odbor, čiji su članovi obrazovni eksperti, opštinski službenici, nastavnici i socijalni partneri. Na nacionalnom nivou postoji više stručnih tijela za podršku Ministarstva obrazovanja, kao što su: Savjetodavno vijeće za obrazovanje odraslih, Savjet za evaluaciju visokog obrazovanja, komiteti za stručno usavršavanje, Nacionalno vijeće za sport i Savjetodavno vijeće za poslove omladine.

Na regionalnom nivou administrativnu i upravnu funkciju obavljaju provincijske državne kancelarije, koje funkcionišu pod nadzorom određenih ministarstava. U okviru provincijskih kancelarija postoje uredi za obrazovanje i kulturu, kojim rukovodi provincijski savjetnik.

Na lokalnom nivou opštine su odgovorne za organizovanje i djelimično finansiranje predškolskog i osnovnog obrazovanja. Opština je takođe odgovorna za socijalnu brigu o učenicima (prevoz, školski obroci, zdravstvena zaštita). Opština nema obaveze u organizovanju srednjeg obrazovanja, ali usluge srednjeg obrazovanja može kupiti od privatnih provajdera koji imaju dozvolu za rad od Državnog savjeta.

Predškolske ustanove i osnovne škole osniva i kontroliše opština. Njima upravljaju odbori, a rukovodi direktor koji je odgovoran za rad i finansiranje.

U zavisnosti od toga da li je osnivač država ili privatna organizacija, srednjom školom upravlja opština, federacija opština, odnosno privatna organizacija preko školskog odbora. Svaka škola ima rektora koji rukovodi radom škole. Više srednje škole imaju i studentsko tijelo koje organizuje i unapređuje studentsku saradnju.

Iako u vlasništvu države, univerziteti uživaju visok stepen autonomije u odlučivanju o unutrašnjoj administraciji i organizaciji. Univerzitetom upravlja univerzitetski odbor, a rukovodi rektor. Visokoškolskom institucijom upravlja administrativno tijelo od nekoliko članova, a rukovodi dekan.

Institucije za specijalno obrazovanje u nadležnosti su države, a institucije za obrazovanje odraslih može osnivati opština, federacija opština i razna udruženja i fondacije. Ovim institucijama upravlja osnivač preko upravnih odbora.

Pravo na osnivanje privatnih obrazovnih institucija u Finskoj regulisano je Ustavom. Većina privatnih škola u Finskoj nalazi se pod javnom supervizijom, što znači da moraju imati dozvolu Državnog savjeta, da slijede nacionalni plan i program i da dobijaju državne subvencije. Izuzimajući manji broj institucija osnovnog obrazovanja, zasnovanih na alternativnim pedagoškim metodama, osnovne škole su u vlasništvu opština. Broj srednjih škola u privatnom vlasništvu nešto je veći: 6,5% opštih viših škola, odnosno 11% stručnih škola.³⁴

Slovenija

Za definisanje nacionalne politike u obrazovanju Slovenije odgovorno je Ministarstvo obrazovanja i sporta. Osnovne odgovornosti Ministarstva su: utvrđivanje strukture obrazovnog sistema, finansiranje, upravljanje državnim

³⁴ "Obrazovni sistem Finske", radni materijal korišćen na seminaru u Budvi, maj 2000. god.

obrazovnim institucijama, te vršenje inspekcijskog nadzora. Ministarstvo, takođe, priprema zakonsku regulativu i odgovorno je za njenu primjenu u oblasti predškolskog, osnovnog, srednjeg stručnog, srednjeg opšteg, specijalnog, muzičkog obrazovanja, obrazovanja odraslih, visokog obrazovanja, kao i obrazovanja i stručnog usavršavanja nastavnika. Ministarstvo je takođe odgovorno za obrazovanje Roma i drugih manjina, kao i slovenačke manjine u drugim zemljama. Na čelu Ministarstva nalazi se ministar i pet državnih sekretara. Ministarstvo ima sektore za predškolsko vaspitanje, osnovnu školu, srednju školu, visoke škole i obrazovanje odraslih i tri ureda: Ured za razvoj obrazovanja, koji koordinira rad javnih obrazovnih institucija za razvoj i savjetodavne djelatnosti, Ured za mlade, koji je odgovoran za unapređivanje položaja omladine u društvu i Republički inspektorat, koji vrši nadzor nad sprovođenjem zakona i drugih propisa u obrazovnim institucijama. Rukovodioci ureda, odnosno glavni inspektor direktno su odgovorni ministru.

Vlada Slovenije osnovala je tri javne institucije za razvoj savjetodavne djelatnosti u obrazovanju: Republički zavod za predškolsko, osnovno i opšte srednje obrazovanje, Centar Republike Slovenije za stručno obrazovanje i Slovenački centar za obrazovanje odraslih. Ove institucije su zadužene za pružanje stručne pomoći republičkim savjetima u donošenju odluka, organizovanje usavršavanja nastavnika, kao i za izradu metodologije pisanja udžbenika. Vlada je takođe osnovala i Republički ispitni centar, koji je zadužen za ocjenjivanje rada učenika, studenata i odraslih lica.

Vlada Slovenije imenovala je tri stručna savjeta koji pružaju stručnu pomoć u pripremi zakonske regulative i odlučuju o tehničkim pitanjima i pitanjima sadržaja nastave: Stručni savjet za opšte obrazovanje, Stručni savjet za stručno i tehničko obrazovanje i Stručni savjet za obrazovanje odraslih. Stručni savjeti utvrđuju sadržaje školskih programa, odobravaju udžbenike i predlažu standarde za školsku opremu. Vlada je takođe imenovala i Savjet za visoko obrazovanje kao Vladin konsultativni organ, sastavljen od predstavnika univerziteta, nezavisnih obrazovnih institucija i drugih eksperata. Savjet odobrava i ocjenjuje rad novih visokoškolskih institucija.

Na lokalnom nivou opština je odgovorna za upravljanje predškolskim i, u određenom obimu, osnovnim obrazovanjem. Predškolske ustanove, osnovne škole i muzičke škole osniva opština. Gimnaziju može osnovati opština u dogovoru sa državom. Institucije za obrazovanje odraslih može osnivati opština ili država. Opština mora primjenjivati zakonsku regulativu na republičkom nivou. Nastavne planove i programe i sistematizaciju radnih mjesta u predškolskim ustanovama utvrđuje opština.

U Sloveniji je zakonom propisano da se školski upravni organi osnivaju na način koji predstavlja decentralizaciju državne uprave. Javnom predškolskom ustanovom ili školom upravlja savjet koga sačinjavaju predstavnici osnivača, zaposlenih, roditelja i učenika ili studenata. Savjet je ovlašten da odobrava programe razvoja, godišnji program rada, da odlučuje o žalbama učenika ili studenata i da imenuje i razrješava upravnika. Upravnik javne predškolske ustanove ili škole je istovremeno pedagoški rukovodilac i poslovodni, odnosno izvršni organ. On je odgovoran za

implementaciju plana i programa. Upravnik organizuje rad, priprema plan razvoja i program rada i, uz odobrenje osnivača, utvrđuje sistematizaciju radnih mjesta. U predškolskoj ustanovi ili školi može biti imenovan zamjenik upravnika.

Slovenija se sprema za formiranje Savjeta za razvoj ljudskih potencijala na nivou regija.³⁵

Prikaz administracije i upravljanja u obrazovnom sistemu Crne Gore, odnosno kratak pregled administracije i upravljanja u obrazovnim sistemima Norveške, Finske i Slovenije, ponuđen radi uporednog prikaza sistemskih rješenja, upućuje na slabosti i neodrživost sadašnje strukture administracije i upravljanja u obrazovnom sistemu Crne Gore. Struktura i organizacija administracije na državnom nivou, potpuna centralizacija upravljanja, nepostojanje stručnih konsultativnih organa na centralnom, lokalnom i institucionalnom nivou ne omogućava ostvarenje vitalnih funkcija obrazovnog sistema, odnosno ostvarenje evropskih standarda kvaliteta u obrazovanju. Bez decentralizacije prenošenjem nadležnosti i odgovornosti sa centralnog na lokalni nivo i na nivo institucija vaspitanja i obrazovanja, ne može biti usklađivanja interesa na principima socijalnog partnerstva. Prenošem ovlašćenja na jedinice lokalne samouprave, odnosno davanjem veće autonomije i odgovornosti obrazovnim ustanovama dolazi do raspodjele odlučivanja i precizne transparentne podjele odgovornosti. Decentralizacijom odlučivanja i odgovornosti uspostavlja se ravnoteža interesa države i obrazovnih ustanova, s jedne, i nastavnika i učenika, s druge strane. Odluke o pitanjima organizacije i metoda rada moraju se donositi u mjestima, odnosno ustanovama u kojima se obrazovanje odvija. Autonomiju škole u odnosu na strukture vlasti, ali i u odnosu na "vanškolske" oblike učenja treba obezbijediti zapošljavanjem nastavnog kadra i upravnih struktura po objektivnim kriterijumima izbora koji će biti pod nadzorom javnosti. Samo autonomna škola može razviti inicijativu, odgovornost i kreativnost i osvojiti znanja uporediva sa standardima evropskih zemalja. Najzad, autonomna škola će motivisati nastavnika i upravljačke kadar da svoje intelektualne i stručne potencijale ostvare u školi, odnosno u mjestu gdje žive i rade. Škola mora razviti mehanizme za suodlučivanje roditelja o pitanjima od značaja za obrazovanje djece, uz jasno postavljene granice o stručnim pitanjima koja su u domenu nastavnika. Podsticanje osnivanja privatnih obrazovnih ustanova pretpostavka je za bržu decentralizaciju, stvaranje konkurencije i jednakih mogućnosti za sve

3. 1. 3. Prijedlog promjena

Centralni nivo

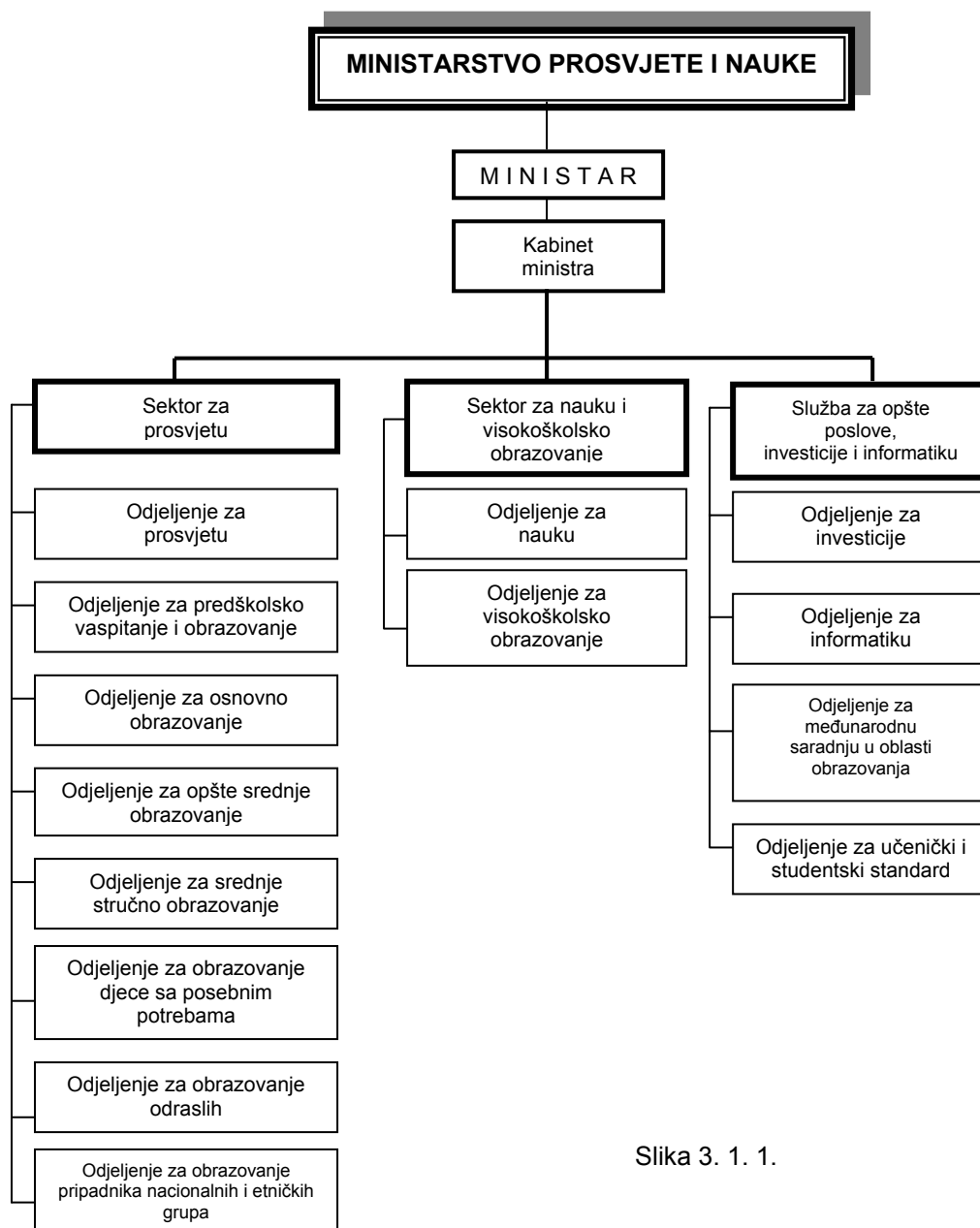
Promjene u obrazovnom sistemu Republike Crne Gore zahtijevaju formiranje odgovarajuće institucionalne infrastrukture. Radi implementacije promjena i obezbjeđivanja funkcija obrazovnog sistema uporedivih sa obrazovnim sistemima evropskih zemalja, odnosno radi daljeg razvoja sistema, potrebno je transformisati Ministarstvo, a prije svega Prosvjetnu inspekciju u savjetodavnu, razvojnu i

³⁵ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, (1997) Ljubljana.

upravnu službu. Pored centralne službe, potrebno je razviti i dekoncentrisanu i decentralizovanu strukturu koja će se razvijati uporadno sa razvojem lokalne samouprave.

Za obavljanje poslova iz djelokruga prosvjete i nauke u Ministarstvu prosvjete i nauke neophodno je osnovati funkcionalan broj organizacionih jedinica. U okviru Ministarstva biće formirani sljedeći sektori, službe i odjeljenja: Sektor za prosvjetu, Sektor za nauku i visokoškolsko obrazovanje i Služba za opšte poslove, investicije i informatiku. Sektor za prosvjetu obuhvatiće: Odjeljenje za prosvjetu, Odjeljenje za predškolsko vaspitanje i obrazovanje, Odjeljenje za osnovno obrazovanje, Odjeljenje za opšte srednje obrazovanje, Odjeljenje za srednje stručno obrazovanje, Odjeljenje za obrazovanje djece sa posebnim potrebama, Odjeljenje za obrazovanje odraslih i Odjeljenje za obrazovanje pripadnika nacionalnih i etničkih grupa. Sektor za nauku i visokoškolsko obrazovanje obuhvatiće: Odjeljenje za nauku i Odjeljenje za visokoškolsko obrazovanje. Služba za opšte poslove, investicije i informatiku obuhvatiće: Odjeljenje za investicije, Odjeljenje za informatiku, Odjeljenje za međunarodnu saradnju u oblasti obrazovanja i Odjeljenje za učenički i studentski standard. Na čelu Ministarstva nalaziće se ministar, dva pomoćnika i sekretar. Radom sektora rukovodiće pomoćnici ministra, a radom službi i odjeljenja načelnici, odnosno rukovodioci. (Struktura Ministarstva prosvjete i nauke prikazana je na slici 3.1.1.).

Ministarstvo prosvjete i nauke obavljaće upravne i druge poslove koji se odnose na: utvrđivanje državne politike u obrazovanju, postavljanje okvira obrazovnog sistema, finansiranje obrazovanja, sprovođenje državne politike u obrazovanju u koordinaciji sa drugim institucijama, osnivanje i upravljanje državnim obrazovnim ustanovama, pripremanje zakonske regulative u domenu obrazovanja i nauke, implementaciju zakona, propisa i administrativnih rješenja, učenički i studentski standard, međunarodnu saradnju u oblasti obrazovanja, podršku i koordinaciju djelatnosti obrazovnih institucija koje su odgovorne za istraživanje, razvoj, savjetodavni rad i druge poslove.

Slika 3. 1. 1.

Budući da funkcionalni razlozi upućuju na neophodnost razdvajanja upravnog i inspekcijskog nadzora, potrebno je osnovati **Inspektorat Republike Crne Gore za obrazovanje** sa manjim brojem izvršilaca. Inspektorat bi osnovala Vlada Republike Crne Gore kao samostalan organ uprave, što afirmiše princip partnerstva. Inspektorat će biti zadužen za obezbjeđivanje sprovođenja zakona, drugih propisa i administrativnih akata kojima se uređuje organizacija i finansiranje obrazovnih

institucija, odnosno obezbjeđuje ostvarivanje prava učenika i drugih učesnika u obrazovanju. Inspektorat bi tijesno sarađivao sa Ministarstvom i drugim institucijama. Radom Inspektorata rukovodi glavni prosvjetni inspektor, a poslove i radne zadatke obavlja prosvjetni inspektori.

Radi institucionalnog obezbjeđivanja implementacije predloženih promjena, odnosno obezbjeđivanja istraživačke, razvojne i savjetodavne funkcije u obrazovanju, potrebno je osnovati Centar Republike Crne Gore za opšte obrazovanje kao javnu ustanovu koju bi osnovala Vlada Republike Crne Gore. Osnivanjem Centra ostvaruje se neophodno razdvajanje kontrolne i savjetodavne funkcije. Osnivanjem institucije, kakva je Centar za obrazovanje, u formi sektora, odnosno odjeljenja, formiraju se jezgra za edukaciju kadrova od kojih se u perspektivi mogu osnivati i druge institucije.

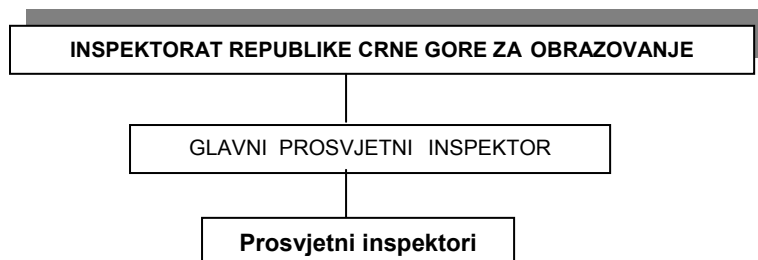
Kao nosilac unapređivanja školstva u Republici Crnoj Gori Centar ima zadatak da obavlja stručne poslove praćenja i razvoja školskog sistema. Iz ovako definisanog osnovnog zadatka proističu osnovni poslovi i zadaci koji se odnose na: pripremanje stručnih zadataka o pitanjima iz nadležnosti savjeta za obrazovanje: pripremanje i razvijanje obrazovnih ciljeva, nastavnih planova i programa, vodiča kvalifikacija, kataloga i standarda znanja, normativa i standarda nastavnih sredstava i opreme, metodologije pisanja udžbenika, savjetodavni rad u obrazovnim ustanovama, predlaganje mjera za razvoj pojedinih nivoa obrazovanja, razvijanje novih nastavnih tehnologija i procjenjivanje mogućnosti njihove primjene, razvijanje metodologije i instrumenata za eksternu procjenu postignuća učenika, organizovanje stručnog usavršavanja nastavnika, kao i druge poslove u skladu sa zakonom. Centar tijesno sarađuje sa Ministarstvom, savjetima za obrazovanje, fakultetima i drugim institucijama.

Radi obavljanja poslova i radnih zadataka, a s obzirom na funkcionalni i teritorijalni princip organizovanja, u Centru će biti formirani sljedeći sektori i službe: Sektor za razvoj, programiranje i savjetodavni rad, Sektor za obezbjeđivanje kvaliteta obrazovanja, Sektor za stručno usavršavanje nastavnika, Sektor za istraživački rad i Služba za opšte i posebne poslove. Sektor za razvoj, programiranje i savjetodavni rad obuhvatiće: Odjeljenje za razvoj, programiranje i savjetodavni rad u predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Odjeljenje za razvoj, programiranje i savjetodavni rad u osnovnom obrazovanju, Odjeljenje za razvoj, programiranje i savjetodavni rad u opštem srednjem obrazovanju, Odjeljenje za razvoj, programiranje i savjetodavni rad u obrazovanju djece sa posebnim potrebama i Odjeljenje za razvoj, programiranje i savjetodavni rad u opštem obrazovanju odraslih. U okviru Odjeljenja za razvoj, programiranje i savjetodavni rad u osnovnom obrazovanju biće formirane: Područna jedinica u Nikšiću, Područna jedinica u Bijelom Polju i Područna jedinica u Budvi. Sektor za obezbjeđivanje kvaliteta obrazovanja obuhvatiće: Ispitni centar za osnovno obrazovanje i Ispitni centar za opšte srednje obrazovanje. Sektor za stručno usavršavanje nastavnika obuhvatiće: Odjeljenje za stručno usavršavanje nastavnika za opšte obrazovanje i Odjeljenje za stručno usavršavanje nastavnika za opšte obrazovanje djece sa posebnim potrebama. Sektor za istraživački rad obuhvatiće: Odjeljenje za istraživački rad u oblasti opšteg obrazovanja i Odjeljenje za istraživački rad u oblasti obrazovanja djece sa posebnim potrebama.

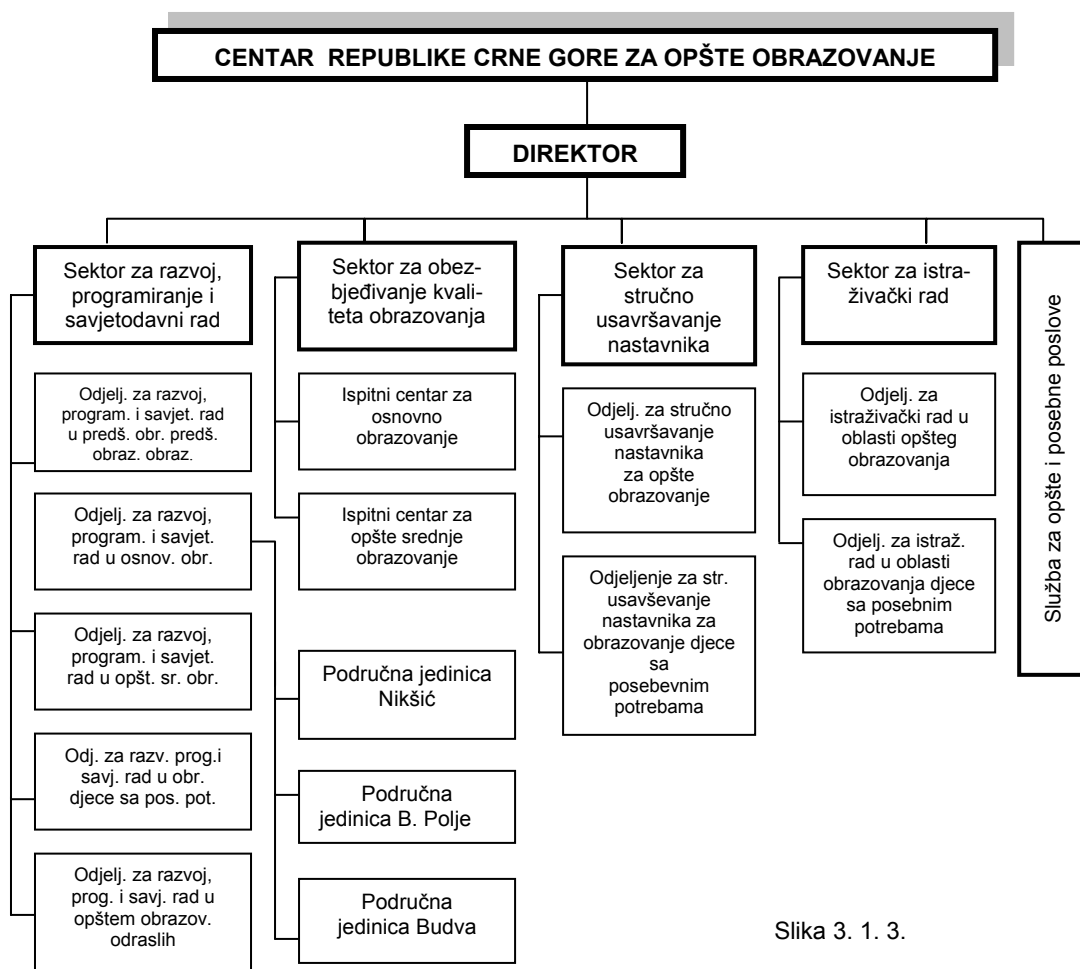
Zbog specifičnosti u organizovanju i realizaciji srednjeg stručnog obrazovanja, a radi neophodnosti učešća socijalnih partnera u strukturiranju i finansiranju stručnog obrazovanja, nužno je osnovati Centar Republike Crne Gore za stručno obrazovanje kao samostalnu instituciju socijalnog partnerstva. Centar bi osnovali socijalni partneri: Vlada Republike Crne Gore, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo rada, Ministarstvo finansija, Zavod za zapošljavanje, Privredna komora, Sindikat, preduzeća, školske vlasti i drugi.

Centar će obavljati poslove i radne zadatke koji se odnose na srednje stručno obrazovanje omladine i odraslih, i to: pripremanje stručnih zadataka o pitanjima iz nadležnosti Savjeta za stručno obrazovanje, odnosno Savjeta za obrazovanje odraslih, praćenje, analizu i razvijanje stručnog obrazovanja, pripremanje jedinstvenih standarda zanimanja uporedivih sa standardima evropskih zemalja, pripremanje standarda znanja, pripremanje nastavnih planova i programa, istraživanje u oblasti stručnog obrazovanja, koordinaciju rada sa socijalnim partnerima i drugim institucijama.

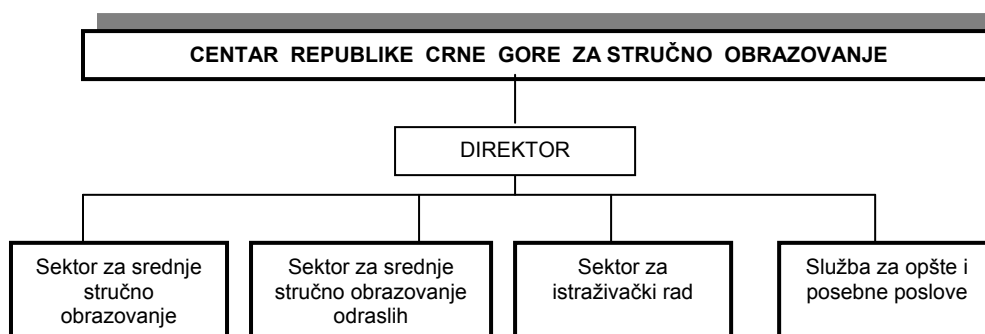
(Struktura administracije na centralnom nivou prikazana je na slikama 3. 1. 2, 3. 1. 3. i 3. 1. 4.)

Slika 3. 1. 2.

Slika 3. 1. 3.

Slika 3. 1. 4.

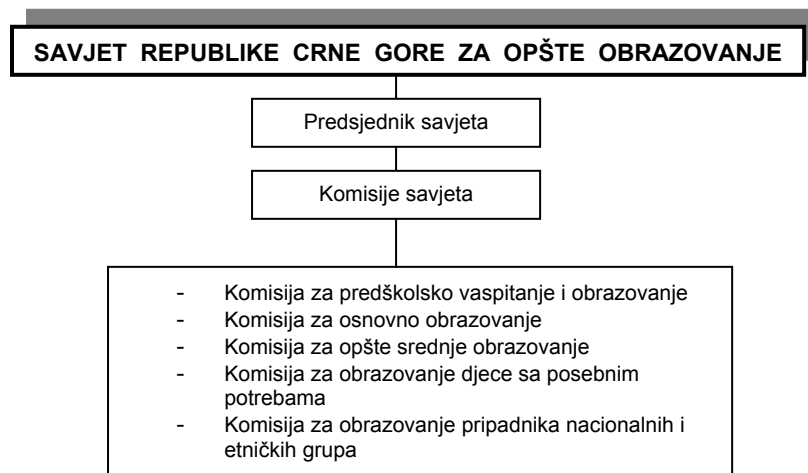
Savjetodavni organi na centralnom nivou

Radi depolitizacije i deregulacije sistema značajan deo ovlašćenja i odgovornosti sa Ministarstva prenosi se na stručno-savjetodavne organe. Time će se donošenje primarnih stručnih odluka prenijeti na ekspertski nivo. Odluke prema Knjizi promjena donosiće sljedeća stručno-savjetodavna tijela: **Savjet Republike Crne Gore za opšte obrazovanje, Savjet Republike Crne Gore za srednje stručno obrazovanje i Savjet Republike Crne Gore za obrazovanje odraslih.** Savjet Republike Crne Gore za opšte obrazovanje imenovala bi Vlada Republike Crne Gore na prijedlog Ministarstva prosvjete i nauke i Univerziteta Crne Gore od istaknutih stručnjaka za odgovarajuće nivoe i oblasti obrazovanja, naučnih radnika, profesora univerziteta, predstavnika sindikata, odnosno predstavnika nacionalnih i etničkih grupa. Savjet Republike Crne Gore za srednje stručno obrazovanje imenovala bi Vlada od stručnjaka koji se biraju po principu socijalnog partnerstva. Savjet Republike Crne Gore za obrazovanje odraslih imenovala bi Vlada takođe od stručnjaka koji se biraju po principu socijalnog partnerstva.

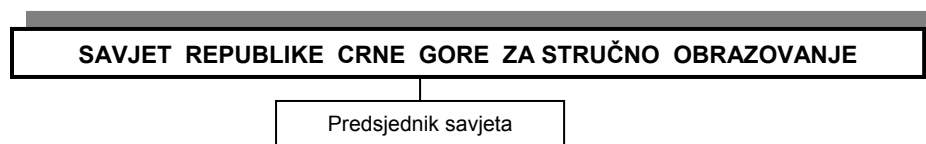
Savjeti odlučuju o stručnim pitanjima koja se odnose na: obrazovne ciljeve, sadržaj nastavnih programa, standarde kvalifikacija, kataloge znanja, standarde znanja, odobravanje udžbenika i obrazovnih materijala i drugim stručnim pitanjima vezanim za rad obrazovnih ustanova. Savjeti takođe predlažu ministru odluke o administrativnim, tehničkim i organizacionim pitanjima, kao što su: standardi školskog prostora, nastavnih sredstava i opreme. Savjeti takođe daju mišljenje o opštim pitanjima obrazovanja, pružaju stručnu pomoć u izradi zakonske regulative, prate i ocjenjuju stanje i razvoj obrazovanja sa gledišta potreba, mogućnosti, kvaliteta i međunarodne uporedivosti. Odluke savjeta o stručnim pitanjima potpisuje ministar prosvjete i nauke, ali bez prava da utiče na stručni sadržaj odluke. O prijedlozima odluka o opštim, administrativnim, tehničkim i organizacionim pitanjima odluku donosi ministar. Administrativne, tehničke i stručne poslove iz nadležnosti savjeta obavljaju stručne službe Ministarstva, Centra Republike Crne Gore za opšte obrazovanje i Centra Republike Crne Gore za stručno obrazovanje.

Radi efikasnijeg obavljanja poslova iz svoje nadležnosti, Savjet Republike Crne Gore za opšte obrazovanje će od stručnjaka odgovarajućeg profila formirati sljedeće stručne komisije: Komisija za predškolsko vaspitanje i obrazovanje, Komisija za osnovno obrazovanje, Komisija za opšte srednje obrazovanje, Komisija za obrazovanje djece sa posebnim potrebama i Komisija za obrazovanje pripadnika nacionalnih i etničkih grupa.

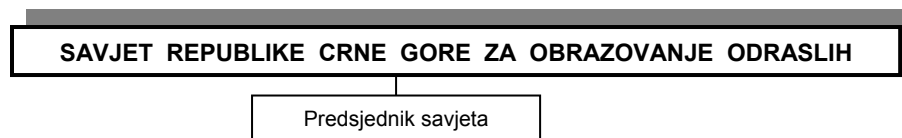
(Struktura stručno-savjetodavnih organa prikazana je na slikama 3.1.5., 3.1.6. i 3.1.7.)

Slika 3. 1. 5.

Slika 3. 1. 6.

Slika 3. 1. 7.

Lokalni nivo (organi lokalne samouprave)

Da bi lokalna samouprava mogla ostvarivati pravo i obavezu osnivanja, upravljanja, obezbjeđivanja razvoja i praćenja rada obrazovnih ustanova, potrebno je da se organ lokalne samouprave nadležan za poslove obrazovanja kadrovski i organizaciono osposobi i profesionalizuje. Organ lokalne samouprave imaće obavezu da u obrazovnim ustanovama čiji je osnivač primjenjuje državnu pravnu regulativu, finansira održavanje školskih objekata, vodi socijalnu brigu o učenicima (prevoz, školski obroci, zdravstvena zaštita) i sufinansira investicije i materijalne troškove. Organ lokalne samouprave takođe ima obavezu da primjenjuje nastavne planove i programe koje su donijeli savjeti za obrazovanje, kao i standarde propisane zakonom. Organ lokalne samouprave ima pravo da u saradnji sa obrazovnim ustanovama predlaže savjetima za obrazovanje i Ministarstvu dio nastavnih sadržaja od posebnog interesa za lokalnu zajednicu.

Institucionalni nivo

Obrazovne ustanove u državnoj svojini osniva država i jedinica lokalne samouprave. Osnivačka prava države neophodno je prenijeti na jedinice lokalne samouprave za predškolske ustanove, osnovne umjetničke škole, ustanove za osnovno obrazovanje odraslih i na dio osnovnog obrazovanja. Osnivačka prava za opšte srednje, srednje stručne škole, ustanove za obrazovanje djece sa posebnim potrebama, ustanove za obrazovanje odraslih za nivoe poslije osnovnog obrazovanja, kao i dio osnovnog obrazovanja zadržaje država.

Izuzetno od prethodnog rješenja, srednju stručnu školu mogu osnovati zajednice opština ili regije prema svojim potrebama i materijalnim mogućnostima.

Predškolskom ustanovom, odnosno školom upravljaće upravni, odnosno školski odbor koji ima od 9–13 članova. Školski odbori predstavljaju jedan od vidova funkcionisanja javnog sistema obrazovanja u Grnoj Gori.

Predškolskom ustanovom, odnosno školom, čiji je osnivač jedinica lokalne samouprave, upravljaće upravni, odnosno školski odbor sastavljen od predstavnika nastavnika, roditelja, lokalne zajednice i Ministarstva, po modelu: 4+2+2+1 (4 člana bira nastavničko vijeće tajnim glasanjem, 2 člana savjet roditelja, 2 člana organ lokalne samouprave i 1 člana Ministarstvo).

Upravni, odnosno školski odbor formira se na prvoj sjednici u skladu sa zakonom. Konstitutivnu sjednicu saziva i organizuje direktor škole. Upravni, odnosno školski odbor imaće nadležnosti i odgovornosti koje se prvenstveno odnose na: izbor i razrješenje direktora, odobravanje programa razvoja, donošenje godišnjeg programa rada, odlučivanje po žalbama učenika, roditelja i zaposlenih i na druge poslove u skladu sa zakonom.

Predškolskom ustanovom, odnosno školom rukovodi direktor, kao pedagoški rukovodilac i poslovodni, odnosno izvršni organ. Direktora, na osnovu javnog konkursa, bira i razrješava upravni, odnosno školski odbor. U postupku izbora direktora članovi upravnog, odnosno školskog odbora iz reda nastavnika imaju imperativni mandat. Upravni, odnosno školski odbor bira direktora po pribavljenom rezultatu tajnog glasanja nastavničkog vijeća o kandidatima, odnosno po pribavljenom mišljenju savjeta roditelja i organa lokalne samouprave. Ministar, poslije izbora direktora od strane školskog odbora, daje saglasnost na izbor direktora. Ako ministar ne da saglasnost na izbor direktora, vršioca dužnosti do izbora direktora, a najduže na jednu godinu, postavlja školski odbor od kandidata koji su se javili na konkurs ili iz reda zaposlenih nastavnika.

Direktor planira, organizuje, koordinira i rukovodi radom predškolske ustanove, odnosno škole, priprema planove razvoja i nacrt godišnjeg plana rada, utvrđuje sistematizaciju radnih mjesta uz pribavljeno mišljenje organa lokalne samouprave i saglasnost Ministarstva, odgovara za realizaciju nastavnog plana i programa i obavlja druge poslove u skladu sa zakonom.

Predškolskom ustanovom, odnosno školom, čiji je osnivač država, upravljaće upravni, odnosno školski odbor sastavljen od predstavnika nastavnika, roditelja, Ministarstva i lokalne zajednice, odnosno predstavnika učenika i poslodavaca (samo za srednje, odnosno srednje stručne škole), po modelu: 4+2+2+2+2+1 (4 člana bira nastavničko vijeće tajnim glasanjem, 2 člana savjeta roditelja, 2 člana Ministarstva, 2 predstavnika poslodavaca, 2 predstavnika zajednice učenika /III i IV razred/ i 1 član lokalne zajednice). Direktora predškolske ustanove, odnosno škole, na osnovu javnog konkursa, bira i razrješava upravni, odnosno školski odbor na prijedlog nastavničkog vijeća, savjeta roditelja i zajednice učenika, po pribavljenom mišljenju organa lokalne samouprave, a uz saglasnost ministra. Predškolska ustanova, odnosno škola može imati pomoćnika direktora koga, na osnovu javnog konkursa, bira i razrješava upravni, odnosno školski odbor na prijedlog direktora i nastavničkog vijeća.

Vaspitno-obrazovnom ustanovom u mješovitoj svojini upravljaju vlasnici kapitala.

Vaspitno-obrazovnom ustanovom u privatnoj svojini upravlja osnivač.

Savjetodavni organi na institucionalnom nivou

Radi ostvarivanja javnog interesa i prava pa i većeg uticaja na obrazovanje, po načelu partnerstva u predškolskim ustanovama, odnosno školama formiraće se savjeti roditelja, kao konsultativni organi predškolske ustanove, odnosno škole. Savjet će birati roditelji na način i u postupku utvrđenom statutom predškolske ustanove, odnosno škole. Svaka predškolska ustanova, odnosno škola imaće savjet roditelja čiji će broj članova zavisiti od broja učenika. U savjet će biti birani roditelji učenika različitih razreda. Savjet roditelja ima pravo da bira članove upravnog, odnosno školskog odbora, odnosno pravo da predlaže direktora škole. Savjet daje mišljenje prilikom donošenja odluka o pitanjima koja se tiču prava učenika. Škola će savjetu ponuditi program pedagoške obuke roditelja. Za svoj rad savjet koristi prostorije škole.

3. 2. Privatne škole i predškolske ustanove

Sadašnje stanje

Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju Republike Crne Gore i Zakonom o srednjoj školi je predviđeno da se škole za osnovno umjetničko obrazovanje, osnovne škole za obrazovanje odraslih i srednje škole mogu osnivati kao javne ustanove u društvenoj, mješovitoj i privatnoj svojini. Takođe, u privatnoj svojini se mogu osnivati predškolske ustanove.

U Crnoj Gori postoji samo jedna škola za muzičke talente u mješovitoj svojini. Faktički, privatne škole u Crnoj Gori nijesu zaživjele iako ih je zakonodavac predvidio.

Potreba za osnivanjem privatnih škola počiva, prije svega, na uvođenju konkurencije u oblasti obrazovanja i davanju slobodne inicijative za raznovrsnost obrazovanja, što neminovno doprinosi povećanju njegovog kvaliteta.

Osim toga, Opšta deklaracija o ljudskim pravima u članu 26. garantuje roditeljima pravo "na izbor vrste obrazovanja za svoju djecu".

Principi uvođenja privatnog školstva:

- Princip postupnosti - privatno školstvo treba da se širi postupno. Pri tom je važno da bude dovoljno precizno i detaljno regulisano, odnosno da eventualne pravne "praznine" ne bi dovodile do zloupotreba.
- Princip udruživanja stranih iskustava i nacionalnih specifičnosti.
- Princip jednakih mogućnosti i brige za kvalitet. Da bi se izbjegla opasnost elitizma kod uređivanja položaja privatnog školstva, treba obezbijediti da i djeca slabijeg imovinskog stanja imaju mogućnost upisa u privatne škole. Ipak, treba voditi računa da "porozniji" zakonski okviri ne dovedu do rješenja koja bi umanjila kvalitet.
- Princip povezivanja nadzora i sufinansiranja. Činjenica je da je uticaj države na privatne škole srazmjeran veličini finansijske subvencije.

Stanje u drugim zemljama

Privatne škole i vrtići postoje u skoro svim državama Evrope. Njihov položaj je zakonski, društveno i obrazovno ustanovljen.

U raznim zemljama Evrope razvojni put privatnog školstva je veoma različit, uslovljen različitim potrebama i ciljevima. Često je osnivanje privatnih škola bilo uslovljeno različitim stavovima o mjestu i ulozi religije u državnim školama, tako da su prve privatne škole često bile vjerske.

Danas je privatno obrazovanje uslovljeno drugim razlozima, pa postoje različiti tipovi privatnih škola od onih koje omogućavaju roditeljima da školuju svoju djecu sa njihovim vjerskim ubjeđenjima do onih koje prednjače po primjeni naprednih pedagoških metoda, ili su pak roditeljima privlačne zbog reputacije, dodatnih predmeta u programu, blizine, tradicije i slično.

Status ovih škola je od države do države različit, posebno kada je u pitanju finansiranje, nastavni plan i program, diplome i sertifikati, nadzor i drugo.

Za najveći broj privatnih škola možemo reći da su "poludržavne", posebno u Belgiji, Holandiji, Francuskoj, Italiji, Španiji, Švajcarskoj jer se u pogledu porijekla, ponašanja, prilagođenosti na školski ambijent, uspjehu u učenju, njihovi učenici ne razlikuju od onih u državnim školama, kao što su i nastavni plan, obuka i kvalitet profesora, diplome i sertifikati koji se dobijaju identični sa onim u državnim školama.

Savezni ustav Njemačke obezbjeđuje pravo na osnivanje i upravljanje privatnim školama sa jednakim pravima koja imaju i državne škole. Država vrši nadzor i daje odobrenje privatnim školama.

Osnivanje privatnih škola u Sloveniji je zakonom utvrđeno, a sadržaj i postupak donošenja obrazovnog programa određuje se aktom o osnivanju. Privatne škole, prema slovenačkom zakonodavstvu, mogu osnivati domaća ili strana fizička lica,

odnosno pravna lica. Privatne škole postoje kao one koje izvode javne obrazovne programe i imaju javnu punovažnost u Sloveniji i one koje izvode obrazovne programe po posebnim pedagoškim načelima (Montessori, Steiner, Decroly...).

Privatne škole u Evropi su "substitutivne" ili "dopunske". Prva kategorija ima isti status kao državne škole i iste ciljeve i druga kategorija se ne smatra validnom zamjenom za državne škole.

Status privatnih škola u Evropi najčešće se razlikuje u pitanju finansiranja. Dio sredstava koji roditelji plaćaju za obrazovanje svoje djece u privatnim školama se takođe razlikuje od zemlje do zemlje. Međutim, s obzirom na princip da ove škole treba da budu dostupne i djeci sa siromašnim imovnim stanjem, privatne škole, po pravilu, ne mogu da traže školarinu koja pokriva njihove cjelokupne troškove. U praksi to znači da su države obavezne da finansijski pomažu privatne škole - sve to i rade, mada u različitom obimu.

Javna finansijska pomoć se dodjeljuje kao:

- redovna finansijska pomoć za stvarne troškove,
- subvencije,
- povraćaj troškova za školarine i putni troškovi učenika,
- plaćanje odmora za učitelje državnih škola koji obavljaju obrazovne usluge u privatnim školama.

Najopštiji finansijski ugovori osiguravaju profesorske plate i tekuće troškove škole. Npr., u Francuskoj iz godine u godinu finansijska pomoć za privatne škole se povećava i sada roditelji kao dopunu plaćaju samo mali procenat troškova. Razlike između privatnog i državnog obrazovanja u pogledu nastavnog plana, metoda nastave, kvaliteta i obuke nastavnog kadra su skoro neprimjetne.

Dalji korak ka jednakosti i priznavanju učinjen je Zakonom Debré-a 1975. godine, koji je dao privatnim školama širi pristup državnim fondovima preko tzv. "običnih" i "vezanih" sporazuma stvorio uslove koji su omogućili privatnom sektoru da usvoji sličnu formu školovanja kao u državnom sektoru. Praktično, sve privatne škole su potpisale jedan od ovih ugovora sa državom.

U Danskoj je Zakonom o privatnim školama iz 1991. godine uveden novi oblik sistema javnog finansiranja privatnih i srednjih škola, kojim se sredstva dodjeljuju za operativne troškove po učeniku; u principu to odgovara javnim troškovima po učeniku u opštinskim školama, umanjnim za školarinu koju uplaćuju roditelji.

To je doprinijelo da je mreža privatnih škola dobro razvijena, posebno osnovnih. Ustav Danske podržava obavezno osnovno obrazovanje, a ne obavezno pohađanje škole. Tako roditelji i djeca mogu izabrati da li će osnovno obrazovanje steći u državnoj školi, u privatnoj školi ili kod kuće.

U Republici Sloveniji obrazovni program privatne škole stiče javno priznanje kada nadležni stručni savjet utvrdi jednako vrijedan obrazovni standard. Izuzetak je donošenje obrazovnog programa privatne škole sa posebnim pedagoškim načelima koji stiču javno priznanje tek onda kada nadležni stručni savjet utvrdi da

isti obezbjeđuje minimalna znanja koja omogućavaju uspješan završetak obrazovanja i koje bi priznalo odgovarajuće međunarodno udruženje tih škola.

Razlika između privatnih škola koje rade po koncesiji i privatnih škola koje rade po posebnim pedagoškim načelima je u tome što je nadzor nad ovim drugim rigorozniji i svako uvođenje obrazovnog programa u privatnim školama sa posebnim pedagoškim načelima provjerava se testiranjem tokom čitavog školovanja prve generacije, sa namjerom da se djeci u tim školama takođe obezbijedi odgovarajući obrazovni standard.

Zakon o osnovnim školama u Sloveniji takvim školama, u poređenju sa drugim privatnim školama za koje propisuje izbor obaveznih predmeta, daje više slobode pri formiranju nastavnog plana i ne određuje izbor obaveznih predmeta, već navodi da moraju nastavni plan formirati "u skladu sa načelima" izbora obaveznih predmeta kako je to određeno za druge privatne škole. Osim toga, pomenuti Zakon ne obavezuje škole koje rade po posebnim pedagoškim načelima da u potpunosti provedu nacionalnu provjeru znanja kojom se inače provjeravaju standardi znanja učenika u osnovnim školama, tj. te škole nisu obavezne da sprovedu provjeru znanja nakon prva dva ciklusa (poslije 3 i 6 godina školovanja), već provjeru znanja sprovedu na završetku osnovne škole, tj. nakon 9 godina školovanja.

Slovenački Zakon o vrtićima propisuje da u privatnom vrtiću program za predškolsku djecu određuje osnivač aktom o osnivanju, a privatni vrtić mora prije početka izvođenja programa pribaviti pozitivno mišljenje stručnog savjeta Republike Slovenije o podobnosti programa i tako dobiti javno priznanje. Izuzetak od ovoga su privatni vrtići koji izvide vaspitni program prema posebnim pedagoškim načelima, a odnosi se na to da Stručni savjet da pozitivno mišljenje kada utvrdi da je program priznalo odgovarajuće međunarodno udruženje.

Privatne škole i vrtići sa koncesijom, u svim pravima i obavezama praktično su izjednačeni sa školom, odnosno vrtićem čiji je osnivač država i tako nema bitne razlike između njih.

Obrazovnu djelatnost privatnik može izvoditi:

- ako ima školsku spremu kao nastavnik, odnosno stručni saradnik u javnoj školi,
- ako aktivno govori slovenački jezik,
- ako ima prebivalište u Sloveniji,
- ako nije u radnom odnosu,
- ako mu nije zabranjeno pravosnažnom odlukom obavljanje djelatnosti i
- ako je upisan u evidenciju.

Drugu važnu novinu čini veća nezavisnost učenika od škole, odnosno djeteta u odnosu na vrtić kao institucije. Zakonom o osnovnoj školi predviđa mogućnost obrazovanja kod kuće, a Zakon o vrtićima uvodi predškolsko vaspitanje kod kuće kao i povremeno čuvanje djeteta kod kuće.

U Republici Sloveniji Zakon je određeno da "privatnoj školi pripada po pojedinom učeniku 85% sredstava koja država, odnosno lokalna zajednica, obezbjeđuje za

plate i materijalne troškove po učeniku u javnoj školi. U prelaznim odredbama Zakona o organizaciji i finansiranju vaspitanja i obrazovanja određeno je da tri godine poslije stupanja na snagu ovog Zakona, a dan stupanja na snagu je 15.03.1996. godine, privatnoj školi za pojedinog učenika pripada 100% sredstava, koje država, odnosno lokalna zajednica obezbjeđuje za plate i materijalne troškove po učeniku u javnoj školi".

Kada je u pitanju osnovno obrazovanje, ono je u skoro svim zemljama besplatno. "Besplatno" se, međutim, tumači različito. U svim zemljama to znači da se ne zahtijeva školarina, barem u državnim školama, a da u privatnim školama, u većini slučajeva, nije dozvoljeno preći određenu visinu.

Troškovi vezani za udžbenike razlikuju se od zemlje do zemlje, od onih gdje su udžbenici besplatni, gdje su troškovi dijelom subvencionirani, do onih gdje udžbenike u potpunosti plaćaju roditelji.

Prijedlog promjena

- U Republici Crnoj Gori zakonom treba omogućiti otvaranje privatnih predškolskih ustanova i škola na svim nivoima.
- Uvođenje privatnog školstva kod nas treba da ima za cilj obogaćivanje ponude, odnosno veći izbor prava na vaspitanje i obrazovanje u skladu sa željama roditelja, odnosno afinitetom njihove djece.
- Pravni položaj privatne škole i predškolskih ustanova treba da bude u skladu sa odredbama međunarodnih deklaracija i konvencija koje je potpisala naša država, a takođe treba da bude u službi interesa Republike Crne Gore.
- Država finansijski pomaže rad privatnih škola koje rade po programima za koje nadležni prosvjetni organ utvrdi da zadovoljavaju standard primjeren standardu programa u javnim školama. Privatne škole, za koje odgovarajući organ utvrdi da im programi zadovoljavaju standard primjeren javnim školama, država finansira sa najmanje 70% troškova (plate i materijalni troškovi) po učeniku u javnoj školi.
- Donacije ulaze u ukupan prihod škole i namjenski se koriste.
- Obrazovanje koje se stiče u privatnim školama, mora obezbjeđivati priznavanje svjedočanstava iz tih škola, odnosno mora imati javnu vrijednost.
- Privatnim vaspitanjem i obrazovanjem treba omogućiti prohodnost na javno vaspitanje i obrazovanje, kako u vertikalnom tako i u horizontalnom smislu.
- Privatne osnovne škole se ne finansiraju ako ugrožavaju postojanje javnih osnovnih škola na određenom području.
- Strani državljani i države mogu osnovati privatne škole u postupku predviđenom za domaća pravna i fizička lica.
- Država mora imati uvid i kontrolu nad sistemom privatnog obrazovanja.

3. 3. Nadzor u sistemu vaspitanja i obrazovanja

Sadašnje stanje

Inspekcijski nadzor vrše prosvjetni inspektori na osnovu ovlaštenja koja su određena Zakonom o inspekcijskoj kontroli i zakonom *lex-specialis* pod nazivom zakon o prosvjetnoj inspekciji. Zakon o inspekcijskoj kontroli propisuje poseban upravni postupak po kojem postupaju inspektori, a primjena odredbi Zakona o opštem upravnom postupku je supsidijarna. Zakonom o inspekcijskoj kontroli inspektor je ovlašten za preduzimanje raznih mjera počev od preventivnih pa sve do podnošenja krivične prijave za učinjeno krivično djelo.

Direktor škole vrši stručno-pedagoški nadzor i preduzima mjere za unapređivanje rada nastavnika i saradnika, preduzima mjere prema nastavnicima koji nesavjesno obavljaju radne zadatke, odnosno vrše povrede radnih obaveza ili se nedolično ponašaju i time negativno utiču na učenike.

Inspekcijski nadzor u sprovođenju zakona i drugih propisa i nadzor u organizovanju i izvođenju obrazovnog rada vrše prosvjetni inspektori za određene oblasti ili pojedine nastavne predmete kao i prosvjetni inspektor za nadzor u sprovođenju zakona i drugih propisa.

Prosvjetnom inspekcijom rukovodi i koordinira rad glavni prosvjetni inspektor. Inspekciju vrše izabrani inspektori koji za to ispunjavaju zakonske uslove i prošli su posebnu obuku za vršenje inspekcijske kontrole, imaju odgovarajuću spremu, stručno znanje i iskustvo.

Prosvjetni inspektor u vršenju inspekcijskog nadzora kontroliše:

- izvršenje zakona i drugih propisa koji se odnose na organizaciju i izvođenje obrazovno-vaspitnog rada u školama i ustanovama (organizovanje nastave sedmični broj časova teorijske i praktične nastave, radno vrijeme nastavnika i saradnika, broj učenika u odeljenju i dr.).
- ispunjavanje propisanih uslova za osnivanje, odnosno rad škola i ustanova,
- ostvarivanje nastavnih planova i programa u školi,
- izvođenje nastave, ispita i drugih oblika obrazovno-vaspitnog rada u školama,
- upotrebu propisanih udžbenika i drugih nastavnih sredstava,
- ostvarivanje prava roditelja i učenika koja se odnose na obrazovno-vaspitni rad,
- ostvarivanje prava i obaveza nastavnog i vaspitnog osoblja i direktora koje se odnose na obrazovno-vaspitni proces u školama,
- rad stručnih organa škole,
- upis i prepis učenika,
- vođenje propisane evidencije i dokumentacije i izdavanje javnih isprava u školama i ustanovama,
- primjenu propisa o školskoj spremi i položenom stručnom ispitu nastavnog i vaspitnog osoblja,
- primjenu propisa o uslovima i načinu sticanja naučnog, nastavnog, odnosno naučno-nastavnog znanja,
- ocjenjivanje, napredovanje i primjenu pohvala i vaspitnih mjera prema učenicima.

Inspekcijska kontrola vrši se kao redovna i vanredna. Redovna inspekcijska kontrola vrši se u skladu sa programom koji donosi Ministarstvo prosvjete i nauke, a vanredna na osnovu posebnih naloga, predstavki i pritužbi roditelja, učenika, nastavnika itd.

Cilj inspekcije je da uoči i procijeni sve što je dobro ili loše u radu škole, kako bi škola mogla poboljšati kvalitet obrazovanja, podići obrazovne standarde na viši nivo i obezbijediti poštovanje i primjenu pozitivnih zakonskih propisa u školskom sistemu.

Pored kontrole primjene pozitivnih zakonskih propisa prosvjetna inspekcija ocjenjuje kvalitet rada škole i nastavnika i daje povratna uputstva za planiranje i poboljšanje nastavnog procesa, o čemu u pisanoj formi obavještava direktora škole i nastavnika.

Prosvjetni inspektor, takođe, pruža stručnu pomoć nastavnicima, saradnicima u nastavi i stručnim saradnicima, kao i direktoru škole.

Pored obaveza utvrđenih Zakonom o prosvjetnoj inspekciji, praksa je pokazala da prosvjetni inspektor obavlja i mnoge druge poslove i to:

- sastavlja testove i vrši testiranje učenika u toku ili na kraju nastavne godine; sastavlja testove za kvalifikacione ispite;
- prisustvuje, u svojstvu izaslanika Ministarstva prosvjete i nauke, maturalnim, kvalifikacionim i drugim ispitima;
- održava seminare, savjetovanja i organizuje druge oblike usavršavanja i napredovanja nastavnika;
- bavi se istraživačkim radom, posebno iz metodike predmeta;
- učestvuje u radu raznih komisija koje se bave vaspitno-obrazovnim radom.

Dakle, osim poslova inspekcijske kontrole i stručno-pedagoškog nadzora prosvjetni inspektori na validan način obavljaju i podsticajnu odnosno savjetodavnu funkciju.

Stanje u drugim zemljama

U Finskoj su obrazovanje i nastava javne aktivnosti, koje dozvoljavaju realizaciju efikasne javne kontrole od strane građana u sektoru obrazovanja. Zbog principa javnosti, roditelji i drugi korisnici obrazovnih usluga mogu da reaguju ako usluge nijesu adekvatne. Rad škole i nastava su primarni subjekt kontrole opštinskog tijela odgovornog za obrazovanje (obrazovni odbor ili nešto slično).

Državni autoritet (provincijalna državna kancelarija) može, na osnovu građanske tužbe, ispitati zakonitost rada bilo kojeg obrazovnog provajdera. U velikoj mjeri, obrazovni sistem se oslanja na profesionalnost nastavnika i na njihovo izvođenje nastave u cilju ispunjavanja ciljeva koji su zapisani u nastavnom planu i programu. U Škotskoj sve obrazovne institucije su podvrgnute inspekciji. Inspektori direktno podnose izvještaj ministru obrazovanja i daju predloge u vezi sa svim važnim temama. Na čelu Inspektorata nalazi se stariji glavni inspektor, a zatim slijede glavni inspektori odgovorni za glavne sektore i geografske regione. Za pojedinačne

predmete odgovoran je nacionalni stručnjak unutar Inspektorata. Godine 1998. bilo je 80 inspektora u Škotskoj pored glavnih inspektora i seniorske grupe za menadžment. Lokalne vlasti takođe ocjenjuju kvalitet različitih aspekata obrazovanja koje oni kreiraju.

U Švedskoj nema inspektorata. Država je odgovorna za sigurnost da se sve obrazovne aktivnosti prate i vrednuju kroz centralni razvojni obrazovni sistem. Nacionalna agencija za obrazovanje i Kancelarija za švedske univerzitete prate i vrednuju sistem na nacionalnom nivou.

U Engleskoj, glavni inspektor je predložio dugačiji sistem inspekcije od postojećeg. Redukovani model inspekcije, predviđa kratku inspekciju, za najbolje škole. Sve druge škole će imati punu inspekciju. Interval između inspekcija variraće od škole do škole, ali sve škole biće ponovo nadgledane u periodu od šest godina. Puna inspekcija omogućava potpuni uvid u realizaciju nacionalnog plana i programa, kao i sve druge aspekte škole.

Kratka inspekcija fokusiraće se na: standarde, školske rezultate i da li oni ostaju na istom nivou kao što su bili ili se poboljšavaju; relativna dostignuća raznih grupa učenika u školi; prisustvo, ponašanje i zainteresovanost.

U Holandiji inspeksijski nadzor vrši Inspektorat obrazovanja i odnosi se na državno i privatno obrazovanje. Zadaci Inspektorata postavljeni su na veoma sličan način kao kod nas. Inspektor je ovlašćen da:

- nadzire sprovođenje zakonskih odredbi (upravna funkcija);
- posjećuje škole i prati stanje u obrazovanju (funkcija ocjenjivanja);
- unaprijed promoviše razvoj obrazovanja, konsultujući se sa odgovarajućim stručnjacima, nastavnim osobljem, regionalnim i lokalnim vlastima (podsticajna, odnosno preventivna uloga);
- izvještava i daje preporuke ministru. Od 1993. godine Inspektorat je odgovaran za prikupljanje godišnjih izvještaja obrazovanja i za izvještaj koji ministar podnosi parlamentu o stanju obrazovanja (uloga izvjestioca).

Prijedlog promjena

- Reformisani sistem obrazovanja zahtijeva i transformaciju u oblasti postojećeg sistema nadzora.
- Sistem vrednovanja znanja kroz standardizovane zadatke i eksterne provjere znanja, potreba i obaveza nastavnika za permanentnim obrazovanjem i stalnim usavršavanjem, nova metodologija u izradi i primjeni nastavnih planova i programa, akcentovanje pedagoško-instruktivnog rada u nastavnom procesu, podizanje kvaliteta obrazovanja kao nacionalni imperativ podrazumijeva kontrolu postignuća usvojenih standarda znanja učenika, kontrolu uspješnosti nastavnika pojedinačno, evaluaciju kvaliteta nastavnog procesa itd. Promjena vaspitno-obrazovnog sistema (decentralizacija, deregulacija, demokratizacija) pretpostavlja i definisanje nacionalnih standarda postignuća učenika, a samim tim se nameće potreba kontrole kvaliteta na nacionalnom nivou, i po jasno definisanim standardima.

- Prosvjetni savjetnici imaju savjetodavnu i razvojnu funkciju a funkcija inspekcijskog nadzora zadržava se u domenu sprovođenja zakona i drugih propisa. Primjenu cjelokupne pravne regulative u oblasti obrazovanja kontrolisao je manji broj (5-10) prosvjetnih inspektora za propise, organizovani kao samostalni organ uprave od strane Vlade Republike Crne Gore pod nazivom Inspektorat Republike Crne Gore za obrazovanje.
- Prosvjetni savjetnici, kao savjetodavno-razvojna služba biće formirani u okviru centara za obrazovanje.

3. 4. Nastavni kadar

Sadašnje stanje

Nastavni kadar za potrebe predškolskih ustanova i osnovnih i srednjih škola u Republici Crnoj Gori školuje se na Filozofskom fakultetu u Nikšiću i na Prirodno-matematičkom fakultetu u Podgorici. Osim nastavnika školovanih na gore navedenim nastavničkim fakultetima, u srednjim stručnim školama nastavu izvode i diplomirani inženjeri raznih profila, diplomirani pravnici, ekonomisti, ljekari itd., kao i oni školovani na drugim fakultetima.

Budući nastavnici i u osnovnoj i u srednjoj školi na oba nastavnička fakulteta nastavu prate u trajanju od osam semestara, tj. školovanje traje četiri godine. Školovanje vaspitača za rad u predškolskim ustanovama traje četiri semestra, odnosno dvije godine.

Na nastavničkim fakultetima, u većoj ili manjoj mjeri, zastupljene su pedagoško-metodičke oblasti i predviđena je obrazovna praksa koja je najzastupljenija na Odsjeku za razrednu nastavu i iznosi 120 časova (6 sedmica) u toku studija. Problem je, međutim, što u srednjim stručnim školama rade i nastavnici bez ikakvog pedagoško-metodičkog obrazovanja. Taj problem se pokušava ispraviti putem organizovanja uvodno pedagoških seminara koje organizuje Ministarstvo prosvjete i nauke za ove nastavnike. Drugi problem, kada je u pitanju školovanje kadrova, jeste činjenica da se na nastavničkim fakultetima za predmetnu nastavu ne izučavaju sadržaji iz andragogije kao i to da u Crnoj Gori nema odsjeka za studije andragogije. To praktično znači da se obrazovanjem odraslih bave ljudi koji nemaju adekvatno obrazovanje.

Nedostaci uočeni u inicijalnom obrazovanju nastavnika bili bi: neadekvatna pripremljenost nastavnika da prilično široko stečeno znanje koriste za uspješno prenošenje znanja učenicima, nije izgrađena sposobnost saradnje u rješavanju problema, nije izgrađena sposobnost za timski rad; nastavnik nije osposobljen za istraživanja u pedagoškom radu i sl.

Od ogromnog značaja za svakog nastavnika je potreba da identifikuje put svoje karijere, a što je neposredno povezano sa stručnim usavršavanjem i napredovanjem. Usavršavanje nastavnog kadra u Crnoj Gori uređeno je Zakonom

o usavršavanju nastavnog i vaspitnog osoblja.³⁶ Ovaj sistem usavršavanja nastavnika predviđa:

- polaganje stručnog ispita nastavnika pripravnika i
- usavršavanje nastavnika sa položenim stručnim ispitom (stalno usavršavanje nastavnika).

Stalno usavršavanje nastavnika odvija se kroz aktive nastavnika i vaspitača (drže se ogledna predavanja i vrši se njihova analiza) i preko seminara i savjetovanja. O usavršavanju nastavnika i vaspitača objavljeni su brojni stručni radovi. Navodimo karakteristične citate:

"Nastavnik je, pored učenika, osnovni subjekt obrazovnog, odnosno nastavnog procesa. Nastale promjene zahtijevaju i uslovljavaju sve raznovrsnije i složenije njegove uloge i zadatke... Nužnost uvođenja inovacija u sistem obrazovanja nastavnika proizilazi i iz promjena koje se dešavaju unutar samog procesa obrazovanja, a prije svega u njegovoj demokratizaciji, što mijenja položaj učenika u tom procesu u smislu jačanja njegove aktivne pozicije."³⁷

U teorijskim radovima iz oblasti usavršavanja nastavnog kadra u Republici Crnoj Gori postoje i konkretni prijedlozi kao:

"Sadašnji sistem napredovanja treba i proširiti i učiniti preciznijim. Kao polaznu ideju o ovom pitanju navodimo mogućnost da se u nastavničkoj profesionalnoj karijeri nađu zvanja: nastavnik - pripravnik (početnik, suplent), nastavnik, nastavnik - mentor, nastavnik - inovator, pedagoški savjetnik, viši pedagoški savjetnik. Pored ovih zvanja nastavnici bi mogli imati i niz drugih zvanja koja bi uticala na napredovanje u struci. To bi mogao da bude: nastavnik - istraživač, nastavnik - supervizor ili evaluator i sl."³⁸

"Nastavnik treba da planski, redovno, godišnje prolazi program stručnog usavršavanja koji se sastoji od sljedećih područja i oblasti:

- pedagoško-psihološka (didaktičko-metodička),
- uže stručna,
- opšteobrazovna,
- nastavna tehnika i tehnologija."³⁹

I pored teorijskih radova o značaju stalnog usavršavanja nastavnika, u Republici Crnoj Gori ova materija, sem u nekoliko slučajeva (npr. projekti: "Aktivno učenje/nastava" i "Korak po korak"), nije sistemski uređena i to iz sljedećih razloga:

- ne postoji republička institucija koja bi se bavila unapređenjem vaspitanja i obrazovanja, a dio aktivnosti te ranije institucije prenesen je na nadležno Ministarstvo prosvjete i nauke Republike Crne Gore, tj. na prosvjetne inspekcije koje rade u okviru Ministarstva;
- takođe, ne postoji republička institucija koja bi se bavila permanentnim obrazovanjem nastavnog kadra,
- fakulteti koji se bave obrazovanjem nastavnika veoma rijetko, bez jasno preciziranih obaveza, programa i plana, organizuju skupove, okrugle stolove ili savjetovanja koja imaju za cilj usavršavanje nastavnog kadra. U

³⁶ Službeni list Republike Crne Gore 26/87, Titograd.

³⁷ Đukanović, R. (2000), Obrazovanje nastavnika kao teorijski i pedagoško-andragoški problem, "Vaspitanje i obrazovanje", br. 4, Podgorica.

³⁸ Damjanović, R. (2000). Usavršavanje i napredovanje nastavnika, "Vaspitanje i obrazovanje", br. 4, Podgorica.

³⁹ Ibid.

nekim predmetnim oblastima to usavršavanje nastavnog kadra je redovnije i primjereno razvojnim trendovima savremenog obrazovanja (npr. strani jezici),

- U posljednjih 3 do 4 godine Ministarstvo prosvjete u saradnji sa vladinim i nevladinim organizacijama, organizovalo je više raznovrsnih oblika stručnog usavršavanja nastavnika, posebno za osnovnu školu i predškolsko vaspitanje i obrazovanje.

Ovakvo stanje, kad je u pitanju stalno usavršavanje nastavnika, ne omogućava profesionalnu i socijalnu promociju istih, što demotiviše nastavnike i njihovu obavezu stručnog usavršavanja.

Još jedno pitanje koje nije do kraja riješeno je pitanje nedeljne norme časova za nastavnike. Naime, osim redovne nastave škola je obavezna da organizuje dopunsku i dodatnu nastavu i slobodne aktivnosti. U dijelu organizacije dopunske i dodatne nastave i slobodnih aktivnosti ima dosta improvizacije i nesistemskih rješenja.

Stanje u drugim zemljama

Školovanje nastavnog kadra u evropskim zemljama traje od 3 do 5 godina. U najvećem broju zemalja školovanje nastavnog kadra traje 4 godine: Danska, Grčka, Irska, Holandija, Portugalija, Norveška, Bugarska, Češka, Slovenija, Slovačka i Kipar. Pet godina traje školovanje nastavnika u Francuskoj, Lihtenštajnu i Latviji, a trogodišnje je u Belgiji, Španiji, Austriji, Islandu i Mađarskoj.

U svim zemljama Evropske unije nastavničkoj praksi posvećuje se posebna pažnja. Prisutna su dva modela: praksa tokom studija i praksa na kraju studija. Vrijeme koje je predviđeno za nastavničku praksu različito je određeno od zemlje do zemlje i kreće se od 300 časova u Španiji, godinu dana u Francuskoj, Škotskoj i Engleskoj do dvije godine, kakav je slučaj u Njemačkoj.⁴⁰

Na značaj prakse za nastavnike ukazano je i u izvještaju sa konferencije "Politika obrazovanja nastavnika u Evropskoj uniji i kvalitet permanentnog učenja" - Portugalija, maj 2000. god. Navodimo karakterističan primjer:

"Skoro svi izvještaji o uspješnom inicijalnom obrazovanju nastavnika naglašavaju koherentnost obrazovne prakse. Čini se da uspjeh obrazovanja nastavnika, uopšte, i obrazovne prakse posebno, u velikoj mjeri zavise od:

- integracije obrazovne prakse i profesionalnih studija, i
- podrške stalnom nadzoru obrazovne prakse od stručno obučenog osoblja institucija za obrazovanje nastavnika i mentora u školama.

U svakom slučaju mora se uspostaviti tješnja saradnja između institucija koje se bave obrazovanjem nastavnika i škola."⁴¹

⁴⁰ Key data on education in Europe, (2000), Brussels, Luxembourg.

⁴¹ Buchberger, F. (2000), Politika obrazovanja nastavnika u Evropskoj Uniji i kvalitet permanentnog učenja, "Vaspitanje i obrazovanje", br. 4, str. 13-56

Obrazovanje i usavršavanje nastavnog kadra u Evropi značajno je uslovljeno velikim socijalnim, kulturnim, ekonomskim i tehnološkim promjenama i izazovima. Naime, od ranih devedesetih godina obrazovanje i usavršavanje nastavnog kadra ponovo su postali prioriteti u većini država članica Evropske unije, a kao lajtmotiv pojavljuje se slogan "Prema Evropi znanja" koje, kao nužno ishodište, ima visokokvalitetno obrazovanje i usavršavanje nastavnog kadra. Usavršavanje nastavnog kadra usmjereno je na primjenu novih metoda rada u nastavi, na reforme nastavnih planova i programa, te na efikasno korišćenje novih informacionih i komunikacionih tehnologija u procesu učenja.

Jedna od ključnih dimenzija, kada je u pitanju usavršavanje nastavnog kadra, jeste akreditacija programa obuke po kojima se sprovodi. U većini zemalja Evropske unije postoje tzv. savjeti za akreditaciju koji ustanovljavaju kvalitet ponuđenih programa usavršavanja nastavnog kadra. Učešće u procesu akreditacije imaju ravnopravno vladine i nevladine organizacije.

Postoji nekoliko argumenata zašto je u zemljama Evropske unije nužno moralo doći do reformisanja cjelokupnog sistema obrazovanja i usavršavanja nastavnog kadra, i to:

- obrazovanje i usavršavanje nastavnog kadra mora biti koncipirano kao stalan i doživotan proces koji pruža potporu razvoju nastavnika,
- reforma obrazovnih sistema nije moguća bez reforme sistema obrazovanja i usavršavanja nastavnog kadra,
- reforma sistema obrazovanja i usavršavanja nastavnog kadra mora biti u tijesnoj vezi sa rezultatima istraživanja koja se sprovode u obrazovnim sistemima.

U Sloveniji postoji sistem obuke nastavnika u toku rada (INSET), a u njegovoj organizaciji i realizaciji ravnopravno učestvuju vladine i nevladine organizacije. Vlada Republike Slovenije, putem javnog konkursa, naručuje i finansira neke specijalističke kurseve dodatne obuke nastavnog kadra koji već radi. Analizirajući uspjehnost navedenog sistema, u Sloveniji se došlo do sljedećih zaključaka:

- umjesto obaveznih seminara za nastavnike, treba ponuditi veći broj seminara koje sami nastavnici mogu izabrati,
- umjesto kratkih predavanja i savjetovanja, treba se orijentisati na duže kurseve koji su organizovani po principu radionica,
- umjesto seminara gdje su nastavnici pasivni slušaoci, treba se orijentisati na seminare koji aktivno uključuju nastavnike,
- umjesto seminara sa tzv. redovnim učesnicima, treba se orijentisati ka što većem obuhvatu nastavničke populacije,
- seminari treba da budu sačinjeni prema praktičnim potrebama nastavnika,
- seminari treba da obezbjeđuju znanje koje se može neposredno primijeniti u praksi,
- seminari treba da budu tako koncipirani da su nastavnici u prilici da dobiju brzu povratnu informaciju o njihovim efektima u nastavi.

U Finskoj, pri Univerzitetu u Helsinkiju, postoji "škola za obuku nastavnika" koja ima dvojaku ulogu: i kao vježbaonica za studente, buduće nastavnike i kao institucija u kojoj se vrši obuka nastavnika koji već rade. Cilj škole jeste obuka

nastavnika za primjenu novih metoda i tehnologija u procesu nastave, za promjene i inoviranje nastavnih planova i programa i sl. Pored ovog redovnog i institucionalizovanog načina obuke nastavnog kadra, u Finskoj postoji veliki broj pojedinačnih projekata koji su usmjereni na usavršavanje nastavnog kadra i koji, slično kao u Sloveniji, imaju pravo na redovno finansiranje od strane Vlade Finske.

Prijedlog promjena

Inicijalno školovanje nastavnika i njihovo stručno usavršavanje potrebno je uskladiti sa promjenama u obrazovanju Crne Gore. Kada je u pitanju inicijalno obrazovanje potrebno je:

- Studije vaspitača za rad u predškolskim ustanovama produžiti na šest semestara odnosno tri godine.
- Medicinsko osoblje koje se priprema za rad u jaslicama (usmjerenje u srednjoj školi) treba da se obrazuje iz pedagoške grupe predmeta, a da se vaspitači koji se pripremaju za rad u jaslicama (stariji jasleni uzrast) više obrazuju iz oblasti njege, zdravstvene zaštite i preventive
- Na katedri za obrazovanje vaspitača stipendijama stimulirati upis i muškog pola.
- Uspostaviti tješnju saradnju između institucija koje se bave obrazovanjem nastavnika i osnovnih i srednjih škola.
- Nastavni plan treba definisati na osnovu principa profesionalizacije poziva. Izbor predmeta treba da odgovara prirodi profesije.
- Umjesto statičkih programa treba se orijentisati na dinamički koncept programa nastavno-naučnih disciplina (unositi dopune i izmjene u cilju podizanja kvaliteta programa i njegovog osavremenjavanja).
- Školovanje nastavnika za rad u osnovnoj školi mora biti prilagođeno zahtjevu da nastavnici u razrednoj nastavi izvode nastavu u I ciklusu (I, II, III razred), u II ciklusu nastavnici u razrednoj nastavi i nastavnici u predmetnoj nastavi (IV, V, VI razred), a u III ciklusu (VII, VIII, IX razred), nastavnici predmetne nastave.
- Školovati što šire profile (od dvije i tri struke) na nastavničkim fakultetima.
- Orijentisati se na aktivno učenje, na ulogu "učenika istraživača", a pedagoške pojave upoznavati putem malih istraživačkih projekata.
- Povećati broj časova obrazovne prakse na najmanje 12 sedmica za nastavnike i 10 sedmica za vaspitače i na kvalitetniji način je organizovati (student u toku prakse mora uz sebe da ima ili stručno lice sa fakulteta ili stručno lice određeno od strane škole-mentora).
- Predvidjeti rješenja kompatibilna sa rješenjima u zemljama Evropske Unije za studente nenastavničkih fakulteta koji žele da rade u školi.
- Da se u perspektivi otvori postdiplomski studij na odsjeku za diplomirane učitelje.
- Na Univerzitetu Crne Gore otvoriti postdiplomske studije iz metodika odgovarajućih predmeta.
- Da se organizuje obuka budućim vaspitačima i nastavnicima za timski rad u učionici.
- Da se planiraju studijske posjete studenata nastavničkih fakulteta srodnim fakultetima u inostranstvu i omogućiti im se slušanje nastave, kao i

- polaganje ispita, odnosno uključivanje naših nastavničkih fakulteta u evropsku profesionalnu mrežu za obrazovanje nastavnika (TNTEE).
- U programe fakulteta koji školuju predmetne nastavnike treba uključiti kurs iz opšte androgogije.
- Lica koja su uključena u proces obrazovanja odraslih treba da imaju znanja iz andragoške didaktike, koja će steći organizovanjem specijalističkih kurseva i usavršavanjem.

Kada je u pitanju usavršavanje nastavnog kadra, osim ranije pomenutih formiranja institucija koje će se baviti ovim poslom potrebno je:

- Redefinisanje zakonske regulative u oblasti usavršavanja i napredovanja nastavnika preciziranjem mogućnosti napredovanja nastavnika i odgovarajućom materijalnom stimulacijom. U tom cilju treba uspostaviti listu kriterijuma na osnovu koje će vaspitačima i nastavnicima biti omogućeno napredovanje. Neki elementi koji bi uticali na napredovanje nastavnika i vaspitača bili bi: prisustvo seminarima, realizacija stečenih znanja u praksi, pisanje stručnih radova, rad sa djecom sa smetnjama u razvoju, učešće u naučno-stručnim skupovima, istraživačkim projektima, specijalizaciji i sl.
- Profesionalno usavršavanje priznati kao integralnu komponentu radnog opterećenja; u okviru zakonom utvrđenog radnog vremena stručno usavršavanje mora naći isti tretman kao i nastavni rad.
- Pripravnički staž redefinisati za nastavnike i izmjeniti formu i sadržaj stručnog ispita.
- Opredijeliti redovna sredstva za usavršavanje nastavnog kadra.
- Potrebno je obezbijediti stručno usavršavanje kuvara, dijetetičara i nutricionista za rad u vrtićima.

Normu nastavnika ne treba dalje smanjivati, jer smo sa postojećim stanjem zemlja sa najmanjim normama časova za nastavnike (U Sloveniji norma iznosi 22 časa, u Finskoj 26 časova)

3. 5. Prava i dužnosti učenika

O svim pravima i dužnostima učenika na početku školske godine škola mora obavjestiti kako učenike tako i njihove roditelje

U procesu obrazovanja učenik ima određena prava kao i dužnosti. Škola treba da obezbijedi učeniku sljedeća prava:

- da na početku svake školske godine dobije "knjižicu" u kojoj će biti jasno ispisana prava i dužnosti učenika,
- redovnu nastavu i druge oblike vaspitno-obrazovnih aktivnosti,
- blagovremenu i pravu informaciju,
- poštovanje individualnih i razvojnih posebnosti,
- učestvovanje u izradi "knjižice" koja sadrži njihova prava i obaveze,
- posebne pripreme za razne vrste takmičenja,
- zaštitu od svih vrsta nasilja u školi,
- obrazovanje u duhu tolerancije i poštovanja različitosti ljudi,

- organizovanje i rad odjeljenjske zajednice,
- izražavanje mišljenja i proslijeđivanje mišljenja upravi škole,
- predstavnika koji će učestvovati u radu nastavničkog i odjeljenjskog vijeća kada se raspravlja o pitanjima koja su od interesa za učenika,
- prigovor na način rada nastavnika,
- odsustvovanje u trajanju od 5 radnih dana u toku godine uz najavu,
- učestvovanje u kreiranju dijela nastavnog plana i programa (biranje tema seminarskog rada, literature).

Dužnosti učenika su da:

- redovno, marljivo i savjesno radi na usvajanju znanja i sticanju opšte kulture,
- poštuju i pridržavaju se školskih propisa, savjeta, uputstava i odluka nastavnika, direktora i školskih organa,
- imaju pristojno ophođenje prema nastavnicima,
- poštuju ličnost svojih drugova i njeguju smisao za drugarske i humane odnose,
- čuvaju školsku imovinu,
- njeguju čistoću i estetski izgled školskih prostorija,
- uredno pohađaju nastavu,
- blagovremeno pravdaju izostanke,
- ne ometaju predavanje nastavnika i rad u odjeljenju,
- ne napuštaju čas bez prethodno dobijenog odobrenja predmetnog nastavnika,
- učestvuju u dežurstvu,
- poštuju pravila školskog, odnosno kućnog reda.

3. 6. Uloga roditelja u organizaciji škole

Sadašnje stanje

Otvoreni sistem vaspitanja i obrazovanja kome teži Republika Crna Gora podrazumijeva da predškolska ustanova i škola treba da budu otvorene prema porodici i lokalnoj sredini, odnosno dječjim iskustvima izvan same institucije. To podrazumijeva ne samo slobodan pristup roditeljima i drugim odraslima u ustanovu već i mogućnost da direktno učestvuju u njenom životu. Mora da postoji kontinuitet između porodičnog i institucionalnog vaspitanja i obrazovanja. Vaspitač i nastavnik stiču uvid u interesovanje porodice i sugerišu načine njihovog uključivanja u postojeće programe. Kako je projekat »Dječji vrtić kao porodični centar« posebno apostrofirao značaj porodice u poboljšanju nivoa kvaliteta života djeteta danas, roditelji mnogo više učestvuju u kreiranju vaspitno-obrazovnog procesa u predškolskim ustanovama u Republici Crnoj Gori.

Zakonska regulativa načelno definiše neke oblike saradnje roditelja i škole, ali evidentno je da ne postoji detaljno razrađen normativni sistem čije bi funkcionisanje obezbijedilo kvalitetan nivo interakcija ove vrste, kao ni intenziviranje uloge roditelja u organizaciji rada škole.

"Roditelji, odnosno staratelji, odgovorni su za upis djece u osnovnu školu i za njihovo pohađanje škole".⁴² Roditelj ima slobodu izbora škole, ali ne i nastavnika. Kad je u pitanju osnovna škola, obično se poštuje prvenstvo upisa djece koja po mjestu stanovanja pripadaju području škole.

Roditelji imaju pravo na informaciju o uspjehu i radu svog djeteta. Način informisanja je bliže određen planom rada škole koji se donosi na osnovu statuta škole, a usvaja ga školski odbor.

Predškolske ustanove i škola sarađuju sa roditeljima/starateljima preko roditeljskih sastanaka i drugih oblika individualne i grupne saradnje.

Ciljevi roditeljskih sastanka najčešće su informisanje roditelja o ponašanju djece, uspjehu učenika, razgovor o aktuelnim problemima u radu, eventualnim problemima unutar dječjeg kolektiva, kao i pronalaženje mogućnosti njihovog rješavanja i sl. Često ovakvi sastanci imaju i edukativni karakter jer se koriste i za edukaciju roditelja u saradnji sa pedagoško-psihološkom službom u školi i predškolskoj ustanovi.

U praksi je jasno uočljiva tendencija pada interesovanja roditelja za sastanke na kojima oni ne mogu aktivnije i kreativnije učestvovati. Evidentno je da je u konkretnom slučaju uloga roditelja lišena uticaja na organizaciju rada škole.

"Roditelji odnosno staratelji mogu podnijeti prigovor na ocjenu. Prigovor se upućuje Nastavničkom vijeću kao stručnom organu škole".⁴³

Konačno, izvodi se zaključak, da se u skladu sa važećim propisima saradnja porodice i škole ostvaruje isključivo na relaciji roditelj - škola u kojoj djeca pohađaju nastavu. Saradnje preko udruženja roditelja na većem nivou (opštinskom, republičkom) nema.

Zastupljenost roditelja u organima upravljanja škole zakonski nije jasno definisana jer je školski odbor struktuiran od nastavnika, učenika i građana koji ne moraju da budu roditelji. U praksi se često vodi računa o tome da bar jedan član školskog odbora bude iz reda roditelja. U predškolskoj ustanovi roditelji su zastupljeni u upravnom odboru.

Saradnja sa roditeljima u praksi odvija se kroz nekoliko oblika koji su definisani statutom svake škole. To su, uglavnom, oblici koji su već pomenuti.

Saradnja sa roditeljima se ostvaruje i preko savjeta roditelja. Savjet roditelja nije zakonom regulisan kao obavezan oblik saradnje. Formira se u školi na inicijativu direktora i u skladu sa potrebama i mogućnostima škole.

U pedagoškoj literaturi često se ovaj oblik saradnje ističe kao mogućnost premošćavanja aktuelnih teškoća u radu škola (materijalnih, organizacionih), kao i

⁴² Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore, br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95.

⁴³ Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore, br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95 i Zakon o srednjoj školi, Službeni list Republike Crne Gore, br. 28/91, 56/92 i 27/94.

postizanja veće produktivnosti osnovne škole kao institucije. Smatra se da "Savjet roditelja treba da postane ključna spona između nastavničkog kolektiva i roditelja učenika. Preko savjeta roditelja moguće je organizovanje uticati, ne samo na pedagoško-psihološko obrazovanje roditelja i ostvarivanje jedinstva uticaja, već i na uključivanje roditelja u direktnu organizaciju pojedinih vaspitno-obrazovnih zadataka škole. Savjet roditelja treba da postane značajni društveni organ koji se, u prvom redu, odnosi na učenike i roditelje učenika. Savjet roditelja svojim akcijama u mnogome može doprinijeti potpunijoj organizaciji rada škole u cjelini."⁴⁴

"Savjet roditelja čine predstavnici roditelja i učenika svakog odjeljenja. Mandat članova savjeta je dvije godine. Pored predstavnika roditelja, u radu savjeta učestvuju: direktor škole, pomoćnik direktora, pedagog škole i rukovodioci razrednih vijeća. Savjet roditelja saziva i njegovim radom rukovodi predsjednik savjeta. Izbor predsjednika obavlja se javnim glasanjem, većinom glasova ukupnog broja članova savjeta, na prvoj sjednici konstituisanja savjeta. Na istoj sjednici formira se i odbor savjeta roditelja od tri člana.

Sadržaji rada savjeta roditelja su:

- razmatranje i rješavanje pitanja uspjeha i vladanja učenika (odnos učenika prema obavezama),
- stvaranje kvalitetnih uslova za rad u nastavi, opremanje radionica, uređenje kabineta, obogaćivanje biblioteke itd,
- otklanjanje i ublažavanje uzroka koji ometaju razvoj učenika (rješavanje socijalnih problema, snabdijevanje udžbenicima, školskim priborom ...),
- briga o zdravlju učenika (analiza rada školske kuhinje, ljetovanja, zimovanja, nastava u prirodi, analiza ljekarskih i sistematskih pregleda, rekreacija učenika),
- zaštita i održavanje školske sredine, estetsko i higijensko uređenje škole,
- organizovanje i sprovođenje saradnje sa društvenom sredinom,
- instruktorski rad u sekcijama i klubovima,
- angažovanje stručnjaka u skladu sa zadacima kulturne i javne djelatnosti škole,
- učešće u organizovanju i pripremanju školskih poslova, svečanosti, susreta, izložbi...,
- organizovanje i učešće u akcijama solidarnosti, uređenja školske okoline, akcijama prikupljanja sekundarnih sirovina,
- razmatranje izvještaja o radu škole i davanje odgovarajućih sugestija za poboljšanje rada škole."⁴⁵

Moguće je i osnivanje finansijskog fonda savjeta roditelja kojim raspolaže odbor savjeta roditelja.

Stanje u drugim zemljama

"Na osnovu iskustava u drugim zemljama može se zaključiti da je uloga roditelja u organizaciji rada škole jasnije zakonski definisana što je u praksi dalo dobre rezultate u samoj organizaciji rada škola kao i njihovoj produktivnosti."⁴⁶

⁴⁴ Mandić P., Programiranje rada škole, Mladen Vilotijević, IGKRO "Svjetlost", OOUR Zavod za udžbenike, Sarajevo.

⁴⁵ Direktor škole, br. 3/1992. god.

⁴⁶ The Role of Parents in the Education System of the European Union, EURYDICE, (1997). Brussels.

U svim državama članicama Evropske unije i u EFTA/EEA zemljama, prava roditelja se definišu kao individualna i kolektivna.

Individualna prava podrazumijevaju pravo na obrazovanje i vaspitanje djeteta, izbora vrtića i škole, pravo na informaciju o radu i uspjehu učenika, kao i na informaciju o unutrašnjoj organizaciji, upravljanju i finansiranju vrtića i škola.

Kolektivna prava roditelja daju mogućnost roditeljima da se organizuju u različite tipove udruženja koja im omogućavaju pravo odlučivanja i doprinos u raznim aspektima vaspitno obrazovnog procesa.

U svim zemljama roditelji su organizovani u udruženja koja im omogućavaju pravo glasa u raznim aspektima školskih poslova. Interesantna je činjenica da je učestvovanje roditelja u organizaciji rada vrtića i škole u većini zemalja novijeg datuma, uglavnom od 1970. godine. Zakonodavstvo i obrazovne reforme devedesetih godina dale su nove zakonske osnove za učestvovanje roditelja u obrazovnim sistemima.

Postoje dvije vrste tijela koja uključuju roditelje: konsultativna tijela i ona koja donose odluke.

Tijela na predškolskom i školskom nivou često imaju mogućnost donošenja odluka. Postoje dvije vrste ovih kompetencija:

- **odluke (d)** o broju aspekata unutrašnjeg upravljanja vrtićem i školom, npr. izrada rasporeda, organizacija vannastavnih aktivnosti, rukovođenje saradnjom između vaspitača odnosno nastavnika i roditelja i kontrola troškova;
- **odluke (D)** o ključnim aspektima šk. sistema, uključujući alokaciju školskog budžeta, odluku o broju nastavnog i nenastavnog osoblja i njihovo angažovanje i selekciju, kao i odlučivanje o nastavnom planu i programu i nastavnim metodama.

Tipovi udruženja roditelja su različiti u zemljama članicama.

U Grčkoj, prema zakonu 1966/85 godine, udruženja roditelja stvorila su unije na lokalnom nivou i biraju jednog predstavnika u opštinski komitet za obrazovanje. Na nivou prefektura-distrikta ovi savezi prave federaciju i biraju jednog predstavnika u prefekturalni komitet obrazovanja. Na nacionalnom nivou, ove federacije formiraju Vrhovnu konfederaciju roditelja Grčke koja bira jednog predstavnika u Nacionalni savjet za obrazovanje. Zakon 1966/85. i ministarski nalog H/9876/85 reguliše izbor upravnih odbora i predstavnika i traži tajno glasanje.

Zakonska definicija prava i obaveza kaže da ni jedan roditelj ne može biti isključen iz udruženja roditelja.

U Španiji svaka škola ima najmanje jedno udruženje roditelja. Dvije nacionalne konfederacije predstavljaju udruženje roditelja:

- CONCAPA za udruženja u katoličkom obrazovanju;
- CEAPA za sekularna (svjetovna) udruženja.

Tabela: 3. 6. 1: Prikaz zastupljenosti uticaja tijela koja uključuju roditelje na svim nivoima obrazovanja u zemljama članicama Evropske unije.

	Nacionalni ili centralni nivo	Srednji nivo (regionalni - lokalni)	Školski nivo
B (fr) (nl) (de)	C		Cd
	C		Cd
			Cd
DK	C		CDd
D		C	Cd
EL	C	C	Cd
E	C	C	CDd
F	C	C	Cd
IRL	C	C	CDd
I		Cd	Cd
L	C	Cd	C
NL	C		Cd
A	C	Cd	Cd
P	C		CDd
FIN			Cd
S	C	Cd	Cd
UK (E/W, NI) (SC)			CDd
			Cd
IS	C	C	Cd
LI	Dd	CDd	C
NO	C	CDd	Cd

Objekti konfederacije primaju državnu pomoć i uključene su u različite aktivnosti, uključujući: zastupanje, lobiranje, izdavanje publikacija, proviziju, informacije i obuku.

Karakteristično je da se ne nudi ni jedan državni program obuke roditelja.

U Francuskoj su od strane Ministarstva obrazovanja priznata četiri udruženja roditelja:

- Federacija vijeća roditelja u državnim školama,
- Federacija nacionalnog udruženja roditelja u državnom obrazovanju,
- Nacionalna unija nezavisnih udruženja roditelja i
- Federacija roditelja u državnom obrazovanju.

Udruženja roditelja imaju zadatak da brinu o materijalnom i moralnom stanju učenika u školi. Takođe brinu i o vannastavnim aktivnostima, direktno radeći sa nastavnim osobljem i direktorom. Udruženja uzimaju učešće u različitim vijećima gdje roditelji mogu da biraju predstavnike.

U Sloveniji je, na temeljima principa saradnje učenika, roditelja i škole, omogućen veći uvid roditeljima u rad i život škole.

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Sloveniji se smatra komplementarnim dijelom porodičnog obrazovanja.

U većini država članica Evropske unije obezbijeđena je obuka za roditelje u formi kurseva i seminara. Njihov cilj je da pripreme roditelje ili njihove predstavnike za uzimanje učešća u vaspitno-obrazovnom procesu primjereno njihovim mogućnostima.

Prijedlog promjena

Škola sa roditeljima sarađuje na roditeljskim sastancima na kojima se mogu dogovarati raznovrsni oblici saradnje. Na nivou škole organizovan je savjet roditelja koji će aktivno učestvovati u životu i radu škole. Savjet je konsultativno tijelo, koje vrši uvid u plan rada škole, odnosno vrtića i izvještaj direktora škole o njenom radu, raspravlja o izvještajima direktora o vaspitno-obrazovnoj problematici škole, raspravlja o pritužbama roditelja u vezi sa vaspitno-obrazovnim radom i upućuje ih školskom odboru na razmatranje. Savjet roditelja organizuje i sljedeće aktivnosti:

- angažuje stručnjake u skladu sa zadacima kulturne i javne djelatnosti škole, odnosno vrtića,
- organizuje i učestvuje u akcijama solidarnosti, akcijama sakupljanja sekundarnih sirovina i akcijama uređenja okoline,
- učestvuje u održavanju školske sredine, estetskog i higijenskog uređenja škole,
- učestvuje u rješavanju socijalnih problema djece (snabdijevanje udžbenicima, školskim priborom itd),
- organizuje i sprovodi saradnju sa društvenom zajednicom,
- učestvuje u organizaciji ljetovanja i zimovanja djece, raznih oblika rekreacije, boravka u prirodi itd.

Savjet roditelja ne može učestvovati u pitanjima koja se tiču izvođenja nastavnog plana i programa, stručnosti nastavnika i stručnih saradnika u školi, odnosno vrtiću.

Savjet roditelja može osnovati posebni fond škole. Sredstvima iz ovog Fonda raspolagalo bi ovo tijelo.

Na nivou škole obavezno je formiranje savjeta, a isti se može organizovati i na opštinskom i republičkom nivou.

Zakonom je potrebno regulisati pravo učešća roditelja u upravnom odboru predškolske ustanove.

3. 7. Finansiranje obrazovanja

3. 7. 1. Principi i izvori finansiranja

Vaspitanje i obrazovanje, tj. predškolsko, osnovno, srednje (opšte i stručno) i obrazovanje odraslih, uključujući i domove učenika, u Republici Crnoj Gori finansiraće se iz:

- budžetskih sredstava Republike i budžeta lokalnih samouprava,

- sredstava osnivača škola,
- sredstava državnih organa, udruženja i asocijacija,
- sredstava dobijenih od naručilaca usluga praktične nastave, odnosno od naknada poslodavaca za obavljanu praksu učenika,
- participacija za boravak djece u vrtićima i uplata odraslih za svoje školovanje,
- školarina u privatnim školama,
- sredstava od prodaje sopstvenih proizvoda i intelektualnih i drugih usluga,
- prihoda od imovine,
- donacija, sponzorstava i drugih izvora,
- posebnih doprinosa za školstvo.

Rad javnih predškolskih ustanova kao i javnih škola ne mogu finansirati političke partije.

Predškolske ustanove i škole finansijski posluju kao neprofitne organizacije.

3. 7. 2. Republički budžet

Iz sredstava republičkog budžeta za zaposlene u školstvu (osnivač država) obezbjeđuju se plate sa doprinosima i porezima i druga lična primanja na osnovu sistematizacije radnih mjesta u skladu sa zakonom, normativima i standardima i sa kolektivnim ugovorom, kao i plate sa doprinosima i porezima i druga lična primanja za pripravnike.

Iz sredstava republičkog budžeta se obezbjeđuje dio sredstava za materijalne troškove škola i vrtića (osnivač država) u skladu sa normativima i standardima i za investiciono održavanje i obnovu nekretnina i opreme. Učešće lokalne samouprave u finansiranju materijalnih troškova i investiciono održavanje određuje zakon.

Iz sredstava republičkog budžeta se obezbjeđuju sredstava za investicije u školske ustanove gdje je osnivač država.

Ako je osnivač školske ustanove lokalna samouprava, njeno finansiranje iz republičkog budžeta se utvrđuje ugovorom između lokalne samouprave i Vlade Republike Crne Gore.

3. 7. 3. Lokalna samouprava

Iz sredstava lokalne samouprave u skladu sa normativima i standardima se obezbjeđuje dio sredstava za materijalne troškove škola i vrtića (osnivač država), kao i investiciono održavanje. Učešće lokalne samouprave određuje zakon.

3. 7. 4. Privatne škole

Privatnim školama koje izvode javno važeće programe, pripadaju sredstva iz republičkog, odnosno budžeta lokalne smouprave. Uslove za to propisuje zakon.

Literatura:

1. Službeni list Republike Crne Gore br. 26/87, 8/93, 38/97, 45/91; 50/91; 16/95, Podgorica.
2. Learning to the World of Education Today and Tomorrow, UNESCO
3. Upravljanje na području obrazovanja, prikaz izložen na konferenciji Instituta Otvoreno društvo - Crna Gotra i Svijetske banke o upravljanju u obrazovanju, 2000, Budimpešta.
4. "Obrazovanje u Norveškoj": radni materijal korišćen na seminaru u Budvi, 2000.
5. "Obrazovni sistem Finske": radni materijal korišćen na seminaru u Budvi, 2000.
6. Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, (1997). Ljubljana.
7. Đukanović, R. (2000). Obrazovanje nastavnika kao teorijski i pedagoško-andragoški problem, Vaspitanje i obrazovanje, br. 4., Podgorica.
8. Damjanović, R. (2000). Usavršavanje i napredovanje nastavnika, Vaspitanje i obrazovanje, br. 4., Podgorica.
9. Key data on education in Europe, 1999/2000.
10. Buchberger, F. (2000). Politika obrazovanja nastavnika u Evropskoj uniji i kvalitet permanentnog učenja, Vaspitanje i obrazovanje, br.4., Podgorica.

4. PREDŠKOLSKO VASPITANJE I OBRAZOVANJE

4. 1. Istorijski pregled

Prvi pomen o potrebi osnivanja dječjeg zabavišta (na Cetinju) imamo u januaru 1893. godine. Međutim, sve do 1903. godine, tj. do inicijative Sofije Petrovne, načelnice Đevojačkog instituta, zabavište nije otvoreno, a u februaru 1903. godine otvara se zabavište sa 48 muške i ženske djece. Donator zabavišta bila je Milica Nikolajevna, kćer knjaza Nikole. Zabavište je dobilo ime po njoj (Djetski sad Velike knjaginje Milice Nikolajevne). U prvi Djetski sad, od 179 prijavljene djece, primljeno je 90 (zapisano u Glasu Crnogorca 1903. god.) 1905. godine zabavište je pohađalo 97, a 1907. godine 84 muške i ženske djece koju su poučavale dvije nastavnice.⁴⁷ Rad sa djecom bio je dosta sadržajan i raznovrstan (igre, pjevanje, gimnastičke vježbe, učenje priča i recitovanje stihova, izvođenje dijaloga i malih scena, crtanje i rad u bašti, izrada raznih manjih rukotvorina od papira, slame i drugog materijala). Ženska djeca su učila šivenje, pletenje i drugo). Navikavanje na organizovan rad, disciplina djece i autoritet vaspitačice među njima brzo su zapaženi. Rad dječje ustanove uživao je simpatije stanovništva.

Potreba za osnivanjem zabavišta osjećala se i u drugim gradovima. "Zakonom o narodnijem školama" u knjaževini Crnoj Gori (1907) prvi put je predviđeno osnivanje dječjih zabavišta (za rad sa djecom oba pola i uzrasta od 4 do 7 godina). Na osnovu predloga opštinske uprave, zabavište otvara ministar prosvjete. U predškolskoj ustanovi mogle su raditi zabavilje sa završenom stručnom školom⁴⁸ i položenim ispitom. Zabavilja je imala pravo na penziju, besplatan stan i ogrev, iako joj je plata bila manja nego učiteljici osnovne škole.

Pozitivna iskustva Djetskog sada (zabavišta) sa Cetinja počela su da se šire i na ostale, nerazvijene sredine. Popularisana je važnost ovih ustanova, te se ubrzo uočila potreba za osnivanjem zabavišta u Podgorici, Nikšiću i drugim varošima. 1911. godine donesena je Odluka školskog odbora o otvaranju zabavišta u Nikšiću. 1913. godine otvoreno je zabavište, kao odjeljenje osnovne škole, u Podgorici. Ratni događaji onemogućili su otvaranje novih i razvitak tek osnovanih predškolskih ustanova.⁴⁹

Između dva svjetska rata na području današnje Crne Gore školstvo se nije razvijalo u skladu sa narodnim potrebama. 1924. godine bila su svega tri zabavišta. U Nikšiću je zabavište počelo sa radom (iako je odluka donijeta 1911. god.) početkom 1922. godine. U Podgorici je zabavište svoju samostalnost dobilo 1925. godine. Zna

⁴⁷ Glas Crnogorca (1907), Stenografske bilješke

⁴⁸ Pejović, D. (1971), Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916. Cetinje.

⁴⁹ Pejović, D. (1982), Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918-1941. Cetinje.

se da je 1931. bilo svega šest dječjih zabavišta (o državnom trošku) i jedno privatno u Herceg Novom. Te godine je u šest zabavišta radilo 12 zabavilja. Prema zvaničnim podacima iz 1931. godine, zabavišta su još postojala u Kotoru, Herceg-Novom i Danilovgradu. Rekonstrukcijom popisa iz 1939/40. školske godine bilo je 13 zabavišta, 20 odjeljenja; muške djece bilo je 418, a ženske 409 (svega 827 od 33.200 djece dospjele za zabavište, od 4 do 6 godina). 1940. godine donosi se banovinska odluka da se pri Učiteljskoj školi na Cetinju otvori jednogodišnji tečaj za obrazovanje zabavilja. Zabavišta su, uglavnom, posjećivala činovnička djeca.⁵⁰

Školske 1945/46. (prva školska godina poslije rata) donesen je prvi Zakon iz oblasti obrazovanja u Crnoj Gori, a predškolskom vaspitanju posvećena je dužna pažnja. Podaci govore da je 11% djece predškolskog uzrasta obuhvaćeno. Izgrađeni su brojni vrtići i osposobljen stručni kadar vaspitača. 1968. godine donesen je Zakon o dječjim vrtićima. 1977. godine⁵¹ donesen je Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. U članu 6 ovog Zakona, predškolsko vaspitanje i obrazovanje ostvaruje se u dječjim vrtićima i dječjim jaslicama, a može se ostvariti i u jedinicama osnovnih škola, drugih samoupravnih organizacija i zajednica i u organizacijama udruženog rada. Prve jaslice osnovane su 1970. godine.

Samoupravne interesne zajednice osnovnog obrazovanja, socijalne i dječje zaštite i zdravstvene djelatnosti utvrđuju samoupravnim sporazumom međusobna prava i obaveze u pogledu finansiranja djelatnosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja i određenih oblika društvene brige o djeci. U istom Zakonu u članu 12 navodi se da: Dječji vrtić može osnovati organizacija udruženog rada, samoupravna interesna zajednica, mjesna zajednica i društveno-pravno lice.

Vaspitno-obrazovni rad odvijao se na osnovu Programa vaspitno-obrazovnog rada⁵² koji se, po principu obaveznosti, usklađivao sa podzakonskim aktom, vezanim za Osnove programa vaspitno-obrazovnog rada u Republici Crnoj Gori.

4. 2. Postojeći zakonski okvir

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje je sastavni dio jedinstvenog vaspitno-obrazovnog sistema i predstavlja djelatnost od posebnog interesa.

Skupština Republike Crne Gore donijela je 1992. godine Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju⁵³ u kojem se kaže:

Član 7: "Osnova programa"⁵⁴ predstavlja zakonsko uporište za izmjenu postojećeg zakonskog dokumenta, koji je na snazi od 1985. godine."⁵⁵

⁵⁰ Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Socijalističke Republike Crne Gore br. 28/77, Titograd.

⁵¹ Plan i program predškolskog vaspitanja i obrazovanja, Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, (1985), Titograd.

⁵² Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Republike Crne Gore br. 56/92, Podgorica.

⁵³ Pešić, M. i Pavlovski, T. Institut za pedagogiju i andragogiju - Filozofski fakultet, Beograd

⁵⁴ Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Republike Crne Gore br. 56/92, Podgorica.

- Član 10: "Djelatnost predškolskih ustanova, čiji je osnivač Republika, finansira se iz budžeta Republike. Djelatnosti predškolskih ustanova u drugim oblicima svojine može se pružiti pomoć iz budžeta Republike."⁵⁶
- Član 11: "Troškove ishrane djece u predškolskoj ustanovi snose roditelji."⁵⁷
- Član 13: "Predškolska ustanova se može osnovati u državnoj, mješovitoj, zadružnoj i privatnoj svojini."⁵⁸

Jedinstveni sistem državnog predškolskog obrazovanja uključuje djecu od 1 do 7 godina.

Za djecu 1-3 godine program je primjeren jasličnom uzrastu, a od 3 do 7 predškolskom uzrastu (vrtić).

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Republici Crnoj Gori je u nadležnosti Ministarstva prosvjete i nauke i nije obavezno. Postoje i razni oblici okupljanja predškolske djece van ingerencija Ministarstva prosvjete i nauke koji ne zadovoljavaju minimalne standarde kada su u pitanju prostor, kadrovi i programi, pa se kvalifikuju kao kulturne radionice.

4. 3. Principi i ciljevi vaspitno obrazovnog rada u predškolskim institucijama

4. 3. 1. Principi

1. Princip demokratičnosti i pluralizma
Omogućiti svakom djetetu da se uključi u jedan od programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Roditelji imaju prava da odaberu program za svoje dijete u skladu sa njegovim interesovanjima i potrebama.
Treba omogućiti djeci da samostalno biraju i da se razvijaju svojim tempom.
2. Princip saradnje sa životnom sredinom
Predškolske institucije obogaćuju i dopunjavaju plan aktivnosti u saradnji sa institucijama i pojedincima iz okruženja.
3. Princip održavanja ravnoteže između različitih aspekata fizičkog i mentalnog razvoja djeteta.

Institucije predškolskog vaspitanja i obrazovanja treba da ostvaruju mogućnosti za različite aktivnosti koje utiču na djetetov fizički i mentalni razvoj.

4. 3. 2. Ciljevi

Opšti cilj predškolskog vaspitanja i obrazovanja je da doprinese razvoju djeteta predškolskog uzrasta, tako što će mu pružiti uslove i podsticaje da razvije svoje

⁵⁵ Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Republike Crne Gore, br. 56/92, Podgorica

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

sposobnosti i svojstva ličnosti, da proširuje iskustva i izgrađuje saznanja o sebi i drugim ljudima u svijetu. Da bi se taj cilj realizovao, potrebno je i:

- stvaranje uslova za osmišljeno življenje, za učenje i razvoj sve djece,
- razvijanje djetetovih postignuća i potencijala, sposobnosti i vještina i postizanje optimalnog sklada među njima,
- razvijanje sposobnosti za otkrivanje i ovladavanje sobom,
- razvijanje odnosa i izgrađivanje saznanja o drugima,
- otkrivanje svijeta i izgrađivanje znanja o njemu,
- razvijanje sposobnosti za međusobno dogovaranje, uvažavanje razlika za saradnju u grupama,
- podsticanje radoznalosti, istraživačkog duha, mašte i samostalnog mišljenja,
- razvijanje samostalnosti kod sticanja higijenskih navika i briga za zdravlje.

Sliku o nivou razvijenosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Republici Crnoj Gori pružaju podaci o mreži predškolskih ustanova, broju djece obuhvaćene predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, brojem zaposlenih, posebno vaspitača i medicinskih radnika.

4. 4. Obuhvaćenost uzrasta

Sadašnje stanje

Mrežu predškolskih institucija u Republici Crnoj Gori čini 20 ustanova. Neposrednim vaspitno -obrazovnim radom obuhvaćeno je 13.471 djece raspoređene u 389 vaspitnih grupa. Površina svih objekata iznosi 39.694 m² unutrašnjeg prostora i 69.731 m² spoljašnjeg prostora, mada su potrebe mnogo veće, jer gotovo u svim radnim jedinicama boravi daleko više djece nego što predviđaju prostorni kapaciteti objekata. U svim ustanovama je zaposleno 604 vaspitača, 159 medicinskih sestara, 43 rukovodeća i stručna saradnika. Na jednog vaspitača dolazi prosječno 23 djece, a na jednog zdravstvenog radnika 84.

Na jednu ustanovu, odnosno jedan objekat, dolazi oko 175 djece u prosjeku, na jednu vaspitnu grupu 35 djece. Postoje znatne razlike između pojedinih područja - gradova Republike: najopterećeniji je centralni dio Republike, a najmanje prosječno opterećenje je u sjevernom dijelu Republike. Posmatrano prema uzrastu djece, 90,8% su grupe sa djecom od preko 3 godine, a 9,2% su grupe do 3 godine. U grupama preko 3 godine nalazi se 82,8% od ukupnog broja djece obuhvaćene institucijama predškolskog vaspitanja, a u mlađim grupama 13,2% te djece.

U školskoj 1975/76. godini, organizovanim predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, je bilo obuhvaćeno 3.162 ili nešto preko 7% djece uzrasta od 3 do 7 godina, ili oko 150 djece do 3 godine starosti u dječijim jaslicama. 80-tih godina, postotak obuhvaćenosti je bio 13%.

Tabela 4. 4. 1: Obuhvaćenost uzrasta od 1 do 7 godine za školsku 1999/2000. g.

školska godina	jaslice od 1-3 godine			vrtić cjelodn. boravak			poludnevni boravak			jednogodišnji program		
	br. gr	br.đ	%	br. gr	br.đ	%	br.gr	br.đ	%	br.gr	br.đ	%
1999/00	66	1488	2.4	245	7283	11.69	31	950	1.52	43	1469	2.35
2000/01	69	1708	2.7	261	9467	14.98	66	1081	1.71	44	1214	1.92

Broj djece od 6 do 7 godina obuhvaćenih institucionalnim predškolskim vaspitanjem je 5.585, što je 58,79% od ukupne populacije djece ovog uzrasta u Republici Crnoj Gori.

Organizovanim predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem u školskoj 1999/2000. godini obuhvaćeno je 19,4%, a za školsku 2000/2001. u odnosu na ukupnu populaciju djece u Republike Crne Gore (63.192), procenat obuhvaćenosti je 21,32.

Razlozi za promjene

Ako pogledamo procenat obuhvaćenosti djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem u razvijenim zemljama svijeta, jasno je da je kod nas izuzetno mali broj djece u programima predškolskog vaspitanja i obrazovanja.

Potrebno je naglasiti da je u Republici Crnoj Gori stopa pohađanja predškolskog vaspitanja i obrazovanja niska i zbog nedovoljnih prostornih kapaciteta i nedovoljno iznijansirane programske ponude.

Tabela: 4. 4. 2: Procenat djece koja pohađaju predškolske institucije po uzrastu

Država	do 2godine	3 godine	4 godine	5 godina	6 godina	7 godina
Belgija	-	90%	97%	100%	O	
Danska	35%	60%	*	90%	*	O
Njemačka	-	36%	64%	89%	O	
Grčka	-	60%	*	99%	O	
Španija	-	16%	85%	96%	O	
Francuska	32%	83%	88%	100%	O	
Irska	-	-	55%	100%	O	
Italija	-	*	87%	*	O	
Luksemburg	-	-	90%	100%	O	
Holandija	-	-	96%	O		
Portugalija	-	*	20%	*	O	
V.Britanija	5%	23%	66%	O		
SAD	-	40%	*	95%	O	
Slovenija	28%	49%	53%	53%	60%	

- podaci nijesu dostupni

* podaci dati za uzrast u rasponu od.... godina do godina

o uzrast za početak obaveznog školovanja⁵⁹

Broj djece ispod 3 godine varira u prikazanim zemljama zbog različitog institucionalnog smještaja ove djece. U SAD i Velikoj Britaniji briga o djeci uzrasta do 3 godine je često prepuštena raznim vanporodičnim oblicima zbrinjavanja koji su

⁵⁹ Bregar, K. (1989), Education and Initial Training system (1991), Moss, (1994), Pusci (1990), Statističke informacije (1993), Zavod RS za statistiku.

neprikladni za razvoj djeteta. Stoga su sve češći zahtjevi stručnjaka i ostalih zainteresovanih da država ustanovi i učestvuje u finansiranju grupa za djecu. Oni navode obavezu države da primjenjuje prava djece koja su predviđena u međunarodnoj dokumentaciji (jednake mogućnosti), kao i potrebu države za zdravim, sposobnim, kreativnim ljudima kao dodatni argument.⁶⁰

Prijedlog promjena

Potrebno je povećati obuhvaćenost djece institucionalnim predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, širenjem mreže ustanova, diversifikacijom programske ponude, stimulisanjem privatne inicijative.

4. 5. Veličina grupa i odnos između broja djece i broja vaspitača u grupi

Sadašnje stanje

Jedan od bitnih pokazatelja kvaliteta rada u predškolskim ustanovama je odgovarajući broj djece u grupi i odnos između broja djece i broja vaspitača u grupi. U Crnoj Gori rad sa djecom na predškolskom usrastu regulisan je članom 22 Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju koji glasi: "Rad u predškolskoj ustanovi organizuje se po vaspitnim grupama. Broj upisane djece u vaspitnoj grupi, u zavisnosti od njihovog uzrasta je:

- djeca do 2 godine - 12
- od 2 do 3 godine - do 14
- djeca u mješovitoj grupi do 3 godine - 10
- od 3 do 4 godine - do 20
- od 4 do 5 godina - do 24
- od 5 do 7 godina - do 28
- od 3 do 7 godina u mješovitoj grupi - do 20

Broj djece u vaspitnim grupama, u posebnim uslovima, može se povećati po odobrenju republičkog organa uprave nadležnog za poslove prosvjete⁶¹ za 20%.

Zbog nedostatka prostornih kapaciteta praksa pokazuje nešto drugo. U Republici Crnoj Gori školske 2000/2001. je upisano 13.471 dijete u 389 vaspitnih grupa. Prosječan broj djece po grupi je 34,63 djece uzrasta od godine do 7. U vaspitnoj grupi rade 2 vaspitača po 6 sati svakodnevno. U jaslicama radi medicinska sestra pedijatrijskog smjera sa vaspitačem.

Razlozi za promjene

Rezultati sprovedenih istraživanja⁶² pokazuju da je veličina vaspitne grupe značajna kada je u pitanju kvalitet rada i interakcija. Veličina grupe takođe utiče na interakciju

⁶⁰ Key Data on Education in Europe, (1999).

⁶¹ Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Republike Crne Gore br. 56/92, Podgorica.

⁶² The Effects of Group Size, Ratios, and Staff Training on Child Care Quality.(1993), U. Young Children, January, 1993; Learning to succeed (1993), Report to the Paul Hamlyn Foundation. National Commission on education London.

između djece i odraslih, vrstu i kvalitet igre i učenja. Manje grupe podstiču upotrebu jezika u različitim okolnostima, kreativnija iskustva i izražavanje, veću toleranciju i manju agresivnost među djecom i individualniji pristup vaspitača djeci.

Pokušaji da se posljedice velikih grupa umanje time što bi se povećao broj odraslih osoba u grupi (vaspitač - medicinska sestra) nijesu zadovoljili: na primjer, grupa od 30 djece i 3 odrasle osobe pruža za dijete lošije mogućnosti nego grupa od 20 djece i 2 odrasle osobe.⁶³

Tabela: 4. 5. 1: Kretanje preporučene razmjere broja djece i vaspitača u grupama.

Uzrast	Broj djece u grupi										
	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24	28
do 12 mjeseci	3:1	4:1									
od 12 do 14 mjes.	3:1	4:1	5:1	4:1							
od 24 do 30 mjes.		4:1	5:1	6:1							
30 do 36 mjeseci			5:1	6:1	7:1						
3 godine					7:1	8:1	9:1	10:1			
4 godine						8:1	9:1	10:1			
5 godina						8:1	9:1	10:1			
6 - 8 god.								10:1	11:1	12:1	
9 - 12 god.										12:1	14:1

Prijedlog promjena

Formiranje grupa

Potrebno je:

- postepeno smanjiti broj djece u grupama u odnosu na broj vaspitača
- postepeno omogućiti uključivanje što većeg broja djece u predškolske programe (širenje prostornih kapaciteta).

Tabela: 4. 5. 2: Prijedlog optimalnog odnosa broja djece i vaspitača

Uzrast	Broj djece u grupi prema broju osoblja							
	8	12	14	18	20	24	28	30
od 1-2 god.	4:1	6:1						
od 2 -3 god.		6:1	7:1					
mješ.grupa jaslice	4:1	6:1						
od 3-4 god				9:1	10:1			
od 4-5 god				9:1	10:1	12:1	14:1	
od 5-7 god						12:1	14:1	15:1

⁶³ De Vries, R. i Kohlberg, L. (1990), Constructivist Early Education. NAEYC, Washington D.C.

Normativ kojim je zakonskim putem regulisano brojno stanje po grupi je dobar. Međutim zbog postojećih uslova, može se dozvoliti povećanje broja djece u vaspitnim grupama kako bi veći broj djece (oko 20% više) bio obuhvaćen predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem.

4. 6. Obrazovni programi

Sadašnje stanje

Od 1985. godine vaspitno - obrazovni rad u predškolskim ustanovama se odvijao po "Planu i programu predškolskog vaspitanja i obrazovanja", koji je usvojio Pedagoški savjet Republike Crne Gore, a izdao Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja. Program je integralni dio jedinstvenog vaspitno - obrazovnog sistema u Republici Crnoj Gori. Programsku strukturu sačinjavaju 3 nedjeljive cjeline:

- Program društveno organizovane njege i vaspitanja do 3 godine - dječje jaslice.
- Program društveno organizovanog vaspitanja i obrazovanja od 3 godine do polaska u školu.
- Jednogodišnji program za djecu koja se u društveno organizovano, predškolsko vaspitanje i obrazovanje, uključuju godinu dana prije polaska u školu.

Pomenuti programski dokument izrađen je 1983. godine i u primjeni je od 1985. do danas. Mora se istaći, da je obilježio noviju istoriju predškolske vaspitno - obrazovne strategije koja bilježi ekspanziju u razvoju i širenju mreže predškolskih ustanova širom Republike Crne Gore.

Povjerenje u sposobnost produbljivanja kognitivnog razvoja primjenom planiranog i sistematičnog uticaja u ranom djetinjstvu posebno je bio tipičan za 70-te godine svuda u svijetu. Bilo je uobičajno da se svi elementi dnevnog rada isplaniraju i imaju utvrđeno vrijeme trajanja, a sadržaji i metode usmjerenih aktivnosti razrađivani su do detalja.

U ovako propisanom i krajnje didaktizovanom struktuiranom programskom okviru, vaspitač i dijete nijesu mogli biti aktivna, interaktivna i kreativna bića sa sopstvenim individualitetom. Stoga se nametnula potreba za traženjem novih pristupa i strategija u vaspitno-obrazovnom radu sa predškolskom djecom. To podrazumijeva kompleksniji, otvoreniji pristup cjelokupnoj organizaciji predškolskog vaspitanja i obrazovanja, uzimajući u obzir posebnost svakog djeteta. U dosadašnjem planu i programu napravljen je pokušaj da se rad sa djecom u toku sedmičnog boravka u vaspitno-obrazovnim oblicima društveno organizovanog vaspitanja i obrazovanja predstavi vremenskim jedinicama karakterističnim za školski sistem.

Kako je postojeći program rada karakterisala pretjerana školarizacija i više akademski pristup, težili smo fleksibilnijem načinu planiranja u predškolskoj ustanovi.

Pomenuti, važeći "Plan i program" je zbog svoje krajnje didaktizovane programski i sadržajno usitnjene koncepcije rada u praksi počeo da se prevazilazi i modifikuje. Kako je u dva vrtića u Republici Crnoj Gori (Podgorica i Herceg Novi) 5 godina realizovan projekat "Korak po korak - Dječji vrtić kao porodični centar", stečena pozitivna iskustva su omogućila da dva pomenuta vrtića postanu model centri za širenje znanja na ostale vaspitače u Republici Crnoj Gori. Proces edukacije je u toku, a organizuje je Pedagoško centar Crne Gore (formiran kao nevladina organizacija 2000. godine). Ključni aspekti programa su: rad po centrima interesovanja, individualizacija i saradnja sa porodicom.

Nakon završene realizacije pomenutog projekta, Institut za pedagogiju i andragogiju iz Beograda, uz saglasnost Ministarstva prosvjete i nauke Republike Crne Gore, napravio je prijedlog "Osnova programa" kao programsku orijentaciju za razvoj kurikuluma na nivou predškolske ustanove za izradu posebnih i specijalizovanih programa.

Djeca sa smetnjama u razvoju uključena su u razvojne grupe predškolskih institucija (jedna u Podgorici) i u integracione - redovne grupe, gdje se dobija stručna pomoć od defektologa, psihologa i pedagoga.

Program rada za engleski jezik još nije formalno verifikovan.

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje se ostvaruje na srpskom jeziku. Može se ostvarivati i na albanskom jeziku i dvojezično. Roditelj se opredjeljuje na kom jeziku će dijete sticati vaspitanje i obrazovanje u predškolskoj ustanovi.⁶⁴

U Republici Crnoj Gori praksa prevazilazi postojeći zakonski programski koncept jer je rad u vrtiću kompleksna organizacija života djece i odraslih, što uključuje sve dimenzije: vaspitanje, obrazovanje, brigu i njegu djece.

Vaspitno-obrazovni program se od 1985. godine odvija na sljedeći način:

- I. Usmjerene aktivnosti sa sljedećim vaspitno-obrazovnim oblastima:
 - jezičko-umjetničko područje (razvoj govora i kultura izražavanja, likovno vaspitanje i muzičko vaspitanje),
 - upoznavanje okoline (upoznavanje prirode i društvene sredine sa elementima razvoja matematičkih predstava i pojmova),
 - fizičko i zdravstveno vaspitanje.
- II. Druge usmjerene aktivnosti u toku dana:
 - jutarnje fizičke aktivnosti,
 - boravak na svježem vazduhu,
 - uzimanje obroka,
 - dnevni san djece,
 - priprema djece za obavezna zanimanja i druge obavezne aktivnosti,
 - prijem i ispraćaj djece.

⁶⁴ Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Republike Crne Gore, br. 56/92, Podgorica.

III. Slobodne aktivnosti djece u toku dana.

IV. Jednogodišnji program predškolskog vaspitanja i obrazovanja sa četvoročasovnim boravkom - godina dana prije polaska u školu.

1. Usmjerene aktivnosti sa sljedećim vaspitno-obrazovnim oblastima:

- fizičko i zdravstveno vaspitanje,
- upoznavanje okoline sa elementima matematike:
 - o upoznavanje prirodne i društvene sredine,
 - o razvoj matematičkih predstava i pojmova.
- Jezičko-umjetničko područje:
 - o razvoj govora i kulture izražavanja,
 - o likovno vaspitanje,
 - o muzičko vaspitanje.

2. Druge usmjerene aktivnosti u toku dana:

- jutarnje fizičke aktivnosti,
- uzimanje obroka,
- priprema za uzimanje obroka, šetnja, priprema za odlazak kući.

Sve ostale aktivnosti i vrijeme za boravak na svježem vazduhu.⁶⁵

Razlozi za promjene

Valja istaći da je postojeći, zakonski važeći programski dokument, vremenski prevaziđen, ideološki obojen i neophodno ga je mijenjati. Mijenjati ga treba i zbog sljedećih razloga:

- Prvu grupu razloga čine ograničenja i nedostaci važećeg programa, utvrđeni kroz dugogodišnju praksu. Rađen je po uzoru na tradicionalne školske programe, tipa gradiva koje djeca treba da usvoje. To je prije svega program učenja, a vaspitanje je prateća djelatnost.
- Drugu grupu razloga čine globalne i društveno - korjenite promjene u političkom sistemu, te u skladu sa tim i u neophodnoj reformi obrazovnog sistema. Na nivou predškolskog vaspitanja to znači prihvatiti i razvijati humanističku koncepciju otvorenog sistema vaspitanja u kojem dijete ima pravo da bude aktivan činilac sopstvenog učenja i razvoja; roditelji imaju pravo da učestvuju u vaspitanju svoje djece i izvan porodice, a vaspitači i drugi stručnjaci imaju mogućnost da stvaraju, preispituju i usavršavaju svoju profesionalnu praksu.

Predškolski vaspitno-obrazovni programi se zasnivaju na različitim teorijskim orijentacijama i povezani su sa različitim pojmovima. Ključni elementi razlika između vaspitnih programa su globalni vaspitni ciljevi – zavisno od toga koji aspekti razvoja su direktno naglašeni, kakva je uloga vaspitača i uloga djeteta. Svi ovi aspekti se prepliću i uslovljavaju jedan drugog. Svi programi su tradicionalno

⁶⁵ Plan i program predškolskog vaspitanja i obrazovanja, Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, (1985), Titograd.

klasifikovani u dva osnovna pristupa: didaktički ili više školski i nedidaktički, razvojni pristup.⁶⁶

Institucije za predškolsko vaspitanje i obrazovanje u svijetu se dijele na dva tipa: one koje su usmjerene pretežno na čuvanje djece i one koje imaju više vaspitno-obrazovni karakter. Shodno tome postoje različiti predškolski sistemi sa različitim uslovima, programima, upravom. Nailazimo na različite vrste institucija: nursery school, day-care center, infant school, kinderkrippe, kindergarten, vorschule, asilo nido, scuola materna, creche, ecole maternelle, class enfantine itd.⁶⁷

Što se tiče djece uzrasta ispod 3 godine, u svijetu je briga o njima najčešće u nadležnosti raznih privatnih osnivača, a često i u kući (SAD, VB). Odrasli koji rade sa ovom djecom ispod 3 godine ne moraju imati odgovarajuće kvalifikacije. Istraživanja pokazuju da je briga o djeci do 3 godine, koja se obavlja van porodice, često nestabilna. U Velikoj Britaniji više od polovine djece do 3 godine mijenja dvije ili više institucija, čak i u toku jednog dana u potrazi za raznovrsnim ponudama.⁶⁸

Ako uporedimo naš sistem predškolskog vaspitanja i obrazovanja sa sistemima razvijenih zemalja, zapažamo prednost u tome što naš sistem objedinjuje u jednoj instituciji vaspitanje, obrazovanje, njegu i brigu o djeci. Djeca mogu imati istog vaspitača u jaslicama i vrtiću. Najveći nedostatak sistema je odsutnost raznovrsne ponude programa za djecu i roditelje.

Didaktički pristup naglašava obrazovnu komponentu, učenje, pohvalu i kaznu i posebno stimulise kognitivni razvoj, dok razvojni pristup ističe podjednaku važnost svih razvojnih aspekata kroz igru kao posebno vrijedan oblik učenja.

"Dijete mora imati priliku za igru i rekreaciju, čija namjera treba da bude usmjerena ka istom cilju kao obrazovanje".⁶⁹

Komparativni podaci prikupljeni iz zemalja OECD-a odnose se, uglavnom, na programe kreirane za podsticaj kognitivnog, socijalnog, emocionalnog razvoja u predškolskim institucijama djece od 3 godine do polaska u školu. Stoga se dobija samo djelimična slika o stanju u predškolskim institucijama zemalja OECD-a zbog raznovrsne i nedovoljne obuhvatnosti djece uzrasta ispod tri godine.

Stručnjaci u zemljama OECD-a se slažu da su prve godine života ključne za kognitivni, fizički, društveni i emocionalni razvoj. Ako se prilike za unapređenje razvoja i učenja djece propuste u ovom periodu, kasnija nadoknada je manje efektna.⁷⁰

⁶⁶ Powel, D. R. (1987), Comparing Preschool Curricula and Practices: The State of Research. U: Kagan, S. L., Zigler, E. F., Early Schooling. Yale University Press, New Haven and London, str. 190-211.

⁶⁷ Key data on Education in Europe (1999), Hennesy, E., Martin, S., Moss, P., Melhuish, E. (1992), Children in day care. (gle:) Paul Chapman Publishing Ltd.

⁶⁸ Early Childhood Education Explained (1992). Constructivist Early Education. NAEYC, Washington D.C.

⁶⁹ Međunarodna deklaracija o pravima djeteta. Generalna skupština Ujedinjenih nacija, 20. novembra 1959.

⁷⁰ Lambert 1996; Lindsey, 1998; Shore, 1997.

Programi za predškolsko vaspitanje dovode do važnih neposrednih efekata. Jedna od najjasnijih ilustracija dolazi iz Francuske gdje se mogućnost da djeca ponavljaju prvi razred osnovne škole smanjuje sa svakom godinom pohađanja "ecole maternelle" u trajanju od jedne do tri godine.⁷¹

Iako različiti programi za predškolsko vaspitanje i obrazovanje dovode do različitih rezultata, studije jedinstveno pokazuju da kvalitet ulaganja u rano obrazovanje ima veoma važan uticaj na razvoj djece najranijeg uzrasta: bolje kognitivne i jezičke sposobnosti, socijalna interakcija.

U Belgiji, Francuskoj, Luksemburgu i Španiji primarni cilj predškolskog vaspitanja i obrazovanja za djecu od tri do šest godina jeste: uvesti vještine učenja uz stimulisanje socijalnog razvoja. S ciljem obezbjeđivanja kurikularnog kontinuiteta Francuska i dijelovi Belgije su uveli cikluse učenja koji obuhvataju cijeli period predškolskog i osnovnog obrazovanja, dok je Finska razvila "module učenja" za djecu uzrasta od pet i šest godina u centrima dnevnog boravka i školama.⁷²

Na drugoj strani, neke zemlje odvajaju rano obrazovanje i vaspitanje od osnovnog i imaju kompleksniji i širi pristup učenju na ovom nivou. Njihovi programi naglašavaju važnost igre i kreativnosti, participacije roditelja, orijentisanost na porodice i zajednice i neformalne i decentralizovane službe koje odgovaraju lokalnim potrebama.

Državni predškolski programi u Norveškoj i Švedskoj teže promovisanju dječijeg višedimenzionalnog razvoja i skidaju naglasak sa školski orijentisane pedagogije. Ovo ne predstavlja teškoće pri razvoju sposobnosti čitanja i računanja među djecom Skandinavskih zemalja. Istraživanja pokazuju da su postigli veoma dobre rezultate na internacionalnim testovima krajem osmog razreda, iako imaju jednu godinu manje formalnog školovanja nego njihovi vršnjaci u drugim zemljama. Jedan od razloga za takve rezultate je i činjenica da većina djece u ovim zemljama učestvuju u programima koji su usmjereni na igru kao dominantni oblik učenja uz permanentno stimulisanje svih razvojnih aspekata.⁷³

Predškolski programi se razlikuju po kvalitetu. Kvalitet je pojam zasnovan na vrijednosti, a interpretiran je različito u skladu sa prioritetima različitih subjekata u mnogobrojnim kulturnim i obrazovnim kontekstima.

Ako govorimo o programu i ključnim aktivnostima u predškolskom vaspitanju u različitim zemljama, za Danski Borehaver poznato je da nema opredijeljenog područja aktivnosti i da, shodno tome, vaspitači sami biraju sadržaj, metod rada i didaktički materijal. Uči se kroz igru i druge razvojne aktivnosti. Za razliku od toga, Borehaveklasser u Folkeskole nema predavanja u strogom značenju, ali postoji mogućnost učenja pojedinih predmeta (danskog jezika, matematike...).

⁷¹ Key Data on Education in Europe, (1999)

⁷² Key Data on Education in Europe, (1999)

⁷³ Early Childhood and Childhood Care (IEA, 1992; IEA/TIMSS 1996)

U Francuskoj glavne aktivnosti predškolskog vaspitanja sačinjavaju: fizičko vaspitanje, naučne i tehničke aktivnosti, komunikacija i pismeno izražavanje, umjetnost i estetske aktivnosti. U Velikoj Britaniji (Engleska i Vels) zastupljene su umjetničke aktivnosti, socijalne aktivnosti, jezičke aktivnosti, matematika, državno vaspitanje, fizičke aktivnosti, nauka, tehnologija i religija.

U Njemačkoj su obuhvaćene sljedeće aktivnosti: samostalnost i socijalizacija, igra i druge primjerene aktivnosti, razvoj fizičkih, intelektualnih, emocionalnih i socijalnih vještina, uvođenje u organizovane dnevne navike i osnovne higijenske principe.⁷⁴

Raznolikosti svih institucija predškolskog vaspitanja i obrazovanja u svijetu pokazuju da je teško postaviti jedinstvene kriterijume za određivanje programa koje primjenjuju sve (državne i privatne) institucije predškolskog vaspitanja i obrazovanja.

Prijedlog promjena

Potrebno je omogućiti razvoj različitih programa u skladu sa ciljevima predškolskog vaspitanja i time poboljšati kvalitet vaspitno-obrazovnog rada.

Vaspitno-obrazovni programi moraju uvažavati razvojne karakteristike djeteta određenog uzrasta:

- razlike među djecom u odnosu na brzinu razvoja ličnosti djeteta, stil učenja i porodično porijeklo,
- vrste znanja i vještine koje treba podsticati,
- specifične odlike socijalne i fizičke sredine predškolskih institucija.

Zbog toga je potrebno:

- Postepeno uključiti većinu djece uzrasta od jedne godine do polaska u školu u jedan od oblika institucionalnog predškolskog vaspitno-obrazovnog rada.
- Ponuditi socijalno i vaspitno zapostavljenoj djeci mogućnost da nadoknade nedostatke u svom razvoju.
- Talentovanoj djeci dati mogućnost da razvijaju svoje sposobnosti i talente.
- Roditeljima ponuditi izbor oblika i metoda vaspitanja i obrazovanja za dijete, kao i mogućnost da izabere privatnu umjesto državne predškolske institucije.

Zbog toga treba da se na osnovu opšte programske koncepcije⁷⁵ razviju posebni i specijalizovani programi. Posebni programi obuhvataju kompenzacione i razvojne programe.

Specijalizovanim programima predškolskog vaspitanja i obrazovanja treba da se utvrđuju sadržaji vaspitno-obrazovnog rada iz: muzičke, baletske, likovne umjetnosti, ritmike, sporta i rekreacije, lutkarstva, stranih jezika (posebno engleskog) i drugih oblasti koje su u funkciji zadovoljavanja posebnih interesa roditelja odnosno staratelja i sklonosti djece.

⁷⁴ Pre-School Education in European Union, (1995), Evropska komisija, Brisel.

⁷⁵ Pešić, M. i Pavlovski, T. (1998), Osnove programa, Filozofski fakultet, Beograd.

Posebnim razvojnim programom predškolskog vaspitanja i obrazovanja utvrđuju se oblici i sadržaji vaspitno-obrazovnog rada za djecu u razvojnim grupama, odnosno za djecu koja imaju teže smetnje u psihofizičkom razvoju.

Djeca sa lakšim smetnjama biće, takođe, uključena u redovne integracione grupe gdje će, pored zajedničkog programa biti realizovani i individualni programi za ovu djecu.

Biće posebno urađen program za romsku djecu. Romskoj djeci kompenzacionim programima, stručnim angažovanjem i materijalnim ulaganjem treba posvetiti posebnu pažnju.

Treba da se razviju prigodni i povremeni programi kao što su: dječji vrtić u prirodi i programi turističkog karaktera.

S obzirom na trajanje, javni vrtići će izvoditi dnevne, poludnevne i kraće programe.

- cjelodnevni program u trajanju od 6 do 10 sati,
- poludnevni program od 4 do 6 sati,
- kraći program od 3 do 4 sata,
- specijalizovani program u trajanju od 3 do 4 sata.

Ponuda programa i trajanje boravka djece u predškolskim ustanovama moraju biti primjereni predviđenoj individualizaciji i diversifikaciji potreba djece i odraslih.

U skladu sa prijedlogom da obavezno osnovno obrazovanje traje devet godina, potrebno je da program za prvi razred bude adekvatan prelaz iz predškolskog vaspitanja i obrazovanja u osnovnu školu. Taj, posebno koncipiran program, realizovaće se u predškolskim i osnovnoškolskim ustanovama, a realizovaće ga vaspitač i učitelj.

4. 7. Strani jezici u vrtiću

Sadašnje stanje

Djeca predškolskog uzrasta pokazuju izuzetno interesovanje i sposobnost usvajanja stranog jezika. Stoga se 90-tih godina donosi odluka o uvođenju engleskog jezika u predškolske ustanove na teritoriji opštine Podgorica, a u organizaciji Kulturnog centra Bar 1995. godine. Strani jezik ulazi u sastav godišnjeg programa vaspitno-obrazovnog rada iako nije obavezan na ovom nivou. Program je namijenjen djeci u srednjim i starijim uzrasnim grupama, tj. djeci od 4 - 6 godina starosti, koja su ovladala glasovnim sistemom maternjeg jezika.

Trenutno, strani jezik je zastupljen u 6 od 14 objekata na gradskom području opštine Podgorica i u gotovo svim opštinama u Republici Crnoj Gori. Osnovni ciljevi ovog programa su zainteresovati djecu za učenje stranog jezika kroz zabavu i igru:

- razviti sposobnost pamćenja i imitiranja, kao i kreativnost kod djece,
- usvajanje fonetskog sistema engleskog jezika.

Program se realizuje dva puta nedjeljno u trajanju od pola sata i to u grupama ne većim od dvadesetoro djece. Međutim, iako postoji plan rada sa djecom u srednjim grupama, on se trenutno ne izvodi zbog brojnosti djece u starijim grupama. Nastavu izvodi visokoobrazovani kadar.

Prijedlog promjena

S obzirom na pozitivna iskustva u dosadašnjoj realizaciji programa stranog jezika (engleski) i povratne informacije roditelja, smatramo da je fakultativno pohađanje stranog jezika u predškolskim ustanovama primjereno i funkcionalno rješenje.

U skladu sa mogućnostima treba težiti ka što većoj zastupljenosti stranog jezika u predškolskim ustanovama u Crnoj Gori.

4. 8. Djeca sa posebnim potrebama

Djeca sa smetnjama

Sadašnje stanje

Na području Republike Crne Gore postoji jedna razvojna grupa za djecu sa smetnjama u razvoju u JPU »Ljubica Popović« – vrtić »Jelena Četković« u Podgorici.

Do 1998. godine djeca sa smetnjama u razvoju su spontano uključivana u redovne grupe vrtića na zahtjev roditelja.

Od septembra mjeseca 1998. godine u Podgorici je otpočeo projekat britanske organizacije »Save the Children« pod nazivom »Integracija djece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe vrtića«.

U prvoj fazi projekta (1998/1999) uključeno je četvoro djece u dvije vaspitne grupe.

Sljedeće godine, u drugoj fazi, projekat se proširio na još pet vaspitnih grupa sa po dvoje djece. U ovoj fazi projekta za praćenje djece sa smetnjama u razvoju angažovani su stručnjaci različitih profila (psiholozi, defektolozi, logopedi). Jedan broj stručnih saradnika je zaposlen u vrtiću, dok je veći dio stručnih saradnika bio angažovan iz drugih specijalizovanih institucija.

U trećoj fazi projekta (2000/01) u Podgorici su formirane još dvije vaspitne grupe sa po dvoje djece. Trenutno je u projektu devet vaspitnih grupa i 18 djece. Pored Podgorice, u projekat je uključeno još osam opština u Republici Crnoj Gori: Berane, Bijelo Polje, Pljevlja, Nikšić, Cetinje, Bar, Kotor i Herceg-Novi. U ovim opštinama formirana je po jedna vaspitna grupa sa po dvoje djece sa smetnjama u razvoju.

U ovoj fazi projekta za praćenje djece sa smetnjama u razvoju angažovani su stručni saradnici zaposleni u vrtićima u kojima se projekat realizuje. Istraživački tim odlučio se za ovaj pristup zato što je jedan od važnih ciljeva treće faze projekta

provjera osposobljenosti predškolskih ustanova da, nakon završetka eksperimentalne faze, samostalno, na osnovu vlastitih stručnih kapaciteta i na osnovu autentične motivacije za rad na integracionom programu nastave i prošire ovaj model i na vaspitne grupe u predškolskoj ustanovi koje nisu bile obuhvaćene ovim programom.

Tokom sve tri faze projekta roditelji, vaspitači i stručni saradnici su edukovani putem seminara.

Razlozi za promjene

Opšte prihvaćeno gledište u svijetu je da svako dijete ima pravo na razvoj u skladu sa svojim individualnim mogućnostima. Integracijski oblik vaspitanja i obrazovanja djece sa smetnjama u razvoju je savremena tendencija u vaspitno-obrazovnoj praksi i predstavlja mogućnost izlaženja u susret djeci koja imaju teškoće u razvoju, kao i poštovanje njihovog prava na razvoj i obrazovanje koje imaju i ostala djeca.

Osnovna uloga predškolskog vaspitanja i obrazovanja je da doprinosi povoljnijem i cjelovitijem razvoju osobenosti svakog djeteta pa i djeteta sa teškoćama u razvoju. U okruženju vršnjaka, dijete sa smetnjama u razvoju će pokazati rezultate svojih osobenih mogućnosti koje je potrebno uočiti i dalje stimulirati. Na primjer, predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Sloveniji, kada je uključivanje djece sa smetnjama u razvoju u pitanju, polazi od toga da svako dijete, bez obzira na vrstu i stepen oštećenja, ima pravo da pohađa predškolsku instituciju. Iz tog razloga, u slovenačkoj praksi predškolskog vaspitanja i obrazovanja razvijeni su sljedeći oblici pomoći djeci sa smetnjama u razvoju:

- specijalna odjeljenja koja uključuju djecu sa više izraženim i ozbiljnim oštećenjima. Djeca se individualno uključuju u određene aktivnosti drugih grupa, redovno ili s vremena na vrijeme,
- uključivanje djece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe vrtića,
- profesionalnu pomoć djeci, roditeljima i vaspitačima pruža mobilna služba u predškolskim institucijama ili eksperti iz drugih specijalizovanih institucija,⁷⁶
- profesionalna pomoć u kući sa mogućnošću povremenog uključivanja u specijalno odjeljenje ili grupe sa ostalom djecom u predškolskoj instituciji. Profesionalnu pomoć nudi mobilna služba predškolske institucije.

Preduslove za kvalitetno uključivanje djece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe vrtića u Republici Crnoj Gori posebno pruža program »Korak po korak« – Dječji vrtić kao porodični centar – koji se realizuje u našim predškolskim ustanovama.

Ovaj program je usmjeren na dijete i polazi od toga da je svako dijete jedinka sa svojim osobenim mogućnostima, potrebama i interesovanjima i da se u skladu sa tim razvija i uči. Imajući ovo u vidu, ovaj program podrazumijeva uključivanje djece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe vrtića, jer u ovako planiranoj sredini koja

⁷⁶ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, (1995), Ljubljana.

poštuje potrebe, interesovanja i mogućnosti svakog pojedinog djeteta, integracija će imati uspjeha.

Prijedlog promjena

a) Nadarena djeca

S obzirom na činjenicu da talentovana djeca pripadaju kategoriji djece sa posebnim potrebama, treba istaći da kod nas, za sada, ne postoje posebni programi za rad sa ovom djecom. Predlaže se priprema specijalizovanih programa i individualizovanog rada sa nadarenima. Isto tako treba da se vodi briga o uočavanju nadarene djece i podsticanju njihovih sposobnosti. U tom cilju potrebno je, u institucijama predškolskog vaspitanja i obrazovanja uključivanje stručnjaka različitih profila iz vrtića ili van njega (muzičke, likovne, fizičke, pedagoge, psihologe i druge stručnjake).

U cilju efikasnijeg rada vaspitača sa ovom djecom potrebna je i posebna edukacija kroz stručno usavršavanje.

b) Djeca sa teškoćama u razvoju

Potrebno je:

- omogućiti djeci sa teškoćama u razvoju, da se razvijaju u skladu sa svojim osobenim mogućnostima, potrebama i interesovanjima,
- uključivanje djece sa lakšim teškoćama u razvoju u redovne grupe vrtića (bar dvoje djece sa teškoćama u razvoju u jednu vaspitnu grupu),
- za praćenje ove djece i pružanje pomoći roditeljima i vaspitačima neophodno je angažovati postojeće stručne saradnike iz vrtića (psihologe, pedagoge, defektologe, logopede). Ukoliko u vrtiću nema stručnog saradnika, potrebno je uključiti stručnjake iz drugih specijalizovanih institucija,
- formiranje novih razvojnih grupa pri vrtićima (gdje za to postoje uslovi) za djecu sa težim smetnjama u razvoju,
- na osnovu procjena stručne komisije o stepenu oštećenja djeteta koje integrišemo, ukupan broj djece u grupi se smanjuje po preporuci iste.

Neophodno je organizovati dodatnu edukaciju vaspitača i roditelja za rad sa djecom sa posebnim potrebama kroz permanentno usavršavanje.

4. 9. Trajanje boravka

Sadašnje stanje

U javnim predškolskim ustanovama u Republici Crnoj Gori realizuju se cjelodnevni, poludnevni i kraći jednogodišnji program za predškolsku djecu. Djeca borave u vrtiću i jaslicama od 6:00 do 15:30. Jednogodišnji program za djecu predškolskog uzrasta izvodi se svakodnevno u trajanju od 15:00 do 18:00 h.

Program engleskog jezika realizuje se dva puta sedmično.

Razlozi za promjene

U Francuskom predškolskom sistemu vaspitanja i obrazovanja nedjeljni raspored aktivnosti obuhvata 26 sati, ali dužina časa i njegova struktura nije precizirana. Vaspitač samostalno organizuje dnevne aktivnosti, vodeći računa o potrebama djece, ali i o tome da se u određenom ciklusu moraju savladati određene vještine. Situacije u kojima djeca mogu slobodno da reaguju, smjenjuju se sa nekim složenijima. Mreža predškolskih ustanova ima četiri varijante:

- dječja odjeljenja u sklopu osnovne škole za djecu od pet godina,
- međuopštinske predškolske ustanove,
- poludnevna nastava,
- pokretni časovi za rijetko naseljena područja.

U Finskom vaspitno-obrazovnom sistemu postoje dvije vrste institucija za djecu predškolskog uzrasta: predškolsko vaspitanje i obrazovanje u okviru dnevne njege za djecu od 0 do 6 godina. Dnevna njega može biti cjelodnevna i poludnevna. Poludnevna njega traje pet časova, a cjelodnevna deset časova. U rijetko naseljenim oblastima predškolsko obrazovanje obezbijeđeno je takozvanim "mobilnim vrtićima".⁷⁷

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje šestogodišnjaka u Finskoj⁷⁸ organizovano je pri školama u kombinovanim odjeljenjima i u posebnim predškolskim odjeljenjima. Predškolsko obrazovanje je omogućeno i djeci u cjelodnevnom i poludnevnom boravku. U predškolskom obrazovnom okviru osnovne škole djeca imaju sedamsto časova godišnje.

U Švedskoj, službe za brigu o djeci imaju sljedeće oblike:

- dnevni centri za brigu o djeci koji rade od šest sati ujutru do šest sati poslije podne,
- poludnevne grupe (4 - 6 godina) rade po tri sata dnevno, ujutru ili poslije podne,
- otvorene predškolske institucije (djeca borave nekoliko puta nedjeljno u kompaniji roditelja ili staratelja),
- centri za boravak djece poslije škole, koji rade prije i poslije škole i za vrijeme školskih odmora, kao dodatak školskom kurikulumu.

U slovenačkom predškolskom vaspitno-obrazovnom sistemu najšire primijenjeni programi su cjelodnevnog karaktera (više od šest sati), a većina djece boravi više od osam sati u vrtiću.

Poludnevni programi se odvijaju tokom cijele školske godine ili u toku samo određenog perioda u trajanju od 4 do 6 sati. Djeca uzrasta od tri do šest godina mogu pohađati kraći program "Cicibanovi sati". Djeca sa šest i sedam godina, koja nijesu upisana u cjelodnevni program, pohađju kraći program pripreme za školu.⁷⁹

⁷⁷ Key Data on Education in Europe, (1999), The Education System in France, (1998)

⁷⁸ Key Data on Education in Europe, (1999), The Education System in Finland, (1999)

⁷⁹ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, (1995), Ljubljana.

Savremena koncepcija vaspitanja i obrazovanja podrazumijeva demokratizaciju ukupnih odnosa u realnom društvenom kontekstu.

Otvoreni sistem vaspitanja i obrazovanja koji se kod nas realizuje već nekoliko godina na osnovama programa »Korak po korak«, dobra je podloga za raznolikost, slobodu, kreativnost i široku otvorenost vaspitno-obrazovnog procesa predškolske ustanove i oblika njenog djelovanja.

Polazište ovog programa je dijete kao nedjeljivo, konkretno i dinamično biće. Svako dijete razvija se i uči sopstvenim ritmom i funkcionije na osnovu onoga što u datom trenutku jeste, što umije i što ne umije.

Vaspitni postupak koji polazi od poštovanja djetetove ličnosti mora pružiti priliku svakom djetetu da bude »svoje« tako da organizacija aktivnosti u vrtiću nikako ne smije da se svodi na razvoj cijele grupe već na razvoj pojedinca.

Prijedlog promjena

Preporučuje se kompleksniji i otvoreniji pristup cjelokupnoj organizaciji predškolskog vaspitanja i obrazovanja, uzimajući u obzir posebnost svakog djeteta.

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje treba da je komplementarno sa vaspitanjem u porodici. U tom smislu roditelj je važna karika u vaspitno-obrazovnom procesu.

Funkcionisanje vrtića i redosljed odnosno organizacija dnevnih aktivnosti mora uvažavati i potrebe i mogućnosti svakog roditelja. Ta organizacija mora biti fleksibilna, poštujući specifičnosti svakog djeteta i roditelja.

Dogovorom roditelja i lokalnih timova, po objektima, usaglašavaju se potrebe djece i roditelja, s jedne, i mogućnosti roditelja, s druge strane.

U organizaciji dnevnih aktivnosti nužno je isplanirati termin za učešće roditelja. Oni mogu predlagati, učestvovati kao posmatrači, planeri ili realizatori pojedinih vaspitno-obrazovnih aktivnosti:

- Okupljanje djece ne ograničavati propisanim terminima, već da bude dinamično i tolerantno.
- Pripremu i servisiranje hrane prilagoditi individualnim potrebama djece u skladu sa mogućnostima i postojećim uslovima u ustanovi.
- Kada je u pitanju dnevni odmor kao psihološka i organska potreba djece, neophodno je i ovaj dio dana u vrtiću učiniti fleksibilnijim i prirodnijim, uvažavajući potrebe sve djece i roditelja.

Za djecu koja u predviđenom periodu nemaju potrebu za odmorom, neophodno je obezbijediti adekvatan prostor, sredstva, materijale i isplanirane aktivnosti, čime će biti zadovoljene njihove individualne potrebe, ne kršeći pravo ostale djece za odmorom.

Rad po centrima interesovanja organizuje vaspitač na osnovu individualnih interesovanja, potreba i mogućnosti djeteta, nudeći materijale i sredstva u

struktuiranoj sredini za učenje, pružajući djeci logistiku, ali nikako ne izvlačeći sami zaključke. Vaspitač ne propisuje »porciju« tj. kvantitet iskustava koje dijete treba da usvoji kroz određenu aktivnost. Dijete je samostalno koliko će i koje novo iskustvo usvojiti.

Otvoreni sistem vaspitanja podrazumijeva donekle i primjenu aktivnih metoda učenja koje se ne mogu uvijek organizovati u prostorijama vrtića, tako da se dobar dio tih aktivnosti realizuje u lokalnoj i široj sredini, bilo kroz izlete, posjete ustanovama, pojedincima od kojih dijete može da uči.

Sve ove aktivnosti moraju biti dio okruženja u kome djeca žive, a nikako izolovane i parcijalizovane, jer dijete "uči ono što živi".

4. 10. Praćenje, planiranje i evaluacija

Planiranje vaspitno-obrazovnog rada je kontinuiran proces. Ono isto toliko slijedi praktičan rad u grupi i evaluaciju koliko im i prethodi.

Planiranje vaspitno-obrazovnog rada, praćenje i evaluacija nijesu samo bitne pretpostavke uspješne prakse već su uključene u sve oblike, kako indirektno tako i direktno vaspitne intervencije u organizaciju života i sam rad u grupi. Planiranje se odvija na nivou vaspitne grupe, manje grupe djece i pojedinog djeteta.

Način planiranja je uslovljen opštom koncepcijom vaspitanja, ali i organizacijom ukupnog života u ustanovi, dužinom boravka djece u ustanovi, načinom grupisanja djece i strukturom prostora i učešćem roditelja.

"Tematsko planiranje, rad po projektima ili centrima interesovanja, saglasno je sa osnovnim pretpostavkama i koncepcijom vaspitanja i obrazovanja u ovim osnovama programa. Takođe, moguće je organizovati vaspitno-obrazovni rad, pa tim i planiranje slijedeći disciplinarni pristup po oblastima, posebno ako se aktivnosti iz više različitih područja ili različiti materijali i aktivnosti u okviru iste oblasti nude kao izbor djeci. Problem i potpuna nesaglasnost sa koncepcijom vaspitanja i obrazovanja ovih osnova programa nastaje ako se te oblasti shvate kao predmeti čije gradivo djeca treba da usvoje.

U planiranju i praktičnom radu treba slijediti ciklus: posmatranja, planiranja, delanja praćenje i procjena efekata intervencije.

Izbori sadržaja nalaze se u realnom životnom kontekstu djeteta."⁸⁰

Novim načinom rada vaspitač nije samo realizator programa, već njihov kreator. Polazi se od poštovanja ličnosti djeteta kroz njegov način mišljenja, osjećanja, navika, interesovanja i potreba. Vrtić pruža uslove koje nije u stanju da im omogući sredina u kojoj borave, i ono se javlja kao dopuna porodičnog vaspitanja. U tom smislu se različitosti, koje djeca sa sobom donose, poštuju i razmjenjuju sa drugom djecom. To ne znači da su djeca prepuštena sama sebi, već su motivisana interesantnim oblicima rada. Unaprijed se računa sa potencijalima koje djeca i roditelji sa sobom donose kroz ideje i prijedloge, uključuju se u dogovore i izbore

⁸⁰ Pešić, M. i Pavlovski, T. (1998), Osnove programa, Filozofski fakultet, Beograd.

donošenja odluka u vezi sa organizacijom života u ustanovi i samog vaspitno-obrazovnog rada.

U procjeni napredovanja djece, a kao dobra podloga za usmjeravanje pažnje na individualnosti je činjenica da se na samom početku, od dolaska u vrtić, dobijaju od roditelja osnovni podaci o djeci. Tokom vaspitno-obrazovnog procesa zaokružuje se slika o pojedinom djetetu, što pruža mogućnost evaluacije postizanja ciljeva programa i napretka djeteta. U tu svrhu koriste se zapažanja vaspitača i stručnih saradnika, i primjenjuju se različite tehnike praćenja (check-liste, upitnici, skale procjene, intervjui). Praćenje napretka djeteta i evaluacija programa uključuje i druge indikatore - likovne radove, traženje talenata, npr. za muziku, a sve u interesu cjelokupnog razvoja djeteta.

Vaspitači kroz samoevaluaciju prate svoj sopstveni rad.

U planiranju, kao i u praktičnom radu u grupi, važnije od opredjeljivanja za neke od navedenih pristupa je da se dosljedno slijedi ciklus: posmatranje, planiranje, direktne i indirektne intervencije vaspitača i praćenje i procjena efekata intervencije. Evaluacija je, ne samo sastavni dio, nego i srž vaspitanja. Postavljajući određene ciljeve, težimo njihovom ostvarivanju. Procjena odnosa između namjera, vaspitnog djelovanja i efekata do kojih dolazimo - suština je samoevaluacije. Praćenje i procjena djece, njihovog ponašanja, potreba, napredovanja u razvoju, ali i teškoća koje imaju, ima, dakle, dvostruku funkciju: s jedne strane da posluži kao osnova za planiranje vaspitnih intervencija, a s druge, za procjenu valjanosti i adekvatnosti samih tih intervencija. Zbog pouzdanosti i objektivnosti, uzajamna i zajednička evaluacija grupe vaspitača, zasnovana na otvorenoj, tolerantnoj i demokratskoj raspravi veoma je korisna.

Svaki oblik spoljašnje evaluacije ima smisla samo ako pomaže samoevaluaciju i samouvid. Evaluacija je način podsticanja profesionalnog razvoja, sastavni dio učenja i usavršavanja odraslih. Ako nam je cilj podsticanje smislaonog učenja kod djece, onda je podržavanje i stimulisanje svijesti o sopstvenom znanju jedan od bitnih zadataka vaspitača.

4. 11. Osnivanje i finansiranje

U dijelu koji se odnosi na osnivanje ne predlažu se izmjene u odnosu na sadašnje stanje. Bliže propise o upravljanju određivaće osnivač.

Predlažemo da se u sistem finansiranja javnih predškolskih ustanova u Republici Crnoj Gori uključe, pored Ministarstva prosvjete i nauke (koje finansira bruto prihode radnika predškolskih ustanova, amortizaciju i dio materijalnih troškova) uključi lokalna samouprava, naročito u dijelu koji se odnosi na materijalne troškove, investiciono održavanje i izgradnju novih prostornih kapaciteta. U obavezi lokalne samouprave je da pitanje poreza na zemljište komunalije i utrošak vode reguliše posebnim aktom, te da tim putem omogućí dalji razvoj predškolske mreže u sistemu obrazovanja.

U ovoj fazi tranzicije neophodno je očuvati i proširiti mrežu i kapacitete javnih vrtića kako bi bio obuhvaćen što veći broj djece. Potrebno je stimulirati zdravu konkurenciju u cilju obezbjeđivanja različitih ponuda i mogućnosti izbora, a država mora postaviti standarde odnosno kriterijume za stimulisanje razvoja privatne ponude. Nužno je sufinansiranje akreditovanih programa privatnih vrtića iz javnih finansija (70%).

U cilju stvaranja jednakih uslova za svu djecu, potrebno je razraditi skalu plaćanja na osnovu materijalnog i socijalnog statusa porodice, koja bi išla od potpunog oslobođanja plaćanja do određenog maksimuma.

4. 12. Pedagoška dokumentacija

Obaveza svake predškolske ustanove je da neposredni vaspitno-obrazovni proces registruje u za to predviđenoj pedagoškoj dokumentaciji. Vođenje evidencije u predškolskoj ustanovi regulisano je članom 44 Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju.⁸¹

Kao zakonsku obavezu za predškolsku ustanovu treba ustanoviti i sljedeće:

- izrada godišnjeg programa vaspitno-obrazovnog rada ustanove i
- izrada izvještaja o radu za proteklu školsku godinu.

Radna knjiga je dokument čiji obrazac treba prilagoditi zahtjevima nove vaspitno obrazovne koncepcije.

U kontekstu promjena:

- prilagoditi obrazac za knjigu rada vaspitača i knjigu rada medicinske sestre.

Ljetopis ustanove treba posebno propisati i obrazac uskladiti sa savremenim potrebama predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Obrascu ljetopisa treba dodati određene dijelove koji se odnose na foto-dokumentaciju ustanove, video zapise i diskete koji govore o radu ustanove i rezultatima postignutim tokom realizacije programskih i drugih obaveza.

⁸¹ Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Republike Crne Gore br. 56/92, Podgorica.

Literatura

1. Bela knjiga o vzgoju in izobraževanje v Republiki Sloveniji, (1995). Ljubljana: Ministarstvo za šolstvo in šport.
2. Boljević-Vuleković, V. (1973). Gimnazija "Stefan Mitrov Ljubiša" 1865-1965.
3. Bregar (1989).
4. De Vries, R. i Kohlberg, L. (1990). Constructivist Early Education. NAEYC, Washington D.C.
5. Early Childhood Education Explained (1992). Constructivist Early Education. NAEYC, Washington D.C.
6. Early Childhood and Childhood Care (IEA, 1992; IEA/TIMSS 1996)
7. Education and Initial Training sistem (1991)
8. Glas Crnogorica, (1907)
9. Hennesy, E., Martin, S., Moss, P., Melhuish, E. (1992). Children in day care. Paul Chapman Publishing Ltd.
10. Key Data on Education in Europe (1999).
11. Key data on education in Europe (2000).Brussels, Luxembourg.
12. Key Data on Education in Europe, The Education System in France 1998.
13. Key Data on Education in Europe, The Education System in Finland 1999.
14. Kovijanić, R. Kulturni život starog Kotora. Godišnjak Cetinjske gimnazije, godina 3, br. 3
15. Learning to succeed (1993). Report to the Paul Hamlyn Foundation. London: National Commission on education.
16. Moss (1994).
17. Pejović, Đ. (1971). Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852 – 1916. Cetinje: Obod.
18. Pejović, Đ. (1982). Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918-1941.Cetinje: Obod.
19. Pešić, M. i Pavlovski, T. (1998). Beograd: Filozofski fakultet. Institut za pedagogiju i andragogiju.
20. Plan i program predškolskog vaspitanja i obrazovanja (1985).Titograd: Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja. Pedagoški savjet Republike Crne Gore.
21. Powel, D. R. (1987). Comparing Preschool Curricula and Practies: The State of Research. U: Kagan, S. L., Zigler, E. F., Early Schooling. Yale University Press, New Haven and London.
22. Pre-school and Primary Education in the European Union (1994).
23. Pre-School Education in European Union (1995). Brisel:Evropska komisija
24. Pusci (1990).
25. Starovlah, M. (1971), Gimnazije u Crnoj Gori.
26. Statističke informacije (1993). Zavod RS za statistiko.
27. The Effects Group Size, Rations, and Staff Training on Child Care Quality (1993). U: Young Children.
28. Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (1992). Podgorica: Službeni list Republike Crne Gore, br. 56.

5. OSNOVNO OBRAZOVANJE

5. 1. Istorijski podaci

Počeci pismenosti i razvoj kulture na teritoriji današnje Republike Crne Gore, vezani su za aktivnosti u manastirima i crkvama. Pored vjerske, u njima se obavljala i prosvjetna djelatnost. To je bio rad na opismenjavanju nadarene djece koja su se spremala za budući sveštenečki poziv. Najpoznatiji takvi manastiri, centri prosvjetne djelatnosti, bili su na Cetinju, u Manastiru Morači, manastiru Đurđevi Stupovi itd.

U Boki Kotorskoj, koliko se zna, jedino je u Kotoru, možda još u XIII vijeku, postojala gradska škola koju je izdržavala opština. Zvala se »Gramatika« a u njoj su se učili latinski jezik i osnovna znanja iz računa. U ostalim gradovima Boke pojedinci su sticali osnovno obrazovanje uz sveštenike ili po manastirima. U Boki su osnovno školovanje dobila oba crnogorsko-brdska vladara (Petar I Petrović u Manastiru Podlastva i Petar II Petrović Njegoš u Manastiru Topla).

Tradicija pisane i usmene riječi u Crnoj Gori je veoma jaka. U srednjem vijeku nastaju prva pisana djela: Ljetopis popa Dukljanina⁸² i Miroslavljevo Jevanđelje⁸³. Donošenje prve štamparije iz Venecije na Obod 1493. godine i kasnije štampanje "Oktoih"-a uvelo je Crnu Goru u red prvih evropskih zemalja koje su štampale knjige na svojoj teritoriji i na svom jeziku.

Značajna godina u razvitku kulture i obrazovanja jeste 1834. Tada crnogorski vladika Petar II Petrović Njegoš osniva na Cetinju prvu školu. Za Njegoševog života u ondašnjoj Crnoj Gori formirano je devet škola. Brži razvoj školstva sprečavali su česti ratovi. Tako je zabilježeno da su za vrijeme II Omer-pašinog pohoda svi đaci osnovnih škola obrazovali čete i zajedno sa učiteljima otišli u rat.

U periodu od 1860. godine sve aktivnosti u vezi sa planovima i radom škola bile su vezane za individualnu aktivnost mjesnih učitelja i viđenijih ljudi. U to vrijeme bilježimo, uglavnom, knjige crkvene sadržine.

O ovim prvim školama nemamo bližih podataka. Predmeti koji su se izučavali u njima bili su vjerske prirode, a pored njih, izučavano je čitanje i pisanje.

Prvi pomen o organizovanom radu osnovnih škola u Crnoj Gori potiče iz jula 1860. godine. Tada je osnovano Načelništvo narodne prosvete. Na njegovom čelu nalazio

⁸² Ljetopis Popa Dukljanina (Barski Rodoslov), Nastao u XII v. U originalu pisan na latinskom. Pisac nepoznat.

⁸³ Spis nastao u XII v. u Manastiru Djurdjevi stupovi.

se Todor Ilić⁸⁴ bivši učitelj iz Trsta. U ljeto te godine Iliću je stavljeno u dužnost da u nahijama osnuje škole kao stalne ustanove. Na osnovu ovog podatka zaključujemo da su ranije osnovane škole usljed ratova i besparice prestale sa radom.

Iz Rusije su traženi prvi programi za rad škola. Sljedeće unapređenje u organizaciji školstva desilo se 1868. godine reformom koja je predviđala zajedničku upravu nad crkvom i školama. Osnovne škole u nahijama bile su obavezne trogodišnje ustanove. To je prvi pomen obaveznosti pohađanja škola.

U Crnoj Gori je 1870. godine bila 31 škola. Te godine škole prelaze pod nadležnost Crnogorske vlade.

Ovo je značajan korak jer konačno škole postaju svjetovne ustanove, tj. odvajaju se od crkve. U svrhu unapređenja školstva 1879. godine formirano je odjeljenje za prosvjetu u okviru ministarskog savjeta.

Konačno 1879. godine donešen je Zakon o opštoj školskoj dužnosti⁸⁵ koji prvi put u Crnoj Gori definiše oblast obrazovanja.

Ova oblast zakonski je dopunjavana i obuhvaćena Ustavom 1905.godine i Zakonom o narodnijem školama iz 1907. godine.⁸⁶

Iz prezentovane tabele 5. 1. 1. vidi se porast broja škola i masovnost upisanih učenika:

Tabela: 5. 1. 1: Kretanje brojnog stanja škola i učenika u Crnoj Gori

	Broj škola		Razred				Učitelja Učiteljica	
	m	ž	I	II	III	IV	m	ž
1870/1871	31	/	16	7	7	1	33	/
1873/1874	42	/	/	6	14	9	52	/
1875/1876	51	1	/	4	14	13	62	1
1879/1880	15	1	/	1	7	3	17	1
1882/1883	?	2	/	3	4	12	/	2
1886/1887	44	3	1	7	18	17	74	3
1900/1901	75	3	1	5	62	31	128	5
1902/1903	77	5		30	50	24	129	6
1914/1915	211	n.p.	375 odjeljenja				228	121

Zakon o opštoj školskoj dužnosti donesen 1879. godine predviđao je osnovno obrazovanje u trajanju od tri do četiri godine. Školovanje je bilo slobodno, besplatno

⁸⁴ Todor Ilić, učitelj iz Trsta, porijeklom Srbin iz Austro-Ugarske. Kasnije bio sekretar knjaza Nikole. Došao u Crnu Goru 1869.

⁸⁵ Pejović, Đ. (1971), Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916, Istorijski institut, Titograd. Savićević, B. (1963), Pregled razvoja prosvjete u Crnoj Gori, Bilten Zavoda za unapređivanje školstva SRCG, Titograd.

⁸⁶ Ibid.

i obavezno za svu zdravu djecu starosti od 7 do 12 godina. Ovdje navodimo samo neke članove Zakona:

Čl. 1: "U knjaževstvu Crnoj Gori opšta nastava je obavezna za sve njezine državljane ako nijesu bolesni duševno ili sakati".⁸⁷

Čl. 25: "De postoji đevojačka škola važi ovaj propis u svemu i za nju".⁸⁸

Čl. 26: "De nije đevojačke škole, slobodno je roditeljima, ako to zažele dati svoje dijete u mušku školu, samo ako ovo nije navršilo desetu godinu, poslije koga roka ne smije žensko dijete posjećati muške škole".⁸⁹

Zanimljivo je napomenuti da se za izbjegavanje upisa djeteta u školu plaćala kazna od 10 do 15 talira, odnosno zatvor u trajanju od 8 do 30 dana. Školovanje djece često je prekidano i bilo je neredovno.

Udžbenika je bilo malo i uglavnom, sve do 1914. godine škole su oskudijevale učilima.

Poslije oslobodilačkih ratova 1876/78. godine u oslobođenim krajevima javlja se veliki broj djece iz muslimanskih porodica. Da bi ispoštovale odluke Berlinskog kongresa, vlasti su popisale svu djecu muslimanske vjeroispovijesti radi upisa u posebne škole. Te škole su takođe bile opšte-obrazovne, ali su morale da ispoštuju vjerske posebnosti, tj. morale su da imaju posebnog učitelja vjeronauke. Škole ovog tipa nijesu radile petkom. Iako su stvoreni uslovi za školovanje, odziv muslimanske djece bio je slab. Školske 1878/79. godine u Podgorici je upisano 1, u Baru 4, a u Nikšiću 13-toro djece. Ovakva situacija se slabo popravljala, pa recimo, školske 1900/901. godine u drugim mjestima nije bilo upisanih učenika.

Ovako loš odziv, sa manjim odstupanjima, bio je prisutan sve do 1914. godine

Što se tiče gradiva koje se učilo u prvim školama do 1869. godine, utvrđenog plana nije bilo. Djeca su uglavnom učila čitanje, pisanje, računanje, crkvenu istoriju i srpsku gramatiku. Od 1869. godine nailazimo na prve sistematizovane programe za osnovne škole. Milan Kostić⁹⁰ je razradio program rada za trogodišnje odnosno četvorogodišnje škole. U prvom razredu učio se srpski jezik, nauka o vjeri, crkveno-slovenski, račun i crkveno pojanje. Drugi razred imao je identičan program, dok su u trećem razredu postojećim predmetima dodati zemljopis, povjesnica i gazdinstvo.

Po ovom "učevnom planu" osnovne škole su radile sve do donošenja novog plana 1878. godine. Novi plan je napravio odstupanje od starog verbalnog, vjerski obojenog koncepta. Po novom planu djeca su učila sljedeće predmete: nauku hrišćansku, srpski jezik, račun, praktičnu geometriju, zemljopis, istoriju, prirodopis, religiju, krasnopis, crtanje, pjevanje i gimnastiku. Po ovom novom planu akcenat je stavljen na prirodne nauke. Glavni zadatak škole je "dobro vaspitanje mladeži,

⁸⁷ Pejović, Đ. (1971), Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916, Istorijski institut Titograd.
Savičević, B. (1963), Pregled razvoja prosvjete u Crnoj Gori, Bilten Zavoda za unapređivanje školstva SRCG, Titograd.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Kostić M., Rektor Bogoslovije na Cetinju, (Arhiv muzeja Cetinje)

razvijanje tjelesnih i duševnih snaga djeteta, sa osobitim obzirom na obrazovanje religioznog i moralnog karaktera njegovog".⁹¹

U septembru 1902. godine objavljen je novi nastavni plan koji je imao sljedeće predmete: hrišćansku nauku (I-IV r.), srpski jezik (I-IV r.), slovenski (II-IV r.), račun (I-IV r.), geometriju (III-IV r.), zemljopis (I-IV r.), srpsku istoriju (III-IV r.), poznavanje i njegovanje tijela (III-IV r.), poznavanje prirode (II-IV), krasnopis (I-IV), crtanje (I-IV) i gimnastiku sa vojnim vježbanjem (I-IV). Ovakav plan i program bio je obavezan za sve škole u Crnoj Gori, osim u dijelovima programa koji obrađuje religiju, kod muslimanske djece i gimnastike sa vojnim vježbanjem kod ženskih škola. Umjesto tog predmeta, djevojčice su imale predmet ručni rad i kućanstvo.

Prvog septembra 1908. godine stupio je na snagu posljednji plan i program koji je važio do 1914. godine. Ovaj plan sadržavao je sljedeće predmete: hrišćansku nauku (I-IV), srpsku istoriju sa zemljopisom (II-IV), srpski jezik sa slovenskim čitanjem (I-IV) računica sa geometrijom (I-IV), poznavanje prirode sa poljoprivrednim poukama u muškim i sa poukama za domaćice u ženskim školama (I-IV).

Kao što se vidi iz ovih planova, škola je trebalo da osposobi djecu praktičnim stvarima, kao i da njeguje njihovu nacionalnu svijest.

Prvi i drugi razred imali su po 22 časa nedeljno, a treći i četvrti razred po 28 do 30 časova.

Kasnija ratna događanja u Crnoj Gori prekinula su dalji samostalan razvitak prosvjetne djelatnosti. Crna Gora je u prvom svjetskom ratu izgubila veliki broj školske omladine i školsku infrastrukturu.

1918. godine u novoj državnoj zajednici primijenjen je školski sistem koji se nije mnogo razlikovao od starog. Ti novi obrazovni sistemi održavali su duh šire zajednice i pratili su napredak društva u Crnoj Gori.⁹²

5. 2. Postojeći zakonski okvir

Ustavom Republike Crne Gore uređeno je da je osnovna škola obavezna za sve građane. Osnovna škola se finansira iz budžeta i besplatna je.

Osnovno obrazovanje uređeno je Zakonom o osnovnoj školi⁹³. Osnovno obrazovanje ostvaruje se u osnovnim školama koje osniva država kao javne ustanove mada je Zakonom data mogućnost da osnovnu školu mogu osnovati i pravna lica. Svi građani od 7. do 15. godine života obavezni su da pohađaju osnovnu školu.

⁹¹ Minić, N. (1910), Kratak pregled rada na narodnom prosvjećivanju u Crnoj Gori, Cetinje.

⁹² Pejović Đ. (1971), Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916, Istorijski institut, Titograd. Savićević, B. (1963), Pregled razvoja prosvjete u Crnoj Gori, Bilten Zavoda za unapređivanje školstva Socijalističke Republike Crne Gore, Titograd.

⁹³ Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95, Podgorica.

Osnovno obrazovanje lica starijih od 15 godina (odrasla lica) ostvaruje se u posebnim odjeljenjima osnovne škole ili u osnovnoj školi za obrazovanje odraslih lica i regulisano je Zakonom o osnovnoj školi.

Uporedo sa sticanjem osnovnog obrazovanja i vaspitanja organizuje se i osnovno umjetničko obrazovanje (muzika, balet). Umjetničko obrazovanje ostvaruje se u osnovnim školama za umjetničko obrazovanje ili u posebnim odjeljenjima osnovne ili srednje škole. Osnovno umjetničko obrazovanje takođe je regulisano Zakonom o osnovnoj školi. Osnovne umjetničke škole, za razliku od osnovne škole, mogu biti osnovane i od strane fizičkih lica.

Vaspitanje, obrazovanje i osposobljavanje djece ometene u fizičkom i psihičkom razvoju ostvaruje se u specijalnim osnovnim školama i u specijalnim zavodima. Specijalno vaspitanje i obrazovanje ostvaruje se i u organizovanim specijalnim odjeljenjima osnovnih škola. Vaspitanje i obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju regulisano je Zakonom o specijalnom vaspitanju i obrazovanju⁹⁴.

Pored zakona kojima je regulisana oblast osnovnog obrazovanja Ministarstvo prosvjete i nauke, na predlog Prosvjetnog savjeta donijelo je nastavne planove i programe kojima je regulisana politika obrazovanja.

5. 3. Principi

5. 3. 1. Princip obaveznosti

Obavezno osnovno obrazovanje regulisano je Ustavom Republike Crne Gore⁹⁵ i Zakonom o osnovnoj školi.⁹⁶ Ustav reguliše da je osnovno školovanje obavezno, a Zakon predviđa da su svi građani od sedme do petnaeste godine života obavezni da pohađaju osnovnu školu.

U evropskim zemljama (Danska, Finska, Slovenija...) predviđeno je obavezno osnovno obrazovanje, ali ne i pohađanje škole. Tako se daje mogućnost roditeljima da obrazuju svoje dijete osim u državnim i u privatnim školama, i kod kuće.

Predlažemo da princip obaveznosti bude na nivou obaveznog osnovnog školskog obrazovanja, ali ne i pohađanja škole, što bi trebalo detaljnije riješiti novim Zakonom o osnovnoj školi.

5. 3. 2. Besplatno školovanje

Polazeći od osnovnih principa⁹⁷ i međunarodnih dokumenata: Deklaracije o ljudskim pravima⁹⁸, Deklaracije o pravima djeteta⁹⁹, Konvencije o pravima djeteta¹⁰⁰ i

⁹⁴ Zakon o specijalnom vaspitanju i obrazovanju, Sl. list Republike Crne Gore br. 56/92, Podgorica.

⁹⁵ Ustav Republike Crne Gore, Službeni list Republike Crne Gore br 48/92, Podgorica.

⁹⁶ Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95, Podgorica.

⁹⁷ U modernoj državi sistem edukacije zasniva se na principima demokratičnosti, autonomnosti i jednakih mogućnosti. Ti principi utemeljeni su na pravima čovjeka i na pojmu pravne države.

Konvencije protiv diskriminacije u obrazovanju¹⁰¹ i Ustava Republike Crne Gore obavezno školovanje je besplatno. Učenicima su obezbijeđene besplatna zdravstvena i socijalna zaštita. Izdvajaju se materijalna sredstva radi izjednačavanja mogućnosti za školovanje djece, nezavisno od imovinskih prilika i socijalnog porijekla.

Pravo čovjeka na besplatno, prije svega kvalitetno osnovno obrazovanje i vaspitanje, u sadašnjosti je jedno od njegovih najznačajnijih prava i obaveza¹⁰². Postoji opšta saglasnost o tome da je besplatno obrazovanje, pored ostalog, temelj očuvanja kulturnog identiteta svakog pojedinca i presudan uslov formiranja ljudskih resursa u svim oblastima života.

5. 3. 3. Davanje prednosti kvalitetu obrazovanja u odnosu na kvantitet znanja

U našoj školi, vjerovatno zbog obimnosti programa, znanje činjenica postalo je mjerilo uspješnosti učenika. S druge strane, razumijevanje i primjena stečenih znanja u nepoznatim situacijama, pokazala su određena istraživanja¹⁰³, na prilično su niskom nivou. Osim obimnosti programa, a povezano sa istim, razlog ovakvom stanju su i nastavne metode koje se primjenjuju u radu sa učenicima. Naime, preovladavajući način rada je frontalni oblik, a metoda monološka kad su u pitanju časovi obrade novog gradiva. Kad su u pitanju časovi utvrđivanja, najčešće se radi o prostom reprodukovanju činjenica ili radu na tipskim zadacima. Iako ne sporimo potrebu poznavanja određenog broja činjenica kao i tipskih procedura, smatramo da su one samo osnova za izgradnju kritičkog mišljenja kod učenika. Problem se sastoji u sljedećem: kako naći pravu mjeru između neophodno potrebnog broja činjenica koje se učenicima moraju prezentovati i koje oni moraju usvojiti i ostalog dijela nastave u toku kojeg bi učenici imali mogućnosti da stečena znanja primijene u nepoznatim situacijama, ili se obuče da samostalno dolaze do potrebnih izvora informacija, podataka ili procedura u rješavanju problema.

⁹⁸ "Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje je besplatno. Osnovno obrazovanje je obavezno" Opšta deklaracija o ljudskim pravima, čl. 26, decembar 1948. god. u Parizu.

⁹⁹ "Dijete ima pravo na školovanje, koje treba da bude besplatno i obavezno bar na nivou osnovne škole. Treba da ima vaspitanje koje će razvijati njegovu opštu kulturu i koja će mu omogućiti da na osnovu jednakih mogućnosti razvije svoje mogućnosti za sopstveno rasudjivanje, osjećaj moralne i društvene odgovornosti i da može postati koristan član društva ..." (Deklaracija o pravima djeteta, 7. načelo, 20. novembar 1959.god.).

¹⁰⁰ "Države potpisnice priznaju pravo djeteta na obrazovanje i u namjeri da se ta prava progresivno postižu na osnovu jednakih mogućnosti, još posebno:

a) obezbjeđuje obavezno i svima besplatno dostupno osnovno obrazovanje"

(Konvencija o pravima djeteta, čl. 28, 20. novembar 1989. god.).

¹⁰¹ "Države potpisnice ove Konvencije se obavezuju da će zasnivati, razvijati i sprovoditi takvu politiku obrazovanja, koja treba da pomoću metoda, prilagodjenih postojećim okolnostima i nacionalnoj primjenljivosti, teži ka tome da po pitanju obrazovanja unapređuju jednake mogućnosti za sve i jednako postupanje sa svima, a naročito:

b) da će se starati o besplatnom i obaveznom osnovnom obrazovanju."

(Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju, 14. decembra 1960., Unesco). "Svako dijete i mladi čovjek ima pravo na obrazovanje i nastavu bez ikakve diskriminacije na osnovu pola, rase, filozofskog i vjerskog ubjeđenja, nacionalnosti, društvenog ili ekonomskog položaja." (Evropski parlament: Rezolucija o slobodi obrazovanja u Evropskoj zajednici, 1984).

¹⁰² Svjetska deklaracija o obrazovanju za sve: odgovoriti osnovnim obrazovnim potrebama, 1990.

¹⁰³ Havelka i saradnici (1990), Efekti osnovnog školovanja, Institut za psihologiju, Beograd.

Navodimo nekoliko citata u prilog ovom principu.

"U osnovi obučavanja treba da se nalazi stav da je bolje znati manje a dobro, nego imati površno poznavanje mnogih problema"¹⁰⁴

"Pravljenje lakšeg programa njegovim skraćivanjem ne podrazumijeva spuštanje nivoa programa. Naprotiv, svaka promišljena redukcija treba da omogući podizanje nivoa u mjeri (i samo u toj mjeri) u kojoj je moguće raditi manje a bolje, zamjenom tradicionalnih metoda aktivnim - bilo da se radi o knjigama ili audiovizuelnom materijalu - kroz razgovor ili vježbe, ustupajući mjesto kreativnosti i istraživačkom duhu"¹⁰⁵.

Možemo da zaključimo da je značajan problem obim programa koji nepovoljno utiče na uvođenje aktivnih metoda učenja. Aktivnim metodama učenja podigao bi se kvalitet znanja učenika.

Princip da se da prednost kvalitetu u odnosu na kvantitet znanja smatramo da u našim uslovima treba usvojiti kroz sljedeća četiri zaključka:

- povećati broj časova nastave, posebno u prvom ciklusu, što podrazumijeva duži boravak djece sa stručnim licem;
- izvršiti dalja skraćivanja programa, oslobađajući ih nepotrebnog balasta činjenica i trivijalnih sadržaja;
- raditi na edukaciji nastavnog kadra kako bi ovi bili osposobljeni za primjenu savremenih oblika i metoda rada; posebna pažnja treba da bude posvećena onim metodama rada koje počivaju na interakciji, povećavaju učešće i komunikaciju u učionici, razvijaju kritičko mišljenje i osposobljavaju učenika za vođenje dijaloga;
- izvršiti detaljna peispitivanja postojećih nastavnih programa kako bi ovi išli u korak sa razvojem društva i naučnih dostignuća, a pri tome voditi računa da svako dopunjavanje mora pratiti izostavljanje odgovarajućeg dijela iz postojećih programa; sadržaj nastavnog programa treba uskladiti sa uzrastom djeteta, ali i vremenom predviđenim za njegovu realizaciju, tako da ne iziskuje dodatne napore.

5. 3. 4. Princip razvoja svih aspekata ličnosti

Kroz bogat i raznovrstan život škole treba obezbijediti realizaciju cjeline vaspitnog rada. Škola se pretvara u pedagoški oblikovanu cjelinu i oslanja se na cjelokupni potencijal učenika koji se razvija kao cjelovita ličnost. Dakle, treba razviti različite aspekte djetetove ličnosti: intelektualni, emocionalni, socijalni, motorni razvoj, razvoj govora i senzorni razvoj.

5. 3. 5. Princip omogućavanja uspješnog završetka osnovne škole i nastavak školovanja

Osnovnu školu treba organizaciono i sadržajno raščlaniti tako da je učenici mogu uspješno završiti, a da škola istovremeno mora podsticati radoznalost i razvijati

¹⁰⁴ Кудрявцев, Л. Д. (1980), Современа математика и её преподавание, Москва

¹⁰⁵ Bourdieu, P., Gros, F. (1989), Principes pour une reflexion sur les contenus de L'imprimerie Nationale, Mars

sposobnosti natprosječno nadarenih učenika. Zato želimo uspostaviti sistem provjeravanja i ocjenjivanja koji će uvažavati razvojne i intelektualne specifičnosti djece i postepeno prelaziti od opisnog i unutrašnjeg ka brojčanom i eksternom ocjenjivanju. Treba se truditi da nakon osnovne škole bude garantovana mogućnost nastavka obrazovanja svim učenicima na odgovarajućem stepenu. Pri tome treba da bude osiguran nacionalni standard opšte-obrazovnih znanja.

5. 3. 6. Princip saradnje učenika, nastavnika i roditelja

Uključivanje učenika u život i rad škole podstiče solidarnost i toleranciju, pa predstavlja temelj za njihovo učešće u demokratskim procesima. Roditelji moraju imati uvid u rad i život škole: moraju im biti dostupne informacije o radu škole kao institucije, o školovanju njihove djece, mogu se aktivno uključiti u rad škole, ali u jasno naznačenim vidovima njenih aktivnosti. Škola mora brinuti o očuvanju prava na privatnost učenika i njihovih roditelja.

5. 3. 7. Princip integracije i posebne brige za učenike sa posebnim potrebama

Školovanje djece sa smetnjama u razvoju treba da bude takvo i u takvoj sredini da ih što manje ograničava i da mogu odgovarajuće napredovati kao i prevladavati svoje smetnje i koliko je moguće više ublažiti njihove posljedice.

I nadareni učenici imaju potrebu za posebnim pristupom, što podrazumijeva da im se prilagode posebne metode i oblici rada i omogući uključivanje u dodatnu nastavu i druge oblike individualnog rada.

5. 3. 8. Princip autonomnosti nastavnika

Nastavnici treba da na svom području djelovanja budu suvereni i autonomni, prije svega na području metodike, kao i prilikom odabira udžbenika (država treba da stimuliše izdavanje više alternativnih udžbenika za ista područja), dok se vaspitno obrazovni ciljevi, standardi i sadržaji određuju nacionalnim planom i programom. Škola se mora brinuti za čuvanje prava na privatnost nastavnika.

5. 4. Ciljevi

Sadašnje stanje

Opšti cilj obrazovanja definisan je u Zakonu o osnovnoj školi, čl. 2, koji glasi:

«Cilj osnovnog obrazovanja i vaspitanja je da, radi osposobljavanja za život i nastavljavanja obrazovanja na osnovama dostignuća nauke, tehnike, kulture i umjetnosti, omogućiti učenicima da ovladaju osnovnim elementima opšteg obrazovanja i da kod njih razvije radoznalost i interes za novim saznanjem, kao i da razvija ljubav prema radu i domovini.»¹⁰⁶

¹⁰⁶ Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br.34/91, 56/92, 32/93 i 20/95, Podgorica.

Za svaki nastavni program definisani su ciljevi i zadaci nastave. Uzimajući u obzir te ciljeve i ciljeve u nekim zemljama u svijetu, može se uočiti generalna tendencija da oni sadrže tri osnovna segmenta: 1. dijete kao ličnost i njegov razvoj; 2. zahtjevi društva koji se postavljaju pred ovaj segment obrazovanja i 3. zahtjev osnovnog obrazovanja kao faze u sistemu obrazovanja.

Stanje u drugim zemljama

Ciljevi obrazovanja našli su se u preporuci generalnog sekretara Evropskog savjeta:

- priprema mladih ljudi da steknu u svom ličnom životu pozitivnu i realističku sliku o samom sebi i da je realizuju u ličnim, društvenim i zajedničkim prilikama;
- priprema za život u demokratskom društvu, što uključuje prava, osnovne slobode, dužnosti i odgovornosti građana i pomaže mladim ljudima pri uključivanju u javni život;
- priprema za rad koja treba da omogući široki pogled na rad i uključuje teorijski uvod i oblike rada i radnog iskustva;
- priprema za kulturni život kako bi mladi ljudi znali da nađu izvore za bogaćenje ličnosti i uključe se u duhovno, kulturno i istorijsko i naučno naslijeđe kao i pripremu za život u multikulturalnom društvu.¹⁰⁷

Osnovni cilj devetogodišnjeg obrazovanja u Švedskoj je pružanje jednakih šansi svoj djeci da stiču obavezno obrazovanje, osposobljavanje za osnovne vještine, obavezu škola da stimulišu učenike za preuzimanje inicijative i odgovornosti za sopstvene akcije.¹⁰⁸

Ciljevi osnovne škole u Njemačkoj određeni su njenim položajem u okviru školskog sistema. Uloga osnovne škole jeste da vodi učenike od oblika učenja putem igre do sistematičnijih oblika školskog učenja. Cilj osnovne škole je da obezbijedi učenicima osnovu za naredne nivoe obrazovanja, da osposobi učenike da koriste i usmjeravaju svoje iskustvo iz svijeta oko sebe kako bi dalje razvijali svoje psihomotoričke vještine i pravila društvenog ponašanja. Ciljevi su, takođe, obrazovanje djece različitog porijekla i različitih sposobnosti i razvijanje njihovog samostalnog razmišljanja, učenja i rada, razvijanje ličnosti u svim aspektima, omogućavanje djeci da nauče kako da uče, kako da pamte i skladište znanja i kako da pretražuju, razvijanje i korišćenje oblika rada koji omogućava individualni prilaz nastavi i učenju, i istovremeno, stvaranje uslova za zajedničko učenje, unapređivanje učenja putem otkrića.¹⁰⁹

Principi budućeg evropskog obrazovanja našli su svoje mjesto i u procesima reformi koje se dešavaju u zemljama Centralne i Istočne Evrope. Tako su ciljevi obrazovanja obuhvatili: razvoj ličnosti učenika i njegovih sposobnosti, vještina i kreativnosti; zatim, sticanje i evaluacija znanja, razvijanje vještine komunikacije razumijevanjem i slušanjem drugih, kao i razumijevanjem drugih kultura; razvijanje

¹⁰⁷ Naša osnovna škola budućnosti (1998), Zajednica učiteljskih fakulteta Srbije, Beograd.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid.

fizičkih sposobnosti i preventivnih medicinskih mjera; razvoj svijesti o ekologiji i brige za zaštitu životne sredine.¹¹⁰

Prijedlog promjena

Razvijanje unutrašnjih potencijala svakog pojedinca je uslov za uspješan život i potreba unapređivanja svih oblasti društvenog djelovanja. Predlažemo moguću listu ciljeva:

- obezbjeđivanje opšteg obrazovanja cijelom stanovništvu;
- vaspitanje kreativnih ličnosti širokih vidika i podsticanje njihovog fizičkog, umnog, estetskog i moralnog razvoja;
- ovladavanje osnovama opšteg obrazovanja uporedivim sa odgovarajućim obrazovanjem u Evropi na kojima će se temeljiti doživotno učenje i samoobrazovanje;
- razvijanje kritičkog mišljenja, samostalnosti i zainteresovanosti za nova znanja;
- osposobljavanje za samostalno rasuđivanje i učešće u društvenom životu;
- sticanje opštih i upotrebljivih znanja koja omogućavaju samostalno, efikasno i kreativno suočavanje sa društvenom i prirodnom okolinom;
- omogućavanje razvoja ličnosti učenika u skladu sa njegovim sposobnostima i zakonitostima razvoja;
- vaspitavanje za poštovanje nacionalnih vrijednosti, istorije i kulture kao i za uvažavanje kulturnih i ostalih osobenosti drugih naroda;
- vaspitavanje za međusobnu toleranciju, poštovanje različitosti i saradnju sa drugima, poštovanje prava čovjeka i osnovnih sloboda i time razvijanje sposobnosti za život u demokratskom društvu
- usvajanje znanja o osnovnim zakonitostima razvoja prirode, društva i ljudskog zdravlja;
- razvijanje demokratskih stavova, tolerancije i kooperacije (u školi i izvan nje) i poštovanja prava drugih;
- uvažavanje individualnosti djeteta;
- formiranje i podsticanje zdravog načina života i odgovornog odnosa prema prirodnoj okolini.

5. 5. Trajanje osnovne škole

Sadašnje stanje

Kod nas djeca polaze u osnovnu školu od sedam godina što je precizirano Zakonom o osnovnoj školi.

“U osnovnu školu se upisuju sva djeca koja do kraja kalendarske godine navršavaju sedam godina života.

U osnovnu školu se mogu upisati na osnovu ljekarskog mišljenja i prema mogućnostima škole, i tjelesno i duševno razvijena djeca koja do početka školske godine navršavaju šest godina života.”¹¹¹

¹¹⁰ Naša osnovna škola budućnosti (1998), Zajednica učiteljskih fakulteta Srbije, Beograd.

¹¹¹ Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95, Podgorica.

Takođe je Zakonom o osnovnoj školi precizirano vrijeme vršenja upisa u osnovnu školu.

”Upis djece u osnovnu školu vrši se, po pravilu, u toku aprila mjeseca svake godine, na osnovu obaveznog ljekarskog pregleda.”¹¹²

Zakonom o osnovnoj školi precizirana je i dužina trajanja osnovnog obrazovanja.

”Osnovno obrazovanje traje osam godina i obavezno je. Svi građani od 7. do 15. godine života obavezni su da pohađaju osnovnu školu.”¹¹³

Stanje u drugim zemljama

U većini evropskih i drugih razvijenih država djeca počinju obavezno obrazovanje od pet ili šest godina, a negdje čak i ranije (Sjeverna Irska, Luksemburg). Na osnovu ponuđene tabele koja nudi starosne granice i dužinu obaveznog obrazovanja u razvijenim državama možemo izvesti odgovarajuće zaključke.

Tabela br. 5. 5. 1: Dužina obaveznog školovanja u Evropi¹¹⁴

Država	Starosne granice (početak i završetak obaveznog obrazovanja)	Dužina obaveznog obrazovanja
Slovenija(postepeno se uvodi)	6 - 15 godina	9 god
Italija ¹¹⁵	6 - 14 godina	8 god
Portugalija	6 - 15 godina	9 god
Španija	6 - 16 godina	10 god
Danska	7 - 16 godina	9god
Grčka	6 - 15 godina	9 god
Irska	6 - 15 godina	9 god
Belgija	6 - 15/16 godina	9/10 god
Nemačka ¹¹⁶	6 - 15/16 godina	9/10 god
Francuska	6 - 16 godina	10god
Luksemburg	4 - 15 godina	11 god
Holandija	5 - 16 godina	11 god
Engleska i Vels	5 - 16 godina	11 god
Škotska	5 - 16 godina	11 god.
Sjeverna Irska	4 - 16 godina	12 god
Švajcarska	7 - 16 godina	9 god
Austrija	6 – 15 godina	9 god
Finska	7 – 16 godina	9 god
Norveška	6 – 16 godina	10 god
Švedska ¹¹⁷	7 – 16 godina	9 god
Mađarska	5 – 16 godina	11god.

¹¹² Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95, Podgorica.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Key data on education in Europe (2000), Brussels, Luxembourg.

¹¹⁵ Dekretom ministra u školskoj 1994/95. u nekim školama počinju sa desetogodišnjim obaveznim obrazovanjem (školovanje produžavaju na gore)

¹¹⁶ U nekim saveznim pokrajinama (npr. Berlin, Brandenburg, Bremen) obavezno obrazovanje traje deset godina

¹¹⁷ Postepeno prelaze na raniji upis u školu i to sa šest godina (prelazni period je da djeca imaju pravo da se upišu sa šest godina, ako se za to odluče roditelji i ako za to opština ima mogućnosti. Prelazni period je trajao od 1991/92. do 1997/98. godine.

Kao što smo vidjeli, obavezno školovanje počinje u većini razvijenih država sa 6 godina (npr. Španija, Belgija, Njemačka...), ponegdje i sa 5 godina (Grčka, Holandija, Škotska), ili čak sa 4 godine (Luksemburg, Sjeverna Irska). To znači, da u većini država djeca počinju školovanje ranije nego kod nas.

Ako želimo da naš obrazovni sistem bude kompatibilan sa obrazovnim sistemima u Evropi, moramo razmišljati o produžavanju osnovnog obaveznog obrazovanja.

Uključenost djece u predškolske ustanove

U većini evropskih država predškolske ustanove pohađa znatno veći broj djece nego kod nas. Svega oko 21% naše djece je uključeno u vrtiće (oko 59% šestogodišnjaka pohađa vrtiće). Upravo ova činjenica nas obavezuje da svoj djeci obezbijedimo mogućnost sistematičnog sticanja znanja, vještina i neophodne socijalizacije te postizanje predviđenih standarda znanja u skladu sa razvojnim karakteristikama djece tog uzrasta. Produžavanjem trajanja osnovne škole na 9 godina moguće bi bilo ostvariti drugačiju unutrašnju podjelu, što bi omogućavalo da učenici neophodne standarde znanja postignu u okviru ciklusa.

Opterećenje učenika

Nastavni sadržaji su neprimjereno, kako sposobnostima učenika, tako i njihovim potrebama, što dovodi do neprimjerene opterećenosti učenika. Želimo da ublažimo programski pritisak i opterećenost učenika u sadašnjoj osnovnoj školi, ali ne spuštanjem obrazovnog nivoa. U devetogodišnjoj osnovnoj školi želimo razviti i proširiti takozvane formativne sadržaje, a redukovati informativne i trivijalne sadržaje.

Prijedlog promjena

- Predlažemo produžavanje osnovnog (obaveznog) obrazovanja na devet godina.
- Obavezno školovanje produžavamo naniže, što znači da djeca ulaze u osnovnu školu jednu godinu ranije. Tačnije, u školu se upisuju djeca koja će u kalendarskoj godini napuniti šest godina.
- Zakonom treba predvidjeti i mogućnost odlaganja upisa djeci za jednu godinu, ako za to postoje razlozi.

5. 6. Ciklusi i izvođenje nastave u njima

Sadašnje stanje

Naša osnovna škola sastoji se od dvije cjeline (dva ciklusa): razredne nastave koja obuhvata prva četiri razreda i predmetne nastave koja obuhvata ostala četiri razreda. Zakonom o osnovnoj školi dozvoljeno je da se u četvrtom razredu organizuje nastava po nastavno-vaspitnim oblastima. Glavna odlika prvog ciklusa je da svu nastavu, osim iz stranog jezika, izvodi jedan nastavnik, ukoliko nije u četvrtom razredu organizovana nastava po nastavno-vaspitnim oblastima, kada nastavu izvodi više nastavnika. U drugom ciklusu nastavu izvode predmetni nastavnici.

Stanje u drugim zemljama

U različitim državama obavezno obrazovanje ima različito riješenu unutrašnju podjelu. Navodimo neke primjere. U Belgiji osnovno obrazovanje traje šest godina i podijeljeno je na tri ciklusa od po dvije godine, a zatim slijede još četiri godine obaveznog obrazovanja. U Italiji prvi stepen obaveznog obrazovanja podijeljen je na dva perioda u trajanju od dvije i tri godine dok drugi stepen traje tri godine. U Švedskoj je osnovna škola podijeljena na tri perioda a svaki traje po tri godine. Ruski sistem obrazovanja sastoji se od tri perioda koji traju tri, pet i dvije godine. U Francuskoj je obavezno obrazovanje podijeljeno na tri perioda koji redom traju dvije, tri i pet godina. U Sloveniji je osnovna škola podijeljena na tri ciklusa i svaki od njih traje tri godine.¹¹⁸

Nastava na nivou osnovnog obrazovanja organizovana je na tri načina (treba znati da u svim zapadno-evropskim zemljama, izuzimajući Austriju i Njemačku, osnovno obrazovanje traje najmanje do 11. godine djeteta). Prvi način je da jedan nastavnik izvodi nastavu iz svih predmeta (Irska, Engleska, Njemačka, Poljska, Finska). Drugi model je da određene predmete (fizičko, likovno, muzičko...) izvode predmetni nastavnici, dok nastavu iz osalih predmeta izvodi jedan nastavnik (Škotska, Danska, Španija, Italija, Grčka, Mađarska...). U treću grupu spadaju one zemlje gdje su kombinovana oba gore navedena modela.¹¹⁹

U Sloveniji u prvom razredu osim učitelja u izvođenju nastave učestvuje i vaspitač odnosno još jedan učitelj. U Engleskoj je moguće da u odjeljenju bude i odjeljenski asistent. Takođe su prisutna i rješenja gdje se određeni dio nastave izvodi interdisciplinarno, odnosno timski (Danska, Italija).¹²⁰

Osim iskustava pojedinih zemalja koje smo naveli, veoma bitan razlog za promjenu sadašnjeg stanja leži u psihološko-pedagoškim motivima. Naime, prelaz iz razrednog u predmetni ciklus je prilično oštar i mnoga se djeca ne uklope najbolje- drastičan je pad uspjeha u petom razredu u odnosu na četvrti. Razlog tome je i nastava utemeljena na formalno-logičkom mišljenju, a nastavni sadržaji postaju veoma razdrobljeni dok transferna vrijednost sadržaja slabi- neki nastavnici često izvode nastavu jedan mimo drugoga (bez korelacije).

Prijedlog promjena

Uvažavajući gore navedene razloge, predlažemo da buduća devetogodišnja osnovna škola bude podijeljena na tri ciklusa, od kojih bi svaki trajao po tri godine. Prelaz između obrazovnih ciklusa su približno usklađeni sa prelazima između razvojnih stupnjeva djeteta (Pijaže, Erikson...). Osim toga, za svaki ciklus moguće je odrediti globalno razvojne i vaspitno-obrazovne ciljeve, postavljene kao standarde znanja (koji bi odgovarali standardima razvijenih evropskih zemalja). Stručne službe Ministarstva prosvjete i nauke i odgovarajuće visokoškolske ustanove bile bi u obavezi da sačine ove standarde. Na ovaj način bi bile uvažene

¹¹⁸ Key data on education in Europe (2000), Brussels, Luxembourg, i Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.

¹¹⁹ Key data on education in Europe (2000), Brussels, Luxembourg.

¹²⁰ Key data on education in Europe (2000), Brussels, Luxembourg, i Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.

individualne razlike u brzini i načinu razvoja djeteta. Nastavu u prvom ciklusu izvodio bi jedan nastavnik u razrednoj nastavi iz svih predmeta, dok bi u prvom razredu (uzrast djeteta od oko 6. godina) po pravilu uz njega nastavu izvodio i vaspitač u trajanju od pola radnog vremena. U drugom ciklusu postepeno bi se u rad s učenicima uključivali predmetni nastavnici. Tako bi u četvrtom razredu nastavu stranog jezika izvodio predmetni nastavnik ili dodatno kvalifikovan, nastanik u razrednoj nastavi, a nastavu iz ostalih predmeta izvodio bi nastavnik razredne nastave. U petom razredu predmetna nastava bila bi iz stranog jezika, a mogla bi biti organizovana i iz likovne i muzičke kulture i fizičkog vaspitanja.

Konačno, nastava u šestom razredu bila bi organizovana po nastavno vaspitnim oblastima, tj. bila bi grupno predmetna nastava. Nastavu bi izvodili predmetni nastavnici i nastavnici u razrednoj nastavi. U trećem ciklusu nastavu bi izvodili predmetni nastavnici.

5. 7. Upis u osnovnu školu

Sadašnje stanje

Zakonom o osnovnoj školi predviđen je upis na sljedeći način:

»U osnovnu školu se upisuju sva djeca koja do kraja kalendarske godine navršavaju sedam godina života. U osnovnu školu se mogu, na osnovu ljekarskog mišljenja i prema mogućnosti škole, upisati i tjelesno i duševno razvijena djeca koja do početka školske godine navršavaju šest godina života.«¹²¹

Od obaveze upisa, odnosno pohađanja škole može se privremeno ili stalno osloboditi dijete koje prema nalazu komisije nije fizički i psihički razvijeno da pohađa nastavu.

Upis u osnovnu školu vrši se, po pravilu, u toku aprila mjeseca svake godine, na osnovu obaveznog ljekarskog pregleda.

Upis djece u osnovnu školu vrši komisija koju imenuje organ određen statutom ili drugim opštim aktom škole. Komisija može predlagati odlaganje početka školovanja. Rezultate provjere pripremljenosti u školama se često upotrebljavaju kao kriterijum za određivanje odjeljenja prvog razreda. Neka djeca se prije početka školovanja uključuju u programe pripreme u vrtićima u cjelodnevnom boravku ili u pripremnim grupama od po tri sata poslije podne.

Opštinski organ uprave nadležan za poslove prosvjete obavezan je da dostavi svakoj školi do kraja februara svake godine spisak djece dorašle za osnovnu školu. Spisak se pravi po naseljima koja pripadaju području škole. Roditelji, odnosno staratelji odgovorni su za upis djece u osnovnu školu i za njihovo pohađanje škole. Osnovna škola je dužna da izvještava republički organ uprave nadležan za poslove prosvjete o djeci koja nijesu upisana, odnosno koja neredovno pohađaju nastavu.

¹²¹ Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95, Podgorica

U praksi se, na žalost, ovo ne susrijeće. Ne postoji pouzdana evidencija da li su upisana sva djeca koja su dorasla za školu, niti iko snosi odgovornost ako ne ispunjava obavezu upisa.

Stanje u drugim zemljama

U većini evropskih zemalja djeca polaze u školu sa šest godina (Belgija, Njemačka, Grčka, Španija, Francuska, Italija, Bugarska, Češka, Slovačka, Austrija, Portugal...) U Mađarskoj djeca takođe polaze od 6 godina ali je prva godina obavezan boravak u vrtićima. Sa 7 godina, kao i kod nas, djeca polaze u školu u Finskoj, Danskoj, Norveškoj, Poljskoj, Rumuniji, a u Sjevernoj Irskoj i Luksemburgu osnovna škola se počinje pohađati sa četiri godine s tim što je u Luksemburgu prve dvije godine *spillschoul*. U zemljama u kojima djeca polaze u školu sa 6 godina, npr., Belgija, Francuska, Grčka, Španija, u vrtiće su uključena sva petogodišnja djeca.¹²² Procenat djece starosti od 6 godina u Crnoj Gori, koji pohađa vrtiće je približno 59%. Bilo bi veoma važno u ovom značajnom razvojnem periodu osigurati svoj djeci mogućnost sistematskog učenja, ali tako da nije vezano isključivo za školske sadržaje nego da više bude podsticaj razvoja. U razvojnem smislu period između 6. i 7. godine predstavlja prelazak sa predoperacionalnog na konkretno operativni sistem mišljenja, i ti prelasci ne nastaju kod sve djece ni istovremeno ni jednako. To znači, da određene standarde znanja čitanja, pisanja, računanja ne zahtijevamo od svih učenika istovremeno.

Prijedlog promjena

U školu dolaze djeca koja će u kalendarskoj godini ulaska u školu napuniti 6 godina. To su djeca koja će na početku školske godine (1. septembra) imati najmanje 5 godina i 8 mjeseci ili najviše 6 godina i 8 mjeseci. Djetetu se može odložiti početak školovanja za jednu godinu ako za to postoje razlozi.

Zbog informisanja roditelja i za utvrđivanje uslovnog upisa potrebno je utvrđivanje sposobnosti.

5. 8. Planovi i programi

Sadašnje stanje

U Crnoj Gori nastavni plan i program donosi ministarstvo nadležno za poslove prosvjete. Ova obaveza ministarstva regulisana je Zakonom o osnovnoj školi.

Nastavnim planom utvrđene su obavezne izborne i vannastavne aktivnosti i njihov raspored po razredima, zatim nedeljni i godišnji broj časova nastave i drugih oblika obrazovno-vaspitnog rada. Programski nije razrađena izborna i fakultativna nastava, niti su definisane vaspitno-obrazovne oblasti, ili predmeti za ovaj vid nastave.

Za svaki obavezni predmet navedeni su cilj i zadaci nastave.

¹²² Key data on education in Europe (2000), Brussels, Luxembourg.

Nastavni plan i program osnovne škole sadrži:

- Plan osnovnog obrazovanja i vaspitanja:
 - o nastavni predmeti,
 - o izborna nastava (definisan samo broj časova),
 - o fakultativna nastava (definisan samo broj časova).
- Program osnovnog obrazovanja i vaspitanja od I - VIII razreda osnovne škole.
- Predmeti iz nastavnog plana.

Stanje u drugim zemljama

Komparativne analize ukazuju na različitu organizaciju škole. Istovremeno su sve izraženije želje za takvom školom koja bi garantovala svima učenicima opšte obrazovanje uz ponuđenu mogućnost izbora (tj. predmeta koji se mogu birati u skladu sa svojim interesovanjima i očekivanjima). Pri tome, naravno, dijete treba tretirati kao pojedinca tako što ćemo opterećenje uskladiti sa njegovim interesovanjima i specifičnostima pojedinih razvojnih perioda.

Škola, takođe, ne smije previdjeti potrebe nacionalnih i etničkih grupa (manjinskih naroda), da se programom obuhvati njihova istorija i kultura.

Pregled programa obavezne škole razvijenih država (za pojedine vaspitno obrazovne cikluse) ukazuje da su programi u osnovnoj postavci približno slični, da u većini čuvaju ravnotežu između znanja i vještina, kao što su čitanje, pisanje i računanje (u početku školovanja i osnovnih znanja iz sociologije, humanistike, prirodnih nauka, umjetnosti, tehnike i tehnologije (u kasnijim ciklusima). Razlike nastaju u dijelu preraspodjele fonda časova po predmetima.

Ako tim podacima dodamo rezultate nekih empirijskih istraživanja koja analiziraju efekte obrazovanja u vezi sa nastavnim programima osnovne škole, vidimo da u prvom ciklusu obaveznog obrazovanja u programima većine država maternjem jeziku namijenjuju veći broj časova nego u Crnoj Gori. Tako je u Belgiji, Danskoj, Švedskoj, Francuskoj i Španiji u prvom ciklusu maternjem jeziku namijenjeno 30 - 50% časova, a u Crnoj Gori oko 25%. Takođe treba naglasiti da u nekim državama nastava, naročito u nižim razredima, nije podijeljena na predmete, a nastava jezika nadovezuje se na znanja iz prirodnih i društvenih nauka; ili, časovi namijenjeni maternjem jeziku imaju šire značenje i pored filologije uključuju čitanje i izražavanje (npr. Engleska i Škotska).¹²³

Neke države u planu za prvi ciklus imaju strani jezik. U jednom broju država nastava stranog jezika u prvom ciklusu školovanja protiče eksperimentalno (razvija se didaktika i metodika ranog učenja stranih jezika ili se ispituju nastavni modeli na mlađoj djeci). U programima obaveznog školovanja nerijetko je drugi strani jezik obavezan ili izborni predmet, npr. u Belgiji (engleski, njemački ili španski), u Luksemburgu, Finskoj, Danskoj i Švajcarskoj, drugi strani jezik je fakultativni predmet. U Švedskoj, uvođenjem novog programa školske 1995/96. godine za

¹²³ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana

učenike od I do VIII razreda, drugi strani jezik uvodi se kao obavezni, a daje se mogućnost izbora trećeg stranog jezika.¹²⁴

S obzirom na preporuke Savjeta Evrope većina država želi osigurati efikasno i raznovrsno jezičko obrazovanje učenika u okviru programa obaveznog obrazovanja i počinje sa nastavom prvog stranog jezika u periodu od pete do jedanaeste godine starosti.

Prijedlog promjena

Nastavni plan čine: a) predmeti obavezni za sve učenike - 80 odsto fonda časova; b) izborni predmeti - 20 odsto ukupnog fonda časova (koje je na prijedlog Stručnog savjeta odobrilo Ministarstvo prosvjete i nauke).

Stručni savjet utvrđuje programske sadržaje za 80 odsto ukupnog fonda časova kod svakog predmeta, region prema svojim potrebama 10-15 odsto, a škola planira sadržaje za 5-10 odsto fonda nastavnih časova svakog predmeta. Programske sadržaje koje predviđaju regioni i škole, verifikuje Stručni savjet

Postoji potreba za osnovom koja će biti zajednička za čitavu populaciju osnovnoškolskog uzrasta. Svi učenici imaju iste predmete koji pokrivaju osnovna područja nauka i umjetnosti, odnosno glavna područja ljudske djelatnosti, da bi stekli osnovna znanja neophodna za dalje obrazovanje i doživotno učenje. Zbog toga osnovna škola treba da bude opšteobrazovna i jedinstvena.

Opšteobrazovanost i jedinstvenost ne znači, međutim, da osnovna škola mora i treba da bude u svemu ista za sve učenike; a ona je kod nas upravo takva. Uniformnost je njena osnovna karakteristika. Svi učenici imaju identičan program; svima se zadaje isto od svih se traži jednako. Zato je osnovna škola jednima teška, drugima laka i malo kome primjerena.

Program osnovne škole obuhvata obavezni i prošireni program koji nije obavezan za učenike, ali je škola u skladu sa svojim mogućnostima obavezna da ga ponudi.

U školi su obavezni sljedeći predmeti: maternji jezik, strani jezici, matematika, muzička kultura, likovna kultura, fizičko vaspitanje, geografija, istorija, biologija, fizika, hemija, građansko vaspitanje i informatika. Na područjima gdje se izučava srpski kao nematernji jezik problem veće opterećenosti djece riješiće se smanjivanjem fonda časova iz predmeta za koje se opredijele stručni predstavnici Albanaca u Crnoj Gori.

U prvom i drugom vaspitno-obrazovnom ciklusu predmeti se mogu povezati i udružiti u predmetna područja (npr. područje prirodnih nauke u koje se uključuju sadržaji biologije, fizike, hemije; područje umjetnosti i tako dalje), koja se zasnivaju na upoznavanju struka, razvojnim specifičnostima djeteta u pojedinim starosnim periodima, metodama i oblicima rada.

¹²⁴ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997). Ljubljana

Izborni predmeti izučavaju se u III vaspitno-obrazovnom ciklusu, tj. u VII, VIII i IX razredu. Učenici biraju predmete, od onih koje škola ponudi, tako da pokriju 20% ukupnog fonda časova. Svaka škola je obavezna da ponudi drugi strani jezik kao izborni predmet. Listu izbornih predmeta i njihovih sadržaja odobriće ministarstvo nadležno za poslove prosvjete.

Uvođenjem građanskog vaspitanja kao obaveznog predmeta pomažemo mladim ljudima prihvatanje evropske dimenzije obrazovanja:

- Život u multikulturnom i multilingvalnom evropskom društvu,
- razumijevanje, toleranciju među različitim nacionalnim zajednicama, etničkog ili migracionog porijekla.

Polazište za obrazovne predmete je postojeće stanje, novina je uvođenje predmeta građansko vaspitanje. Povezivanje u predmetna područja omogućuje veću fleksibilnost u oblikovanju novog programa. Časovi za pojedinačni predmet nijesu određeni, odluka je prepuštena kurikularnim radnim grupama u koje će biti uključeni stručnjaci sa različitih područja. U izbornom dijelu ostaju otvorene mogućnosti, ali u okviru dvije grupe.

Nastava je organizovana tako da se sa stanovišta organizacije i sadržaja dopunjuje proširenim programom koji je obavezan za školu (finansira ga država); učenici ga mogu izabrati, ali ne moraju.

U prošireni program koji škola, prema svojim mogućnostima, može da ponudi, uključeni su:

- Produženi boravak namijenjen učenicima u prvom i drugom vaspitno-obrazovnom ciklusu. U okviru produženog boravka učenicima je obezbijeđeno čuvanje, u toku kojega se odvijaju različite sportske i kulturno-umjetničke aktivnosti, učenici rade domaće zadatke i ispunjavaju slične školske obaveze.
- Slobodne aktivnosti (kulturne, umjetničke, sportske, istraživačke, tehničke) omogućavaju učenicima da zadovoljavaju svoja interesovanja.
- Fakultativna nastava.

5. 9. Školski kalendar

Sadašnje stanje

Redovna nastava počinje 1. septembra, a završava se 10. juna. Nastavna godina traje 35 sedmica, odnosno 175 školskih dana, i podijeljena je na klasifikacione periode. Nastava se odvija 5 dana u sedmici, a čas traje 45 minuta.

U pogledu odlučivanja, pri donošenju školskog kalendara, presudnu ulogu ima državni (centralni) organ, a kalendar je jedinstven za cijelu Republiku Crnu Goru.

U toku školske godine učenici koriste dva školska raspusta (zimski i ljetnji). Ljetnji raspust traje 10 do 11 nedjelja, a zimski 3 nedjelje.

Nastavna godina se prekida i zbog državnih i vjerskih praznika i to 11 dana (5 dana državnih praznika i 6 dana vjerskih praznika).

Stanje u drugim zemljama

Analiza pokazuje da je broj školskih dana u većini država veći, dok Španija i Grčka imaju školskih dana isto kao mi. Broj školskih dana se kreće, od 175 do 216 dana (u Luksemburgu), a u većini slučajeva iznosi 200 školskih dana u godini.

Tabela: 5. 9. 1: Broj školskih dana u godini¹²⁵

Država	I stepen (osnovno obrazovanje)	II stepen (srednje obrazovanje)
Crna Gora	175	175
Slovenija	190	190
Grčka	175	175
Španija	180	180
Francuska	180	180
Belgija	182	182
Irska	184	180/200
Portugalija	184	172/203
Njemačka	188/208	188/208
Engleska i Wels	minimum 190	minimum 190
Sjeverna Irska	minimum 190	minimum 190
Škotska	190	190
Danska	200	200
Holandija	200	200
Italija	minimum 200	minimum 200
Luksemburg	212	216
Finska	190	190
Malta	195	/
Švedska	200	200
Austrija	200	200

U pogledu odlučivanja pri donošenju školskog kalendara izdvajaju se dvije grupe zemalja:

- U prvu grupu spadaju zemlje u kojima se na državnom nivou donosi školski kalendar jedinstven za cijelu zemlju;
- Drugu grupu čine zemlje u kojima se na državnom nivou utvrđuju samo neki opšti parametri značajni za izradu školskog kalendara, dok škola, u dogovoru sa lokalnim organima upravljanja u obrazovanju, donosi svoj kalendar.¹²⁶

U najvećem broju posmatranih zemalja utvrđen je jedinstven termin početka i kraja školske godine (Crna Gora, Srbija, Bugarska, Rusija, Francuska, Švedska, Norveška i Grčka), dok se u Njemačkoj i Italiji po pojedinim pokrajinama početak i kraj školske godine razlikuje.¹²⁷

¹²⁵ Key data on education in Europe (2000), Brussels, Luxembourg.

¹²⁶ Osnovno i obavezno obrazovanje u svetu (1995), Ministarstvo prosvjete Republike Srbije Beograd.

¹²⁷ Ibid.

U svim navednim evropskim zemljama školska godina počinje u avgustu ili septembru i završava se u junu/julu.

Broj raspusta u toku školske godine u posmatranim zemljama je različit.

- Crna Gora, Srbija, Italija i Grčka- dva raspusta,
- Bugarska, Švedska i Slovenija - po tri raspusta,
- Njemačka, Francuska i Norveška - u toku godine po četiri raspusta (tj. približno svaka dva mjeseca).¹²⁸

Svuda najduže traje ljetnji raspust (u većini država traje 8 do 9 nedjelja, u nekim državama, npr. u Crnoj Gori, Španiji, Grčkoj i Portugaliji je duži za nedjelju ili dvije, u nekim državama, npr. u Njemačkoj, Škotskoj i Danskoj je kraći) po pravilu je u julu i avgustu, ponegdje i septembru.¹²⁹

Većina država u EU ima, jednonedjeljni jesenji raspust, zatim božićne - novogodišnje praznike (koji traju 10 do 14 dana), zimski raspust (skoro svuda traje jednu sedmicu) i uskršnje praznike (po pravilu traju dvije nedelje; u nekim zemljama jednu nedelju). U nekim državama (npr. U Njemačkoj, Luksemburgu, Holandiji i Sloveniji) imaju još i majske praznike koji traju nedjelju dana. Pri tom, sve države imaju i tzv. slobodne dane. Tu su različiti, bilo državni, bilo lokalni praznici.¹³⁰

Prijedlog promjena

Školsku godinu treba produžiti na najmanje 36 sedmica, odnosno najmanje 180 školskih dana. Nastava bi se odvijala 5 dana u sedmici.

Školska godina počinje prvog septembra. Za učenike postoje, po pravilu, tri raspusta: zimski od 24. decembra do 10. januara, prolječni od 10. do 17. aprila i ljetnji koji počinje u junu, a završava se 31. avgusta. Škola, zbog specifičnosti u kojima radi, može da predloži i drugačiji kalendar rada. U tom slučaju njegovu verifikaciju vrši ministarstvo nadležno za poslove prosvjete početkom svake školske godine.

5. 10. Sedmični fond časova

Sadašnje stanje

U Republici Crnoj Gori školska sedmica traje 5 dana. Učenici su u školi od ponedjeljka do petka.

Nastava u gradskim školama se odvija u dvije, a nekada i tri smjene. Prijepodneva nastava je organizovana za učenike starijih razreda, a poslije podne za učenike mlađih razreda. U pojedinim školama vrši se jednom mjesečno promjena smjene. Različite druge aktivnosti, kao što su dopunska i dodatna nastava i vannastavne aktivnosti odvijaju se poslije redovne nastave.

¹²⁸ Osnovno i obavezno obrazovanje u svetu (1995), Ministarstvo prosvjete Republike Srbije Beograd.

¹²⁹ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.

¹³⁰ Ibid.

Osnovna škola u Republici Crnoj Gori je podijeljena na dva ciklusa, četiri godine razredne nastave i četiri godine predmetne nastave.

U prvom vaspitno-obrazovnom ciklusu broj časova raste od I do IV razreda i kreće se od 16 u I do 22+2 u IV razredu.

U drugom vaspitno-obrazovnom ciklusu broj časova takođe raste od V do VIII razreda i kreće se od 23+3 u V do 29+3 u VIII razredu.

Program osnovne škole obuhvata obavezni i prošireni program koji nije obavezan za učenike.

Broj časova u toku nedjelje regulisan je Zakonom o osnovnoj školi iz 1991. godine. Međutim, Nastavnim planom i programom osnovne škole iz 1998. godine ponuđena rješenja nijesu u potpunosti usaglašena sa zakonom. Rješenja iz Nastavnog plana i programa koriste se kao polazište u ovom razmatranju.

Nedjeljni broj nastavnih časova, koji je obavezan za sve učenike u prvom vaspitno-obrazovnom ciklusu razredne nastave, u Crnoj Gori je manji nego u većini drugih država. Ako podatke o godišnjem broju školskih dana i sedmica, o nedjeljnom broju nastavnih časova i o dužini školskog časa preračunano u godišnju obavezu učenika izraženu u minutima, učenici u crnogorskoj školi imaju manju obavezu od one u većini drugih država.

Stanje u drugim zemljama

U većini država školska sedmica traje 5 dana, u Luksemburgu 6, a u nekim zemljama 5 ili 6 dana. U državama sa petodnevnom radnom nedjeljom učenici su u školi od ponedjeljka do petka – izuzetak je Francuska gdje¹³¹ su učenici slobodni u srijedu, a u školu idu subotom.

Evidentno je da se broj časova u starijim razredima povećava. U nekim državama jednak je broj časova nastave na svim stepenima, ali nije jedanka dužina školskog časa (npr., u Španiji je dužina šk. časa promjenljiva, u Francuskoj učitelj određuje dužinu u početnim razredima, dok u višim razredima traje 55 min). Zbog ovih razlika, školske obaveze učenika u različitim državama mogu se upoređivati samo ako broj školskih dana u godini, broj časova nastave u sedmici i dužinu trajanja školskog časa pretvorimo u minute, izraženu dnevnu, nedjeljnu i godišnju obavezu.

U različitim državama je i školski dan različito organizovan. Najčešće se javljaju dva modela: poludnevni i cjelodnevni. Po prvom modelu nastava se izvodi samo prijepodne ili poslijepodne, po drugom je nastava organizovana tako da učenici između prijepodnevne i poslijepodnevne nastave imaju odmor za ručak (npr. u Belgiji, Španiji, Francuskoj i Velikoj Britaniji). Odmor za ručak različito traje, od pola sata do jednog sata (npr. u Danskoj, Irskoj i Velikoj Britaniji), dok u nekim državama traje i po nekoliko sati (npr. u Luksemburgu, Španiji i Francuskoj).

¹³¹ Osnovno i obavezno obrazovanje u svetu (1995). Ministarstvo prosvjete Republike Srbije, Beograd.

Tabela: 5. 10. 1: Broj časova nastave u sedmici i dužina školskog časa¹³²

Države	1. stupanj (prim. ed)		2. stupanj (sec. ed.)	
	br. časova	dužina šk. časa	br. časova	dužina šk. časa
Crna Gora	15/22	45 min.	27+4/29+4	45
Slovenija	22,5/25,5	45 min.	28	45
Danska	20/28	45	28	45
Holandija	22/25	60	32	50
Belgija	28	50	28	50
Njemačka	17/28	45	26/36	45
Grčka	23/32	40-50	30/32	40-45
Francuska	26	55	26	55
Luksemburg	30	18 čas po 55 12 čas. po 50	30 30	50 50
Portugalija	25	po uč. procjeni	31	50
Španija	25	fleksibilna	25	fleksibilna
Švedska	20/30	40	34	40
Norveška	18	45	27	45
Italija	27	55-60	27	55-60
Finska	21/23	45	24/26	45
Engleska i Wels	23	30-40	35/40	35-40
Irska	22	fleksibilno	45	35-40

Tabela: 5. 10. 2: Dnevna, nedjeljna i godišnja obaveza učenika (u minutima)¹³³

Država	dnevne obaveze		nedjeljne obaveze		godišnje obaveze	
	6 god.	9 god.	6 god.	9 god.	6 god.	9 god.
Crna Gora	135, I raz	180+18IV	675	900+90	23625	31500 +3.150
Slovenija	135/203	212	1015	106	38.570	40.280
Njemačka	180/163	225/203	900	1.125	33.840	42.300
Danska	180	198	900	990	36.000	39.600
Grčka	207	288	1.035	1.140	36.225	50.400
Sjeverna Irska	210	300	1.050	1.500	39.900	57.000
Engleska i Wels	252	282	1.260	1.410	47.880	53.580
Holandija	264	300	1.320	1.500	52.800	60.000
Škotska	270	300	1.350	1.500	51.300	57.000
Irska	220	280	1.400	1.400	40.480	51.520
Belgija	280	280	1.400	1.400	50.960	50.960
Portugalija	300	300	1.500	1.500	55.200	55.200
Španija	300	300	1.500	1500	52.500	52.500
Francuska	312	312	1.560	1.560	56.160	56.160
Luksemburg	265	265	1.590	1.590	56.180	16.180
Švedska	200	200	1.000	1.000	3.800	3.800
Italija	324/270	324	1.620	1.620/ 1.800	64.800	64.800/ 66.000

Kada je u pitanju početak školskog dana i tu postoje razlike. U većini država učenici dolaze u školu između 8,15 i 9 sati, a u nekim državama i ranije između 7,30 i 8 sati (u Njemačkoj), ili čak i kasnije - između 9 i 10 sati kao u Portugaliji.¹³⁴

¹³² Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.

¹³³ Ibid..

¹³⁴ Ibid.

U različitim državama učenici različito dugo borave u školi, što je posljedica razlike u organizaciji školskog dana. Kada upoređujemo opterećenost učenika u školi, ne smijemo upoređivati samo časove redovne nastave već i časove namijenjene drugim aktivnostima. Naime, sve vrijeme koje učenici provode u školi predstavlja osnov za mjerenje opterećenosti učenika.

Uporedne analize među državama pokazuju da sve veći broj škola organizuje različite oblike brige (čuvanje učenika), te različite oblike aktivnosti sa učenicima. Tako su u nekim državama škole otvorene sat pa i dva prije nastave (npr. u Belgiji, Njemačkoj i Grčkoj), dok u nekim državama učenici su poslije nastave na čuvanje u istoj školi (npr. u Francuskoj, Belgiji i Danskoj) ili odlaze poslije nastave na čuvanje u druge, prevashodno predškolske ustanove. Aktivnosti koje se odvijaju u tom vremenu ponegdje organizuju i vode učitelji, iako nije rijetko da to rade roditelji ili volonteri (zavisno od namjene i načina kako lokalne vlasti organizuju aktivnosti te vrste).¹³⁵

U časovima poslije nastave se organizuju različite aktivnosti - sportske i kulturno-umjetničke, a ponegdje učenici uče i pišu domaće zadatke. Aktivnosti uz nastavu su do neke mjere usklađene sa izvođenjem nastave za vrijeme školskih časova jer, nijesu rijetke države (kao npr. Italija i Velika Britanija) koje u nastavu uključuju i zadatke obnavljanja, utvrđivanja, sistematizacije tako da učenici kući, po pravilu, ne rade klasične domaće zadatke (naravno da to ne isključuje zadatke kao što su čitanje i povremeno skupljanje različitih podataka potrebnih za izradu zajedničkih projekata...). U nekim državama učenici, i pored relativno velikog broja časova nastave, rade domaće zadatke, ili u produženom boravku poslije nastave, ili kod kuće (npr. Njemačka i Francuska).¹³⁶

Prijedlog promjena

Kako je predloženo obavezno školovanje u trajanju od 9 godina, neophodno je, shodno pedagoškim standardima, obaveze učenika izbalansirati na sljedeći način:

Prvi ciklus – I, II, III razred najviše 20 časa (broj časova raste od I do III razreda);
Drugi ciklus – IV, V, VI razred najviše 26 časova (broj časova raste od IV do VI razreda);
Treći ciklus - VII, VIII i IX razred najviše 30 časova (broj časova raste od VII do IX razreda).

Obavezni program za učenike uključuje nastavu obaveznih i izbornih predmeta, dane aktivnosti (dane kulture i prirode, radne akcije, dane sporta) i čas odjeljenjske zajednice.

5. 11. Časovna organizacija nastave

Sadašnje stanje

Školski čas u našim školama traje 45 minuta. Izuzetno, ukoliko je rad u školi organizovan u više od dvije smjene, tj. ako zbog velikog broja učenika i nedostatka

¹³⁵ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.

¹³⁶ Ibid.

prostora postoji i međusmjena, školski čas se organizuje u trajanju od 40 minuta, što zakon ne predviđa, ali nameću uslovi rada.

U oba obrazovna ciklusa (od I do IV i od V do VIII razreda) organizuju se blok časovi u nastavi likovne kulture i tehničkog obrazovanja.

Kompletan čas (45 min.) posvećen je jednom nastavnom predmetu. U kombinovanim odjeljenjima (mlađi školski uzrast), u kojima nastavu pohađaju učenici različitih razreda, nastavnik može organizovati paralelnu nastavu iz različitih predmeta u toku predviđenih 45 minuta.

Od drugog polugodišta školske 1999/2000. godine u 16 škola (59 odjeljenja) na teritoriji Republike Crne Gore, u saradnji Ministarstva prosvjete i nauke Republike Crne Gore i Instituta za otvoreno društvo Crne Gore, realizuje se program "Korak po korak". U odjeljenjima koja rade po metodologiji ovog programa, nastava se izvodi u trajanju od 4h dnevno. U okviru ove metodologije, s obzirom na to da je naglasak na integrisanoj nastavi koja se zasniva na tematskom planiranju programskih sadržaja, različito je i vrijeme posvećeno pojedinim nastavnim oblastima, što znači da to nijesu uvijek onih ustaljenih 45 minuta.

Stanje u drugim zemljama

Uporedne analize školskih sistema pokazuju da je organizacija školskog časa različita: u Italiji školski čas traje 60 min., u Francuskoj nastavnik u početnim razredima prilagođava dužinu časa, dok u višim razredima traje 55 min., a ima i primjera da školski čas traje 30 minuta.

U Portugaliji, Španiji i Irskoj dužina školskog časa na mlađem školskom uzrastu je fleksibilna.

Tabela: 5. 11. 1: Dužina školskog časa u različitim zemljama.¹³⁷

Država	Dužina šk. časa na mlađem uzrastu (min.)	Dužina šk. časa na starijem uzrastu (min.)
Slovenija	1. raz. fleksibilno; ostali 45	45
Danska	45	45
Holandija	60	50
Belgija	50	50
Njemačka	45	45
Grčka	40 - 50	40 -45
Francuska	fleksibilna(55)	55
Luksemburg	55	50
Portugalija	po učiteljevom nahođenju	50
Španija	fleksibilna	fleksibilna
Švedska	40	40
Norveška	45	45
Italija	55 - 60	55 – 60
Finska	45	45
Engleska i Wels	30 - 40	35 - 40
Irska	fleksibilna	35 - 40

¹³⁷ Organisation of School time in the Member States of the European Community (1993), Euridice; World Education Report (1993), Unesco Publishing.

Prijedlog promjena

Od 16 upoređivanih evropskih zemalja dužina školskog časa na mlađem školskom uzrastu ista je kao kod nas u 4 zemlje. U ostalim zemljama školski čas ili traje duže (3 zemlje) ili je njegovo trajanje fleksibilno (7 zemalja)¹³⁸. U Sloveniji trajanje nastavnog časa fleksibilno je samo u prvom razredu.

Predlažemo da se za period od I do IV razreda ostavi mogućnost fleksibilnije organizacije nastavnog časa. To znači da učitelj može određenom predmetu posvetiti onoliko vremena koliko je trenutno potrebno i svrsishodno, a što će zavisiti od potreba određenog odjeljenja. Vremenski bi jedino morao biti ograničen čas stranog jezika sa čijim se izučavanjem počinje u IV razredu i koji bi izvodio predmetni nastavnik.

Osim toga, od učitelja koji izvode nastavu po metodologiji programa "Korak po korak" dobijamo pozitivnu povratnu informaciju upravo o ovom dijelu programa.

Dakle, predlažemo da boravak djece u školi u prvom razredu bude tri sata i trideset minuta, a u drugom, trećem i četvrtom razredu četiri sata u toku kojih bi učitelji realizovali sadržaje obaveznih nastavnih predmeta predviđene Nastavnim planom i programom, kao i druge aktivnosti primjerene uzrastu, a usmjerene na postizanje ciljeva vaspitanja i obrazovanja. U četvrtom razredu čas stranog jezika trajao bi 45 minuta.

U ostalim razredima školski čas bi trajao 45 min.

5. 12. Vrednovanje znanja

Sadašnje stanje

Uspjeh iz nastavnih predmeta izražava se brojčanom ocjenom. Brojčana ocjena je sintetički izraz stepena u kome je učenik ovladao cjelinom nastavnog predmeta. Brojčane ocjene su: odličan (5), vrlo dobar (4), dobar (3), dovoljan (2) i nedovoljan (1). Ocjene odličan, vrlo dobar, dobar i dovoljan su pozitivne. U toku polugodišta učenici moraju biti najmanje dva puta ocijenjeni iz svakog predmeta.

Ocjene iz nastavno-vaspitnih oblasti, odnosno nastavnih predmeta, vladanja i opšti uspjeh utvrđuju se na kraju polugodišta i nastavne, odnosno školske godine.

Konačna ocjena na kraju polugodišta i na kraju nastavne, odnosno školske godine izvodi se na osnovu praćenja cijelog toka učeničkog rada i predstavlja sintetički izraz o tome u kom stepenu je učenik ovladao znanjem iz određene obrazovno-vaspitne oblasti ili predmeta do trenutka izvođenja ocjene.

U razredima u kojima cjelokupnu nastavu izvodi jedan nastavnik, ocjenu iz nastavnih predmeta i vladanja utvrđuje taj nastavnik.

¹³⁸ S obzirom na to da je u Grčkoj, Italiji, Engleskoj i Velsu dat određen vremenski raspon u trajanju školskog časa, i te zemlje smo ubrojili u one sa fleksibilnom časovnom organizacijom nastave.

U razredima u kojima je nastava predmetna ili organizovana po nastavno-vaspitnim oblastima, ocjene daje predmetni nastavnik, a konačnu ocjenu na kraju nastavnog perioda utvrđuje odjeljenjsko vijeće. Ako u odjeljenjskom vijeću ima izdvojenih mišljenja, spornu ocjenu utvrđuje nastavničko vijeće.

Ocjene iz vladanja su primjerno, dobro i ne zadovoljava. Utvrđuje ih, na kraju prvog i na kraju drugog polugodišta, odjeljenjsko vijeće na prijedlog odjeljenjskog starješine.

Učenik je završio razred ako je iz svih nastavnih predmeta dobio pozitivne ocjene. Opšti uspjeh učenika izražava se aritmetičkom srednjom ocjenom iz svih nastavnih predmeta iz kojih je ocijenjen pozitivnom ocjenom.

Roditelj ili staratelj, odnosno učenik može podnijeti prigovor na godišnje ocjene unesene u đачku knjižicu, odnosno svjedočanstvo, nastavničkom vijeću u roku od dva dana od prijema knjižice, odn. svjedočanstva. O prigovoru odlučuje nastavničko vijeće u roku od tri dana.

Stanje u drugim zemljama

Komparativne studije sistema ocjenjivanja¹³⁹ pokazuju da je brojčano ocjenjivanje znanja u nižim razredima osnovne škole u većini zemalja ukinuto, te da i one države koje ga primjenjuju planiraju određene promjene.

Pri brojčanom ocjenjivanju znanja i ocjenjivanju postignuća kod učenika nastavnici imaju manje mogućnosti da uvažavaju cjelovit proces učenja, razumijevanja različitih pojmova i odnosa, upotrebu znanja i trajnost znanja.

Vezivanje pojma ocjenjivanja isključivo za učenikovo znanje i njegovu procjenu se u savremenoj praksi smatra prevaziđenim. U savremenoj praksi o ocjenjivanju se sve više govori u kontekstu evaluacije (vrednovanja) cjelokupnog vaspitnog procesa, što podrazumijeva i praćenje cjelokupnog razvoja učenika i nivoa njegovog postignuća.

Uvažavajući najnovija saznanja iz oblasti dječje psihologije i pedagogije o procesu učenja u nižim razredima osnovne škole, mnoge države su različito uredile ocjenjivanje na ovom nivou.

Naime, učenici se u toku školske godine i na kraju ocjenjuju opisno. Za to se koriste različiti obrasci raščlanjeni u predmetne oblasti. Takva rješenja su u Francuskoj, Danskoj, Norveškoj, Švedskoj i Portugaliji.¹⁴⁰

Ocjenjivanje učeničkih znanja i napredovanja u starijim razredima je u raznim državama različito regulisano. (Isključivo brojčano ocjenjivanje poslije IV razreda koriste u Njemačkoj, dok u Danskoj brojčano ocjenjuju tek poslije VII razreda.) Različito je regulisano i ocjenjivanje i provjeravanje znanja na prelazima između pojedinih vaspitno-obrazovnih cjelina i na kraju obaveznog školovanja. U Engleskoj

¹³⁹ Assessment of Pupil..., 1989; Curriculum Reform..., 1993; Measures to Combat..., 1994.

¹⁴⁰ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.

npr. eksterno provjeravanje znanja se vrši sa 7, 11 i 14 godina; u Francuskoj upotrebljavaju nacionalne provjere znanja iz čitanja, pisanja i matematike na početku drugog perioda obaveznog školovanja (starosno doba djece od 8 do 9 godina) i trećeg perioda (11 do 12 godina) i to samo u funkciji povratne informacije; u Holandiji pri prelasku iz osnovnog (primary) na srednji (secondary) stepen (12 godina) sprovode nacionalnu provjeru znanja koja je u funkciji pomoći pri orijentaciji djeteta. Oba ova stepena su dio obaveznog obrazovanja.¹⁴¹

U Sjevernoj Irskoj i Luksemburgu realizuje se provjera znanja u funkciji selekcije. U Sjevernoj Irskoj rezultati tih provjera znanja su dio godišnjeg izvještaja koji škola dostavlja roditeljima. Na Novom Zelandu povremeno (svake četiri godine) izvode se standardne provjere koje nijesu obavezne za sve učenike; cilj takve provjere je da se dobije informacija o obrazovnom standardu i da se, na osnovu dobijenih rezultata, planiraju potrebne korekcije.¹⁴²

Kad govorimo o ocjenjivanju, uočavamo dva pristupa: nastavnikovo poznavanje učenika u dužem periodu školovanja i njegova ocjena, kao i jednokratno eksterno provjeravanje znanja. Naravno, svaki od ova dva pristupa ima svoje prednosti i nedostatke. Tačno je da učenika niko ne poznaje bolje od njegovog nastavnika, ali se istovremeno postavlja pitanje izjednačavanja uslova obaveznog procesa i standarda znanja za cijelu generaciju učenika (na prelazima i na kraju školovanja). Istovremeno izjednačavanje uslova obrazovanja omogućava da se rezultati postignuća na provjeri znanja mogu upoređivati i da se, na osnovu toga, mogu zasnivati jedinstvena ishodišta za vrednovanje rada škole i nastavnika. Ipak, objektivno provjeravanje eksternog tipa može vrednovati samo dio ciljeva obrazovnog procesa, te određene vrste i oblike znanja. Zato rezultat takvog ocjenjivanja ne može biti jedini podatak o djetetovom razvoju i napredovanju. Posebno ne, ako znamo da rezultati kontinuiranog ocjenjivanja znanja sa standardizovanim provjerama nisu jednaki rezultatu jednokratnog ocjenjivanja znanja.

Uz prevazilaženje nekih slabosti, koje proizilaze iz oba pristupa, logično je razmišljati o tome da bi ocjene koje daju nastavnici mogle biti dopunjene rezultatima i ocjenama eksternog ocjenjivanja. Pri tome je važno da se učenici u toku školovanja upoznaju sa različitim vrstama i oblicima ocjenjivanja i da se postepeno navikavaju na eksterno ocjenjivanje znanja.

Prijedlog promjena

Sistem ocjenjivanja, kao jedan od elemenata promjena u osnovnoj školi, mora biti dio cjelovitog sistema obrazovanja i mora imati jasno definisanu unutrašnju strukturu (ocjenjivanje u pojedinim obrazovno-vaspitnim periodima, ocjenjivanje na prelazu iz pojedinog nivoa osnovnog obrazovanja, kao i ono na kraju osnovne škole).

Osnovnu školu, kao oblik obaveznog obrazovanja, trebalo bi organizacijski i sadržajno postaviti tako da je učenici mogu sa uspjehom završiti, kao i da

¹⁴¹ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.

¹⁴² School and Primary... 1994; Educational Assessment; Curriculum 1993.

podstakne interesovanja sposobnijih učenika. Zbog toga treba ustanoviti sistem provjeravanja i ocjenjivanja koji bi uvažavao razvojne i lične posebnosti djece, te postepeno prelazio sa opisnog i internog na brojčano i eksterno ocjenjivanje.

»Kontinuiranim ocjenjivanjem koje se odvija u sklopu odjeljenjskih aktivnosti, može se obezbijediti tačna, pravedna i reprezentativna slika dječijih sposobnosti i razvoja. U sklopu aktuelnih razmišljanja o postupku ocjenjivanja više se naglašava usmjerenje ka otkrivanju onoga što djeca znaju i mogu da urade, nego usmjerenje na ono što djeca ne znaju i ne mogu da urade. Pristup ocjenjivanju morao bi biti usklađen sa karakteristikama razvoja djece kako bi se pribavio potpuniji dokaz sposobnosti i napretka djeteta.«¹⁴³

Ocjenjivanje treba da pomogne zdravom razvoju učenikovog samopoštovanja i da mu pomogne da formira realnu sliku njegovih/njenih znanja i vještina, te da bude od važnosti za kontinuirano učenje. Ona bi trebalo da bude zasnovana na stalnom praćenju svih interaktivnih situacija u školi, rezultatima različitih provjera znanja i drugom uspjehu.

Predlažemo da se u I, II i III razredu učenici opisno ocjenjuju. Uspjeh učenika iz pojedinih predmeta na kraju prvog ciklusa treba izraziti i brojčanom ocjenom. U IV, V i VI razredu ocjenjivanje bi, iz svih predmeta, bilo brojčano (skala ocjena od 1 do 5), ali bi ocjene bile i pismeno obrazložene. Od VII do IX razreda ocjenjivanje bi bilo samo brojčano (skala ocjena od 1 do 5).

Obavještenje o uspjehu dobijali bi učenici i roditelji najmanje dva puta u toku školske godine, a na kraju nastavne godine dobijalo bi se i svjedočanstvo (brojčane ocjene i ocjene opšteg uspjeha).

Brojčano ocjenjivanje postepeno uvodimo da bi učenici shvatili šta u stvari znači pojedinačna brojčana ocjena.

Opisne ocjene zasnivale bi se na opažanju, posmatranju, praćenju i raznim oblicima provjere znanja. Predlažemo da nastavnici prate dječiji rad putem formiranja učeničkih portfolija. Ocjenjivanje pomoću portfolija je metod procjenjivanja učenika zasnovan na zbirci radova učenika.

Kao osnovu za bilježenje učitelji bi koristili propisane formulare na kojima su za posebne predmete, uz poštovanje postavljenih ciljeva toga predmeta, raščlanjena područja ocjenjivanja (npr. kod matematike: pojam broja, mjerenje, računске operacije, geometrijski pojmovi...; maternji jezik: pravopis, gramatika, čitanje, pisanje, usmeno izražavanje...) kao i određena uputstva za ocjenjivanje.

Provjere znanja sa eksterno pripremljenim zadacima bile bi organizovane na kraju pojedinih obrazovnih perioda (na kraju III, VI i IX razreda).

Na kraju prvog ciklusa (poslije III razreda) provjeravala bi se znanja učenika iz maternjeg jezika i matematike. Radi se o provjerama koje bi bile u skladu sa

¹⁴³ Walsh, K. B. (1994), *Creating Child-Centered classrooms (6-7 year olds)*, Washington.

standardom znanja a zadaci bi bili pripremljeni izvan škole od strane stručne institucije - koju treba formirati, ili neke postojeće. Provođenje postupka je interno. Rezultati bi se upotrebljavali kao povratna informacija školi, učenicima i njihovim roditeljima i ne bi smjeli uticati na ocjenu niti na napredovanje učenika. Učenike i roditelje treba upoznati sa rezultatima koje su postigli na ovakvoj provjeri znanja kao i sa prosječnim rezultatom svih učenika u generaciji.

Na kraju drugog ciklusa (IV, V i VI razred), provjerava se znanje učenika iz: maternjeg jezika, matematike i stranog jezika na isti način kao i na kraju prvog ciklusa. Provođenje postupka je interno, a rezultate provjere koristimo kao podatak o stepenu usvojenosti znanja koji omogućava upoređivanje rezultata pojedinaca i njihovog rada kao i rada škole. Ovakve provjere znanja ne smiju uticati na ocjene niti na napredovanje učenika iz jednog u drugi vaspitno-obrazovni period.

Na kraju trećeg ciklusa (IX razred) eksternom državnom provjerom ocjenjivala bi se znanja učenika iz: maternjeg jezika, matematike i izbornog predmeta. Provjere znanja bile bi pripremljene tako da mjere standarde znanja koje učenik treba da postigne kada završava osnovnu školu. Ocjenjivanje znanja je eksterno (obezbjeđuje se eksterno vrednovanje i ocjenjivanje).

Postupak provjere znanja na kraju sva tri obrazovna perioda treba da bude dijelom standardizovan, što znači da se sprovodi istog dana, na istim zadacima i u isto vrijeme.

Škola upotrebljava rezultate ove provjere znanja u skladu sa definisanom namjenom tih provjera i ne smije ih upotrebljavati kao kriterijume za finansijsko vrednovanje rada škole ili nastavnika.

Ova provjera znanja bila bi obavezna za sve učenike i u funkciji povratne informacije školi, učenicima, roditeljima, te nadležnim i ostalim zainteresovanim pedagoškim institucijama. Uz ocjene koje je dao nastavnik, rezultati ove provjere mogu se iskoristiti i kao kriterijum za upis učenika u srednje škole sa ograničenim upisom.

U svjedočanstvu o završenoj osnovnoj školi stajale bi ocjene koje je učenik dobio na redovnoj nastavi, kao i one koje je dobio na eksternoj provjeri znanja, ili bi se za ove druge obezbijedio poseban formular.

Učenik uspješno završava osnovnu školu ako ima pozitivne ocjene iz svih predmeta u završnom razredu.

Ocjene iz vladanja i dalje bi bile: primjerno, dobro i ne zadovoljava.

5. 13. Napredovanje u naredni razred i popravni ispiti

Sadašnje stanje

Zakonom o osnovnoj školi je regulisano da je učenik završio razred ako je iz svih nastavnih predmeta dobio pozitivne ocjene. Takođe je regulisano da učenici prvog

i drugog razreda prelaze u naredni razred i u slučaju ako iz jednog nastavnog predmeta imaju nedovoljnu ocjenu. Učenici od petog do osmog razreda, koji na kraju nastavne godine imaju jednu ili dvije nedovoljne ocjene polažu popravni ispit. Učenik koji u tekućoj školskoj godini navrš 15 godina života, a na kraju nastavne godine ima nedovoljne ocjene ima pravo da naredne školske godine, kao vanredan učenik, polaže razredni ispit iz predmeta iz kojih je imao nedovoljne ocjene. Učenik osmog razreda koji na kraju nastavne godine ima tri ili četiri nedovoljne ocjene, ima pravo da kao vanredni učenik polaže u tekućoj i narednoj godini ispite iz predmeta iz kojih je imao nedovoljne ocjene.

Učenici osmog razreda polažu popravni ispit u junu mjesecu, a učenici petog, šestog i sedmog razreda u avgustu.

Učenik je završio osnovnu školu (obavezno obrazovanje) završetkom osmog razreda.

Popravni ispiti imaju za cilj da učenicima pruže još jednu šansu u toku školske godine da iz svih nastavnih predmeta dobiju pozitivne ocjene i završe razred.

Predviđeno je takođe da roditelj ili staratelj učenika može podnijeti prigovor na godišnje ocjene učenika. Prigovor se podnosi Nastavničkom vijeću škole u roku od dva dana od prijema knjižice odnosno svjedočanstva. Nastavničko vijeće odlučuje o prigovoru u roku od tri dana. U slučaju da nastavničko vijeće uvaži razloge iz prigovora, formiraće komisiju za provjeru učeničkog znanja. Odluka nastavničkog vijeća, na osnovu prethodno obrazložene ocjene komisije, konačna je.

Stanje u drugim zemljama

Prolaznost učenika prema narednom razredu u evropskim zemljama riješena je na različite načine. U Njemačkoj, Holandiji, Belgiji, Austriji, Italiji, Bugarskoj, Rumuniji, Finskoj, Mađarskoj, Slovačkoj, Češkoj i Poljskoj učenici koji nijesu postigli odgovarajući nivo znanja i vještina ponavljaju razred. Međutim u Njemačkoj, Austriji, Mađarskoj i Bugarskoj učenici prve godine učenja, bez obzira na postignute rezultate prelaze u drugi razred. U Sloveniji učenici u prva dva ciklusa po pravilu ne ponavljaju razred.¹⁴⁴

U Španiji i Francuskoj učenik može da ponovi razred samo na kraju svakog od ciklusa u obaveznom obrazovanju. U Sloveniji učenik može da ponavlja počev od sedmog razreda.

Danska, Švedska, Norveška, Island i Velika Britanija imaju automatski prelaz iz razreda u razred, ali zato obezbjeđuju neke druge mjere pomoći učenicima koji zaostaju u savlađivanju gradiva.¹⁴⁵

Ponavljanje je dozvoljeno iz posebnih razloga u Grčkoj, Irskoj, Portugaliji, Lihtenštajnu i Kipru. Ovi posebni razlozi variraju od zemlje do zemlje i sastoje se od zaista velikog vremena odsutnosti sa nastave, preporuke od strane osobe (ili tima)

¹⁴⁴ Key data on education in Europe (2000), Brussels, Luxembourg.

¹⁴⁵ Ibid.

izvan škole (psiholog, ljekar, socijalni radnik i sl.), ili na preporuku nastavnika, zaduženog inspektora i učenikovih roditelja.¹⁴⁶ Odluka da dijete ponovi razred obično se donosi uz saglasnost učenikovih roditelja.

Jasna je tendencija u većini evropskih zemalja da ponavljanje razreda bude izuzetak u osnovnoj školi. Ovo se naročito odnosi na početak školovanja kada je u velikom broju zemalja opisno ocjenjivanje. Statistički podaci govore da je u Crnoj Gori u 1998/99. školskoj godini prvi razred ponovilo 1% učenika. U istoj školskoj godini, na nivou od prvog do četvrtog razreda razred je ponovilo 2% učenika. Nasuprot tome u nekim zemljama EU gdje učenici mogu da ponove razred taj procenat je izuzetno mali: u Italiji se kreće oko 0,6%, a u Finskoj oko 0,5% na nivou cjelokupne populacije u osnovnoj školi.

Prijedlog promjena

Predlažemo da u prvih pet razreda ponavljanje bude izuzetak (npr. u slučaju znatnog odsustvovanja učenika sa nastave, odnosno u slučaju izrazito niske usvojenosti nastavnog gradiva). Odluku o ponavljanju učenika donosi odjeljenjski starješina odnosno odjeljenjsko vijeće uz prethodno pribavljeno mišljenje uprave škole, pedagoško psihološke službe i roditelja učenika. U zadnjoj godini drugog ciklusa i u trećem ciklusu učenik bi ponavljao razred sa četiri i više slabih ocjena. Sa tri slabe ocjene učenik bi polagao popravni ispit uz prisustvo stručnog lica sa strane (npr. iz druge škole). Polaganje popravnog ispita, kad su u pitanju jedna i dvije slabe ocjene, obavljalo bi se na način i po proceduri kako je to regulisano postojećim zakonom.

5. 14. Diferencijacija u školi

Sadašnje stanje

U sadašnjoj osnovnoj školi postoje oblici rada koji doprinose, u određenoj mjeri, diferencijaciji rada sa učenicima. Ovi oblici rada, način i organizacija, regulisani su i predviđeni Zakonom o osnovnoj školi i Nastavnim planom i programom.

Nastavnim planom i programom iz 1984. godine predviđeno je sljedeće: pošto u redovnoj nastavi ne mogu da dođu do potpunog izražaja individualne sposobnosti, sklonosti, želje i interesovanja svih učenika, vaspitno-obrazovni rad proširuje se i obogaćuje nizom drugih sadržaja i oblika rada koji zajedno sa nastavom čine jedinstven sistem vaspitno-obrazovnog uticaja na učenike.

U Zakonu o osnovnoj školi kaže se:

„Obrazovno-vaspitni rad u školama obuhvata redovnu, dopunsku i dodatnu nastavu, slobodne aktivnosti i druge oblike nastave, opšte kulturnu i javnu djelatnost škole”¹⁴⁷

Ranije je tu bila uključena i izborna nastava za učenike od V-VIII razreda koji su željeli da izučavaju drugi strani jezik. Od 1992.godine uveden je drugi strani jezik kao obavezan predmet, pa je izborna nastava kao kategorija brisana iz Zakona

¹⁴⁶ Key data on education in Europe (2000), Brussels, Luxembourg.

¹⁴⁷ Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95, Podgorica.

Prvi nivo diferencijacije koja ide u susret potrebama različitih učenika je dopunska i dodatna nastava.

Nastavnim planom i programom iz 1984. godine predviđena je bila i fakultativna nastava za učenike VII i VIII razreda sa po 70 časova godišnje. Program fakultativne nastave trebalo je da omogući učenicima uvođenje u određena područja rada odnosno struke. Predviđeno je da se učenici dobrovoljno opredjeljuju za ovu nastavu prema sklonostima i interesovanjima. Program je trebalo da ima uglavnom praktični karakter, a stečena znanja bi poslužila kao osnova za dalje stručno obrazovanje. Ovo je trebalo, kako je planirano, da bude viši nivo diferencijacije. Međutim, programi nisu urađeni, a samim tim nije bilo realizacije ove nastave.

Istim Nastavnim planom i programom (1984) predviđeno je bilo i osposobljavanje za I i II stepen stručne spreme, a uključivalo bi učenike VII i VIII razreda, ili samo VIII. To podrazumijeva osposobljavanje učenika za jednostavnija zanimanja, a realizacija je predviđena kroz neke nastavne oblasti u školi i praktičan rad u preduzećima i fabrikama. Ovo, međutim, nikad nije zaživjelo u praksi.

Diferencijacija u našim školama ostala je na onom - prvom nivou koji uključuje dopunsku, dodatnu nastavu i slobodne aktivnosti.

Dopunska nastava organizuje se za učenike koji ne pokazuju i ne postižu zadovoljavajući uspjeh. Dodatna nastava predviđena je za darovite učenike koji nijesu dovoljno stimulisani obaveznim programom. Posebno je pitanje organizacije i efikasnosti ovog rada.

Učenici iz većih centara imaju, donekle, mogućnosti da zadovolje svoja interesovanja koja nije moguće zadovoljiti u školi (biblioteke, muzeji, umjetničke škole, različiti centri...). To je svakako nedovoljno i neorganizovano, a da ne govorimo šta je sa učenicima iz manjih i nerazvijenih sredina.

Diferenciranje rada učenika odvija se i kroz slobodne aktivnosti koje, oslanjanjem na pojedine predmete zadovoljavaju različita interesovanja svih učenika.

Poseban vid diferencijacije predviđen je programom fizičkog vaspitanja. Programiranje i diferenciranje vrši nastavnik prema stanju tjelesnog razvoja i fizičkih sposobnosti, potencijalnih mogućnosti i potreba učenika. Učenici se prema sposobnostima grupišu u tri homogene grupe, a nastavnik određuje vježbe i dozira opterećenja za svaku grupu. Ovo bi mogao da bude dobar osnov za širu diferencijaciju.

Stanje u drugim zemljama

Poznato je da se učenici veoma mnogo razlikuju po svojim intelektualnim mogućnostima, uslovima u kojima žive, motivaciji za rad, interesovanju i sl. Obavezni, jedinstveni programi su upravo zbog tih različitosti nerealni i ne mogu dati dobre rezultate, a navedeni vidovi diferencirane nastave nijesu ni dovoljni ni odgovarajući da zadovolje individualne potrebe i mogućnosti učenika.

Većina evropskih zemalja je, rukovođena načelom jednakosti i pravičnosti i jednakih mogućnosti za prolaznost učenika, unijela značajne promjene u svoje obrazovne sisteme.

U slovenačkom obrazovnom sistemu diferencijacija se izvodi na tri nivoa u zavisnosti od obrazovnog stepena.

U prva dva obrazovna stepena ne primjenjuje se spoljna diferencijacija, nego se primjenjuje didaktička diferencijacija. U drugom obrazovnom razdoblju uvode se različiti oblici fleksibilne diferencijacije, najmanje kod dva predmeta (matematika, strani jezik i maternji jezik). Kod predmeta gdje se izvode navedeni oblici diferencijacije, učenici većinu vremena provode u matičnim odjeljenjima, a najviše 25% vremena su u homogenim grupama u kojima se nastava izvodi na različitim niovima, shodno zahtjevima.

U trećem obrazovnom razdoblju izvodi se djelimično spoljna diferencijacija. Učenici se razvrstavaju u različita odjeljenja ili homogene grupe prema obimu zahtjeva iz tri predmeta (maternji jezik, matematika i strani jezik). Ovo se odnosi na VIII i IX razred, a unutrašnja fleksibilna diferencijacija u VII razredu pomaže pri savjetovanju učeniku, kada se odlučuje na kojem nivou će pratiti nastavu u osmom razredu. Odluka je prepuštena učeniku.

U većini evropskih zemalja profesionalna diferencijacija učenika u obaveznom školovanju vrši se preko izborne i fakultativne nastave. Fakultativna i izborna nastava je jedino u Rusiji prikazana kao obavezna tokom čitavog obaveznog obrazovanja.

U nastavnom planu Francuske zastupljena je od VI razreda (treći ciklus), u Švedskoj, Norveškoj i Japanu od VII razreda, ali nema podataka o načinu organizovanja.¹⁴⁸

Na Filozofskom fakultetu u Beogradu vršena su istraživanja o obrazovanju u svijetu i na osnovu tih istraživanja ponuđena su neka rješenja i zaključci: pored navedenih oblika rada sa različitim učenicima (dopunska, dodatna nastava i slobodne aktivnosti), osnovni zahtjev odnosi se na diferencijaciju i individualizaciju nastave kao generalni zahtjev ili pristup u njenoj realizaciji. Suština ovih zahtjeva sastoji se u prilagođavanju programskih sadržaja i zahtjeva mogućnostima učenika.

Prijedlog promjena

Prijedlog za rješavanje pitanja diferencijacije i individualizacije u nastavi temeljen je na iskustvu slovenačkog osnovnog obrazovanja.

U prvom ciklusu izvodi se unutrašnja, didaktička diferencijacija.

U drugom ciklusu postepeno se uvode neki oblici unutrašnje fleksibilne diferencijacije (iz matematike i stranog jezika, a moguće je i iz maternjeg jezika) kao kombinacija osnovne nastave i nastave po nivoima, ali najviše u okviru 25%

¹⁴⁸ Naša osnovna škola budućnosti (1998). Zajednica učiteljskih fakulteta Srbije, Beograd.

vremena (časova). To podrazumijeva rad u grupama različitog nivoa sa ciljem utvrđivanja osnovnih znanja za slabiju grupu, odnosno proširivanje znanja za grupu na višem nivou. Ovakav oblik diferencijacije predviđen je kao mogućnost za uvođenje u II ciklus.

U trećem ciklusu obavezno je uvođenje ovakve unutrašnje fleksibilne diferencijacije najmanje za dva predmeta (matematika i strani jezik), a može i za maternji jezik.

5. 15. Vanredno napredovanje učenika

Zakonom o osnovnoj školi iz 1991. godine normiran je pedagoški princip na osnovu koga treba da se veća pažnja posveti nadarenim učenicima. Škola organizuje dodatnu nastavu za učenike koji sa izuzetnim uspjehom savladaju nastavne sadržaje i pokazuju posebno interesovanje za proširivanje i produbljivanje znanja iz posebnih nastavnih oblasti.

Izuzetno vrijedni i sposobni učenici mogu polaganjem razrednog ispita u toku školske godine završiti i naredni razred. To pravo učenici mogu koristiti samo jedanput u toku redovnog školovanja. Odluku o vanrednom napredovanju darovitog učenika donosi nastavničko vijeće na predlog odjeljenjskog vijeća.

Učenici osnovne škole koji su posebno daroviti (talentovani za umjetnost) mogu poslije VI razreda osnovne škole upisati prvi razred srednje umjetničke škole, a putem polaganja razrednih ispita završiti VII i VIII razred osnovne škole.

Talentovani učenici, koji iz pojedinih nastavnih predmeta, odnosno oblasti, pokazuju naročiti smisao, interes, radoznalost i sposobnost za misaone i stvaralačke procese i postižu izvredne rezultate imaju pravo na stipendiju. u skladu sa Zakonom o osnovnim pravima iz oblasti učeničkog i studentskog standarda.¹⁴⁹ Pravo na stipendiju imaju talentovani učenici koje predloži nastavničko vijeće škole na osnovu mišljenja mentora. Stipendije se dodjeljuju bez obaveze vraćanja.

Prijedlog promjena

Uvažavajući zakonsku regulativu koja daje mogućnosti vanrednog napredovanja talentovanom - darovitom učeniku, još veću šansu, odnosno mogućnost, trebalo bi da da škola kroz nove nastavne planove i programe.

Dakle, ako škola ponudi više programa različitog obima i složenosti i omogući učenicima da biraju programe prema sposobnostima, interesovanjima i potrebama, mnogo više će im pružiti nego što je sada dato kroz dopunsku i dodatnu nastavu.

Nastavnim planom i programom škola bi trebalo da omogući učenicima da pored zajedničkih obaveznih predmeta, imaju i izborne predmete, makar u završnom razredu osnovne škole.

¹⁴⁹ Zakon o osnovnim pravima iz oblasti učeničkog i studentskog standarda, Službeni list Republike Crne Gore br.6/94, Podgorica.

5. 16. Školovanje učenika sa posebnim potrebama

Sadašnje stanje

Školovanje djece i omladine sa posebnim potrebama je višedecenijska praksa u Crnoj Gori. Ono se organizuje u školama i u posebnim institucijama internatskog tipa - zavodima. Ove ustanove rade po posebnom nastavnom planu i programu, a u pogledu unutrašnje arhitekture prilagođene su sposobnostima svojih učenika. Specijalno vaspitanje i obrazovanje u Republici Crnoj Gori zakonski je regulisano¹⁵⁰ i u isključivoj je nadležnosti Ministarstva za prosvjetu i nauku Republike Crne Gore. Posebna Komisija utvrđuje potrebu da se dijete školuje pod posebnim uslovima.

U Crnoj Gori školovanje djece i omladine sa smetnjama u razvoju odvija se u:

- Zavodu za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine (tjelesni invalidi, slijepi, slabovidni i osobe sa kombinovanim smetnjama),
- Centru za obrazovanje i osposobljavanje "1. jun" (za lako mentalno retardiranu djecu i omladinu),
- Zavodu za vaspitanje i obrazovanje djece i omladine (za djecu i omladinu sa problemima u ponašanju i ličnosti),
- Zavodu za školovanje i rehabilitaciju lica sa poremećajima sluha i govora,
- Specijalnom Zavodu za djecu i omladinu,
- U isturenim odjeljenjima za lako mentalno retardiranu djecu pri redovnim školama.

Savremeni pristup školovanju djece i omladine sa smetnjama u razvoju u Republici Crnoj Gori stavlja težište na ispitivanje sposobnosti djece (bitnih za vaspitno obrazovni proces), a ne na institucionalizovanu formu njihovog obrazovanja. Smatra se da je pozicija fleksibilnija ako u njoj nijesu unaprijed zadati institucionalni okviri i da se tako djeca sa smetnjama u razvoju dovode u ravnopravnu poziciju sa zdravim vršnjacima. Sadržaj ovih programa determiniše mjesto njegove institucionalne realizacije (specijalna ili redovna škola).

Ovakav koncept školovanja djece sa smetnjama u razvoju bazira se na sljedećim paradigmatima:

- Školovanje djece sa smetnjama u razvoju i školovanje zdrave djece nema identične ciljeve, jer se radi o djeci sa različitim sposobnostima,
- Školovanje djece sa smetnjama u razvoju je dio njihove rehabilitacije.

Iako već na prvi pogled, ove paradigme izgledaju potpuno jasne, zbog vladajućih stereotipa u mišljenju koji se odnose na ovu oblast, imamo potrebu da ih dalje elaboriramo.

1. Kratkoročni ili dugoročni ciljevi pojedinaca u svakom društvu odnosno njihova realizacija, zasniva se na interakciji između sposobnosti (intelektualnih, kognitivnih, komunikativnih, motornih) i osobina ličnosti

¹⁵⁰ Zakon o specijalnom vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Republike Crne Gore br. 56/92, Podgorica.

(emocionalnih, karakternih, motivacionih i dr.). Kada govorimo o školovanju djece sa smetnjama u razvoju, polazimo od pretpostavke da je društveni ambijent koji se odnosi na mogućnost školovanja u redovnim, odnosno specijalnim školama - ravnopravan. Međutim, kada govorimo o ciljevima školovanja, onda oni moraju biti usklađeni sa sposobnostima učenika redovnih, odnosno specijalnih škola.

Teorijsko polazište da je cilj specijalnog školovanja djece ometene u razvoju integracija u socijalnu sredinu, ne može se prihvatiti kao specifičan i adekvatan. Pod "integracijom" (nikada do kraja definisanim terminom) djece i omladine ometene u razvoju podrazumijevalo se njihovo funkcionisanje u svim oblicima društvenog života. Tako se smatralo da i njihovo zaposlenje i ekonomska samostalnost nikako ne dolaze u pitanje. Iako je ta teza u svojoj suštini imala humano obilježje, ona je nastala kao produkt društvenog ambijenta (socijalističkog tipa) koji je u svojoj ideološkoj koncepciji podrazumijevao uključivanje u posao. Ovakav doktrinarni stav ima dva nedostatka.

Prvo, školovanje nije garant da će se pojedinac, zdrav ili ometen u razvoju, uklopiti u sve elemente društvenog života.

Drugo, svaki pojedinac (zdrav ili ometen u razvoju) traži svoj sasvim specifičan put i način funkcionisanja u društvenoj sredini (u skladu sa svojim sposobnostima i društvenim uslovima), pa su tako i njihovi pojedinačni funkcionalni nivoi sasvim različiti.

2. Školovanje djece i omladine sa posebnima potrebama suštinski je dio njihove rehabilitacije.

Djeca i omladina ometena u razvoju u savremenim teorijskim koncepcijama i praktičnim organizacionim oblicima rada posmatraju se kao djeca i omladina sa smetnjama u razvoju prema kojima se dalje sve definiše. U tom smislu, specijalna edukacija i rehabilitacija se međusobno ne isključuju, kao što je bilo u ranijem pristupu, već predstavljaju jedinstven sistem koji je usmjeren na pronalaženje najefikasnijih puteva restitucije, reedukacije, ili kompenzacije biološki inferiornih ili oštećenih struktura.

Stanje u drugim zemljama

U savremenim koncepcijama i organizacionim oblicima djeca ometena u razvoju posmatraju se kao djeca sa smetnjama u razvoju. Uvođenjem ovog termina, povećava se i broj djece koja su obuhvaćena specijalnim obrazovanjem i vaspitanjem (oko 15 %). Znači, pored slijepih, gluhih, mentalno retardiranih i sa tjelesnim oštećenjima, tu se ubrajaju i djeca sa problemima u učenju, vladanju i emocijama. Povećanje populacije koja je obuhvaćena zahtijeva uvođenje većeg broja organizacionih postupaka, odnosno daje veće mogućnosti integracije ove djece u redovne škole.

Zajedničko za svu ovu djecu sa smetnjama u razvoju je da zahtijevaju diferencirane i individualizovane oblike obrazovanja.

Prijedlog promjena

Pored postojećeg oblika školovanja učenika sa posebnim potrebama u specijalnim školama potrebno je obezbijediti uslove za uključivanje ovih učenika u redovnu školsku sredinu. Zato je neophodno:

- Formirati više komisija (na regionalnom principu) i preformulisati koncepciju i sadržaj njihovog rada u komisije za evidenciju, usmjeravanje i praćenje. Uz to, komisije moraju da prošire obim svoga djelovanja u smislu saradnje sa nastavnicima i roditeljima učenika.
- Komisije treba da urade posebne normative koji će regulisati broj učenika, vrstu i stepen ometenosti kao i okvir integracije u redovnu školu, bilo kao posebno odjeljenje, bilo u okviru redovnog odjeljenja uz stručnu pomoć. Sve ove poslove komisije obavljaju u saradnji sa nastavnicima i roditeljima.
- Na osnovu sposobnosti učenika primjenjuju se nastavni planovi i programi.
- Uvesti odgovarajuće stručne službe, pored postojećih, u redovne škole (logopedska, specijalnopedagoška, oligofrenopedagoška, somatopedska, tiflopedska).
- Iznaci mogućnosti za organizovanje školovanja djece koja se nalaze na bolničkom liječenju (Risan, Igalo, Podgorica).
- Organizovati kućnu nastavu za djecu sa visokim stepenom invalidnosti.
- Potrebno je školske objekte arhitektonski i građevinski prilagoditi učenicima sa smetnjama u razvoju.

Za realizaciju i praćenje svih ovih aktivnosti i približavanje evropskim standardima, formirati ekspertske tim na nivou Vlade koji bi koordinirao rad Ministarstva prosvjete i nauke, Ministarstva rada i socijalnog staranja i Ministarstva zdravlja u oblasti školovanja, društvene brige i zaštite djece sa posebnim potrebama.

5. 17. Djeca koja nijesu završila školu u redovnoj nastavi

Sadašnje stanje

U Zakonu o osnovnoj školi Republike Crne Gore predviđeno je da učenici koji nijesu mogli biti ocijenjeni zbog bolesti ili drugih opravdanih razloga, mogu polagati razredni ispit u junskom ili avgustovskom roku. Razredni ispit se polaže pred ispitnom komisijom. Ispit se sastoji iz usmenog i pismenog dijela. Usmeni ispit se polaže iz svih nastavnih predmeta, prema nastavnom planu i programu za redovne učenike. Pismeni dio ispita polaže se samo iz onih predmeta za koje se u toku trajanja nastave rade pismeni zadaci.

U Crnoj Gori odrasla lica stižu osnovno obrazovanje po posebnom planu i programu. Za njih se može organizovati posebna nastava, a dozvoljava se i mogućnost polaganja razrednih ispita.

Stanje u drugim zemljama

U evropskim zemljama predviđena je mogućnost posebnog polaganja ispita za učenike koji iz različitih razloga ne pohađaju redovnu nastavu. U Sloveniji je to

pitanje regulisano kao u Crnoj Gori, pri čemu se polaganje razrednog ispita ne vezuje za junski ili avgustovski ispitni rok. O opravdanosti razloga za polaganje ispita odlučuje upravnik škole. U Finskoj je Zakonom predviđeno da se opštine (opštinske institucije nadležne za pitanja obrazovanja) brinu o organizovanju nastave za djecu školskog uzrasta u bolnicama.¹⁵¹ U Sloveniji je predviđeno da roditelji imaju pravo da sami organizuju osnovnoškolsko obrazovanje svoje djece, ali o tome moraju obavijestiti osnovnu školu u koju je dijete upisano. Dakle, dijete se upisuje u školu, samo se nastava, po važećem programu kao za ostalu djecu, organizuje kod kuće. Ako se koristi takva mogućnost, onda se u školi u koju je učenik upisan, na kraju godine, polaže ispit. Ispit se u prva tri razreda polaže samo iz matematike i maternjeg jezika, a kasnije i iz drugih (ali ne svih) predmeta. Za učenike sa smetnjama u razvoju predviđa se takođe obrazovanje kod kuće, ali po posebnim programima.¹⁵²

Prijedlog promjena

Predlaže se da u Zakonu o osnovnoj školi ostane odredba o mogućnosti posebnog polaganja ispita za učenike koji iz različitih razloga ne pohađaju redovnu nastavu. Ne treba, međutim, u Zakonu precizirati da se ovo polaganje obavlja u junskom ili u avgustovskom roku, jer je moguće da i u tim rokovima traju razlozi zbog kojih dijete ne može redovno pohađati nastavu. O tome bi odlučivalo Nastavničko vijeće škole, vodeći prije svega računa o interesu djeteta da se što prije uključi u redovnu nastavu.

Zakonom bi trebalo predvidjeti i pravo roditelja da obrazovanje svoje djece sami organizuju. Ovakav vid obrazovanja treba posebno predvidjeti za djecu sa posebnim potrebama. Ta mogućnost bi se, realno, koristila vrlo rijetko. Opasnost da time roditelji mogu nanijeti štetu svom djetetu, može se spriječiti tako što bi se prethodno, od strane specijalno formirane komisije, utvrdilo da je takvo rješenje dobro za dijete. Roditelji bi dostavljali školi programe po kojima se dijete obrazuje, mjesto odvijanja nastave i imena i kvalifikacije lica koja nastavu izvode. U slučaju da se koristi ovakva mogućnost, dijete bi se upisivalo u neku osnovnu školu, a ta škola bi organizovala provjeru njegovog znanja iz određenih predmeta: u prva tri razreda iz matematike i maternjeg jezika, a u ostalim i iz drugih predmeta. U slučaju da se na provjeri znanja pokaže slab uspjeh, obrazovanje bi se moralo nastaviti u školi.

Zakonom treba predvidjeti i osnovnoškolsko obrazovanje odraslih, i to po posebnim programima. Nije neophodno zakonom precizirati broj nastavnih dana. Taj broj bi se precizirao onda kada se usvaja plan i program za osnovnoškolsko obrazovanje odraslih, koji bi usvajao nadležni organ (recimo, Prosvjetni savjet). Treba ostaviti i mogućnost da se osnovnoškolsko obrazovanje stekne polaganjem razrednih ispita.

¹⁵¹ The Education System of Finland (1999). National Board of Education, Helsinki.

¹⁵² Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.

5. 18. Veličina odjeljenja

Sadašnje stanje

Zakonom o osnovnoj školi regulisano je da odjeljenje istog razreda, po pravilu, ima 30 učenika, a da je maksimalan broj učenika 35. Takođe je predviđeno da minimalan broj učenika mora biti 10.

Kombinovana odjeljenja koja se mogu formirati od učenika od prvog do četvrtog razreda, mogu imati maksimalno 20 učenika ako su dvorazredna, a maksimalno 15 učenika ako su trirazredna i četvororazredna.

Stanje u drugim zemljama

U većini evropskih zemalja regulisan je maksimalan ili maksimalan i minimalan broj učenika u odjeljenju. Ovi uslovi, maksimum i minimum, nijesu jedinstveni čak ni u EU. Ipak, maksimalan broj učenika ni u jednoj zemlji ne prelazi 35. Od onih zemalja gdje je regulisan minimalan broj učenika u razredu, on je najmanji u Austriji, Češkoj i Rumuniji i isnosi 10. Tabelarni pregled daje potpuniju sliku:

Tabela: 5. 18. 1: Broj učenika u odjeljenju

Naziv zemlje	Minimum	Maksimum
Belgija	nije regulisano	nije regulisano
Danska	nije regulisano	28
Njemačka	nije regulisano	28
Grčka	15	30
Španija	nije regulisano	25
Francuska	nije regulisano	nije regulisano
Irska	nije regulisano	30
Italija	15	25
Luksemburg	18	26
Holandija	nije regulisano	nije regulisano
Austrija	10	30
Portugalija	20	34
Finska	nije regulisano	nije regulisano
Švedska	nije regulisano	nije regulisano
Velika Britanija (bez Škotske)	nije regulisano	nije regulisano
Velika Britanija - Škotska	nije regulisano	33
Island	nije regulisano	nije regulisano
Lihtenštajn	12	24
Norveška	nije regulisano	28
Bugarska	17	26
Češka	10	30
Mađarska	nije regulisano	26
Poljska	25	35
Rumunija	10	25
Slovačka	nije regulisano	35

U zemljama gdje nema regulative o veličini odjeljenja lokalne vlasti ili škole imaju pravo da odluče kako će se formirati odjeljenja. U Francuskoj područno odjeljenje

vladinog ureda (ovih odjeljenja ima 10) može da odluči o prosječnom broju učenika u odjeljenju za svoje područje.

Maksimalan broj učenika u odjeljenju može biti manji u kombinovanim odjeljenjima (Slovenija, Kipar) ili na početku osnovnog obrazovanja (Slovačka, Kipar).

U Mađarskoj zakon propisuje prosječan broj učenika po odjeljenju (21) i maksimalan broj.

U Portugaliji minimalan i maksimalan broj 26 i 34 važi za učionice od 40m², dok su minimum i maksimum za učionice između 35 i 40m² 20 i 26 učenika.¹⁵³

Prijedlog promjena

Uzimajući u obzir naše uslove (broj učenika, broj škola i broj učionica naročito u većim gradovima), kao i potrebu da nastava bude efikasna, smatramo da maksimalan broj učenika u odjeljenju treba da bude 30. U izuzetnim slučajevima uz odobrenje ministra nadležnog za poslove prosvjete, u odjeljenju može da bude i 32 učenika. Pri tome treba voditi računa da na jednog učenika dođe 1,2 m² učioničkog prostora.

Kad su u pitanju kombinovana odjeljenja predlažemo da kombinacije idu po ciklusima tako da bi najveća kombinacija bila trirazredno odjeljenje, a broj učenika bi bio regulisan kao u postojećem zakonu.

5. 19. Strani jezici

Sadašnje stanje

Izučavanje stranih jezika regulisano je Zakonom o osnovnoj školi kojim je predviđeno da se na području Republike Crne Gore izučavaju sljedeći strani jezici: engleski, ruski, njemački, francuski i italijanski jezik.

Izučavanje drugih stranih jezika moguće je organizovati ukoliko, pored interesovanja dovoljnog broja učenika, postoje i odgovarajući školski uslovi.

Učenici su obavezni da izučavaju dva strana jezika, od kojih jedan određuje škola, a drugi, u skladu sa mogućnostima škole, biraju učenici.

Početak izučavanja stranih jezika, kao i broj časova sedmično, utvrđuju se nastavnim planom i programom.

Godine 1998/99. započeto je sa eksperimentalnim izučavanjem engleskog jezika u III razredu (uzrast 9 godina), da bi se od 1999. godine uvrstilo u okvire redovne nastave, gdje god su postojali odgovarajući uslovi za njegovo organizovanje.

Drugi strani jezik, čiji izbor zavisi od mogućnosti škole, uvodi se u V razredu (uzrast 11 godina).

¹⁵³ Key data on education in Europe (2000), Luxembourg, Brussels.

Stanje u drugim zemljama

Što se tiče početka uvođenja prvog stranog jezika na nivou obaveznog obrazovanja, prikupljeni podaci pokazuju da postoji usklađenost naše zemlje sa većinom zemalja Evropske Unije, gdje se učenje prvog stranog jezika uvodi u III ili IV razredu. Izuzetak predstavljaju neke od njih (Luksemburg, Norveška) gdje se strani jezik uvodi već u I razredu osnovne škole, dok se, na drugoj strani, u francuskim i flamanskim komunama Belgije, Njemačkoj, Francuskoj i Velikoj Britaniji (osim Škotske) sa obaveznim učenjem stranog jezika počinje u nižoj srednjoj školi. Međutim, tim školama je pružena mogućnost da tokom osnovne škole (koja je dio obaveznog obrazovanja) ili u njenim završnim razredima, svim učenicima uvedu strani jezik kao obavezan.

Sa drugim stranim jezikom situacija je različita. U flamanskim komunama Belgije, Grčkoj, Holandiji, Finskoj i Lihtenštajnu drugi strani jezik je obavezan u nižoj srednjoj školi ili u završnom razredu obaveznog obrazovanja. Učenje drugog stranog jezika obavezno je od kraja osnovne škole u Estoniji, Švedskoj i na Islandu, a od početka niže srednje škole u Latviji, Litvaniji, Rumuniji i na Kipru. U Češkoj, Mađarskoj, Poljskoj i Sloveniji je na ovom nivou učenicima pružena mogućnost izbora drugog stranog jezika. Dalje učenje jezika i njihov broj uglavnom su određeni smjerom koji učenik odabere na kraju obaveznog ili na početku srednjeg obrazovanja.¹⁵⁴

Prijedlog promjena

Uzimajući u obzir zastupljenost učenja stranih jezika u zemljama Evropske Unije i činjenicu da od 4. godine starosti dijete usvaja jezik intuitivno i spontano i do izražaja dolazi njegova sposobnost dešifrovanja i proizvodnje komunikativnih situacija, učenje prvog stranog jezika ne samo da treba zadržati na uzrastu od 9 godina, već ga usvojiti kao obavezan. Tako će se djeca, kao i do sada, prvi put susretati sa stranim jezikom na nivou starosti od 9 godina, s tom razlikom što taj uzrast neće odgovarati III već IV razredu obaveznog obrazovanja. Školi se ostavlja mogućnost da u formi fakultativne nastave izučavanje stranog jezika ponudi učenicima od prvog razreda.

Možemo potvrditi da obavezno učenje drugog stranog jezika, koje je zastupljeno kod nas, prouzrokuje poteškoće zbog velike opterećenosti učenika i zahtjevnosti nastavnog gradiva, i predstavlja problem da se jedan strani jezik u potpunosti savlada. Zatim, veliki je broj učenika koji se upisuju na treći stepen srednje stručne škole, gdje je zastupljeno učenje samo jednog stranog jezika, tako da se učenje drugog stranog jezika prekida na kraju IX razreda obaveznog obrazovanja, kada još uvijek nije postignut nivo znanja koji bi tim učenicima bio od koristi tokom dalje upotrebe, tj. u komunikaciji.

Predlažemo da se drugi strani jezik uvede kao obavezan izborni predmet. Svaka škola mora da ponudi drugi ili druge strane jezike koje će učenik birati na početku trećeg ciklusa i za njega će taj strani jezik biti obavezan u VII, VIII i IX razredu

¹⁵⁴ Key data on education in Europe (2000), Brussels, Luxembourg,

obaveznog obrazovanja. Kao obavezan izborni predmet, drugi strani jezik na taj način podliježe redovnoj provjeri znanja i ocjenjivanju.

Izbor ili neizbor drugog stranog jezika neće uticati na mogućnost upisa u srednju školu.

Predlaže se da, zbog sve veće zastupljenosti u međunarodnoj komunikaciji, prvi obavezni strani jezik bude engleski, osim u slučajevima gdje nije moguće obezbijediti odgovarajuće uslove za njegovo izvođenje. Drugi strani jezik trebalo da bude jedan od preostalih svjetskih jezika: ruski, italijanski, francuski, njemački, odnosno neki drugi jezik ukoliko nadležno ministarstvo da odobrenje.

Takvim rješenjem pružena je veća mogućnost izbora, energija učenika će biti usredsređena na jedan strani jezik, što će predstavljati manje opterećenje onima koji nemaju interes za učenje jezika i struku koja će zahtijevati njegovo dalje izučavanje i izazov za one učenike koji žele da nauče još jedan ili dva strana jezika i čiji se potencijali usmjereni na jezike.

Predviđa se da će učenje drugog stranog jezika biti, kao i do sada, prihvaćeno od većine učenika, tako da će sve škole učenje dva strana jezika zadržati i dalje.

Školi se, takođe, ostavlja mogućnost da kao fakultativni predmet ponudi izučavanje drugog stranog jezika od VI razreda.

Literatura

1. Assessment of Pupil..., (1989). Curriculum Reform...1993; Measures to Combat, 1994.
2. Bela knjiga o vzgoji in izobraževanje v Republiki Sloveniji, (1997), Ljubljana.
3. Bourdieu, P. Gros, F. (1989). Principes pour une reflexion sur les contenus de L'imprimerie Nationale, Mars.
4. Havelka i saradnici (1990). Efekti osnovnog školovanja, Institut za psihologiju, Beograd.
5. Key data on education in Europe (2000), Luxembourg, Brussels.
6. Кудрявцев, Л. Д. (1980). Современа математика и её преподавание, Москва
7. Ljetopis Popa Dukljanina (Barski Rodoslov).
8. Minić, N. (1910). Kratak pregled rada na narodnom prosvjećivanju u Crnoj Gori, Cetinje.
9. Naša osnovna škola budućnosti (1998), Beograd, Zajednica učiteljskih fakulteta Srbije.
10. Organisation of School time in the Member States of the European Community (1993), Euridice; World Education Report (1993), Unesco Publishing.
11. Osnovno i obavezno obrazovanje u svetu (1995), Beograd, Ministarstvo prosvete Republike Srbije.
12. Pejović, Đ. (1971). Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916., Titograd, Istorijski institut.
13. Savićević, B. (1963). Pregled razvoja prosvjete u Crnoj Gori, Titograd, Bilten zavoda za unapređivanje školstva SRCG.
14. School and Primary...1994. Educational Assessment; Curriculum 1993.
15. Ustav Republike Crne Gore, Službeni list republike Crne Gore br. 48/92, Podgorica.
16. Walsh, K.B. (1994). Creating Child-Centered classrooms, Washington.
17. Zakon o osnovnoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br. 34/91, 56/92, 32/93 i 20/95, Podgorica.
18. Zakon o specijalnom vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Republike Crne Gore br. 56/92, Podgorica.
19. Zakon o osnovnim pravima iz oblasti učeničkog i studentskog standarda, Službeni list Republike Crne Gore br.6/94., Podgorica.

6. GIMNAZIJE

6. 1. Istorijski pregled

Obrazovanje na teritoriji Republike Crne Gore se razvijalo pod različitim uslovima, zavisno da li se škola osnivala na teritoriji nekadašnje države Crne Gore, međunarodno priznate Berlinskim kongresom 1878. godine, ili na nekim prostorima današnje Crne Gore koji tada još nijesu bili u njenom sastavu.

U Kotoru je još 1326. godine počela sa radom Gramatikalna škola koja je imala status srednje škole.

Klasična gimnazija u Kotoru osnovana je 1864. godine na zahtjev Uprave grada, a odlukom Carevinskog vijeća u Beču. Odluka o osnivanju Niže gimnazije u Kotoru donesena je 14.08.1864. godine, dok je svečano otvaranje bilo 7.1.1865. godine. Zaslugom Stefana Mitrova Ljubiše, koji je bio poslanik Boke u Carevinskom vijeću u Beču, nastava se prvih godina izvodila na srpskom jeziku. Njegovo ime Gimnazija je nosila od 1865. do 1974. godine, kada je integrisana u Školski centar Kotor.

Razvoj prosvjete na teritoriji stare države Crne Gore bio je intenzivniji u 19. vijeku. Prva gimnazija je osnovana 1880. godine na Cetinju pod nazivom "Knjaževska državna gimnazija".

Nastavni plan i program gimnazije donesen je 1881. godine, a prvi zakonski propis - Školski zakonik za učenike gimnazije, donesen je 1883. godine. Deset godina nakon osnivanja Gimnazije donesen je Zakon o ustrojstvu gimnazija u Knjaževini Crnoj Gori, kojim je potpunije regulisana organizacija i rad gimnazija.

Niža gimnazija je bila četvororazredna do školske 1885/86. godine kada je pretvorena u klasičnu gimnaziju, da bi od školske 1902/03. prerasla u osmorazrednu gimnaziju pod nazivom "Knjaževska crnogorska velika gimnazija" i tada ponovo postaje realna gimnazija.

Cetinjska gimnazija počela je sa radom u prostorijama Cetinjskog manastira. Za trideset pet godina rada Cetinjske gimnazije u Knjaževini, odnosno Kraljevini Crnoj Gori u njoj se obrazovao relativno veliki broj učenika. U ratnim godinama, 1915 - 1918, Gimnazija nije radila, da bi školske 1918/19. godine nastavila rad.

Školske 1922/23. godine otvorena je Ženska gimnazija na Cetinju u koju je upisano 137 učenica. Samostalno je radila samo do školske 1925/26. godine, kada je ukinuta, a njene učenice su dalje školovanje nastavile u gimnaziji.

Pored pomenutih gimnazija u Crnoj Gori, kotorske i cetinjske, prije I svjetskog rata su osnovane gimnazije u Pljevljima (1901), Podgorici (1907), Nikšiću (1913) i Beranama (1913).

Stvaranjem Kraljevine SHS (1918) gimnazije su radile na osnovu propisa Srbije. Prvi Zakon o srednjim školama u Kraljevini Jugoslaviji donesen je 1929. godine. Prema njemu, gimnazija je opšta srednja škola - muška, ženska ili mješovita. Gimnazije su osnivane kao državne (koje je finansirala država iz budžeta) ili kao samoupravne (u njihovom finansiranju su pored države učestvovali i građani).

Između dva svjetska rata osnovane su gimnazije u Baru, Bijelom Polju, Danilovgradu, Kolašinu, Ulcinju i Herceg Novom.

Prema Ustavu FNRJ iz 1946. godine "škole su državne". Država je obavezna da "škole i druge prosvjetne i kulturne ustanove budu pristupačne svim slojevima naroda". Što se pravnih propisa tiče, Ustavom je utvrđeno da se opšta načela utvrđuju na nivou Jugoslavije, a da konkretne propise donose republike.

Nakon II svjetskog rata osnovane su gimnazije u Andrijevići, Budvi, Mojkovcu, Plavu, Plužinama, Rožajama, Tuzima i Žabljaku.

Bitna karakteristika poratne gimnazije bila je opterećenost učenika velikim brojem nastavnih predmeta i preobimnim nastavnim sadržajima. Imajući to vidu, kao i različitu sklonost učenika prema pojedinim nastavnim predmetima, 1966. godine došlo je do podjele gimnazija na dva usmjerenja: društveno-jezički i prirodno-matematički smjer.

Nakon donošenja novog Ustava SFRJ 1974. godine, prišlo se novoj reformi obrazovanja. Uvedeno je srednje usmjereno obrazovanje koje je bilo podijeljeno na dva nivoa: zajedničke vaspitno-obrazovne osnove (dvije godine) i završna faza (dvije godine). Ubrzo su se uočile sve slabosti novog sistema obrazovanja, pa sredinom 80-tih godina dolazi do promjena kojim se ponovo, uvode dva gimnazijska usmjerenja: društveno-jezički i prirodno-matematički, dok se Zakonom o srednjoj školi iz 1991. godine i zvanično vraća naziv gimnazija.

U Gimnaziji "Slobodan Škerović" u Podgorici, od 1994/95. godine realizuju se nastavni planovi i programi Matematičke gimnazije, a od školske 1995/96. godine nastavni planovi i programi Filološke gimnazije. Od tada se svake školske godine upisuje po jedno odjeljenje Matematičke gimnazije i dva odjeljenja Filološke gimnazije.

Gimnazije u Ulcinju, Plavu i Tuzima izvode nastavu na srpskom i albanskom jeziku.

6. 2. Normativni okvir

Sadašnje stanje

6. 2. 1. Zakonska regulativa

Zakon o srednjoj školi iz 1991. godine, sa izmjenama i dopunama iz 1992. i 1994. godine, implicira: osnivanje, ukidanje i rad srednjih škola; nastavni plan i program;

izvođenje svih oblika nastave; prava i obaveze učenika, slobodne aktivnosti učenika; ocjenjivanje i napredovanje učenika; polaganje kvalifikacionih, popravnih, dopunskih, diferencijalnih, razrednih, završnih i maturalnih ispita; ulogu nastavnika, saradnika u nastavi i stručnih saradnika u školi; upravljanje školom; vođenje pedagoške evidencije i izdavanje javnih isprava. Dakle, na jedinstven način regulisan je rad svih srednjih škola, pa i gimnazije, kao opšteobrazovne škole koja u sistemu školstva omogućava sticanje opšteg srednjeg obrazovanja potrebnog za nastavak studija. Kao jedini zakon za sve srednje škole, ovaj Zakon generalno obrađuje naznačena pitanja i njime nijesu bliže određene specifičnosti pojedinih srednjih škola, pa, samim tim, ni gimnazije.

Finansiranje gimnazijskog obrazovanja okvirno je određeno Zakonom o javnim rashodima, jer se potrebe cjelokupnog javnog obrazovanja finansiraju iz budžeta Republike Crne Gore. Određivanje zarada, naknada i ostalih primanja onih koji izvode vaspitno-obrazovni proces u srednjoj školi - gimnaziji, propisano je Opštim kolektivnim ugovorom i Posebnim kolektivnim ugovorom za srednje škole.

Pozitivni zakonski propisi koji se primjenjuju i u gimnaziji su: Zakon o prosvjetnoj inspekciji i Zakon o usavršavanju vaspitnog i nastavnog osoblja.

Iako se Republika Crna Gora strateški opredijelila za uključivanje u savremene evropske i svjetske tokove i kad je obrazovanje u pitanju, treba istaći da zakonskim propisima nije predviđeno pod kojim uslovima se u gimnaziji mogu obrazovati strani državljani u Crnoj Gori i lica bez državljanstva, odnosno lica koja ne posjeduju dokumentaciju o državljanstvu. U vezi sa prethodnim pozitivnim propisima, takođe nije obrađeno tzv. paralelno obrazovanje, tj. obrazovanje iz više programa, odnosno srednje obrazovanje u više različitih škola.

6. 2. 2. Podzakonska regulativa

Za jasnije, preciznije, regulisanje pojedinih pravnih cjelina iz Zakona o srednjoj školi donesena su podzakonska akta.¹⁵⁵

Kompletna podzakonska regulativa jednoobrazna je za sve srednje škole. Međutim, neka veoma važna pitanja (način i postupak ocjenjivanja učenika, normativi školskog prostora i opreme, itd) nijesu uopšte tretirana podzakonskim aktima, pa se u takvim situacijama, umjesto pravne norme, primjenjuje pedagoška praksa koja je toliko elastična da može negativno uticati na jednakost obrazovanja i objektivnost ocjenjivanja.

¹⁵⁵ Pravilnik o sadržaju, načinu i postupku polaganja kvalifikacionog ispita i vrednovanja kriterijuma za upis učenika u srednju školu; Pravilnik o polaganju popravnih, dopunskih, diferencijalnih i razrednih ispita u srednjoj školi; Pravilnik o polaganju završnog, odnosno maturalnog ispita u srednjoj školi; Pravilnik o javnim ispravama koje izdaje srednja škola; Pravilnik o sadržaju, obliku i načinu vođenja pedagoške evidencije u srednjoj školi; Pravilnik o profilu i stručnoj spremi nastavnika, stručnih saradnika i saradnika u nastavi u srednjim školama u RCG; Pravilnik o pohvalama, nagradama i vaspitnim mjerama za učenike srednjih škola.

Škola donosi opšta akta (statut, akt o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta, pravilnik o disciplinskoj odgovornosti itd).

Ministarstvo prosvjete i nauke daje saglasnost na statut i opšti akt o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta.

Stanje u drugim zemljama

Republika Slovenija, u poređenju sa našim zakonodavstvom, posjeduje veoma obimnu i kvalitetnu pravnu regulativu kada je u pitanju opšte srednje i stručno obrazovanje. U Sloveniji postoji Zakon o gimnazijama i mnogo podzakonskih akata u službi što lakšeg sprovođenja zakona, od kojih je Pravilnik o načinu i postupku ocjenjivanja, primjera radi, predstavljen na 40 strana, a kod nas, kao što je poznato, takvog pravilnika nema. Slovenačko zakonodavstvo regulisalo je postojanje, organizaciju i finansiranje privatnih škola. Slovenački zakon o organizaciji i finansiranju vaspitanja i obrazovanja, veoma jasno, administrativnom podjelom na školske uprave (ima ih 14) afirmisao je princip decentralizacije kad je u pitanju odlučivanje o upravnim, kadrovskim, finansijskim i organizacionim potrebama škole.

U Danskoj, Ministarstvo prosvjete i nauke odgovorno je za opšte obrazovanje: donosi propise o upisu učenika, nastavnom programu, ispitima, ispitnim pitanjima itd. Ono odobrava fakultativne predmete, odlučuje u žalbenom postupku. Ministarstvo je odgovorno za pedagoško usavršavanje nastavnika i propisuje uslove u vezi sa njihovim permanentnim obrazovanjem.

U Škotskoj postoji određen broj akata od značaja za obrazovanje. Najvažniji od njih je Zakon o obrazovanju iz 1980. godine i amandmani u vezi sa njim. Zakon o lokalnoj upravi iz 1994. godine sadrži odredbe o funkciji lokalne vlasti u obrazovanju i njenom učešću u finansiranju. Škole koje se finansiraju preko lokalnih vlasti imaju upravljačko tijelo koje se sastoji od predstavnika lokalne vlasti, izabranih nastavnika, roditelja i predstavnika lokalne samouprave. Ovo tijelo je odgovorno za praćenje troškova, pitanje kadrova, uključujući postavljenja i razrješenja. Ovakva pravna regulativa afirmiše princip decentralizacije u upravljanju školom.

Prijedlog promjena

- Cjelokupna pravna regulativa iz oblasti obrazovanja, od zakona do opštih akata, prati reformu školstva afirmišući posebno princip decentralizacije i deregulacije.
- Reformisana gimnazija zahtijeva poseban zakon sa iskazanim novinama i specifičnostima gimnazijskog obrazovanja i sa uopštenim odredbama, lako sprovedljivim u praksi, a bez pravnih praznina koje dovode do zloupotrebe koja se teško može spriječiti i sankcionisati. S tim u vezi, zakonom treba propisati pod kojim uslovima se u gimnaziji mogu obrazovati strani državljani u Crnoj Gori, lica bez državljanstva, odnosno lica koja ne posjeduju dokumentaciju o državljanstvu, kao i paralelno obrazovanje, tj. obrazovanje iz više programa odnosno srednje obrazovanje u više različitih škola.

- Posebnim zakonom treba urediti organizaciju, izvođenje, finansiranje i upravljanje gimnazijskim obrazovanjem.
- Podzakonsku regulativu opšteg srednjeg obrazovanja treba dopuniti propisima o:
 - o vrsti ocjena, načinu i postupku ocjenjivanja učenika,
 - o praćenju i usavršavanju rada nastavnika,
 - o normativima školskog prostora i opreme,
 - o normativima nastavnih sredstava itd.
- Uraditi jedinstveni model akata škole (statut, pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta, pravilnik o disciplinskoj odgovornosti itd.).

6. 3. Principi

Crna Gora ima prilično centralizovan sistem obrazovanja koji ne omogućava dovoljno praćenje znanja učenika i razvoj njihovih sposobnosti. Predloženi koncept gimnazijskog obrazovanja fleksibilniji je od postojećeg i omogućava svestranije obrazovanje i razvoj učenika u skladu sa njihovim mogućnostima i interesovanjima.

U uvodnom dijelu Knjige promjena dati su opšti principi na kojima treba da počiva ukupno obrazovanje, a ovdje navodimo samo neke koji za gimnaziju imaju poseban značaj.

1. Princip jedinstva nauke
Omogućiti učenicima saznanja iz prirodnih, matematičkih, društvenih i humanističkih nauka ukazujući na njihovo jedinstvo i ukupne efekte na društvo.
2. Princip pluralizma kultura i znanja
Pored poznavanja nacionalne kulture i tradicije potrebno je upoznavanje drugih kultura i civilizacija.
3. Princip mogućnosti izbora i podsticanje darovitih
Izborom predmeta i maturskih predmeta škola i učenici učestvuju u oblikovanju nastavnih programa.
4. Princip prohodnosti
Novi koncept gimnazije omogućava prohodnost unutar gimnazijskih programa. Pod određenim uslovima učenicima se omogućava prelaženje u srednje stručne škole. Opšti uslov za upis na visokoškolske ustanove je položena matura.

6. 4. Ciljevi

Sadašnje stanje

Gimnazija je opšteobrazovna srednja škola čiji cilj je priprema mladih ljudi za univerzitet i visokoškolsko obrazovanje, kao i njihov kulturni razvoj i vaspitanje u duhu opštehumanističkog progressa.

Kod nas nisu posebno definisani ciljevi gimnazijskog programa, već se oni mogu izvesti iz opšteg cilja obrazovanja u srednjoj školi koji je definisan zakonom:

- sticanje opštih i posebnih znanja, vještina i navika zasnovanih na dostignućima nauke, tehnike, kulture i umjetnosti, radi nastavljajnja školovanja,
- razvijanje intelektualnih, radnih, moralnih, estetskih i drugih osobina i svojstava ličnosti i
- razvijanje ljubavi prema domovini, kao i sposobnosti i spremnosti za odbranu njene nezavisnosti.

Stanje u drugim zemljama

Komparativna analiza ciljeva obrazovanja u različitim zemljama pokazuje da je osnovni cilj gimnazijskog školovanja, kao i kod nas, sticanje opšteg obrazovanja i osposobljavanje za nastavak školovanja.

S obzirom na to da postavljenim ciljem društvo određuje šta želi da postigne obrazovanjem, konkretizacija ovog cilja je društveno-ekonomski uslovljena. Tako se u Holandiji u nastavni program uvode informacione i komunikacijske tehnologije, kao podrška samostalnom učenju. Dakle, akcenat je na pripremi mladih za korišćenje moderne naučne tehnologije.

Ciljevi obrazovanja u Škotskoj su: njegovanje duhovne i moralne vrijednosti, sticanje osjećaja lične odgovornosti, sticanje znanja vještine i kreativnosti, formiranje svoga, nezavisnog mišljenja, kritičke i kulturne svijesti, samopoštovanja i poštovanja drugih, uvažavanje vrijednosti saradnje i timskog rada, razvijanje tolerancije i shvatanje izazova i prednosti učenja.

U Danskoj trogodišnji gimnazijski program predstavlja nastavak kontinuiranog opšteg obrazovanja i završava se maturskim ispitom, što je neophodna osnova za dalje studije.

Slično ovom, formulisani su osnovni ciljevi gimnazijskog obrazovanja u Sloveniji, a konkretizovani su na sljedeći način:

- razvijanje znanja, sposobnosti i vještina potrebnih za dalje studije,
- postizanje međunarodno uporedivog nivoa znanja,
- globalni cjeloviti pristup obrazovanju koji se temelji na kompleksnosti svijeta i korelativnosti znanja iz različitih područja,
- razvijanje disciplinarnosti kao uslova za interdisciplinarno razumijevanje svijeta,
- razvijanje interesa za teoretska znanja, razvijanje mogućnosti samostalnog kritičkog mišljenja i prosuđivanja,
- razvijanje sposobnosti (stručne) komunikacije,
- razvijanje sposobnosti formiranja vlastitog pogleda na svijet,
- razvijanje svijesti o pripadnosti zajedničkom kulturnom prostoru,
- razvijanje angažovane odgovornosti prema sebi, drugim ljudima i prirodnoj i društvenoj okolini.

Prijedlog promjena

Da bi škola odgovorila društvenim, ekonomskim i socijalnim promjenama, neophodno je preispitati i dopuniti ciljeve gimnazijskog programa.

Pored postojećih elemenata u ciljeve bi trebalo ugraditi sljedeće kategorije:

- sticanje opštih i posebnih znanja, vještina, sposobnosti i navika zasnovanih na dostignućima nauke, tehnike, kulture i umjetnosti radi nastavljanja školovanja,
- postizanje međunarodno uporedivog nivoa znanja,
- razvijanje sposobnosti kritičkog mišljenja i prosuđivanja,
- razvijanje sposobnosti komunikacije,
- razvijanje odgovornosti prema sebi, drugim ljudima i prirodnoj i društvenoj sredini,
- razvijanje sposobnosti za život u pluralističkom i demokratskom društvu,
- podsticanje razumijevanja, tolerancije i solidarnosti među svim ljudima.

6. 5. Gimnazije u Republici Crnoj Gori i nekim državama Evrope

Gimnazije u Crnoj Gori

Gimnazija je tip opšteobrazovne srednje škole sa najdužom tradicijom. Njena prevashodna svrha je priprema mladih ljudi za univerzitet i visokoškolske studije, kao i kulturni razvoj mladih ljudi i vaspitanje u duhu opštehumanističkog progressa.

U Republici Crnoj Gori trenutno (školska 2000/2001. godina) radi osam gimnazija i to u: Podgorici, Nikšiću, Baru, Beranama, Bijelom Polju, Cetinju, Pljevljima i Rožajama, a u dvanaest srednjih škola postoje odjeljenja u kojima se realizuje gimnazijski program (Andrijevice, Budva, Danilovgrad, Herceg-Novi, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Plav, Plužine, Tuzi, Ulcinj i Žabljak).

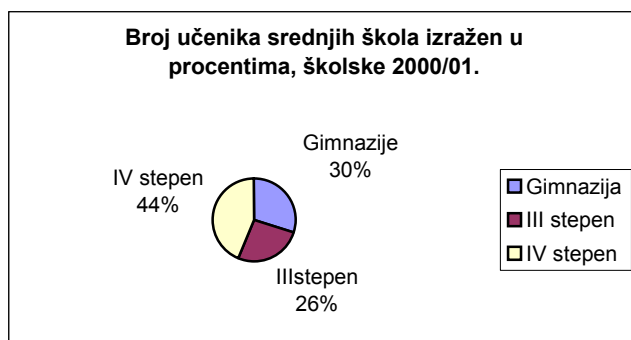
U našoj Republici ne postoje privatne gimnazije iako su zakonom dozvoljene.

Posmatrajući stanje u većim gradovima Crne Gore (Podgorica, Nikšić...) stiče se utisak da je ova škola želja najvećeg broja svršenih osnovaca. Broj prijavljenih u junskom roku redovno je dvostruko veći od broja onih koji će biti primljeni. Statistika, međutim, pokazuje da je procenat prijavljenih skoro identičan sa procentom upisanih učenika u gimnazije na nivou Crne Gore. Od ukupnog broja učenika u I razredu svih srednjih škola u Crnoj Gori 27,57% su učenici gimnazija¹⁵⁶ (zanemarljiv je broj učenika koji poslije osnovne škole ne upiše srednju školu).

Od ukupno 28 076 učenika srednjih škola školske 2000/01. u gimnazijama se obrazovalo 9135 ili 32,53%. Treba istaći da u postojećim gimnazijama i srednjim četvorogodišnjim stručnim školama, koje uz stručno pružaju i određeno opšte obrazovanje, obrazuje se približno 74% učenika.

¹⁵⁶ Izvještaj o radu na kraju I polugodišta školske 2000/2001. godine, Prosvjetna inspekcija Odjeljenje za srednje škole, Ministarstvo prosvjete i nauke Republike Crne Gore. Podgorica.

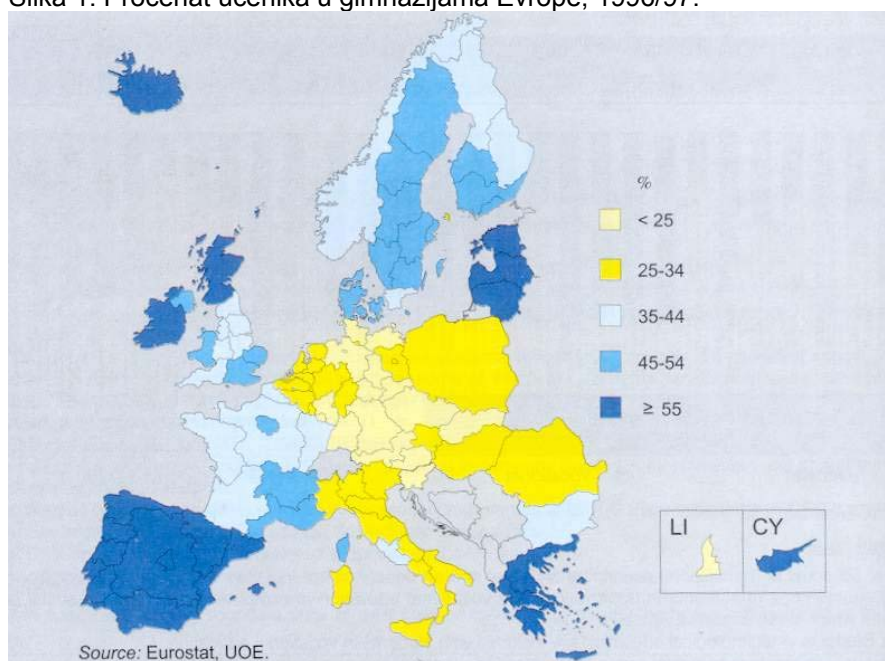
Grafički prikaz 1:

Stanje u drugim zemljama

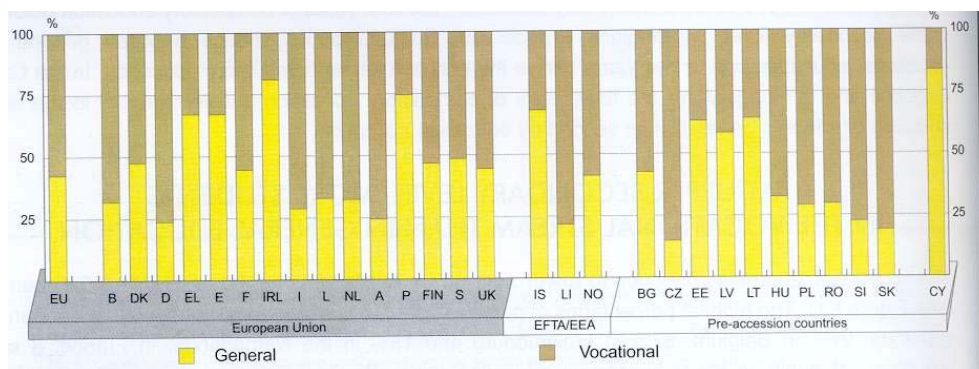
Pored naziva *gimnazija* u Evropi nailazimo i na nazive *collège* i *lycée* (licej) u Francuskoj, *sixth form college* u Engleskoj, *liceo* i *gimnasio* u Italiji i *athénée* u Belgiji.

Slika 1: Procenat učenika u gimnazijama Evrope, 1996/97.¹⁵⁷

¹⁵⁷ European Commission/Eurydice/Eurostat, (2000). Key data on education in Europe 1999/2000. Chapter E, str. 86.

Grafički prikaz 2: Odnos broja učenika u gimnazijama i srednjim stručnim školama Evrope 1996/97.¹⁵⁸ (svjetlija polja predstavljaju broj učenika gimnazija, a tamnija učenike stručnih škola)

Prijedlog promjena

- Broj učenika u opštim i tehničkim gimnazijama, u odnosu na ukupnu srednjoškolsku populaciju, treba da bude najmanje 40%.
- Broj učenika u odjeljenju ne može biti veći od 30. Na zahtjev gimnazije Ministar može odobriti upis do tri učenika u odjeljenju više od maksimalnog broja.

6. 5. 1. Trajanje gimnazije

Trajanje gimnazije u Crnoj Gori

Gimnazija u Crnoj Gori traje četiri školske godine, poslije završene osmogodišnje osnovne škole.

Stanje u drugim zemljama

Tabela 6. 5. 1. 1: Trajanje opšteg višeg srednjeg obrazovanja i uzrast učenika u zemljama EU školske 1995/96.¹⁵⁹

	Uzrast učenika		Trajanje gimnazije
	u vrijeme upisa	na maturi	
Austrija	14	18	4 godine
Belgija	14	18	4 (+moguća dodatna godina)
Crna Gora	15	19	4 godine
Danska	16	19	3 godine
Engleska, Vels	14	18	4 godine

¹⁵⁸ European Commission/Eurydice/Eurostat. (2000). Key data on education in Europe 1999/2000. Chapter E, str. 84.

¹⁵⁹ Secondary Education in the European Union: Structures, Organisation and Administration.

Finska	16	19	3 (+/- 1 godina)
Francuska	15	18	3 godine
Grčka	15	18	3 godine
Holandija	15	18	3 godine
Irska	15	17	3 godine (sa prelaznom godinom)
Italija	14	19	5 godina
Lihtenštajn	16	20	4 godine
Norveška	16	19	3 godine
Njemačka	16	19 <i>gymnasiale Oberstufe</i> u većini pokrajina	3 godine u većini pokrajina
Portugalija	15	18	3 godine
Slovenija	15	19	4 godine
Škotska	16	18	2 godine
Španija	16	18	2 godine
Švedska	16	19	3 godine

Prijedlog promjena

Smatramo da u trajanju gimnazijskog školovanja ne treba ništa mijenjati. Predlažemo da školovanje i dalje traje četiri godine, za uzrast učenika 15-19 godina.

6. 5. 2. Upis učenika u gimnaziju

Sadašnje stanje

U Republici Crnoj Gori upis učenika u I razred gimnazije obavlja se po Pravilniku o sadržaju, načinu i postupku polaganja kvalifikacionog ispita i vrednovanja kriterijuma za upis učenika u srednju školu.¹⁶⁰

Na konkurs za upis u I (prvi) razred gimnazije prijavljuju se učenici koji su završili osnovnu školu. Redoslijed upisa utvrđuje se na osnovu opšteg uspjeha u VI, VII i VIII razredu osnovne škole i uspjeha iz četiri predmeta u posljednja dva razreda osnovne škole koji su od značaja za školovanje u gimnaziji (istorija, biologija, fizika, hemija) i uspjeha na kvalifikacionom ispitu.

Na prijemnom ispitu, zavisno od željenog usmjerenja, učenik polaže dva predmeta i može ostvariti najviše 30 bodova (što je nešto manje od apsolutnog broja poena koji se može osvojiti na osnovu uspjeha u osnovnoj školi), a ne može biti upisan ako ima manje od po šest poena na pojedinačnom testu.

Za filološku gimnaziju učenik mora imati najmanje 10 bodova iz stranog jezika i šest iz maternjeg, a u matematičkoj gimnaziji mora ostvariti 10 poena iz matematike i najmanje šest iz maternjeg jezika.

¹⁶⁰ Pravilnik o sadržaju, načinu i postupku polaganja kvalifikacionog ispita i vrednovanja kriterijuma za upis učenika u srednju školu, Službeni list Republike Crne Gore br. 6/92, 7/93, 13/98. i 9/99, Podgorica.

Stanje u drugim zemljama¹⁶¹

U većini evropskih država uslovi upisa u srednje obrazovanje su direktno uslovljeni okolnostima, specifičnostima cjelokupnog sistema obrazovanja u zemlji, postojanjem i odnosom privatnih i državnih srednjih škola. U skladu s tim, u procesima reforme srednjeg obrazovanja, način upisa se posmatra i u funkciji obezbjeđivanja jednakih ili približno istih mogućnosti upisa za sve učenike generacije.

Jedan od bitnih elemenata koji utiče na način upisa u srednje škole je princip demokratizacije - pružanja jednakih mogućnosti većem broju ili čitavoj populaciji učenika da nastave obrazovanje.

Bez obzira da li je srednja škola obavezna ili ne, na osnovu tog prava srednje obrazovanje se deklarise kao otvoreno za sve. Otežavajuće okolnosti su što povlače uvođenje određenih selektivnih mjera (prijemni ispiti, testiranje znanja i slično).

U većini evropskih zemalja koje imaju jedinstvenu strukturu obaveznog obrazovanja (Danska, Finska, Švedska, Norveška, Slovenija), ulazak u srednje obrazovanje je jednostavan nastavak obrazovanja. U tim zemljama prelazak iz osnovne škole u srednje uslovljen je stečenim svjedočanstvom o završenoj osnovnoj školi.

U Holandiji upis u neke škole zavisi od ocjene koju je učenik dobio na centralizovanom zajedničkom testu za učenike završne godine osnovne škole.

U manjem broju škola u Engleskoj i Sjevernoj Irskoj učenici polažu i prijemni ispit za upis.

U najvećem broju evropskih zemalja osnovni uslov za upis u više srednje škole je stečeno odgovarajuće svjedočanstvo ili diploma, kvalifikacija ili položen završni ispit na kraju obaveznog školovanja.

Uslovi za upis na više srednje obrazovanje u većini zemalja (Njemačka, Grčka, Italija, Holandija, Austrija), predviđaju obavezno uspješno završeno niže srednje obrazovanje, ili kompletno obavezno obrazovanje (Danska, Portugalija, Finska, Švedska, Norveška).

U Belgiji i Francuskoj upis na više srednje obrazovanje je predmet odluke "Razrednog savjeta".

Prema tome, uslovi upisa u srednje škole su različiti od zemlje do zemlje. Po načinu prelaska učenika u više srednje obrazovanje posmatrane zemlje mogu se svrstati u tri grupe:

- U Engleskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Italiji i Švedskoj učenici ne polažu prijemni ispit, a selekcija se vrši na osnovu svjedočanstva / diplome.

¹⁶¹ Srednje stručno obrazovanje u Evropi, 1998. Ministarstvo prosvete Srbije, Beograd.

- Drugu grupu čine zemlje u kojima se pri prelasku na više srednje obrazovanje obavezno polaže prijemni ispit (Japan).
- U nekim zemljama prijemni ispit organizuje se samo u onim školama koje zahtijevaju viši nivo znanja i sposobnosti (Austrija, Bugarska, Rusija...)

Prijedlog promjena

Na konkurs za upis u I (prvi) razred gimnazije prijavljuju se učenici koji su završili osnovnu školu. Bliži uslovi upisa učenika biće precizirani odgovarajućim pravilnikom.

6. 5. 3. Vrste gimnazija

Stanje u Crnoj Gori

Učenici se opredjeljuju od prvog razreda gimnazije za jedan od tri smjera: opšti, društveno-jezički i prirodno-matematički. Već sedam godina postoje u Podgorici i specijalističke gimnazije - matematička i filološka. Iako se nazivaju gimnazijama i imaju očigledne osobenosti, one su dio podgoričke gimnazije i više se tretiraju kao posebna usmjerenja.

Statistika sa kraja prethodne školske godine pokazuje da najviše učenika pohađa opšti smjer: 4319 ili 47,45% od ukupnog broja gimnazijalaca, društveno-jezički uči 3036 učenika (33%), a prirodno-matematički 1466 (16%) učenika. Filološka gimnazija ima 200 (2,2%), a Matematička 80 učenika (0,9%).

6. 5. 3. 1. Opšti smjer

Opšti smjer trebalo bi da bude najbliži ranijoj realnoj gimnaziji jer pruža opšta znanja kako iz humanističkih nauka i umjetnosti tako i iz egzaktnih, prirodnih nauka. Ovaj smjer je jedini postojeći u Cetinjskoj, Pljevaljskoj i Rožajskoj gimnaziji i mješovitim srednjim školama u Andrijevići, Budvi, Kolašinu, Mojkovcu, Plavu, Ulcinju i Žabljaku. Primjetno je da u gimnazijama koje su opšteg smjera počinju da se otvaraju i odjeljenja društveno-jezičkog usmjerenja (gimnazija u Bijelom Polju i mješovitim srednjim školama u Danilovgradu, Herceg-Novom, Kotoru i Tuzima).

6. 5. 3. 2. Društveno-jezički smjer

Iz godine u godinu svjedoci smo ekspanzije interesovanja za ovaj tip gimnazije. (Primjera radi, u prošlom upisnom roku za ovaj smjer u Podgoričkoj gimnaziji javilo se dva puta više osnovaca od, po konkursu, odobrenog broja).

Ovaj smjer postoji u gimnazijama u: Podgorici, Nikšiću, Baru, Beranama, Bijelom Polju, Danilovgradu, Herceg Novom, Kotoru i Tuzima.

6. 5. 3. 3. Prirodno-matematički smjer

U nastavnim planovima i programima prednost imaju egzaktne nauke, mada se na ovom smjeru izučavaju i dva strana jezika, kao i latinski jezik u I razredu. Ovo gimnazijsko usmjerenje postoji u: Baru, Beranama, Kotoru, Nikšiću, Plužinama i Podgorici.

6. 5. 3. 4. Specijalističke gimnazije

U Crnoj Gori rade dvije specijalističke gimnazije: Matematička, od 1994/1995. školske godine i Filološka, od 1995/1996. godine. Kao što i sama imena govore, ove škole su usmjerene na određena stručna područja, a ipak su sačuvale opšteobrazovni karakter.

6. 5. 3. 4. 1. Filološka gimnazija

Kao tip specijalističke gimnazije Filološka gimnazija je počela da radi u Podgorici školske 1995/96. godine. U ovoj školi pojačan je nastavni program maternjeg i stranih jezika i književnosti, a uže-stručni predmeti su: teorija i tehnika prevođenja, opšta lingvistika i računarska lingvistika. Svake godine konkursom su traženi učenici za smjerove klasičnih i živih jezika. Do sada nije bilo dovoljno zainteresovanih za klasične jezike. Smjer živih jezika do ove godine su sa uspjehom završile dvije generacije učenika. Svake školske godine upisivala su se po dva odjeljenja.

Šestogodišnje postojanje ove škole pokazuje da optimalan broj učenika u odjeljenju (do 25), savremene metode rada, odnos nastavnik - učenik, mentorski rad, izrada seminarskih radova, organizovanje oglednih časova, uključenost u interdisciplinarne projekte i projekte koji razvijaju građansku svijest, daju sljedeće rezultate:

- učenici ove škole, uglavnom, kreiraju njen kulturni život,
- izostajanje sa nastave je skoro zanemarljivo i učenici većinom imaju primjerno vladanje,
- učenici ove škole sa lakoćom se upisuju na željene fakultete i postižu značajne rezultate.

Upoređujući sve nabrojano sa iskustvima najrazvijenih i najuspješnijih školskih sistema u Evropi, vidi se da je za šest godina postojanja Filološka gimnazija bila na dobrom putu da postane moderna i otvorena škola. Program ovog usmjerenja je po mnogim elementima blizu savremenom tipu klasične gimnazije.

6. 5. 3. 4. 2. Matematička gimnazija

Matematička gimnazija je specijalizovana srednja škola koja u Crnoj Gori postoji od 1994. godine, ali ne kao samostalna ustanova već kao dio gimnazije "Slobodan Škerović". Cilj formiranja ovakve škole bilo je grupisanje matematički nadarene

djece iz cijele Republike, kako bi se sačuvale i dalje razvijale njihove osobnosti koje, u stvari, i određuju ovaj talenat.

Činjenica da broj učenika zainteresovanih za upis u matematičku gimnaziju naglo opada (ove školske godine upisano je jedno odjeljenje sa osam učenika), ukazuje na neophodne promjene.

Vrste gimnazija u nekim evropskim zemljama

Škole koje su najpribližnije našem modelu gimnazije, u mnogim evropskim zemljama pohađaju učenici nakon 15 i 16 godina starosti. Program je organizovan tako da dozvoljava izbor. Pored obaveznog dijela, učenik može da bira grupe predmeta (module).

U Danskoj gimnazija traje tri godine i nastavlja se poslije 9. odnosno 10. razreda osnovne škole. Takvih škola u ovoj zemlji ima 140. Najmanja gimnazija ima 75, a najveća 788 učenika. (Poređenja radi, Podgorička gimnazija ima preko 1800, a Nikšićka preko 1200 učenika – što je, po svim standardima, previše i ukazuje na potrebu otvaranja nove gimnazije, naročito u Podgorici). Gimnazija se dijeli na smjerove, slično kao i kod nas, jezički i matematički.

U Francuskoj na području opšteg obrazovanja postoje tri smjera: literarni koji se uglavnom zasniva na maternjem jeziku, filozofiji i stranim jezicima, ekonomsko-društveni smjer i naučni smjer zasnovan na matematici, fizici i ostalim prirodnim naukama.

U Holandiji postoje tri vrste škola koje pripremaju učenike za univerzitet (VWO): *atheneum*, *gymnasium* i *lyceum*.

U Sloveniji su se, pored opšte gimnazije, razvile tehničke i umjetničke gimnazije. One su prvenstveno usmjerene na određena stručna ili naučna područja, a, ipak, su sačuvale opšteobrazovni karakter. Pored toga, u Sloveniji se realizuje program klasične gimnazije u pojedinim gimnazijama (Maribor, Ljubljana).

Rusija ima najrazvijeniju tradiciju u obrazovanju mladih matematičara. Nadležno ministarstvo ove zemlje propisuje minimalni plan i program za osnovne i srednje škole (ukupno 11 razreda bez jasne diferencijacije između ova dva nivoa obrazovanja), a škole dalje samostalno određuju u kom obimu će pojedini predmeti biti zastupljeni u nastavi i koja literatura će se koristiti. Šezdesetih godina u nekoliko matematičkih moskovskih škola kao oblik nastave uveden je sistem listića: svaki učenik dobija zadatak (2-3 stranice kucanog teksta), koji se naziva listićem, i koji sadrži definicije novih pojmova, primjere i probleme odgovarajuće dijelu oblasti koja se trenutno obrađuje. Svi učenici dobijaju iste zadatke, listiće, a času istovremeno prisustvuje više nastavnika. Svaki od njih je mentor za 3-4 učenika u toku sve tri godine školovanja. Učenici samostalno usvajaju nove pojmove i definicije i rješavaju zadatke, a rok predaje listića sa rješenjima se ne fiksira unaprijed. Učenici starijih razreda imaju mogućnost da pomažu u recenziji radova matematičko-fizičkog časopisa *Kvant* i izlažu ih na razrednom seminaru. Učenici završnog, 11. razreda, počinju sa samostalnim čitanjem matematičkih knjiga (na

prijedlog mentora), koje zatim razmatraju na seminaru. Na istom seminaru, nastavnici škole ili pozvani gosti, matematičari, povremeno drže predavanja na teme koje nijesu dio osnovnog kursa.

U zapadnim zemljama uobičajeno je organizovanje posebnih centara za popularizaciju i dodatnu nastavu matematike, ili se dodatni rad sa talentovanom djecom izvodi unutar pojedinih, ne obavezno specijalističkih škola.

Prijedlog promjena

Većina zemalja Evrope izvela je manje ili veće reforme početkom devedesetih godina XX vijeka. Moderni školski sistemi su dinamični i prilagođavaju se potrebama društva. Prilikom predlaganja novog koncepta gimnazije imali smo u vidu principe na kojima ona treba da se zasniva, a posebno principe mogućnosti izbora i podsticanja izuzetnih, princip usklađivanja sa evropskim sistemima, kao i princip prohodnosti.

- Predlažemo opšti tip gimnazije, u kojem bi dio programa bio posvećen opšteobrazovnom jezgru, a dio izbornim predmetima.
- U školama gdje za to postoje mogućnosti mogu se formirati odjeljenja klasične gimnazije uz prethodnu saglasnost Ministarstva prosvjete i nauke.
- U sredinama sa većinskim albanskim stanovništvom osnivaju se dvojezične opšte gimnazije.
- Gimnazije mogu organizovati nastavu na stranom jeziku, uz prethodnu saglasnost Ministarstva prosvjete i nauke.

6. 5. 4. Nastavni planovi i programi

Sadašnje stanje

Nastavni plan i program sadrži nastavne predmete, sedmični i godišnji broj časova i sadržaj svakog predmeta, način realizacije programa i sadržaj maturalnog ili završnog ispita. Prema važećim nastavnim planovima u gimnazijama se izučava 19 obaveznih i 8 fakultativnih predmeta. Za filološku gimnaziju taj broj je 22+2 fakultativna predmeta, a za matematičku gimnaziju 19+6 fakultativnih predmeta. Učenici mogu da imaju najviše 30 časova sedmično (7 časova dnevno), a kada obrazovanje stiču na jeziku manjine do 32 časa. Godišnji broj časova kreće se, u zavisnosti od vrste gimnazije i godine učenja, od 960 do 1050. Nastavni čas traje 45 minuta. Sedmični broj časova po predmetima varira u odnosu na godinu učenja i vrstu gimnazije, ali ne može biti manji od 1 časa sedmično (ustav i prava građana, likovno i muzičko vaspitanje) niti veći od 5 časova sedmično (maternji jezik, matematika).

Na osnovu slobodnog opredjeljenja i sklonosti učenika škola može da razvija različite oblike slobodnih aktivnosti. Praksa je pokazala da se neke škole prepoznaju po slobodnim aktivnostima učenika, dok ih neke skoro i ne organizuju.

Vidjeti tabele nastavnih planova za sve tipove gimnazija.

Tabela: 6. 5. 4. 1: Nedjeljni broj časova obaveznih nastavnih predmeta¹⁶²

Opšteobrazovni predmeti	I razred			II razred			III razred			IV razred		
	opšti smjer	društven-jezički	prirod-matem	opšti smjer	društven-jezički	prirod-matem	opšti smjer	društven-jezički	prirod-matem	opšti smjer	društven-jezički	prirod-matem
1. Srpski jezik i književnost	4	4	4	4	4	3	4	5	3	4	5	4
2. I strani jezik	2	2	2	2	3	2	4	5	2	3	4	2
3. II strani jezik	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
4. Latinski jezik	2	2	2	2	2							
5. Sociologija										2	3	2
6. Filozofija										3	3	2
7. Logika							2	2	2			
8. Istorija	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	3	
9. Muzička umjetnost	1	1	1	1	1	1		1			1	
10. Likovna umjetnost	1	1	1	1	1	1		1			1	
11. Fizičko vaspitanje	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
12. Matematika	4	4	4	4	3	5	4	2	5	4	2	5
13. Računarstvo i inform.	2	2	2									
14. Geografija	2	2	2	2	2	2	2	2	2			
15. Fizika	2	2	2	2	2	3	3	2	3	2	2	5
16. Hemija	2	2	2	2	2	3	2		3	2		2
17. Biologija	2	2	2	2	2	2	2	2	3	2		3
18. Ustav i prava građana										1	1	1
19. Psihologija				2	2	2						
SVEGA:	30	30	30	30	30	30	29	29	29	29	29	30
Godišnji fond časova	1050	1050	1050	1050	1050	1050	1015	1015	1015	928	928	960

¹⁶² Nastavni planovi i programi srednjeg obrazovanja i vaspitanja, (1991). Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, Titograd.

Tabela: 6. 5. 4. 2: Nastavni plan Filolološke gimnazije

R. br.	Nastavni predmet	I razred	II razred	III razred	IV razred
		Ned. God.	Ned. God.	Ned. God.	Ned. God.
1	Srpski jezik	2 70	2 70	2 70	2 64
2	Književnost	3 105	3 105	3 105	3 96
3	Uvod u opštu lingvistiku				2 64
4	Teorija i tehnika prevođenja			2 70	
5	I strani jezik (engleski, francuski, ruski, italijanski)	5 175	5 175	5 175	5 160
6	II strani jezik (engleski, francuski, ruski, italijanski)	3 105	3 105	3 105	3 96
7	Latinski jezik	2 70	2 70	2 70	2 64
8	Sociologija				2 64
9	Filosofija				3 96
10	Logika			2 70	
11	Istorija	2 70	2 70	2 70	2 64
12	Muzička umjetnost	1 35	1 35	1 35	1 32
13	Likovna umjetnost	1 35	1 35	1 35	1 32
14	Fizičko vaspitanje	2 70	2 70	2 70	2 64
15	Matematika	3 105	2 70		
16	Računarska lingvistika				2 64
17	Geografija	2 70	2 70		
18	Fizika	2 70	2 70		
19	Hemija	2 70	1 35		
20	Biologija		2 70	2 70	
21	Ustav i prava građana			1 35	
22	Psihologija			2 70	
	SVEGA:	30 1050	30 1050	30 1050	30 960

Tabela 6. 5. 4. 3: Nastavni plan matematičke gimnazije

R.br	Nastavni predmet	I razred	II razred	III razred	IV razred
		sedm. godiš.	sedm. godiš.	sedm. godiš.	sedm. godiš.
1	Srpski jezik i književnost	3 105	3 105	3 105	3 96
2	I strani jezik (engleski jezik)	3 105	3 105	2 70	2 64
3	II strani jezik (ruski jezik)	2 70	2 70	2 70	2 64
4	Analiza sa algebram	4 140	4 140	4 140	4 128
5	Geometrija	3 105	3 105		
6	Linearna algebra i analitička geometrija			4 140	
7	Vjerovatnoća i matematička statistika				2 64
8	Programiranje i program. jezici			3 105	3 96
9	Numerička matematika				2 64
10	Latinski jezik	2 70			
11	Filosofija				2 64
12	Istorija	2 70			
13	Fizičko vaspitanje	2 70	2 70	2 70	2 64
14	Računarstvo i informatika	3 105	3 105		
15	Geografija		2 70		

16	Fizika	4 140	4 140	4 140	4 128
17	Hemija	2 70	2 70		
18	Biologija			2 70	2 64
19	Psihologija			2 70	
SVEGA:		30 1050	28 980	28 980	28 896

Stanje u drugim zemljama

U nekim zemljama Zapadne Evrope srednje obrazovanje se dijeli na dva nivoa - niže i više. Skandinavske zemlje ne poznaju ovu vrstu diferencijacije. Istorijski gledano, nijedna od zemalja koje su poznate po stabilnim demokratskim sistemima u posljednje vrijeme nije uvela ovakvu vrstu podjele srednjeg obrazovanja.

Nastavni planovi i programi obično predstavljaju opšti okvir. Njihova primjena i realizacija sadržaja postaje sve više stvar regionalnih ili lokalnih vlasti i samih škola. U novije vrijeme primjetna je tendencija integrisanja opštih i stručnih znanja kako bi se učenici što bolje pripremili za radne i životne izazove koji ih očekuju.

U Danskoj nastava se sastoji od obaveznih predmeta zajedničkih za sve učenike određenog smjera i izbornih predmeta na dva nivoa: visokom i srednjem. Na početku nastavne godine nastavnik ili priprema plan za nastavu u jesenjem semestru u saradnji sa učenicima ili informiše učenike o takvom planu. U kasnijoj fazi nastave nastavnik i učenici zajedno planiraju rad. Nastavnik i učenici redovno diskutuju o održanoj nastavi. Nastava u pojedinim razredima/odjeljenjima koordinira se radi postizanja koherentnosti različitih predmeta i ravnomjerne opterećenosti učenika.

U Francuskoj opšteobrazovne i tehnološke gimnazije traju tri godine i završavaju se opštom ili tehnološkom maturom. Prva godina pohađanja gimnazije obuhvata obaveznu redovnu i izbornu nastavu. Predviđena je i fakultativna nastava koja se realizuje kroz različite vrste praktične nastave. U ovom razredu uvodi se takozvana modularna nastava (opšteobrazovni predmeti u okviru redovne nastave od 24 časa nedjeljno uključuju tri časa modula za izučavanje metoda rada ili za rad u manjim grupama). Učenici obavezno biraju dva izborna predmeta. Sedam predmeta su obavezni. Na kraju godine đaci se opredjeljuju za neko usmjerenje. Nastava se izvodi kroz obavezne redovne i izborne predmete, u završnoj godini polažu maturu koja, zavisno od tipa gimnazije, podrazumijeva veći broj predmeta.

U Škotskoj nastavni plan i program za treći i četvrti razred nižeg srednjeg obrazovanja nije propisan zakonom, već dokument Nastavni plan i program za srednje škole, koji izdaje Škotsko konsultativno vijeće, daje opšta uputstva svim školama, s napomenom da se uvažavaju lokalni uslovi svake škole. Nastavni program se realizuje u okviru osam modula. Više srednje obrazovanje je neobavezno i traje dvije godine. Učenici nastavljaju da uče iste predmete kao u prethodnim godinama, ali je nivo viši i broj predmeta nije veći od pet tokom petog razreda (uzrast 17 godina).

U Sloveniji gimnazijski program se sastoji od tri dijela:

- četvorogodišnji obavezni predmeti, obavezni predmeti, izborni predmeti,
- određeni broj neraspoređenih časova (14% od ukupnog programa) koje samostalno raspoređuje svaka škola,
- određeni obim obaveznih izbornih sadržaja (6,6% od ukupnog programa).

Tabela: 6. 5. 4. 4: Broj časova i procenat minimalnog godišnjeg rasporeda obaveznih predmeta za uzrast od 16 godina na prirodnom smjeru opšteg višeg srednjeg obrazovanja u zemljama Evrope¹⁶³

	Maternji jezik	Matematika	Prirodna grupa predm	Društvena grupa predm	Strani jezici	Fizičko vaspitanje	Umjetnost	ICT informatička komunikacija	Obavezni izborni predm	Fleksibilni raspored	Drugo	Ukupno
Crna Gora	105 10%	175 17%	280 27%	210 20%	140 13%	70 7%	70 7%					1050 100%
B fr, B de	152 18%	121 14%	152 18%	91 11%	182 21%	61 7%			30 4%		61 7%	850 100%
B nl	121 14%	91 11%	61 7%	91 11%	152 18%	61 7%			212 25%		61 7%	850 100%
DK	90 10%	120 13%	270 29%	90 10%	210 23%	60 6%	90 10%					930 100%
D									282 33%	564 67%		846 100%
EL	105 13%	131 17%	184 23%	53 7%	53 7%	39 5%					223 28%	788 100%
E	105 11%	70 8%	140 15%	70 8%	105 11%	18 2%			70 8%	318 34%	35 4%	931 100%
F	132 14%	198 21%	231 24%	99 10%	99 10%	66 7%			99 10%	33 3%		957 100%
I	133 14%	100 11%	167 18%	134 14%	100 11%	67 7%	67 7%				165 18%	933 100%
L		120 13%	150 17%	90 10%	420 47%	30 3%	30 3%		30 3%		30 3%	900 100%
NL	100 10%			22 2%	89 9%	33 3%	22 2%		734 73%			1000 100%
A	90 9%	120 11%	210 20%	180 17%	180 17%	60 6%	60 6%		90 9%		60 6%	1050 100%
P	80 10%	107 13%	213 27%	80 10%	80 10%	53 7%					187 23%	800 100%
NO	119 14%	147 17%	147 17%	265 31%	59 7%						119 14%	855 100%
PL	110 14%	83 10%	179 22%	41 5%	138 17%	83 10%		54 7%		83 10%	28 4%	799 100%
SI	105 12%	105 12%	158 17%	158 17%	158 17%	79 9%			72 8%	79 9%		913 100%
CZ	87 10%	87 10%	174 20%	116 13%	145 17%	58 7%	58 7%			145 17%		870 100%

Prijedlog promjena

Budući da nastavni planovi i programi predstavljaju jednu od najvažnijih i najtežih stavki u svakoj reformi, njihovom mijenjanju i prekomponovanju treba pristupiti krajnje oprezno i promišljeno. Oni treba da budu izraz opšte strategije obrazovanja

¹⁶³ European Commission/Eurydice/Eurostat. (2000). Key data on education in Europe 1999/2000. Chapter E, str. 219.

na ovom nivou, uvijek vodeći računa da rješenja koja se predlažu uvažavaju postojeće materijalne i kadrovske mogućnosti i ambijent u kome živimo.

Mišljenja smo da postojeće planove i programe treba mijenjati u pravcu prilagođavanja evropskoj dimenziji obrazovanja, interdisciplinarnosti određenih sadržaja, racionalnije opterećenosti učenika i visokog stepena korelacije sa postojećom mrežom fakulteta kod nas, ali i u inostranstvu, kao i veće korelacije među samim predmetima.

- Smatramo da u I razredu gimnazije opšteobrazovno jezgro treba da čini najmanje 90%, dok bi ostatak bio posvećen izbornim predmetima, čime bi se vršilo blago usmjeravanje učenika prema njihovim sklonostima i interesovanjima.
- Broj časova izbornih predmeta u daljem školovanju progresivno raste, i u IV razredu on čini do 1/3 ukupnog broja časova.
- Treba omogućiti izučavanje pojedinih predmeta na dva nivoa: standardnom i višem.
- U završnoj godini treba posebnu pažnju obratiti na pripremu maturalnog ispita.
- Škola je u obavezi da organizuje izborne sadržaje koji treba da budu sastavni dio godišnjeg plana rada škole.

6. 5. 5. Nastavni predmeti

Sadašnje stanje

U sva tri tipa gimnazija u Republici Crnoj Gori izučava se 19 obaveznih nastavnih predmeta.

Prema nastavnom planu sedam predmeta je zastupljeno sa istim fondom časova na sva tri smjera: drugi strani jezik, fizičko vaspitanje, računarstvo i informatika, psihologija, geografija, logika, ustav i prava građana. Preostali predmeti se realizuju sa različitim fondom časova, koji progresivno raste ili opada u odnosu na razred i tip gimnazije. Radi se o sljedećim disciplinama: maternji jezik, prvi strani jezik, latinski jezik, istorija, muzička umjetnost, likovna umjetnost, sociologija, filozofija, matematika, hemija, biologija, fizika. Planom se predviđa istovjetan izbor za sva tri smjera osam fakultativnih predmeta (jezik drugog naroda ili nacionalne kulture, treći strani jezik, nacrtana geometrija, astronomija, sociologija kulture, pedagogija, scenska umjetnost, opšta lingvistika), ali u praksi se oni jednostavno - ne izučavaju (nepostojanje kadrovskih i prostornih uslova, rad u dvije smjene, prioritet realizacije nastavnog plana za obavezne predmete ...). U filološkoj i matematičkoj gimnaziji uvode se stručni predmeti od značaja za ova dva usmjerenja, što u filološkoj rezultira većim brojem predmeta (22), dok u matematičkoj broj predmeta ostaje isti, ali se neki opšteobrazovni predmeti izostavljaju.

Stanje u drugim zemljama

Izbor obaveznih opšteobrazovnih predmeta u drugim zemljama uglavnom se podudara sa situacijom koju imamo u našim gimnazijama. Maternji jezik, strani

jezici i matematika zauzimaju primarno mjesto po broju časova, potom slijede fizika, hemija, biologija, istorija, geografija, umjetnosti i fizičko vaspitanje. Razlike proističu iz drugačijih koncepata gimnazija, organizacije nastave i određenih specifičnosti i potreba zemalja za pojedinim profilima i usmjerenjima.

U Sloveniji se propisuju obavezni četvorogodišnji predmeti i obavezni predmeti, ostavljajući slobodu školama da kroz određeni obim neraspoređenih časova (14% od ukupnog programa) i određeni obim obaveznih izbornih sadržaja (6% od ukupnog programa) izađu u susret željama učenika za pojačanom nastavom iz određenih predmeta (zavisno od razreda neraspoređeni časovi su obično namijenjeni ključnim predmetima iz društvenih i prirodnih nauka). Slovenija, pored izbornih predmeta, uvodi i dva nivoa pripreme za maturalni ispit iz matematike i stranog jezika.

U Danskoj se nastava sastoji od obaveznih predmeta zajedničkih za sve učenike određenog smjera i izbornih predmeta na dva nivoa: visokom i srednjem.

U Francuskoj je za sva tri postojeća smjera u opšteobrazovnim gimnazijama predviđeno nekoliko odsjeka koji još više profilišu odabrano usmjerenje.

Korpus obaveznih predmeta je sličan našem, osim što u Danskoj imaju, recimo, predmete: vizuelnu umjetnost, dramu, veći izbor stranih jezika i sl. U Francuskoj imaju sedam obaveznih predmeta, još dva po izboru i neke module. U mnogim zemljama postoje predmeti: građansko vaspitanje i istorija umjetnosti i religija.

Prijedlog promjena

- Nastavni program opšte gimnazije obuhvata obavezne četvorogodišnje predmete, obavezne predmete, izborne predmete i obavezne izborne sadržaje.
- Nastavnim planom treba predvidjeti određeni broj neraspoređenih časova iz maternjeg jezika, matematike i stranih jezika u prvoj i drugoj godini i prepustiti školama njihovu realizaciju.
- Omogućiti časove zajedničke nastave iz srodnih ili različitih predmeta u slučajevima kada je stepen podudarnosti i korelacije za obradu određenih sadržaja očigledan.

6. 5. 6. Sedmični fond časova i školski kalendar

Sadašnje stanje

Prema Zakonu o srednjoj školi, u toku sedmice učenici gimnazije mogu imati do 30 časova nastave, a ako se školuju na jeziku nacionalnih i etničkih grupa do 32 časa. U toku jednog radnog dana učenici mogu imati najviše sedam časova nastave. Nastavni čas traje 45 minuta.

Stanje u drugim zemljama

Tabela 6. 5. 6. 1: Godišnji broj nastavnih sati i dana u opštem višem srednjem obrazovanju, 1997/98.¹⁶⁴

Zemlja	Dnevni broj časova	Trajanje časa u minutima	Nedjeljni broj časova	Godišnji broj dana	Godišnji broj sati u nastavi (60')
UK Škotska	5	60	27.5	190	1045
Holandija	5	50	30	200	1000
Austrija	5	50	32-38	180	960-1140
Francuska	5	55	29-31	180	957-1023
UK Engleska, Vels	5	60	25	190	950
Španija	5	55	29-33	175	930-1059
Slovenija	5	45	32-34	190	912-965
Danska	5	45	30-32	200	900-960
Norveška	5	45	30	190	855
Belgija	5	50	28-32	182	849 - 1031
Njemačka	5	45	30-33	188	846-931
Crna Gora	6	45	30	185	833
Finska	5	45	28.5	190	812
Grčka	5	45	30-34	175	788-893
Italija	6	40	25-30	200	767-933
Švedska	5	60	20	178	712
Portugalija	5/6	50	23-33	160/192	613-880

Ako bismo opterećenost učenika mjerili nedjeljnom normom časova, naši učenici pripadaju evropskom prosjeku.

Tabela: 6. 5. 6. 2: Nivoi odlučivanja o nedjeljnom broju časova¹⁶⁵

	Centralni	Regionalni	Lokalni	Škola
Crna Gora	☒			
Austrija	☒			☒
Belgija	☒		☒	☒
Danska				☒
Ujed. Kraljevstvo				☒
Finska	☒		☒	☒
Francuska	☒			☒
Holandija	☒			☒
Irska	☒			
Italija	☒			
Norveška	☒			☒
Njemačka		☒ <i>pokrajine</i>		
Portugalija	☒			☒
Španija	☒	☒		☒
Švedska			☒	☒

¹⁶⁴ European Commission/Eurydice/Eurostat, Key data on education in Europe 1999/2000. Chapter E, str. 214-216.

¹⁶⁵ Secondary Education in the European Union: Structures, Organisation and Administration.

Međutim, kada se govori o opterećenosti učenika, treba imati u vidu obim i složenost nastavnih sadržaja, koji zahtijevaju znatne pripreme kod kuće, izradu domaćih zadataka, projekata, čitanje knjiga, korišćenje multimedijskog centra ili biblioteke i dr.

Takođe, dominantan frontalni oblik rada u školi i često memorisanje činjenica ne dovode do željenih rezultata u nastavi. Statistika pokazuje da velik broj učenika neopravdano izostaje sa nastave što je, dobrim dijelom, posljedica stereotipnog načina rada i zasićenosti učenika brojnim nepotrebnim informacijama.

Prijedlog promjena

- Nastavnim planom je predviđeno 30 - 32 časa sedmično. Nastavni čas traje 45 minuta.
- Učenici imaju pravo na zimski i ljetnji raspust, kao i na kraće odmore poslije prvog i trećeg klasifikacionog perioda (jesenji i proljećni).

6. 5. 7. Uloga nastavnika

Sadašnje stanje

Obrazovno-vaspitni rad u školi obavljaju nastavnici. Nastavnik u gimnaziji može biti lice koje je završilo odgovarajući fakultet, visoku školu ili umjetničku akademiju. Nastavnik mora imati određeno stručno i pedagoško-psihološko obrazovanje, odgovarajuće psihofizičke sposobnosti potrebne za obavljanje poslova i zadataka nastavnika.

Trenutno u nekim gimnazijama, nažalost, nastavu izvodi kadar koji nema potrebnu stručnu kvalifikaciju. Pojedine predmete predaju nesvršeni studenti tog ili čak srodnog predmeta.

Ovom pitanju treba posvetiti posebnu pažnju jer stručno zastupljena nastava je uslov njenog kvaliteta i postizanja odgovarajućih standarda.

Stanje u drugim zemljama

Malo je poziva u kojima loš rad može da uništi tako velike vrijednosti kao što je poziv nastavnika.

Zato u Sloveniji smatraju da je jedan od najvažnijih uslova za uspješno ostvarivanje ciljeva odgovarajuća osposobljenost nastavnika. Zato treba brinuti o:

- odgovarajućoj kadrovskoj popunjenosti,
- razvijanju sistema stalnog usavršavanja i napredovanja pedagoških radnika,
- oblikovanju dodatnih programa osposobljavanja za određene profile (laboranti).

Uloga nastavnika u Škotskoj je da gradi takve odnose sa učenicima koji će istaći njihove kvalitete i učiniti ih receptorima za nove ideje i znanja. Podstiče da aktivno učestvuju u učenju i da sami otkrivaju činjenice, a ne da očekuje da ih nastavnik prezentira. Nastavnik usmjerava istraživanje, upućuje na izvore informacija, organizuje grupne projekte i pomaže učenicima da upoređuju informacije. Njegov zadatak je da izbalansira nastavni program tako da kod učenika razvije akademske, praktične, kreativne i društvene vještine. Isto tako, on raspoređuje gradivo na 38 nedjelja. Nastavnik kontinuirano prati rad učenika preko testova i ispita, na kraju godine piše izvještaj o opštem napredovanju učenika kao i iz predmeta koje predaje.

U Danskoj na početku nastave nastavnik ili priprema plan za nastavu u jesenjem semestru u saradnji sa učenicima ili informiše učenike o takvom planu. U kasnijoj fazi nastave učenici zajedno sa nastavnikom planiraju rad. Nastavnik i učenici redovno diskutuju o održanoj nastavi. Nastava u pojedinim razredima, odjeljenjima, koordinira se radi postizanja koherentnosti različitih predmeta i odgovarajuće distribucije opterećenosti učenika.

Prijedlog promjena

Nastavnik je ključni nosilac svih promjena u obrazovanju. Novi koncept gimnazije tražiće od nastavnika ne samo da primjenjuje propisani nastavni plan i program već i da ga razrađuje i organizuje u skladu sa razvojem novih naučnih i metodičkih dostignuća.

Da bi gimnazija mogla da radi, neophodno je da se obezbijedi potpuna stručna zastupljenost nastave. Pri tome treba voditi računa da najbolji nastavnici budu birani za rad u gimnazijama.

6. 5. 8. Vrednovanje znanja učenika

6. 5. 8. 1. Ocjene i vrste ocjenjivanja

Sadašnje stanje

Ocjenjivanje je načelno definisano Zakonom o srednjoj školi.

Uspjeh iz nastavnih predmeta izražava se ocjenama: odličan (5), vrlo dobar (4), dobar (3), dovoljan (2) i nedovoljan (1). Ocjene: odličan, vrlo dobar, dobar i dovoljan su pozitivne, a ocjena nedovoljan je negativna. Vladanje učenika izražava se ocjenama: primjerno, dobro i nezadovoljavajuće.

Učenik je završio razred ako iz svih predmeta ima pozitivne ocjene.

Opšti uspjeh učenika se izražava aritmetičkom srednjom ocjenom iz svih predmeta iz kojih je ocijenjen pozitivnom ocjenom.

Učenik je završio razred s:

- odličnim uspjehom, ako je postigao srednju ocjenu najmanje 4,50, ako nema nijednu ocjenu dovoljan,
- vrlo dobrim uspjehom, ako je postigao srednju ocjenu najmanje 3,50,
- dobrim uspjehom, ako je postigao srednju ocjenu najmanje 2,50,
- dovoljnim uspjehom, ako je postigao srednju ocjenu najmanje 2 do 2,49.

Učenik koji na kraju nastavne godine ima jednu ili dvije negativne ocjene polaže popravni ispit, dok učenik koji ima više od dvije negativne ocjene ili ne položi popravni ispit - nije završio razred.

Učenik koji u toku nastavne godine iz opravdanih razloga nije ocijenjen iz jednog ili više predmeta, polaže razredni ispit.

U toku srednjeg obrazovanja učenik ima pravo da ponavlja dva puta, s tim što isti razred može ponavljati samo jednom.

Stanje u drugim zemljama

U različitim zemljama primjenjuju se različiti oblici i skale procjenjivanja. Uglavnom je to skala većeg raspona nego kod nas.

U Danskoj se ocjene daju u rasponu od 13 bodova koji označavaju postignuće učenika.

- 13: daje se za izuzetno samostalan i odličan rad,
- 11: za samostalan i odličan rad,
- 10: za odličan ali ne i naročito samostalan rad,
- 9: za dobar uspjeh, malo iznad prosjeka,
- 8: za prosječan rad,
- 7: za osrednji rad, malo iznad prosjeka,
- 6: za prihvatljiv rad,
- 5: za nezadovoljavajući rad,
- 3: za nedovoljan i nezadovoljavajući rad,
- 00: za potpuno neprihvatljiv rad.

U Škotskoj je raspon manji (skala 1-7, na kojoj je ocjena 1 najviša a 7 najniža). Najbolji nivo obuhvata ocjene 1 i 2, opšti 2, 3 i 4, a osnovni 5 i 6. Učenici obično polažu ispit i pokrivaju dva para ocjena, 1-4 ili 3-6.

U Sloveniji je, kao i kod nas, brojčano ocjenjivanje u rasponu 1 do 5. Slovenija u posljednje vrijeme veliku pažnju posvećuje uvođenju praćenja dostignuća učenika i drugačijem pristupu ocenjivanju. U Sloveniji je, slično kao kod nas, s tom razlikom što učenici polažu popravni ispit ako imaju 3 negativne ocjene.

Kada je riječ o prohodnosti u stariji razred, u Danskoj i Škotskoj ona je automatska, pod uslovom da se redovno pohađa nastava iz predmeta, polažu testovi i ispiti.

U Francuskoj se primjenjuje skala ocjenjivanja od 0 do 20, od toga su od 0 do 10 negativne ocjene, a ostale su pozitivne ocjene.

Prijedlog promjena

- Predlaže se da se zadrži skala ocjenjivanja od 1 do 5, s tim da se prouči rafiniraniji način praćenja napredovanja učenika.
- Predlaže se da se opšti uspjeh učenika izvodi kao i do sada.
- Učenik koji ima jednu ili dvije negativne ocjene na kraju nastavne godine polaže popravni ispit u istoj školi.
- Učenik koji ima tri negativne ocjene na kraju nastavne godine može polagati popravni ispit. U tom slučaju, najmanje jedan član ispitne komisije je eksteran.
- Vanredno polaganje ispita je eksterno.
- Prilikom polaganja vanrednog ispita učeniku se priznaju pozitivne ocjene iz odgovarajućih predmeta na kraju nastavne godine, ili ako ih je stekao tokom prethodnih polaganja.

6. 5. 8. 2. Šta se vrednuje

Sadašnje stanje

U prvi mah se čini da je lako odrediti predmet ocjenjivanja - znanja, umijeća i vještina. Međutim, postoje različite vrste i različiti nivoi znanja o istim programskim sadržajima (pamćenje, reprodukovanje, razumijevanje, kritičko i stvaralačko mišljenje...). To je prvi problem. Drugi problem je što u praksi postoje dva pristupa:

- ocjenjivanje treba da se bavi samo konkretnim učinkom, odnosno postignutim nivoom znanja, ili
- ocjenjivanje bi trebalo da obuhvata i neke druge elemente kao što su: zalaganje, zainteresovanost, radne navike.

Ove činjenice u centar problema stavljaju ličnost procjenjivača.

Stanje u drugim zemljama

Problem predmeta vrednovanja, tj. onog šta se ocjenom mjeri, u Sloveniji je riješen tako što se ocjenom utvrđuje uspješnost učenika pri postizanju standarda znanja utvrđenih katalogima.

U Škotskoj, ocjenjivanje se bazira na utvrđenim standardima.

Da bi se izbjegle razlike u kriterijumu ocjenjivanja (različiti nastavnici ocjenjuju različite stvari), u Rusiji su propisane opšte norme za svaku od 5 ocjena na skali. Na primjer, ocjenom dovoljan ocjenjuje se učenik koji ne zna veći dio gradiva, koji odgovara uglavnom samo na nastavnikova sugestivna pitanja, i to nesigurno, a u pismenim radovima čini česte i grube greške.

Prijedlog promjena

Ocjenjivanje se ne može posmatrati odvojeno od cjelokupnog vaspitno-obrazovnog procesa, a samim tim i predmet vrednovanja zavisi od našeg shvatanja obrazovanja uopšte. Ako prihvatimo stanovište da je obrazovanje umjetnost, kreacija, onda bi standardizovanje ocjenjivanja bilo neprihvatljivo. Međutim, ako

prihvatimo drugo stanovište, da je edukacija vještina prenošenja i usvajanja znanja, onda je prihvatljivo donošenje bar okvirnih normativa za ocjenjivanje. Optimalno rješenje je prava kombinacija između ova dva gledišta.

6. 5. 8. 3. Kako se vrednuje

Sadašnje stanje

Ocjenjivanje učenika se vrši javno, pred učenicima u odjeljenju.

U našim školama dominira usmeno i pismeno (putem kontrolnih i pismenih zadataka) ispitivanje i ocjenjivanje učenika. Prednost usmenog ispitivanja je u tome što nastavnik ima potpuniji uvid u ukupno znanje učenika.

Nedostaci su sljedeći:

- svi učenici ne mogu dobiti pitanja iste težine,
- različite su učeničke sposobnosti verbalnog izražavanja, samokontrole emocija,
- učenik koji odgovara prvi, nije u istoj poziciji kao ostali.

Prednost pismenog ocjenjivanja:

- svi učenici rješavaju iste zadatke (povećana objektivnost),
- moguće je dati različite tipove zadataka,
- ekonomičnost (moguće je planirati vrijeme),
- nastavnik može zadatak pogledati više puta prije nego što odluči o ocjeni,
- zadaci se vraćaju učeniku, pa može sam da uoči greške.

Navedene prednosti su relativne. Istraživanja su pokazala da različiti nastavnici različito ocjenjuju iste zadatke.

Da bi se izbjegli nedostaci, u praksi se kombinuju različiti oblici vrednovanja.

Pokazatelji valjanog ocjenjivanja su:

dostupnost	jasnoća
učestalost	ilustrativnost
blagovremenost	javnost
raznovrsnost	

Stanje u drugim zemljama

Komparativna analiza pokazuje da u različitim zemljama dominiraju različiti načini vrednovanja znanja.

U Danskoj se ukupna evaluacija nastave obavlja pomoću testova, specijalnih zadataka (izvještaja ili konverzacija). U ovoj zemlji je cilj kontinuirane evaluacije usmjeravanje učenika i nastavnika u pogledu daljeg planiranja nastave. Na taj način nastavnik može prilagođavati napredovanje, a nivo evaluacije mora biti osnova za detaljno vođenje svakog učenika, s obzirom na njegovo napredovanje iz

određenog predmeta i nastavne metode. Metode ocjenjivanja zajedno određuju učenici i nastavnik uvažavajući nastavne oblike i sadržaje.

U Škotskoj se ocjenjivanje bazira na rezultatima svakog učenika u odnosu na utvrđene standarde. U toku prve dvije godine srednjeg obrazovanja, ocjenjivanje se vrši u skladu sa nacionalnim standardima.

Škotsko kvalifikaciono vijeće je odgovorno za sastavljanje nacionalnih testova kao i za njihovu distribuciju školama. Provjeravaju se engleski jezik i matematika. Ocjenjivanje je na skali od A do F, od jednostavnih ka težim. Katalog sa detaljima o svim nastavnim jedinicama distribuira se svim školama na početku školske godine. Zadatke pišu izabrani nastavnici koje imenuje školski kvalifikacioni odbor. Prije unošenja u katalog vrši se veoma detaljna provjera ovih zadataka. Prvo ih proučavaju grupe nastavnika nezavisno jedne od drugih, a zatim se vrši predtestiranje u školama da bi se statistički utvrdila "prelazna ocjena" i da bi se otkrile manjkavosti. Dijelovi koji uspješno prođu sve ove faze postaju dio Nacionalnog kataloga za provjeravanje. Odnos nastavnih jedinica u Katalogu se mijenja svake godine da bi se obezbijedili novi konteksti za ispitivanje i da bi svjež materijal uvijek bio dostupan.

U Sloveniji se znanje provjerava i ocjenjuje pismeno, usmeno ili na ispitu, vježbama, seminarским radovima, nastupima i sl. Učenik pri usmenom ispitivanju sa ocjenom mora biti upoznat odmah, a ocijenjeni pismeni zadatak mu se mora vratiti na uvid. Slovenija na kraju gimnazije ima eksternu maturu koja koristi slične principe i zadatke kao međunarodna matura.

U Norveškoj se uspjeh učenika prati usmenim i pismenim ispitivanjem. Praćenje je permanentno, ali se sa znatnom pažnjom prate i rezultati završnih ispita.

Švedski sistem provjeravanja temelji se na pismenom i usmenom ispitivanju, a posebno se uvodi i testiranje.

Prijedlozi promjena

- Neophodno je preciznije definisati ciljeve nastave, predmeta, nastavne jedinice, a na osnovu njih precizirati kriterijume ocjenjivanja.
- Izraditi standarde ocjenjivanja za svaki nastavni predmet.
- Popularisati primjere dobrog ocjenjivanja.

6. 5. 8. 4. Kada se vrednuje

Sadašnje stanje

Učenik u jednom polugodištu mora biti ocijenjen najmanje dva puta iz svakog nastavnog predmeta.

Ocjene iz pojedinih predmeta, vladanja i opšteg uspjeha utvrđuju se na kraju polugodišta, odnosno tromjesječja i na kraju školske godine.

Ocjenjivanje se ne vezuje samo za utvrđivanje "zaključnih" ocjena, nego se koristi i kao sredstvo praćenja toka nastavnog procesa.

Stanje u drugim zemljama

U Škotskoj je ocjenjivanje učenika kontinuirano i u skladu je sa internom procedurom škole. Kada nastavnik ocijeni da je učenik spreman da pređe sa jednog nivoa na sljedeći, učenik radi nacionalni test da potvrdi nastavnikovu procjenu. Učenici mogu biti testirani iz engleskog jezika i matematike u bilo koje vrijeme u toku školske godine. Znači, ocjenjivanje se prilagođava učenicima.

U Danskoj nastavnik prati postignuća učenika u određenim intervalima. Ocjena za godišnji rad koja se upisuje u svjedočanstvo o položenom ispitu, daje se na kraju školske godine iz onih predmeta iz kojih je nastava zaključena. Polugodišnje ocjene se daju iz onih predmeta iz kojih se daje i godišnja ocjena. Polugodišnje ocjene daju se dva puta tokom godine, a iz onih predmeta koji će se nastaviti sljedeće godine i na kraju školske godine. Nakon trećeg razreda svi učenici polažu pismeni ispit iz danskog jezika i izbornih predmeta na višem nivou.

U Sloveniji se, kao i kod nas, opšti uspjeh utvrđuje na kraju školske godine. Ocjene se tokom godine daju najmanje tri puta – godina je podijeljena na trimestre.

Prijedlog promjena

Na osnovu Zakona o srednjoj školi izraditi pravilnik o ocjenjivanju i njime utvrditi minimalnu frekvenciju ocjenjivanja i podsticati filozofiju postizanja standarda kroz provjeravanje postignuća.

6. 5. 8. 5. Ko vrednuje

Sadašnje stanje

Ocjenu iz nastavnih predmeta predlaže predmetni nastavnik. Konačnu ocjenu utvrđuje odjeljenjsko vijeće.

Svaki nastavnik ima svoju skalu zahtjeva. Nastavnici na taj način predstavljaju mjerne instrumente. Pomanjkanje određenih kriterijuma (lična jednačina nastavnika, halo efekat, tendencija prilagođavanja kvalitetu grupe) na različite načine se pokušava ublažiti.

Najčešće su to analize kriterijuma ocjenjivanja u okviru stručnih aktiva.

Stanje u drugim zemljama

Da bi se izbjegla subjektivnost ocjenjivanja nastavnika, u različitim zemljama koriste se još neki oblici evaluacije.

U Danskoj postoji interna i eksterna evaluacija. Kada je riječ o internoj evaluaciji, nastavnik prati postignuća učenika u nastavi. Ukupna evaluacija nastave obavlja se pomoću testova, specijalnih zadataka. Eksterna evaluacija podrazumijeva

vrednovanje znanja učenika iz pojedinih predmeta za eksterne svrhe uz pomoć sljedećih oblika: godišnja ocjena, ocjena na ispitu i ocjena na kraju polugodišta. Godišnje ocjene daje predmetni nastavnik i one odražavaju nastavnikovu procjenu učenikovog postignuća na kraju školske godine.

Škotsko kvalifikaciono vijeće je odgovorno za sastavljanje nacionalnih testova kao i za njihovu distribuciju školama. Testiraju se engleski jezik i matematika. Cilj ovakvog testiranja je da se dopune i potvrde ocjene nastavnika tokom dvogodišnjeg perioda. Testovi sadrže brojne materijale različite težine, od kojih nastavnik sam bira one koji odgovaraju interesovanjima i zrelosti njegovih učenika.

U Sloveniji nastavnici vrednuju znanje učenika s tim što je i njima omogućeno da učestvuju u planiranju provjere i ocjenjivanja znanja. Treba napomenuti, da kao i kod nas u Sloveniji učenici imaju pravo prigovora na ocjenu, koji podnose direktoru škole. Direktor imenuje komisiju u kojoj bar jedan član nije zaposlen u školi u kojoj se ispit obavlja. Ocjena komisije je konačna.

Prijedlog promjena

- Neophodno je stalno stručno usavršavanje nastavnika za praćenje i ocjenjivanje učenika.

6. 5. 9. Maturski ispit

Sadašnje stanje

Nakon završetka školovanja u gimnaziji učenici polažu maturski ispit. Cilj morskog ispita je provjeravanje rezultata opšteg znanja koje je kandidat stekao u školi. Kandidat na ispitu treba da pokaže da je u usvajanju znanja i njegovoj primjeni dostigao potreban nivo.

U gimnaziji prirodno-matematičkog smjera maturski ispit se sastoji iz pismenog zadatka iz maternjeg jezika (obavezan dio) i izbornog dijela gdje se polaže jedan od predmeta: matematika, fizika, hemija, biologija.

U gimnaziji društveno-jezičkog smjera obavezni dio je isti, a mogući izborni predmeti su: prvi strani jezik, drugi strani jezik, matematika, istorija.

U gimnaziji opšteg tipa obavezni dio je takođe pismeni zadatak iz maternjeg jezika, a izborni predmeti su: matematika, strani jezici, fizika, hemija, biologija, istorija. Učenici za izborni biraju jedan od ponuđenih predmeta.

U matematičkoj gimnaziji polaže se maternji jezik i matematika.

U filološkoj gimnaziji polaže se književnost i strani jezik.

Teme i zadatke za pismeni dio ispita utvrđuje ispitni odbor koga imenuje nastavničko vijeće škole.

Usmeni ispit se polaže u okviru nastavnog programa odgovarajućeg područja rada. Spisak pitanja za usmeni ispit sastavlja predmetni nastavnik.

Stanje u drugim zemljama

Komparativna analiza govori da imamo manje obiman maturski ispit u odnosu na druge zemlje.

U Sloveniji matura, takođe, sadrži obavezan i izborni dio, ali je obavezan dio obimniji. Polažu se tri predmeta: maternji jezik, matematika i prvi strani jezik. Matematika i prvi strani jezik polažu se na dva nivoa težine. Izborni dio obuhvata dva predmeta.

U Francuskoj se matura polaže čak iz 7 ili 8 predmeta. U okviru tih predmeta obavezni su maternji jezik i tri predmeta povezana sa odabranom vrstom škole.

Maturski ispit za opšteobrazovne i tehničke gimnazije organizuje i sprovodi ispitna komisija sastavljena od profesora gimnazije (ne iz istih škola), a predsjednik je profesor sa fakulteta. Svake godine specijalna komisija sastavlja ispitna pitanja prema uputstvima koja daje Ministarstvo obrazovanja. Francuski jezik se polaže poslije prvog razreda gimnazije (našeg trećeg), odnosno godinu dana prije ostalog dijela mature, a rezultati se uključuju u završnu ocjenu mature. Najviši koeficijent (broj bodova) se određuje u oblasti koja je najvažnija u određenoj vrsti mature (učenici su iz te oblasti imali najveći broj časova u završnim razredima). Iz glavnih predmeta maturski ispit se polaže pismeno, a ostali usmeno. Maksimalni broj poena je 20. Sa stečenih 16 i više poena dobija se ocjena vrlo dobar, od 12 do 13,99 poena dovoljan, od 10 do 11,99 poena zadovoljavajuće. Ukoliko prosjek bodova padne ispod 8-10, kandidat mora da prođe usmenu provjeru. Ispit se smatra položenim ako je prosjek ocjena prvog i drugog dijela ispita najmanje 10. Učeniku koji ne položi maturu, ili odluči da napusti gimnaziju bez izlaska na maturski ispit, izdaje se potvrda o završenoj srednjoj školi koja mu omogućava zapošljavanje ili nastavak školovanja na nekoj od viših škola.

U Danskoj je Ministarstvo prosvjete nadležno za nastavni sadržaj i ispite. Ispit koji se polaže na kraju gimnazije zove se Studentereksamen. Učenici biraju četiri grupe predmeta od kojih je maternji jezik obavezan za sve. Broj usmenih ispita je različit s obzirom na broj izbornih predmeta na višem nivou. Pitanja na pismenom ispitu priprema Odjeljenje za više srednje škole Ministarstva prosvjete. Za svaki predmet postoji ispitna komisija koja se sastoji od odabranih nastavnika i savjetnika za pojedine predmete. Usmeni ispit se održava iz (slučajno) odabranih predmeta, o čemu odlučuje Odjeljenje za više srednje škole, za svaku školu posebno. Pismene zadatke na ispitu ocjenjuju dva eksterna ocjenjivača. Na usmenom ispitu nastavnik i eksterni ispitivač zajedno odlučuju o datoj ocjeni, pri čemu eksterni ispitivač ima posljednju riječ.

Za svaki predmet postoji stalna grupa eksternih ispitivača koja se sastoji od nastavnika i 5% članova drugih sektora obrazovanja.

U Škotskoj je od 1999. godine uveden novi sistem za sve koji nastavljaju školovanje poslije standardnog nivoa (to je diploma srednje škole koju učenici stiču na kraju četvrte godine nižeg srednjeg obrazovanja). On obuhvata opšteobrazovne i stručne predmete u petoj i šestoj godini, ističući njihov jednak značaj. Novi sistem je poznat kao *Higher Still* (još viši) i kvalifikacije se mogu steći na pet nivoa: pristup; srednji 1; srednji 2; viši; i napredni nivo. Sistem je modularan i svaki kurs je na jednom od pet nivoa. Jedinice se mogu birati samostalno ili se mogu grupisati u kurseve na odgovarajućim nivoima. Svaki kurs se sastoji od 160 sati, tri četrdesetočasovne jedinice plus dodatnih 40 sati.

Ideja o Međunarodnoj maturi - *International Baccalaureate* (IB) nastala je početkom sedamdesetih godina i uvedena je u oko 700 škola širom svijeta. Učenici biraju po jedan iz svake od šest grupa predmeta. Ispiti se polažu na višem i na standardnom nivou.

Grafički prikaz: 6.5.9.1

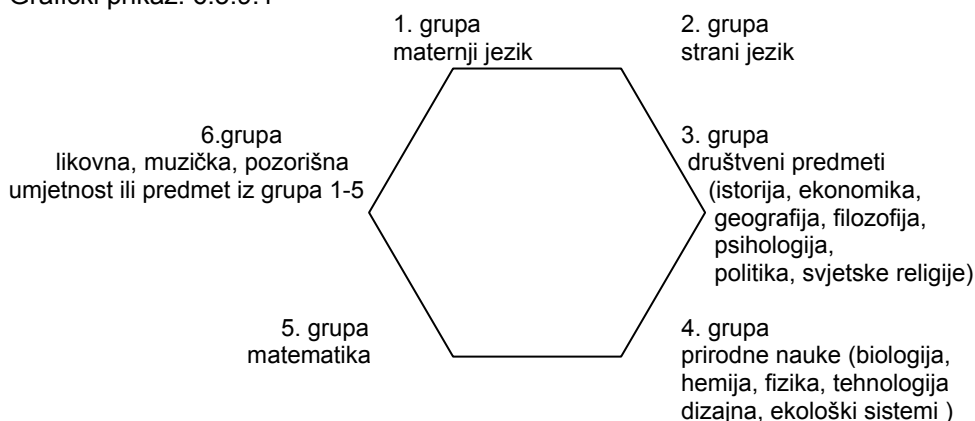

Tabela: 6. 5. 9. 2: Svjedočanstvo na kraju višeg srednjeg obrazovanja (odgovara našoj maturi), 1997/98.¹⁶⁶

SVJEDOČANSTVO SE IZDAJE NA TEMELJU	
završnog ispita	Francuska, Irska, Holandija, Austrija, Portugalija, Finska, Češka, Mađarska, Poljska, Slovenija
ocjena i rada tokom godine	Belgija (ocjene dvije završne godine), Španija (kontinuirano ocjenjivanje), Finska, Švedska, Mađarska, Poljska
završnog ispita i ocjena i rada tokom godine	Danska, Njemačka, Grčka, Italija, UK, Norveška, Bugarska, Estonija
AKO POSTOJI ISPIT, ON SE POLAŽE	
pismeno	Grčka, Irska, Holandija, Portugalija, Finska, UK (Engleska i Vels), Bugarska
pismeno i usmeno	Danska, Njemačka, Francuska, Italija, Holandija, Austrija, UK (Škotska), Norveška, Češka, Mađarska, Poljska, Slovenija
PISMENI ISPIT ODREĐUJE	
škola (interno)	Grčka, Holandija, Portugalija, Češka

¹⁶⁶ European Commission/Eurydice/Eurostat. (2000). Key data on education in Europe 1999/2000. Chapter E, str. 98.

škola uz posredovanje eksternog člana	Njemačka, Austrija
eksterno	Danska, Njemačka (u nekim pokrajinama), Francuska, Irska, Italija, Holandija, Portugalija, Finska, UK, Norveška, Mađarska, Poljska, Slovenija
USMENI ISPIT PROVODI	
škola (interno)	Danska, Holandija, Češka
škola uz prisustvo eksternog člana	Njemačka, Austrija, UK (Škotska), Norveška, Mađarska
eksterno	Francuska, Italija, UK (Engleska, Vels, Sjeverna Irska), Slovenija
KONAČNU OCJENU ODREĐUJU	
isključivo nastavnici	Belgija, Grčka, Španija, Finska (završno svjedočanstvo), Švedska, Češka, Mađarska, Poljska
nastavnici, ali utiče i eksterna ocjena	Danska (usmeni), Njemačka (rezultati na maturi- <i>Abitur</i>), Austrija (konačnu ocjenu donosi komisija na čijem je čelu eksterni ispitivač), Portugal (prosječna ocjena), Finska (maturski ispit- test pregledava predmetni nastavnik, a zatim Nacionalni maturski ispitni odbor), Norveška (ocjene tokom godine + na ispitu), Mađarska,
nastavnici prema definisanim (eksternim) kriterijima	Holandija (prosječna ocjena rezultata na internom i eksternom ispitu)
eksterni ispitivači	Danska (pismeni), Francuska (komisija), Irska, Italija, UK (na ocjenu utiče više elemenata, uključujući i ocjenu iz rada tokom godine, ali najveću težinu ima ocjena na pismenom ispitu), Slovenija

Prijedlog promjena

Nakon završetka školovanja u gimnaziji učenici polažu maturski ispit čiji cilj je provjeravanje opšteg znanja koje je kandidat stekao u školi. Kandidat na ispitu treba da pokaže da je u usvajanju znanja i njegovoj primjeni dostigao potreban nivo.

- Na maturskom ispitu učenici polažu obavezne i izborne predmete.
- Broj predmeta i nivo (standardni ili viši) na kome se ispit polaže predmet biće precizirani odgovarajućim pravilnikom. Pritom treba voditi računa, da sadržaj i nivo maturskih ispita zadovoljava evropske standarde i omogućava učenicima prohodnost na univerzitet.
- U polaganje maturskog ispita treba uključiti eksterne ispitivače.
- Za pojedine maturske predmete treba uraditi ispitne kataloge koji određuju obim gradiva, nivo težine i način provjere.
- U školama u kojima postoje odgovarajući uslovi treba omogućiti polaganje međunarodne mature.

6. 6. Dinamika promjena

Gimnazijsko obrazovanje po novom konceptu treba uvoditi postepeno.

Program treba primijeniti postepeno, recimo, prvo u šest gimnazija u Republici. Uz detaljno praćenje i analize, program postepeno treba proširivati na druge gimnazije.

S obzirom da se ne radi o bitnim konceptualnim promjenama, izmjene u gimnazijama mogu započeti relativno brzo.

Učenicima koji su započeli školovanje po starom programu treba omogućiti da po istom završe školovanje u roku dužem za dvije godine od predviđenog za redovno školovanje.

Zaključak

Predloženi koncept gimnazije polazi od naše tradicije, potreba, uslova, ali i međunarodnih standarda u oblasti obrazovanja.

Ovim konceptom se zadržava opšteobrazovni karakter gimnazije, a kroz sistem izbornih predmeta omogućava se učenicima da izučavaju oblasti prema sopstvenim sklonostima i interesovanjima.

Poseban akcenat dat je maturalnom ispitu koji treba da je znatno ozbiljniji od postojećeg i da omogući upis na univerzitet. Državna matura sa elementima eksternosti, kojom će se obezbijediti poštovanje međunarodnih standarda u obrazovanju, treba da omogući upis našim učenicima i na univerzitete van naše zemlje.

Literatura

1. Boljević-Vuleković, V. (1973). Gimnazija »Stefan Mitrov Ljubiša« 1865-1965. Društvo istoričara Crne Gore, Kotor.
2. Council of Europe: L'enseignement secondaire en France (1995). Bruxelles.
3. Declaration of the Rights of the Child proclaimed by General Assembly resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959. Office of the High Commissioner for Human Rights (2000). Geneva.
4. Education in the Netherlands, Netherlands Ministry of Education, Culture and Science. Information Department (1998). www.uvm.dk/eng
5. European Commission/Eurydice/Eurostat, (2000). Key data on education in Europe 1999/2000. Chapter E, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg:
6. Eurybase 2001. The information database on education systems in Europe, www.eurydice.org. Eurybase
7. Eurydice (1997). The Information Network on Education in European Union: Structure, Organisation and Administration
8. Godišnjak Cetinjske gimnazije, godina 3, broj 3., Cetinje.
9. Grgin, T. (1986). Školska dokimologija, Školska knjiga, Zagreb.
10. Ivić, I. i Pešikan, A. (1997). Institut za psihologiju, Aktivno učenje, Beograd.
11. Kovijanić, R. (1971). Kulturni život starog Kotora, Kotor.
12. Krek, J. (ured.), (1995). Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, Zavod za šolstvo, Ljubljana.
13. Nastavni planovi i programi srednjeg obrazovanja i vaspitanja, (1991). Republički zavod za unapređivanje školstva, Titograd.
14. Pejović, Đ. (1971). Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916. Cetinje.
15. Pongrac, S. (1980). Ispitivanje i ocjenjivanje u obrazovanju, Školska knjiga, Zagreb.
16. Pravilnik o sadržaju, načinu i postupku polaganja kvalifikacionog ispita i vrednovanja kriterijuma za upis učenika u srednju školu, Službeni list Republike Crne Gore br. 6/92, 7/93, 13/98 i 9/99. Podgorica.
17. Srednje stručno obrazovanje u Evropi. (1998). Ministarstvo prosvete Srbije, Beograd.
18. Troj, F. (1982). O proveravanju i ocenjivanju u školi. Stevanović, M. (ured.) Praćenje i ocenjivanje učenika, Zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja grada, Beograda.
19. Vilotijević, M. (1991). Vrednovanje rada škole, Centar za usavršavanje rukovodilaca u obrazovanju, Beograd.
20. www.education.gouv.fr/bo/2000
21. www.scotland.org.
22. Zakon o gimnazijah, Uradni list RS br. 12/1996. Ljubljana.
23. Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, Uradni list RS br. 12/1996. Ljubljana.
24. Zakon o srednjoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br. 26/91, 56/92 i 27/94. Podgorica.

7. STRUČNO OBRAZOVANJE

7. 1. Istorijski pregled

Pad zetske-crnogorske države pod tuđinsku vlast u XV vijeku i skoro četiristogodišnja borba za punu državnu emancipaciju, bili su limitirajući faktor za razvitak kulture, nauke i obrazovanja. Izuzetak od takvog stanja nalazimo na primjerima iz Boke Kotorske. Na tom području radilo je u XVI i XVII vijeku više privatnih pomorskih škola, od kojih je bila najpoznatija škola Marka Martinovića u Perastu iz 1697. g. Ove škole su bile temelj na kome je osnovana državna pomorska škola u Kotoru 1849. godine, koja je imala nekoliko promjena u svom razvoju. Petorazredna nautička škola 1921. godine postala je pomorska akademija, a 1932. godine pomorsko-trgovačka akademija sa četiri razreda.

Prva srednja stručna škola u podlovcenskom dijelu Crne Gore otvorena je na Cetinju 1869. g. pod imenom Bogoslovija. Škola je otvorena uz rusku finansijsku pomoć a Ustavom je određen njen zadatak, način upravljanja, profil nastavnog kadra, trajanje školske godine, finansiranje škole. Bogoslovija je bila trogodišnja škola i spremala je kandidate za dva poziva: učiteljski i sveštenečki. Ova škola će se 1887-88. godine transformisati u Bogoslovsko-učiteljsku školu koja je radila do 1916. g. Iste (1869) godine na Cetinju je osnovana i škola za vaspitanje crnogorske ženske omladine iz imućnijih porodica Đevojački institut. Sredstva za institut obezbjeđivala je ruska carica Marija Aleksandrovna, a škola je prestala sa radom 1913. godine.

Po svojoj ekonomskoj strukturi u Crnoj Gori je poljoprivreda bila gotovo jedina grana zanimanja pa je za školovanje tog kadra 1875. g. u Danilovgradu otvorena Zemljodelska (poljoprivredna) škola, koja je nakon rata 1876-78. nastavila sa radom u Podgorici (1893).

Sa teritorijalnim širenjem Crne Gore nakon balkanskog rata 1912. g. crnogorska Vlada je za potrebe tih krajeva otvorila učiteljsku školu u Peći, kojoj su gravitirali učenici iz Zatarja, beransko-gusinjske i metohijske oblasti.

Školska djelatnost u Crnoj Gori dugo vremena nije imala institucionalnu samostalnost, sve do 1882. godine, kada je formirano Ministarstvo prosvjete. Do tog perioda prosvjetom se bavilo Ministarstvo unutrašnjih djela ili Ministarstvo finansija. Za prvog ministra prosvjete imenovan je Visarion Ljubiša.

Događaji u prvom svjetskom ratu (1914-1918. g.) i nakon njega, kada se Crna Gora kao država utapa u širu zajednicu – Kraljevinu Jugoslaviju, reflektovali su se i na polju obrazovanja. Centralistički sistem upravljanja nije dozvoljavao mogućnost

da mjesno stanovništvo kreira obrazovni sistem prema svojim potrebama. No, bez obzira na to, na teritoriji današnje Crne Gore otvoriće se više stručnih škola.

U Podgorici je 1923. g. (za područje Crne Gore, Boke, Kosova i Sandžaka) osnovana dvogodišnja trgovačka škola koja je od 1927. g. radila kao Trgovačka akademija (četvorogodišnja). Od 1920 – 1933. godine pokušavalo se sa osnivanjem niže poljoprivredne škole, koja je početkom 1933. osnovana u Baru. Škola je u prvoj godini primila učenike iz sedam srezova uključujući Trebinje i Bileće.

Tih godina otvaraju se i prve građanske škole u Crnoj Gori i to na području Boke Kotorske.

Iako je bio nizak privredni razvoj, u Banovini se osjećala potreba za osnivanjem zanatsko-trgovačkih škola. Ove škole su se počele otvarati 1920. g. u sreskim mjestima, a radile su kao večernje, uz uslov da se prijavi najmanje 15 šegrtā. Zanatsko-trgovačkih škola na području Crne Gore 1930/31. godine bilo je sedam, sa odsjecima: auto-mehaničarskim, elektrotehničkim i građevinskim. Pored ovih, od 1920. g. počinju sa radom ženske zanatske škole, domaćičke, ćilimarske (Kolašin, Pljevlja), pletarske (Berane), a organizuju se i kursevi šivenja, PTT i drugi.

Banovinski školski odbor usvojio je 1931. g. Pravilnik o gradnji škole za duševno zaostalu i defektnu djecu.

Česti ratovi i promjene državnih i društvenih statusa na Balkanu neminovno su mijenjali karakter i potrebe školskog sistema koji je često bio u funkciji političkih kombinacija.

Nakon drugog svjetskog rata (1945) i ponovnog vraćanja crnogorske državnosti u federativnoj Jugoslaviji, u politici razvoja srednjeg obrazovanja izražavano je stanovište o ravnomjernijem razvitku svih ostalih oblika obrazovanja, o uspostavljanju skladnijeg odnosa između opšteg i stručnog obrazovanja. Stručno školstvo trebalo je da ide u korak sa krupnim promjenama u privredi. U crnogorskoj privredi bilo je 1947. g. 1800 zaposlenih, a 1967. g. oko 59.000. Broj zanimanja u radnim organizacijama iz godine u godinu se povećavao. Na primjer, školske 1949/50. godine u 18 škola učenika u privredi bilo je 1884 učenika, a u školskoj 1967/68. godini samo jedna institucija, školski centar "Ivan Uskoković" u Titogradu, pripremala je 1683 učenika za kvalifikovane i visokokvalifikovane radnike.

Školski centri u Crnoj Gori nastali su, najčešće, integracijom srednjih stručnih škola i škola za kvalifikovane radnike. U školskoj 1967/68. g. radili su ovi školski centri: Poljoprivredni školski centar u Baru, Trgovinsko-ugostiteljski školski centar – Titograd, Školski centar za obrazovanje kadrova u privredi – Titograd (metalska, elektro, drvoprerađivačka, tekstilna i dr. struke), Građevinski školski centar – Titograd, Školski centar Cetinje (Mašinsko-tehnička škola, Škola učenika u privredi mješovitog tipa); Školski centar željezare "Boris Kidrič" u Nikšiću, Školski centar u Ivanogradu (Tehnička škola drvoindustrijske i šumarske struke) i Centar za obrazovanje radnika – Mojkovac (mješovitog tipa). U posebnu vrstu škola izdvojene su, prema posebnim kriterijumima, umjetničke škole. U poratnom periodu

u Crnoj Gori su radile dvije srednje umjetničke škole: Škola za primijenjenu umjetnost (1946/47. Cetinje; 1948. Herceg Novi) i Muzička škola (Cetinje 1948. – Kotor, 1951-58. g. - Podgorica).

U sklopu reforme školskog sistema u SFRJ, školske 1976/77. godine otpočela je realizacija nastavnih planova i programa usmjerenog srednjeg obrazovanja. Nakon dvogodišnjeg školovanja učenici su mogli da se upišu u završnu fazu u jednogodišnjem (III stepen) ili dvogodišnjem trajanju (IV stepen). Reforma nije dala očekivane rezultate, kako zbog svoje koncepcije tako i zbog nespремnosti privrede da učestvuje u njenom realizovanju, pa se od ovog koncepta obrazovanja odustalo.

Školske 2000/01. godine u Crnoj Gori je u srednje stručne škole upisano 22.158 učenika ili oko 70% od ukupnog broja upisanih učenika u srednjim školama na teritoriji Republike.

7. 2. Principi

Principi na kojima je neophodno utemeljiti sistem stručnog obrazovanja su usklađenja sa osnovama obrazovnih sistema razvijenih zemalja Evrope. Ona su proistekla iz uporednih analiza, istraživanja i potreba prilagođavanja postojećeg stanja.

1. Prilagođavanja stručnog obrazovanja društvenim promjenama, tržišnoj privredi, tehničko-tehnološkom progresu i informacionim tehnologijama;
 - Sadašnji sistem obrazovanja produkuje kadar koji tržišnom sistemu privređivanja ne obezbjeđuje odgovarajući kvalitet. Nivo razvoja proizvodnih snaga na kojem je bazirana obrazovna šema u sadašnjim stručnim školama bio je na niskom tehničkom nivou i, u principu, zahtijevao je usvojena opšta znanja iz odgovarajućih oblasti. Ta znanja su prezentirana na način koji nije omogućavao inicijativu tokom procesa obrazovanja.
 - Sadašnje stanje izmijenjenih vlasničkih odnosa, uvođenje novih tehnologija i opreme dovodi do izmiještanja uticaja na projektovanje zanimanja u oblasti srednjih stručnih škola. Svi oni koji iskazuju potrebe za određenim profilima imaju pravo i obavezu da učestvuju u projektovanju razvoja i promjena, kao i u planiranju u oblasti stručnog obrazovanja. Zakonska regulativa treba sistemski da definiše načine i mogućnosti najoptimalnijeg učešća navedenih faktora, čime bi se u osnovu sistema ugradila neophodnost prilagođavanja stručnog obrazovanja narastajućim tehničko-tehnološkim potrebama. Osim toga, potrebno je voditi računa i o dugoročnim razvojnim planovima Republike, koje treba uskladiti sa razvojnim planovima regiona, što ima bitan uticaj na protok radne snage. Otvaranje prostora regionalnog tržišta rada omogućiće osposobljavanje za veći broj zanimanja, koja ne bi bila isključivo vezana za potrebe razvoja Republike. Tu je i prisustvo na svjetskom tržištu rada, sa zanimanjima koja bi zadovoljavala visoke standarde i ravnopravno se uključila u njihove procese rada i djelovala bi konkurentno.

2. Uključivanje socijalnih partnera u proces stručnog obrazovanja
3. Nakon obaveznog školovanja omogućiti svim učenicima, koji iskazu želju, stručno obrazovanje, shodno njihovim sklonostima i mogućnostima;
 - Nakon obaveznog školovanja potrebno je omogućiti nastavak obrazovanja, uz pružanje stručne pomoći za izbor zanimanja svima onima koji za to iskazu želju. Različite vrste stručnog obrazovanja pružice mogućnost velikog izbora različitih zanimanja. Potrebe i mogućnosti obrazovnih ustanova su ograničavajući faktor u smislu broja učenika za pojedina zanimanja. Drugi ograničavajući faktor je sposobnost učenika da kvalitetno prate odgovarajuće programe. Potrebno je, koordinacijom ovih faktora, uključiti sve zainteresovane u sistem stručnog obrazovanja.
 - Učenicima koji imaju problema sa savladavanjem programa potrebno je pružiti organizovanu pomoć i, po potrebi, omogućiti im da postignu kvalifikaciju koja odgovara njihovim mogućnostima i sposobnostima.
4. Pružanje mogućnosti promjene zanimanja tokom stručnog obrazovanja;
 - Stručno obrazovanje obuhvata zanimanja koja pripadaju različitim oblastima, a svaka oblast sadrži veliki broj srodnih zanimanja. No, i pored toga, sama odluka i izbor određenog zanimanja ne znači da će ono u potpunosti opravdati očekivanja učenika. Iz tog razloga je potrebno, u okviru stručnih škola, omogućiti promjenu zanimanja u svakoj od faza stručnog obrazovanja. Isto tako, potrebno je obezbijediti prohodnost između stručnih škola i opštih srednjih škola.
 - Način i uslovi prohodnosti definisali bi se kroz različite oblike polaganja diferencijalnih, dopunskih i drugih ispita iz oblasti stručnog i opšteg dijela programa, a po potrebi i obavljanje praktične nastave, vježbi i slično.
5. Stručno obrazovanje za mlade i odrasle se realizuje na zajedničkim osnovama, odnosno na istim standardima;
 - Obrazovanje odraslih za zanimanja iz sistema obrazovanja stručnih škola treba organizovati tako da se postižu isti standardi, ali programi i putevi sticanja znanja mogu biti različiti, tako da nema niko monopol na stručno obrazovanje, naročito kad se radi o odraslima.
6. Jedinstvenost zakonskog okvira za sve učesnike u procesu stručnog obrazovanja;
 - Stručno obrazovanje je po svojoj strukturi složenije od ostalih dijelova obrazovnog sistema i u procesu realizacije uključuje više uticajnijih segmenata kao što su: obrazovne institucije, privredna komora, tržište rada itd. To je i osnovni razlog što je njegovu organizaciju nemoguće podvesti pod opštu obrazovnu zakonsku regulativu, već mu treba definisanje posebnog zakonskog okvira.
 - Oblast zakonskog uređenja treba da obuhvati:
 - Definisanje međusobnih prava i obaveza svih učesnika u stručno – obrazovnom procesu.
 - Privredni subjekti se uključuju u sve faze sistema stručnog obrazovanja: upis, obuka, definisanje standarda, nastavnih planova i programa, planiranje potreba za kadrovima itd.

- Nastavni kadar, njihov status, inspekcijski nadzor.
7. Uvođenje standarda u definisanje zanimanja, koji omogućavaju dobijanje kvalifikacije;
- Tendencija standardizacije svih zajedničkih veličina prihvaćena je i u obrazovnom procesu, a posebno je značajna u standardizaciji zanimanja.
 - Standardi u stručnom obrazovanju se određuju u dogovoru sa socijalnim partnerima. Standardi definišu neophodan nivo znanja, sposobnosti i vještina za konkretno zanimanje.
 - Usavršavanje standarda stručnog obrazovanja je permanentan proces koji se realizuje kroz odgovarajuće institucije, a dostizanje propisanih standarda mladim ljudima obezbjeđuju odgovarajuće obrazovne, pa i druge institucije.

7. 3. Ciljevi

Sadašnje stanje u sferi stručnog obrazovanja i naznačeni principi opredjeljuju sljedeće ciljeve i zadatke prema kojima treba usmjeriti proces promjena:

1. Osavremenjavanje i prilagođavanje procesa stručnog obrazovanja zahtjevima savremenog, demokratski i ekonomski razvijenog društva i tržišne privrede.
 - Obrazovanje je bitan uslov za opšti razvoj, a stručno obrazovanje ima takvu poziciju da može dati u najkraćem vremenskom periodu rezultate koji taj prosperitet i razvoj podržavaju.
 - Samo ono stručno obrazovanje koje je fleksibilno i koje je u stanju da se prilagođava savremenim zahtjevima može da opravda očekivanja koja zajednica pred njim postavlja.
 - Bez jake materijalne osnove, podržane od strane države i privrednih subjekata, nije moguće pratiti savremene procese i zahtjeve, pa je angažovanje u cilju jačanja materijalne osnove stručnog obrazovanja prioritetan zadatak.
2. Promovisanje ličnog i profesionalnog razvoja učenika, kao i obezbjeđivanje znanja i sposobnosti neophodnih za dalje studije, život i rad, lična interesovanja i profesionalni razvoj ličnosti.
 - Obrazovanje treba da pruži mogućnost za učenje i samorazvoj tokom čitavog života.
 - Oblikovanjem nastavnih planova i programa usmjeriti obrazovanje ličnosti učenika tako da on postane ravnopravan sa učenicima iz razvijenih zemalja.
 - Da se u procesu stručnog obrazovanja postigne zadovoljavajući nivo zrelosti.
3. Usvajanje znanja i vještina neophodnih za sticanje stručnosti.
 - Različiti oblici stručne osposobljenosti obezbijediće učenicima odgovarajuća znanja i vještine, sa kojima mogu biti ravnopravni učesnici na tržištu rada.

- Sposobnost da se uspješno odgovori svim poslovima iz oblasti kvalifikacije je cilj koji mora biti prisutan tokom ukupnog procesa obrazovanja i obuke.
4. Obezbjedivanje sticanja kvalifikacija koje mladima i odraslima omogućavaju ravnopravno učešće na tržištu rada.
 - Samo oni koji su u procesu obrazovanja i obuke stekli znanja i vještine koje odgovaraju standardima imaju mogućnost da na tržištu rada učestvuju ravnopravno, pa je i usmjeravanje procesa obrazovanja i obuke u tom pravcu prioritetan zadatak.
 - Potreba da se mladima i odraslima koji učestvuju u procesu stručnog obrazovanja obezbijede garancije i kvalitet obrazovanja i obuke, znanja i vještine za buduće zaposlenje, zadatak je koji treba da bude projektovan kroz sadržaje programa.
 5. Kompatibilnost sistema stručnog obrazovanja sa evropskim sistemom obrazovanja u stručnim školama kao i prohodnost iz jednog sistema u drugi.
 - Uvođenjem odgovarajućih standarda zanimanja, koji bi bili usklađeni sa standardima visoko razvijenih zemalja, moguće je obezbijediti kompatibilnost zanimanja sa drugim zemljama, a time i prohodnost radne snage.
 6. Obrazovanje u oblasti opšte-obrazovnog dijela treba da bude usklađeno sa potrebama struke.
 - Nastavni planovi i programi u dijelu opšteg obrazovanja treba da budu u funkciji povećanja kvaliteta zanimanja i njegovog što uspješnijeg nastupa na tržištu rada.
 - Prevazilaženjem jezičkih barijera dala bi se kvalitativno nova vrijednost stručno obrazovanim i kvalifikovanim mladim ljudima, kao i odraslim koji učestvuju u ovom dijelu procesa obrazovanja.
 7. Usavršavanje u okviru zanimanja treba da bude obezbijeđeno svima koji to žele.
 - Kvalifikacija predstavlja potvrdu da stečena znanja i vještine u određenom zanimanju odgovaraju standardima za tu oblast. Potreba za stalnim proširivanjem znanja proističe iz dinamičnosti promjena okoline, pa samim tim postoji i potreba za neprekidnim usavršavanjem u okviru zanimanja.
 - Svima koji iskažu želju treba omogućiti usavršavanje.

7. 4. Zakonski okvir

Sadašnje stanje

Sadašnji sistem srednjeg obrazovanja, odnosno srednjih stručnih škola regulisan je donošenjem zakona i drugih propisa 1991. godine i kasnije. To su: Zakon o srednjoj školi¹⁶⁷ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o srednjoj školi¹⁶⁸ Na posredan način ovu oblast regulišu i Zakon o usavršavanju nastavnog i vaspitnog

¹⁶⁷ Službeni list Republike Crne Gore br. 28/91. Podgorica.

¹⁶⁸ Službeni list Republike Crne Gore br. 56/92. i 27/94. Podgorica.

osoblja¹⁶⁹ i Zakon o prosvjetnoj inspekciji¹⁷⁰. Ovim zakonima, sistem srednjeg obrazovanja, pa i srednjih stručnih škola je prilagođen državno-planskoj i djelimično tržišnoj privredi. Naime, država u cjelini uređuje: osnivanje, ukidanje i rad škola, finansiranje, nastavne planove i programe, obrazovno-vaspitni rad, upravljanje, rukovođenje i drugo. Posljedica ovakvog načina uređenja sistema obrazovanja je distanciranje organa lokalne samouprave od problema vaspitanja i obrazovanja. Tako, nijedna opština se u posljednje vrijeme ne bavi problematikom srednjih stručnih škola, kao ni privredni, pa ni ostali subjekti u Republici.

Postojeće zakonodavstvo ne tretira posebno srednje stručno obrazovanje, već su samo neke specifičnosti za ovaj segment obrazovanja propisane pojedinim odredbama Zakona o srednjoj školi. Posebnosti koje su propisane su vrste srednjih stručnih škola, vrste i način sticanja stepena stručne spreme, broj učenika u odjeljenju, obavljanje praktične nastave i profesionalne prakse, zaštita na radu, broj časova, sticanje srednjeg stručnog obrazovanja vanrednim putem, učeničke zadruge, uslovi za upis učenika za sticanje III i IV stepena stručne spreme, uslovi i način izbora nastavnika teorijske i praktične nastave, norma nastavnika i javne isprave o završenom srednjem stručnom obrazovanju.

Nakon završenog osnovnog obrazovanja učenici (uzrast od 15-17 godina) se opredjeljuju za upis u neku od srednjih stručnih škola za sticanje opšteobrazovnog, opštetručnog i praktičnog obrazovanja.

Uslovi, način i postupak upisa učenika propisan je Zakonom i podzakonskim aktima.

U srednjoj stručnoj školi se stiče stručno osposobljavanje na nivou I i II stepena u trajanju od tri mjeseca do dvije godine, u skladu sa nastavnim planom i programom, zatim trogodišnje i četvorogodišnje obrazovanje i specijalizacija u jednogodišnjem trajanju nakon završenog trogodišnjeg, odnosno četvorogodišnjeg srednjeg obrazovanja.

Na kraju trogodišnjeg obrazovanja učenici polažu završni ispit, a na kraju četvorogodišnjeg obrazovanja maturalni ispit.

Prijedlog promjena

U pripremi novih zakona iz oblasti prosvjete, predlažemo cjelovit pristup. Ono što je zajedničko u svim oblastima (područjima) obrazovanja, najbolje bi bilo da se uredi jednim zakonom, odnosno opštim zakonom o školstvu. Ovim zakonom utvrdili bi se: uslovi za osnivanje i rad, koncesije, obavljanje obrazovno-vaspitnog rada, upravljanje i rukovođenje, mreža škola, usavršavanje nastavnika, stručni savjeti, donošenje nastavnih planova i programa, izdavanje udžbenika, nadzor nad radom i finansiranje. Za pojedine oblasti, odnosno za ovu oblast treba donijeti poseban zakon o stručnom obrazovanju

¹⁶⁹ Službeni list Republike Crne Gore br.26/87. Podgorica.

¹⁷⁰ Službeni list Republike Crne Gore br.2/95. Podgorica.

Budućim zakonima bi se samo tretirala fundamentalna pitanja i opšti državni interes (javni interes), što je i osnovna tendencija u zemljama Evropske unije u pravnom deregulisanju pedagoških pitanja. Na ovaj način bi se obezbijedila nužna kontrola kvaliteta obrazovnog procesa, a učesnicima obrazovnog procesa ukazalo bi se povjerenje i ne bi im se sužavala prava, kompetencije i autonomija u pitanjima struke i pedagogije.

Nijedno od predloženih pitanja nije lako riješiti jer zadiru u odnose državnih organa prema organima lokalne samouprave, remete ustaljene navike i stečena prava, poskupljuju troškove obrazovanja i dr. Uz to mnoga predložena rješenja su nekompatibilna sa postojećim saveznim i republičkim zakonima, a naročito sa: Zakonom o preduzećima, Zakonom o osnovama radnih odnosa, Zakonom o osnovama penzijsko-invalidskog osiguranja, Zakonom o računovodstvu, Zakonom o lokalnoj samoupravi, Zakonom o društvenim djelatnostima, Zakonom o radnim odnosima, Zakonom o platama u oblasti vanprivrede, Zakonom o penzijsko-invalidskom osiguranju, Zakonom o državnim službenicima, Zakonom o inspekcijskoj kontroli, Zakonom o načelima organizacije državne uprave, Uredbom o organizaciji i načinu rada državne uprave, Uredbom o rangiranju i razvrstavanju radnih mjesta u oblasti prosvjete i nauke, kulture, zdravstva i socijalne zaštite i državne uprave, Uredbom o zaradama državnih službenika.

Ovim promjenama u obrazovanju ide se u susret realizaciji opredjeljenja Vlade Republike Crne Gore izražene u studiji "Pravni sistem Republike Crne Gore – stanje i osnove razvoja".

Kao pravci daljeg razvoja pravnog sistema, pored ostalog, naznačeno je usavršavanje pravno-metodoloških pravila u stvaranju prava i podizanja kvaliteta pravnih normi, uz uključivanje pravne nauke i iskustava razvijenih zemalja Evropske unije. U tom cilju nužno je, uporedo sa donošenjem zakona iz oblasti prosvjete, ubrzati proces reforme državne uprave, odnosno donijeti nove sistemске zakone, čime bi se stvorili uslovi za usklađivanje propisa.

U pripremi zakona i drugih propisa koristimo iskustva nauke, a naročito pravne nauke, koristeći bogate izvore naučnog i stručnog saznanja iz oblasti upredno-pravnih sistema razvijenih zemalja Evropske unije i ugrađivati ih u naš pravni sistem primjereno realnim uslovima.

7. 5. Stručno obrazovanje u našem i drugim obrazovnim sistemima

Sadašnje stanje

Srednje stručno obrazovanje kod nas posljednjih nekoliko decenija doživljava određene promjene koje su uslovljene društveno-ekonomskim odnosima i neadekvatnim konceptom obrazovanja. Sve je to uslovlilo da sadašnje stanje u srednjem stručnom obrazovanju nije ohrabrujuće, ali nije ni takvo da ne može biti temelj za inoviranje organizacije, ciljeva i sadržaja. Razvoj ličnosti učenika u okviru zatvorenog i uniformnog vaspitno-obrazovnog sistema nije svestran, što utiče na kvalitet obrazovanja.

Većinu odluka u obrazovanju donosi Ministarstvo prosvjete i nauke (osnivanje i ukidanje škola, nadzor, imenovanje direktora, donošenje planova i programa, odobravanje udžbenika, normative za izbor kadra, utvrđivanje stručnih savjetovanja itd.). Nastavnici djelimično imaju uticaj na školske planove i programe i na korišćenje nastavnih metoda. Posebno je izražen problem finansiranja obrazovnih institucija. I pored značajnog ulaganja u izgradnju i održavanje objekata, jedan broj školskih zgrada je dotrajavao. Opremljenost škola didaktičkim materijalom, uglavnom, zadovoljava. Bibliotečki fond je oskudan. Određeni broj škola ima specijalni nastavni prostor (medijateke, radionice, biblioteke...). Struktura zaposlenih je dobra, ali nedostaju stručni saradnici (bibliotekari, pedagozi, psiholozi...). Pojedine srednje stručne škole povremeno ili kontinuirano angažuju spoljne saradnike za teorijsku i praktičnu nastavu. Nastava se u nekim školama odvija samo prije podne, a u većini škola u obje smjene. U mnogim školama broj učenika u odjeljenju iznosi preko 40. No imamo i manje atraktivnih obrazovnih profila, kao i škola, u manjim mjestima gdje broj učenika iznosi manje od 20. Manji broj škola organizuje određene kurseve (daktilografiju, rad na računarima, strane jezike itd.). Oblik rada u školama je većinom frontalni. Predavanja su pretežno verbalna, a programi su preobimni. Način provjere znanja je uslovljen karakterom obrazovnih programa. Ne postoje standardizovani testovi školskih postignuća sa nacionalnim normama. Nema programa stručnog usavršavanja koji bi nastavnike suočavao sa novim problemima (priliv izbjeglica, oslabljena motivacija učenika kao posljedica stresa). Ipak, izvjestan broj nastavnika je obučen na seminarima pod pokroviteljstvom Ministarstva prosvjete i nauke, uz finansiranje UNICEF-a i nekih drugih humanitarnih organizacija.

Stručno obrazovanje u Republici Crnoj Gori stiže se u 37 škola koje su raspoređene kako bi, uglavnom, zadovoljile lokalne zahtjeve naše Republike. Mali broj škola je usko profilisan, dok se u ostalim obrazuje više različita zanimanja i područja rada.

Kada analiziramo stanje broja odjeljenja i učenika upisanih u srednje stručne škole (Tabela: 7. 5. 1), možemo na osnovu podataka uzetih iz izvještaja prosvjetne inspekcije konstatovati da je broj učenika u zadnje četiri godine, koji se upisuje u srednje stručne škole, približno isti (70%), a da se povećava broj odjeljenja.

Tabela: 7. 5. 1.

Godina	Broj odjeljenja	Broj učenika
1997/98	737	20.909
1998/99	749	21.308
1999/00	798	22.349
2000/01	803	22.158

Tabela: 7. 5. 2.

Vrsta škole	Broj odjeljenja	Broj učenika
Mašinska	149	3.578
Ekonomska	102	3.488
Medicinska	57	1.895
Elektro	136	3.678
Trgovinska	194	5.649

Podaci o broju upisanih u 2001. godini (Tabela: 7. 5. 2) ukazuje da najveći broj učenika pohađa trgovinsku, zatim elektro, mašinsku i ekonomsku struku.

U srednjem stručnom obrazovanju Republike Crne Gore postoje interesovanja i za druga zanimanja uslužnih djelatnosti.

Dakle, opšta karakteristika stanja u srednjim stručnim školama je:

- nedovoljna primjena moderne tehnologije,
- nepostojanje razvojne strategije obrazovanja na unutrašnjem i spoljašnjem planu,
- djelimična zastarjelost nastavnih sredstava,
- neadekvatnost nastavnih metoda i oblika rada,
- zatvorenost u odnosu na savremene tokove u razvijenim zemljama,
- neusklađenost ponude i tražnje kadrova kod većeg broja zanimanja u svim stepenima stručne spreme,
- neusaglašenost sistema stručnog obrazovanja sa privrednim i drugim subjektima,
- orijentisanost srednjeg stručnog obrazovanja na treći i četvrti stepen,
- smanjenje obima sredstava za finansiranje stručnog obrazovanja, utiče na kvalitet realizacije nastavnih programa, a posebno u dijelu praktičnog obrazovanja,
- institucionalno stručno obrazovanje u Crnoj Gori dostiglo je skoro evropski nivo, dok se za njegovu kvalitativnu i vaspitnu dimenziju to ne bi moglo reći.

Stanje u drugim zemljama

U Švedskoj¹⁷¹ srednje stručno obrazovanje je obavezno poslije osnovne škole. Ono je tako organizovano da svaki član mlade generacije dobija odgovarajuće obrazovanje. Odgovornost za obrazovanje ima Parlament i Vlada. Obrazovanje je javni sektor. Vlada daje smjernice koje su različite za pojedine tipove obrazovanja. Država je odgovorna za sigurnost obrazovnih aktivnosti, a Nacionalna agencija je odgovorna za superviziju školskog sistema. Nakon završene osnovne škole, koja traje devet godina, može se nastaviti viša srednja škola, profesionalna škola i profesionalni koledž. Viša srednja škola je najatraktivnija i traje tri godine, generalno obrazuje djecu izneđu 16 i 19 godina. Prva i druga godina imaju po 190, a treća 120 radnih dana. Završni ispit se na kraju obavlja iz usmenog i pismenog dijela. Lokalne zajednice imaju mogućnost da odrede programe prema svojim potrebama. U stručnom obrazovanju najmanje 15% vremena učenici moraju provesti na radnom mjestu. Planovi i programi bazirani su na nacionalnim preporukama.

Reformom iz 1991 godine Danci¹⁷² su očuvali tijesnu povezanost sa trgovinom i industrijom obezbjeđujući širinu i fleksibilnost u stečenim kvalifikacijama jačanjem teorijskog dijela programa. Princip "sendviča" koji kombinuje i praksu i teoriju daje danskom stručnom obrazovanju karakterističnu snagu i profil. Praksa je duža i organizovana je kao zaposlenje sa platom, na bazi ugovora o šegrtovanju. Obično

¹⁷¹ Secondary education, Key data on Education in Europe

¹⁷² Internet site <http://www.uvm.dk/eng/>

se cijela obuka završava u preduzeću, ali se dešava da i nekoliko preduzeća učestvuje u praktičnoj obuci učenika. Metode i predavanja uslovljeni su širokim razvijanjem ličnosti (nezavisnost, odgovornost, svijest o kvalitetu, sposobnost za saradnju). Tržište rada tijesno sarađuje sa stručnim obrazovanjem. Potrebe za novim tipovima kvalifikacija pravovremeno se registruju, što utiče da programi odgovaraju zahtjevima tržišta rada. Stručno obrazovanje nudi devedeset programa i dvjesto specijalnih linija. Kada govorimo o povezanosti sa tehničko – tehnološkim razvojem zemlje koji u mnogo čemu doprinosi kvalitetu obrazovanja, prednost Danske je velika u odnosu na našu zemlju. Osnovno u Danskim srednjim stručnim školama je da vaspitno – obrazovni ciljevi određuju koordinate politici razvoja obrazovanja, deteminisani su konkretnim potrebama, interesima društva, naročito privrede. Stručni koledži u Danskoj dijele se na četiri grupe po sektorima: tehnički koledži (trgovina, industrija i uslužne djelatnosti), poslovni koledži (komercijala i administracija), poljoprivredni koledži i koledži za socijalnu i zdravstvenu brigu. Prva tri su pod nadzorom Ministarstva obrazovanja, a četvrti vode oblasne vlasti. Postoje takođe i „AMU centri“ (24) gdje se može izvoditi obuka. Oni obezbjeđuju kratkoročne dopunske kurseve za kvalifikaciju u trgovini, industriji, poljoprivredi i uslužnom sektoru. Poslovni koledži nude obrazovanje u tri glavne kategorije i to: stručno obrazovanje i obuku, komercijalno više srednje obrazovanje i kratko-ciklusni program višeg obrazovanja. Sve ove kategorije nude mogućnost prelaska na više obrazovanje. Poslovni koledži nude i veliki broj kurseva i obrazovnih programa sa naročitim usmjerenjem za aktivno zaposlene ljude. Njih finansira Ministarstvo rada i Ministarstvo obrazovanja.

Zaključak

- Stručno obrazovanje u Republici Crnoj Gori, u odnosu na druge sisteme zbog specifičnih društveno-ekonomskih odnosa nije inoviralo i transformisalo svoju organizacionu strukturu prema aktuelnim zahtjevima nauke, odnosno savremenih dostignuća pedagoške teorije i prakse.
- Zemlje Evropske unije postavile su srednje stručno obrazovanje u funkciju rada i aktuelnog razvitka čovjeka, što u obrazovanju Republike Crne Gore nije slučaj.
- Većina škola EU raspolaže adekvatnom unutrašnjom energijom koja inicira proces, dok je kod nas obrazovanje opterećeno tradicijom zbog čega teško prihvatamo promjene kako u programima, tako i u načinu rada.
- Zemlje EU vrše reformu školstva temeljito, bez improvizacije, u dugim vremenskim intervalima.
- U većini škola EU posebno se vodi briga o sposobnostima učenika i njihovim sklonostima, a znanje koje stiču ima operativnu, stručnu vrijednost.
- Škole u zemljama EU uglavnom su materijalno obezbijeđene tehničkim uslovima i didaktičko-metodološkim rješenjima.
- Didaktičko metodička autonomija nastavnika u vaspitno-obrazovnom procesu prisutnija je u zemljama EU nego kod nas.
- Vrijeme i način osposobljavanja u zemljama EU su znatno radikalniji u odnosu na naše srednje stručno obrazovanje (trajanje škole, način obuke i dr.).

- Na osnovu mnogih pokazatelja ne može se sa sigurnošću tvrditi da i zemlje EU imaju potpuno izgrađen srednje-stručno obrazovni sistem.
- Savremena privreda iziskuje stvaranje mogućnosti da, pored tehničkog obrazovanja, učenik u srednjoj stručnoj školi mora dobiti i opšte kulturno i humanističko obrazovanje. Ono je nužno radi efikasnog i permanentnog kontrolisanja proizvodnje (tehničko-tehnološki razvoj i kultura rada).

7. 6. Socijalno partnerstvo

U analizi postojećeg stanja sistema stručnog obrazovanja u Republici Crnoj Gori, a u poređenju sa drugim obrazovnim sistemima iz iste oblasti obrazovanja, jasno je uočljiva razlika u dijelu učešća zainteresovanih subjekata. Privreda, opterećena sopstvenim problemima, nije iskazala zainteresovanost u dijelu kreiranja potreba za profilima, za njihovo oblikovanje i njihovu obuku. To je dovelo do stanja da obrazovne institucije na osnovu sopstvenih viđenja vrše planiranje. Znanja koja se na ovaj način dobijaju nijesu odmah upotrebljiva, pa se gubi osnovni smisao stručnog obrazovanja, a to je kvalitetna priprema za zaposlenje i direktno uključivanje u radni proces.

Afirmacija socijalnog partnerstva je naglašena u svim segmentima promjena. Privredni činioci preko svojih organizovanih institucija, obezbijediće jasno definisanje potreba za profilima, standardizovanje neophodnih znanja i vještina kao zahtjeva koji bi se realizovao u nastavnom procesu. Proces obuke je zajednička odgovornost prosvjetnih i privrednih subjekata, koji sinhronizovanošću i kvalitetom obezbjeđuju mladom čovjeku usvajanje potrebnih znanja.

U okolnostima tranzicije ka tržišnoj ekonomiji, Crna Gora dio nadležnosti nad stručnim obrazovanjem koje je imala do sada, prenosi na socijalne partnere. Preuzimajući takve nadležnosti, socijalni partneri: Privredna komora (predstavnik poslodavaca) i Sindikat (predstavnik zaposlenih) preuzimaju dio obaveza i odgovornost u koncipiranju i realizaciji njegove projekcije. Država se javlja kao treći partner, i to preko Ministarstva rada i socijalnog staranja i Ministarstva prosvjete i nauke.

Decentralizacijom u području stručnog obrazovanja i uključivanjem socijalnih partnera stvaraju se povoljni uslovi da se stručno obrazovanje usmjeri ka sve zahtijevnijem tržištu rada koje ima internacionalni karakter.

Zakonski i institucionalni okvir je preduslov za učešće partnera u ovom procesu, koji treba da se kreće u sljedećim pravcima: izrada nastavnih planova i programa, opremanje i modernizacija škole, obezbjeđivanje udžbenika i udžbeničke literature, obezbjeđivanje nastavnih sredstava i pomagala, izrada standarda zanimanja, politika upisa, izrada državnog standarda znanja, formiranje službi za praćenje i razvoj, izrada mreže škola, uspostavljanje standarda u sistemu ocjenjivanja i izdavanje sertifikata.

7. 7. Standardizacija zanimanja

Postizanje kvalifikacije različitim putevima je jedna od pretpostavki koja omogućava otvorenost sistema stručnog obrazovanja. U okviru strukture stručnog obrazovanja predviđene su takve mogućnosti, a kroz mogućnosti koje pruža struktura obrazovanja odraslih povećava se broj puteva ka sticanju istih kvalifikacija.

Nivo znanja i vještine u okviru iste kvalifikacije mora biti isti, bez obzira na puteve kojima se ona stiče. Socijalni partneri su obavezni da postave neophodne zahtjeve i sadržaje određene kvalifikacije. Zahtjevi se postavljaju u vidu standarda određenih zanimanja, koji moraju biti usaglašeni sa standardima uspješnih sistema stručnog obrazovanja.

7. 8. Standardi stručnog obrazovanja

Kvalitet stručnog obrazovanja treba da se obezbijedi uvođenjem standarda. Ovi standardi treba da budu u skladu sa nacionalnim standardima razvijenih zemalja.

Pripremu i izradu standarda obavljaju odgovarajuće institucije koje čine socijalni partneri stručnog obrazovanja i donose se postupno, po stepenu prioriteta, a odobrava ih odogovarajući državni organ nadležan za stručno obrazovanje. Na osnovu usvojenih standarda određenog zanimanja, koji garantuju usklađenost znanja i vještina sa istim zanimanjima u razvijenim zemljama, izrađuju se nastavni planovi i programi, kroz čiju realizaciju oni moraju biti dostignuti.

Standardi stručnog obrazovanja za pojedinačna zanimanja važe za sve one koji u sistemu stručnog obrazovanja imaju za cilj dobijanje kvalifikacije, kroz obrazovni sistem u školama ili kroz neformalno obrazovanje. Bez postignutih standarda u određenom zanimanju nije moguće dobiti odgovarajući sertifikat o postignutoj kvalifikaciji.

Kompatibilnost naših standarda znanja za pojedina zanimanja sa međunarodnim konvencijama je nužna zbog međunarodnog priznanja, odnosno ekvivalencije diploma.

7. 9. Stručne škole i njihovo trajanje

Sadašnje stanje

Srednje stručne škole u Republici Crnoj Gori omogućavaju sticanje stručne osposobljenosti na nivou I, II, III, IV i V stepena stručne spreme. Zakon o srednjoj školi (iz 1991. sa izmjenama i dopunama iz 1992. i 1994. godine, član 5) daje mogućnost sticanja I i II stepena stručne spreme u školama i preduzećima. Vrijeme za sticanje I stepena stručne spreme je od 3 mjeseca do jedne godine, a za sticanje II stepena stručne spreme od 6 mjeseci do dvije godine. Nakon završenog školovanja učenici I stepena smatraju se osposobljenim za obavljanje

jednostavnijih poslova, a učenici II stepena stiču osposobljenost za obavljanje manje složenih poslova.

Redovnim obrazovanjem u okviru srednjih stručnih škola mogu se steći III i IV stepen stručne spreme u predviđenom trajanju od 3 odnosno 4 godine.

Treći stepen stručne spreme može se ostvariti u 12 područja rada za 92 obrazovna profila. Trogodišnje školovanje predviđa sticanje opšteg obrazovanja, stručno-teorijskog i stručno-praktičnog obrazovanja. Stručno-pratkično obrazovanje, odnosno praktična nastava i profesionalna praksa mogu se izvoditi u školskim radionicama, preduzećima ili samostalnim radnjama. Polaganjem završnog ispita učenici se smatraju osposobljenim za obavljanje srednje složenih poslova.

Četvrti stepen stručne spreme, u okviru srednjih stručnih škola, može se steći u 13 područja rada za 64 obrazovna profila. Četvorogodišnje obrazovanje završava se polaganjem maturalnog ispita, čime se stiče osposobljenost za obavljanje složenih poslova za više zanimanja u okviru tih profila. Ovi učenici mogu konkurisati za upis na više ili visokoškolsko obrazovanje i/ili se uključiti u proces rada.

Peti stepen stručne spreme odnosno specijalističko obrazovanje stiče se po utvrđenim programima nakon četvorogodišnjeg srednjeg stručnog obrazovanja, i dvije godine uspješno ostavrene prakse na poslovima određenog zanimanja. Završava se polaganjem specijalističkog ispita.

Peti stepen stručne spreme po istom programu, mogu steći i lica koja imaju III stepen stručne spreme u zanimanjima u kojima se ne stiče IV stepen stručne spreme, poslije uspješno ostvarene prakse od najmanje 3 godine na poslovima određenog zanimanja.

Specijalizacija kod srednjeg obrazovanja produbljuje znanje i vještine u okviru određenog obrazovnog profila i omogućava obavljanje složenih specijalističkih poslova.

Sadašnji obrazovni profili bili su prilagođeni periodu industrijalizacije i razvoju velikih privrednih kompleksa, zato oni zahtijevaju dodatna osavremenjavanja informatičkim znanjima, znanjem stranih jezika i slično. Sadašnji privredni trenutak ima potrebu za drugačijim obrazovnim profilima. Nove tehnologije omogućavaju povećanje slobodnog vremena i širenje polja rada, ali zahtijevaju i veću elastičnost obrazovnog sistema.

Slijedi vrijeme tranzicije, formiranje većeg broja malih i srednjih preduzeća i prelazak na tržišnu ekonomiju, pa shodno tome treba izvršiti projekciju budućih glavnih privrednih grana i njoj potrebnih kadrova.

Stanje u drugim zemljama¹⁷³

¹⁷³ A Decade of Reforms at Compulsory Education Level in the European Union (1984-94). EURYDICA, The information Network on Education in Europe Union: Structures, Organisation and Administration, (1997). Secondary Education in the European Union: Structures Organisation and Administration.

U većini zemalja članica Evropske Unije, EFTA i "Evropskog privrednog prostora" od 1984. godine započeti su reformski procesi obrazovanja. Ritam i obim tih promjena bio je različit, ali je, uglavnom, obuhvatio strukturu obrazovanja i njeno preusmjeravanje ka novim izazovima. Obavezno obrazovanje u ovim reformskim godinama je imalo tendenciju produžavanja trajanja, i to za jednu, dvije ili čak tri godine. Produžavanje obaveznog obrazovanja išlo je u smjeru naviše (do navršene 15.16. ili 18. godine) ili u smjeru naniže (od 4. 5. ili 6. godine života).

Struktura školskog sistema, u dijelu srednjeg obaveznog obrazovanja varira, od zemlje do zemlje, uz moguće diferenciranje na dvije grupe. U Danskoj, Finskoj, Švedskoj, Islandu, Norveškoj i Portugaliji obavezno obrazovanje čini jednu kontinuiranu cjelinu bez podjele na osnovni i sekundarni nivo. Druge zemlje kao što su Austrija, Njemačka, Francuska, Italija i dijelom Velika Britanija dijele obavezno obrazovanje na primarni i sekundarni nivo.

Sekundarno obrazovanje na I nivou, ili tzv. niže srednje obrazovanje, u nekim zemljama je pretrpjelo radikalne strukturne izmjene, dok u drugim još traži svoje mjesto. Sekundarno obrazovanje je najproblematičniji dio obrazovanja o kome se mišljenja najviše razilaze u svim zemljama.

Različiti pristupi zajedničkim ciljevima, kao što su osavremenjavanje naučnim i društvenim inovacijama, usklađivanje sa rastućim opšteobrazovnim potrebama, usloveli su divergentan sekundarni nivo, koji se u zavisnosti od posmatranih zemlja, mogu grupisati u 3 trenda:

- Uvođenje jedinstvenog obaveznog obrazovanja na sekundarnom nivou obrazovanja, tzv. zajedničkog jezgra (zajedničkih nastavnih planova i programa), uz mogućnost manjeg diferenciranja izbornim predmetima, setovima, tj. modulima programa (Holandija, Finska, Norveška, Švedska).
- Uvođenje novih vrsta škola, povećanje raznovrsnosti i integrisanje različitih tipova škola u prvoj fazi sekundarnog nivoa (Njemačka, Austrija, Luksemburg, Lihtenštajn).
- Uvođenje sekundarnog obrazovanja godinu dana prije kraja obaveznog obrazovanja, što učenike usmjerava u pravcu daljeg, raznovrsnog obrazovanja (Francuska).

Uzrast na kome počinje niže srednje obrazovanje, različit je i kreće se u vremenskom rasponu od 10. do 13.godine (Tabela 7. 9. 1).

Tabela 7. 9. 1: Uzrast na kome počinje niže srednje obrazovanje (1995/96)¹⁷⁴

Uzrast	D r ž a v a
Uzrast od 10 godina	Njemačka (većina pokrajina), Austrija
Uzrast od 11 godina	Francuska, Italija, Engleska, Vels, Sjeverna Irska
Uzrast od 12 godina	Belgija, Grčka, Irska, Luksemburg, Holandija, Portugalija (treći nivo ensino basico), Škotska, Lihtenštajn
Uzrast od 13 godina	Danska (sedmi razred narodne škole - Folkeskole), Finska (početak višeg nivoa obaveznog obrazovanja - Peruskoulu/grundskola), Švedska (sedmi razred

¹⁷⁴ EURYDICE, (1997). the information Network on Education in Europe, Secondary Education in the Europe union: Structures, Organisation and Administration.

	obavezne škole Grundskola), Island (osmi razred obavezne škole - Grunnskoli), Norveška (od sedmog do devetog razreda obavezne škole Grunnskole)
--	---

Naše srednjoškolsko obrazovanje koje počinje od 15.godine, odgovara po uzrastu učenika višem srednjem obrazovanju, tj. sekundarnom nivou II u zemljama EU, EFTA i "Evropskog privrednog prostora" (Tabela 7. 9. 2.).

Tabela 7. 9. 2: Uzrast na kome počinje više srednje obrazovanje (1995/96)¹⁷⁵

Uzrast	D r ž a v a
Uzrast od 14 godina	Belgija, Italija, Austrija, Engleska, Vels, Sjeverna Irska
Uzrast od 15 godina	Njemačka (Berufsfachschule i Berufsschule poslije devet godina redovnog obaveznog školovanja i na kraju nižeg srednjeg obrazovanja) Grčka, Francuska, Irska, Luksemburg, Holandija (HAVO, VWO) Austrija *Berufsschule) Portugalija
Uzrast od 16 godina	Danska, Španija, Holandija (zanati, MVO) Finska, Švedska, Škotska, Island, Lihtenštajn, Noverška

Srednje stručno obrazovanje je najbolnija tačka sekundarnog nivoa II i u većini zemalja mu predstoje dalje izmjene. Sadašnje srednje stručno obrazovanje u Crnoj Gori nije kompatibilno sa srednjim stručnim obrazovanjem u zemljama EU, zbog različite strukture, dužine trajanja, uzrasta na kojem počinje itd.

Trend povećanja opšteg obrazovanja u okviru srednjih stručnih škola, na teritoriji EU, doveo je do izdvajanja opštih srednjih škola, na jednoj, i stručnih škola na drugoj strani. Ove opšte obrazovne škole imaju dva zadatka, pripremu za postsekundarno obrazovanje i veću orijentaciju za određeno stručno obrazovanje. Takve škole su tehnički licej u Francuskoj, tehnički institut u Italiji, stručna gimnazija u Njemačkoj i viša stručna škola u Austriji. Srednje stručne škole različite dužine trajanja, daju različite nivoe stručne osposobljenosti, i uz manje dopune omogućavaju dalju prohodnost i/ili brzu prekvalifikaciju.¹⁷⁶

Holandija¹⁷⁷, u okviru stručnog obrazovanja, nudi HAVO (više opšte srednje obrazovanje koje traje 5 godina) i VMBO (srednje obrazovanje kao priprema za stručne škole ili tkz. predstručno obrazovanje koje traje 4 godine). Prve tri godine HAVO i VMBO, koje čine niže srednje obrazovanje, nude zajedničko jezgro za 80% predmeta, a sljedeće dvije godine u HAVO i jedna godina u VMBO izbornim kombinacijama predmeta vode ka različitim kvalifikacijama.

U Italiji¹⁷⁸ u okviru Instituta professionali prve tri godine stiče se bazično obrazovanje, a u naredne dvije godine profesionalno i stručno obrazovanje. Italijanske tehničke više srednje škole prve dvije godine daju bazično obrazovanje, a naredne tri godine stručnu specijalizaciju.

¹⁷⁵ EURYDICE, (1997). the information Network on Education in Europe, Secondary Education in the Europe union: Structures, Organisation and Administration.

¹⁷⁶ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.

¹⁷⁷ <http://www.minocw.nl/>

¹⁷⁸ EURYDICE, the information Network on Education in Europe (1997). Secondary Education in the Europe union: Structures, Organisation and Administration.

Dansko¹⁷⁹ srednje stručno obrazovanje može se steći u okviru tehničkog HHX i komercijalnog HTX obrazovanja, i u okviru koleža. Koledži (tehnički, poslovni, poljoprivredni i koledž za socijalnu i zdravstvenu brigu) nude sandwich programe, tj. naizmjenično obrazovanje u koledžu i plaćenu praksu u preduzećima.

Trajanje srednjeg stručnog obrazovanja je različito u pojedinim zemljama Evrope. (Tabela br. 7. 9. 3)

Tabela 7. 9. 3: Trajanje srednjeg stručnog obrazovanja u zemljama Evrope¹⁸⁰

Godine	D r ž a v a
2 godine	Njemačka (stručna škola Berufsfachschule - između 1 i 3 godine i Fachoberschule stručna škola viših razreda), Grčka, Francuska (+ ekstra godine), Irska, Holandija (prvi nivo zanatskog obrazovanja, kratki ciklus više srednje škole -MVO) Finska (od 2 do 3 godine u zavisnosti od izabrane profesije), Velika Britanija (Engleska i Vels i Sjeverna Irska - dvije godine u okviru opšteg višeg srednjeg obrazovanja; u Škotskoj + 1 ekstra godina)
3 godine	Danska (stručno obrazovanje i osposobljavanje), Njemačka (stručno obrazovanje u Berufsschule i u okviru dualnog sistema), Grčka (TEL), Irska (sa prelaznom godinom), Italija (Istituto professionale - srednje stručne škole + dvije ekstra godine), Holandija (MVO), Portugalija, Norveška (moguće su i 4 godine)
4 godine	Belgija (moguća je još jedna godina) Luksemburg, Holandija (drugi ciklus MVO i drugi nivo zanatskog obrazovanja), Austrija (srednja stručna škola)
5 godina	Italija (Istituto tecnico - srednja tehnička škola), Austrija (viša srednja stručna škola berufsbildende h–here Schule)
6 godina	Holandija (treći nivo zanatskog obrazovanja)

Evropske tendencije u dijelu priprema za rad kreću se ka promjeni statusa tehničkog i stručnog obrazovanja i podizanja njegovog kvaliteta. Stručno i tehničko obrazovanje teži većoj fleksibilnosti i usklađivanju sa novim potrebama tržišta rada, uz redukciju broja specijalizacija i povećanje nivoa opšteg obrazovanja u stručnom i tehničkom obrazovanju. Pored toga, prisutan je i zahtjev da svi mladi dobiju bar minimalnu kvalifikaciju.

Evropski stručnjaci iz oblasti obrazovanja ukazuju da će prohodnost ka visokom obrazovanju najviše zavisiti od srednjoškolskih programa.

U cilju uspostavljanja kompatibilnosti nacionalnih standarda u stručnom obrazovanju i kvalifikacija, u većini evropskih zemalja predstoje dalje izmjene srednjeg stručnog obrazovanja.

Prijedlog promjena

Struktura stručnog obrazovanja:

- Niže stručno obrazovanje (u trajanju od dvije godine),
- Srednje stručno obrazovanje (u trajanju tri ili četiri godine) i
- Više stručno obrazovanje (u trajanju od dvije godine, kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja).

¹⁷⁹ <http://www.uvm.dk/eng/publications/factsheets/fact6.htm>

¹⁸⁰ <http://www.uvm.dk/eng/publications/factsheets/fact6.htm>

Tehničke gimnazije mogu da približe opšte i stručno-tehničko obrazovanje i usmjeravaju učenike ka višim i visokoškolskim studijama. Ova gimnazija može biti koncipirana kao gimnazija posebnog ili mješovitog tipa i neće davati kvalifikaciju. Na kraju četvorogodišnjeg školovanja učenici bi polagali maturalni ispit sa obaveznim dijelom istim kao kod mature u opštoj gimnaziji, a drugi, izborni dio, činili bi stručni predmeti iz područja tehničkih predmeta koji će definisati tip gimnazije.

Za sada ne treba ići na formiranje tehničkih gimnazija već samo ostaviti zakonske mogućnosti za otvaranje ovih škola, kada se za njih ukaže društvena potreba ili utvrdi pouzdani interes privrede ili učenika.

Srednje stručne škole u četvorogodišnjem i trogodišnjem trajanju i niže stručne škole u dvogodišnjem trajanju osposobljavaju učenike za obavljanje stručnih poslova različitih nivoa složenosti.

Srednje stručne škole u četvorogodišnjem trajanju organizuju se za različita područja rada. Na kraju četvorogodišnjeg školovanja učenici polažu stručni ispit. Polaganjem ovog ispita učenici stiču mogućnost upisa na srodnu instituciju višeg obrazovanja. Ukoliko učenik želi nastaviti obrazovanje na univerzitetu, predlaže se da Univerzitet odredi obavezni dodatni ispit iz jednog stručnog predmeta koji će zadovoljiti standarde maturalnog ispita. Priprema za polaganje tog ispita će se vršiti u školi tokom četvrtog razreda. Time se omogućava upis na fakultet iste struke.

Stručni ispit se polaže iz: maternjeg jezika i književnosti, matematike ili stranog jezika, zatim tehnologije ili predmeta srodne sadržine i stručnog rada koji može biti izrada projekta, obrada tehničko-tehnološkog postupka, obrada određenog zdravstvenog pitanja, obrada određenog socijalno-ekonomskog pitanja i sl.

Srednje stručne škole u trogodišnjem trajanju omogućavaju školovanje za srednje složene poslove. Nakon završenog školovanja, učenici su obavezni da polažu završni ispit.

Završni ispit se polaže iz: maternjeg jezika i književnosti, tehnologije ili predmeta srodne sadržine i praktičnog rada (izrada praktičnog zadatka, opisa tehničko-tehnološkog postupka i odbrane). Za određeno zanimanje praktični rad se sastoji iz opisa tehničko-tehnološkog postupka i odbrane.

Polaganjem završnog ispita učenici stiču mogućnost zaposlenja u struci i/ili da prošire stručno obrazovanje na četvorogodišnjem nivou i to:

- dodatnim dvogodišnjim obrazovanjem bez diferencijalnih ispita ili
- dodatnim jednogodišnjim obrazovanjem sa diferencijalnim ispitima.

Navedeno dodatno obrazovanje stiče se u četvorogodišnjoj stručnoj školi i završava se polaganjem stručnog ispita.

Prelaz iz trogodišnje u četvorogodišnju školu se ne može vršiti u toku školovanja.

Niže stručne škole u dvogodišnjem trajanju osposobljavaju učenike za različita manje složena zanimanja. Ovo dvogodišnje obrazovanje završava se polaganjem

praktičnog ispita. Nakon završenog školovanja učenici stiču mogućnost zaposlenja u struci ili proširivanja stručnih znanja u trogodišnjoj stručnoj školi.

Posle završene dvogodišnje škole i polaganja dopunskih i diferencijalnih ispita koje odredi škola, učenici mogu da upišu odgovarajući razred stručne škole u trogodišnjem trajanju.

Za potrebe rada u trajanju do najviše jedne godine uvode se kraći oblici osposobljavanja koji bi omogućavali sticanje radne osposobljenosti, čije standarde bi određivao poslodavac. U tu i slične svrhe potrebno je izraditi sistem sertifikacije na nacionalnom nivou.

Škole za djecu i omladinu sa smetnjama u razvoju treba da i dalje ostanu pod posebnom zakonskom regulativom.

Post sekundarno obrazovanje obuhvata:

- pripremu za polaganje majstorskog ili poslovnog ispita,
- više stručno obrazovanje.

Priprema za majstorski ili poslovni ispit, koja je različite dužine trajanja za različita zanimanja, vodi polaganju ovog ispita. Pripreme za ovaj ispit mogu se po dogovoru izvoditi u školi, Privrednoj komori ili privatnim centrima. Ovaj ispit mogu polagati učenici:

- nakon završenog trogodišnjeg obrazovanja, položenog završnog ispita i tri godine radnog iskustva,
- nakon završenog četvorogodišnjeg obrazovanja, položenog stručnog ispita i dvije godine radnog iskustva.

Majstorski ili poslovni ispit (eksterni) koji mora zadovoljiti nacionalne standarde, sadrži sljedeće dijelove: stručno-teorijske sadržaje, praktični rad i ekonomiku vođenja preduzeća. Standarde za ove ispite će postavljati Privredna komora pred čijim komisijama bi se polagali ovi ispiti. Privredna komora u dogovoru sa Ministarstvom rada izdaje diplome (potvrde o kvalifikaciji). Za obavljanje obrazovnih funkcija, otvaranje i vođenje privatnih preduzeća i poslovnih funkcija unutar javnih i privatnih preduzeća, kandidati su obavezni položiti još i ispit iz pedagoško-andragoških sadržaja. Standarde iz te oblasti će propisivati Ministarstvo prosvjete i nauke pred čijom komisijom bi se i polagao taj dio ispita.

Nakon položenog majstorskog, odnosno poslovnog ispita i diferencijalnih ispita (za kandidate sa trogodišnjim obrazovanjem), stiče pravo za upis na odgovarajuće više stručno obrazovanje.

Više stručno obrazovanje je obrazovanje ne univerzitetskog tipa sa visokim profesionalnim zahtjevima, trajalo bi od dvije do tri godine kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja. Ono obrazuje i priprema kandidate na najvišem stručnom nivou za konkretan rad ili zanimanja. Na kraju školovanja kandidati polažu diplomski ispit.

Bliže odredbe o polaganju praktičnog, završnog, stručnog, maturalnog i diplomskog ispita utvrdiće se nastavnim planom i programom i pravilnicima.

Odluku o eksternosti ili internosti pojedinih ispita donosi Savjet za stručno obrazovanje.

Shematski prikaz strukture i trajanja srednjeg stručnog obrazovanja dat je na shemi 2. na kraju knjige.

7. 10. Upis u stručne škole

Sadašnje stanje

Nakon završene obavezne osnovne škole učenici se opredjeljuju za upis u opšte-obrazovne škole – gimnazije ili u neku od stručnih škola.

Izbor stručne škole zavisi od opredjeljenja učenika i objektivnih mogućnosti za upis. Iako većina svršenih osnovaca nastavlja obrazovanje u srednjoj školi čiji ukupni kapaciteti odgovaraju broju učenika, njihova profesionalna interesovanja su različita, kao i stvarni razlozi za upis u željene škole.

Školske 2000/2001. godine od ukupnog broja učenika koji su upisani u I razred srednje škole, u srednje stručne škole upisano je 6820 (72,43%).

Učenici se upisuju u školu kao redovni i vanredni učenici. U I razred kao redovni učenik može se upisati lice koje nije starije od 17 godina.

Kvalifikacioni ispit, kao jedan od kriterijuma upisa u srednje škole, počeo je da se primjenjuje od školske 1991/92. godine.¹⁸¹

Republički organ uprave nadležan za poslove prosvjete, na prijedlog školskog odbora, svake godine do 31. marta donosi odluku o broju učenika za upis u škole.

Konkurs za upis raspisuje republički organ uprave nadležan za poslove prosvjete.

Redoslijed za upis učenika u I razred škole za sticanje četvrtog stepena stručne spreme utvrđuje se na osnovu uspjeha učenika na kvalifikacionom ispitu, opšteg uspjeha u posljednja tri razreda osnovne škole i uspjeha iz četiri predmeta u posljednja dva razreda osnovne škole od značaja za nastavlanje školovanja.

Predmete od značaja za nastavlanje obrazovanja za sve vrste škola utvrdilo je Ministarstvo prosvjete i nauke, na prijedlog Prosvjetnog savjeta Republike Crne Gore.

Kvalifikacioni ispiti sadrže provjeru znanja iz srpskog odnosno maternjeg jezika i jednog od predmeta: matematika, strani jezik, biologija, hemija i odgovarajući stručni (umjetnički predmet), u zavisnosti od vrste škole za koju kandidat konkuriše.

¹⁸¹ Zakon o srednjoj školi, Službeni list Republike Crne Gore br. 28/91, Titograd.

Učenik ima pravo da bude uvršten u redosljed kandidata za upis u I razred srednje škole ako nakon vrednovanja svih propisanih kriterijuma ostvari određeni broj bodova prema Pravilniku, u zavisnosti od vrste škole.

Učenici koji su bili uvršteni u redosljed za upis u I razred srednje škole, a nijesu mogli biti upisani u školu u kojoj su polagali kvalifikacioni ispit, zbog popune mjesta, imaju pravo da se upišu na nepopunjeno zanimanje u istoj ili drugoj školi ukoliko ispunjavaju uslove upisa.

Redosljed za upis u I razred škole za sticanje trećeg stepena stručne spreme utvrđuje se na osnovu opšteg uspjeha postignutog u osnovnom obrazovanju u posljednja tri razreda i ocjena iz predmeta od značaja za dalje obrazovanje.

Posmatrano prema područjima rada, različito je interesovanje učenika za pojedine oblasti, odnosno vrste škola. U trogodišnjim stručnim školama najveće interesovanje postoji za uslužna zanimanja, za određene profile u oblasti elektrotehnike, saobraćaja i administracije, a mnogo manje u oblasti šumarstva, mašinstva i obrade metala, tekstila, kožarstva i građevinarstva. Tendencija smanjenja broja učenika za navedena područja rada se povećava.

U četvorogodišnjim stručnim školama najveće interesovanje je za medicinske i ekonomske škole, čak je dvostruko više kandidata od broja mjesta za upis. Takođe, trgovina, ugostiteljstvo i turizam pripadaju uslužnim djelatnostima sa većim brojem kandidata od broja raspoloživih mjesta. Veći broj prijavljenih učenika od broja mjesta postoji još za obrazovne profile u oblasti elektrotehnike i saobraćaja, dok su ostala područja rada sa većim brojem mjesta od broja kandidata.

Stanje u drugim zemljama

Kako je stručno obrazovanje najsloženiji i najraznovrsniji dio sistema obrazovanja, teško je izdvojiti karakteristične dijelove koji su zajednički za sve ili većinu zemalja. Stručno obrazovanje u svakoj evropskoj državi zahtijeva sistematsko proučavanje i analiziranje. U svim tim školskim sistemima se na veoma različite načine konkretizuju ciljevi vaspitanja i obrazovanja.

Problematika upisa u stručne škole je veoma različita, ne samo između pojedinih zemalja već i unutar samih zemalja. Tu razliku uslovljavaju: strukture obrazovanja, trajanje školovanja, sistem sticanja odgovarajućih kvalifikacija, diploma i svjedočanstva, profesionalno usmjeravanje učenika u okviru obrazovanja, dalja prohodnost na viši nivo obrazovanja.

Jedan od bitnih elemenata koji utiče na način upisa u stručno obrazovanje je princip demokratizacije, odnosno pružanje jednakih mogućnosti većem broju ili čitavoj populaciji učenika da nastavi obrazovanje.

Za zemlje koje imaju jedinstvenu strukturu obaveznog obrazovanja (Danska, Finska¹⁸², Švedska, Norveška, itd.), prelaz na stručno obrazovanje je jednostavan nastavak obrazovanja.

U Italiji i mnogim školama u Belgiji upis u niže srednje škole uslovljen je stečenim svjedočanstvom o završenoj osnovnoj školi.¹⁸³

U srednje tehničke i stručne škole u Austriji¹⁸⁴ učenici se upisuju nakon završetka osmog razreda obaveznog školovanja, položenog testa sposobnosti i ocjena "izvršno" ili "dobro" iz njemačkog jezika, matematike i čitanja.

U Švajcarskoj nakon obaveznog devetogodišnjeg školovanja slijedi, po pravilu, obrazovanje za profesiju ili upis u neku od opšteobrazovnih srednjih škola. Radi poboljšanja šansi za izbor zanimanja, povremeno se ubacuje po jedna «međugodina», koja je posvećena proširenju opšteg obrazovanja.

U Njemačkoj,¹⁸⁵ u zavisnosti od cilja obuke u konkretnom tipu profesionalne škole, potrebna je diploma «glavne škole» ili «realne škole», odnosno uvjerenje o odgovarajućem stepenu obrazovanja.

Poslije obaveznog sedmogodišnjeg osnovnog obrazovanja u Škotskoj, učenici se upisuju u srednju školu bez selekcije.

U Lihtenštajnu,¹⁸⁶ učenici se selektiraju za različite vrste obrazovanja na kraju osnovnog obrazovanja.

U Holandiji¹⁸⁷, upis u neke vrste nižih srednjih škola zavisi od ocjena koje je učenik dobio na centralizovanom zajedničkom testu za učenike završne godine osnovne škole, uspjeha učenika u toku školovanja i njegove motivisanosti. Škola izdaje pismeni savjet roditeljima koja srednja škola odgovara njihovom djetetu. Srednje škole prihvataju savjet osnovne škole veoma ozbiljno.

Grupu zemalja sa obaveznim prijemnim ispitom čine: Estonija, Litvanija, Kipar, Bugarska, Rumunija, Poljska, Slovačka, Češka Republika. Sve zemlje u kojima je prijemni ispit obavezan, nude širok opseg raznovrsnih mogućnosti višeg srednjeg obrazovanja i omogućavaju i opšte i stručno obrazovanje.¹⁸⁸

Prijedlog promjena

¹⁸² The Education System in Finland (1999), National Board of Education, Helsinki.

¹⁸³ Srednje obrazovanje u svetu, Republika Srbija (1998), Ministarstvo prosvete, Sektor za istraživanje i razvoj obrazovanja, Beograd.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Srednje obrazovanje u svetu (1998). Republika Srbija, Ministarstvo prosvete, Sektor za istraživanje i razvoj obrazovanja, Beograd.

¹⁸⁶ EURYDICE, the information Network on Education in Europe (1997). Secondary Education in the Europe union: Structures, Organisation and Administration.

¹⁸⁷ Education in Netherlands, How is secondary Education organised in the Netherlands.

<http://www.minocw.nl/>

¹⁸⁸ Key data on Education in Europe, Secondary education (1999). Europe Community.

Upis u stručne škole vrši se na osnovu konkursa koji objavljuje Ministarstvo prosvjete i nauke u dogovoru sa Privrednom komorom kao socijalnim partnerom.

Osnovni uslov za upis u stručne škole je završena osnovna škola. Ukoliko je broj prijavljenih učenika manji od konkursom traženog broja, upisuju se svi koji ispunjavaju osnovni i posebne uslove (psihofizička sposobnost, posebna nadarenost i dr.). Kod stručnih škola u trogodišnjem trajanju u dualnom obliku sklopljeni ugovor sa poslodavcem daje prednost pri upisu. U slučaju ograničenog upisa u stručne škole u trogodišnjem i četvorogodišnjem trajanju pored osnovnog i posebnih uslova, konkursom se utvrđuju dodatni kriterijumi selekcije na osnovu opšteg uspjeha u osnovnoj školi i rezultata sa eksterne provjere znanja u osnovnoj školi.

Izuzetno od prethodnog stava učenici koji zaostaju u savlađivanju nastavnog plana i programa, nakon devetogodišnjeg pohađanja osnovne škole i završenog najmanje sedmog razreda te škole, mogu se upisati na radno osposobljavanje u trajanju do jedne godine ili u nižu stručnu školu u dvogodišnjem trajanju.

7. 11. Nastavni planovi i programi

Sadašnje stanje

U stručnom obrazovanju mogu se, u zavisnosti od složenosti poslova i zanimanja, steći prvi, drugi, treći, četvrti i peti stepen stručne spreme.

Škola i služba u Ministarstvu prosvjete i nauke zajedno sa radnom organizacijom rade nastavni plan za prvi, drugi i peti stepen stručnosti. Nastavni plan i program usvaja ministar na prijedlog Prosvjetnog savjeta.

Srednje obrazovanje stiče se savladavanjem plana i programa III odnosno IV stepena stručne spreme. Stručne škole su, prema funkciji obrazovanja, tipizirane na trogodišnje i četvorogodišnje. Strukturu nastavnih planova i programa čine opšteobrazovni i stručni nastavni predmeti. Nastavni plan je prilagođen dužini nastavne godine koja počinje 1. septembra a završava se 5. juna. Učenici imaju ljetnji i zimski raspust. Zimski raspust traje od 15. januara do 6. februara, a ljetnji od 6. juna do 31. avgusta. Broj nastavnih sedmica isti je za trogodišnje i četvorogodišnje stručne škole i iznosi 35 sedmica, a kod završnih razreda 32 sedmice. Nastava se može po ostalim, vannastavnim osnovama, produžiti, ali ne više od 4 nedjelje, što zavisi od stepena stručne spreme, specifičnosti područja rada odnosno obrazovnog profila. Sedmični fond časova iznosi najviše 32 časa. U toku ili poslije obrade jedne ili više nastavnih tema predviđena je nastava u bloku iz pojedinih stručnih predmeta. Fakultativna nastava nije predviđena. Profesionalna praksa je sastavni dio nastavnog plana i programa za određeno zanimanje.

Za III stepen stručne spreme postoji 46 nastavnih planova za različite obrazovne profile, u 12 područja rada. Strukturna programska šema¹⁸⁹ u prosjeku je takva da

¹⁸⁹ Nastavni planovi škola srednjeg obrazovanja i vaspitanja (1991). Republički zavod za unapredjivanje školstva, Podgorica.

su časovi opšte-obrazovnih predmeta, stručnih predmeta i praktične nastave u odnosu 47%:28%:25%.

Četvrti stepen stručne sprema sadrži 63 različita nastavna plana za različite obrazovne profile, u 15 područja rada. Časovi opšteobrazovnih predmeta, stručnih predmeta i praktične nastave odnose se kao 54%:33%:13%.

Kod muzičke struke časovi opšteobrazovnog i časovi užestručnog područja odnose se kao 41%:59%, a kod likovne umjetnosti 45%:55%.

Završavanjem V stepena stručne sprema¹⁹⁰ stiže se specijalizacija u okviru srednjeg obrazovanja. Nastavni plan za svaki obrazovni profil obuhvata dva ili više zajedničkih stručnih predmeta i određeni broj posebnih stručnih predmeta, karakterističnih za svaki obrazovni profil, uključujući i praktičnu nastavu. Sadržaji uže stručnih predmeta prilagođeni su potrebama i zahtjevima radne organizacije. Obrazovanje za specijalizaciju traje 30 nastavnih nedjelja. Za nastavu u časovnom sistemu predviđene su 22 radne nedjelje, a 8 nedjelja za praktičnu nastavu (nastava u bloku). Sadržaji predviđeni nastavnim planom i programom (za odgovarajući obrazovni profil) mogu se realizovati u kontinuitetu ili u etapama kao redovna nastava ili pripremna nastava za polaganje ispita. Model organizovanja obrazovnog rada rade škole i zainteresovana preduzeća, zavisno od potreba i uslova rada.

U nastavnim planovima petog stepena kod područja rada: mašinstvo i obrada metala, elektrotehnika i zdravstvo, farmacija i socijalna zaštita - nijesu zastupljeni predmeti opšteobrazovnog područja.

Stanje u drugim zemljama

Stručno obrazovanje u obrazovnom sistemu Slovenije zastupljeno je u obrazovnim programima škola¹⁹¹: nižeg profesionalnog obrazovanja u trajanju od 2 do 3 godine, srednjeg profesionalnog obrazovanja u trajanju od 3 do 4 godine, srednjeg stručnog obrazovanja u trajanju od 4 do 5 godina i srednjeg profesionalno-tehničkog obrazovanja u trajanju od 2 godine nakon završene trogodišnje škole. Kod nižeg profesionalnog obrazovanja odnos predmeta opšteobrazovnog područja, stručnog područja i praktičnog obrazovanja je 35:25:40%. Kod srednjeg profesionalnog obrazovanja, u školskom i dualnom obliku, odnos predmeta opšteobrazovnog područja, stručnog područja i praktičnog obrazovanja je približno 18:22:60%¹⁹². Kod srednjeg stručnog obrazovanja (pr. mašinski tehničar) časovi opšteobrazovnih, stručnih predmeta i praktične nastave sa laboratorijskim vježbama su u odnosu 62%:29%:9% ili 56%:34%:10%. Obim rada u pogledu časova teorijske nastave usklađen je sa gimnazijama (32 časa nedjeljno) i zajedno sa praktičnom nastavom ne prelazi 35 časova nedjeljno. Sa vremenom predviđenim za profesionalnu praksu nastava traje 38 nedjelja. U srednjem

¹⁹⁰ Zakon o srednjoj školi nije propisao godišnji i sedmični broj časova kod I, II i V stepena stručnosti

¹⁹¹ Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju (CET PSI), Šl.12 Uradni list RS, št.12-568/1966, RS 44-2063/2000.

¹⁹² Poklicna in tehnička strojna šola, šolski centar Novo Mesto, definisan minimum samo opšteobrazovnih predmeta.

profesionalno-tehničkom obrazovanju odnos predmeta opšteobrazovnog područja, stručnog područja i praktičnog obrazovanja je 56:33:11%.

Dansko stručno obrazovanje i obuka sadrži oko 90 programa, uključujući i više od 200 specijalizovanih linija¹⁹³. Karakterističan je konstantan pristup poboljšanju individualnih stručnih kvalifikacija i profesionalne osposobljenosti putem daljeg obrazovanja i obuke (za odrasle) kroz redovne i dodatne kurseve. Učenicima koji imaju teškoće u učenju nude se posebna nastavna sredstva i kursevi, tako da oni mogu da prate programe obuke. (3.000 učenika godišnje koristi ovu ponudu).

Dansko stručno obrazovanje i praksa imaju tri glavne karakteristike:

- Programi su bazirani na principu sendviča. Periodi obrazovanja i obuke na koledžima smjenjuju se sa periodima prakse u radnom okruženju (npr. učenici koji se obučavaju da budu stolari (3 godine i 8 mjeseci) moraju kompletirati 4 perioda koledž-baziranog obrazovanja i obuke u okviru 45-to nedjeljnog trajanja programa).
- Specijalizovana koledž-bazirana obuka.
- Tijesna saradnja na svim nivoima sa tržištem rada.

Kao dodatak stručnom obrazovanju u programima obuke poslovni koledži svršenim učenicima nude više srednje obrazovanje. Trogodišnji program omogućava im pristup daljem i višem obrazovanju uopšte. Programske discipline uključuju opšte discipline gornjeg srednjeg nivoa i stručne discipline: ekonomiju, marketing, računarstvo i sl. Kroz izborne discipline učenici mogu da se specijalizuju shodno individualnim željama. Programi na poslovnim koledžima nude ogromne mogućnosti za specijalizaciju. Visok prioritet se daje interdisciplinarnim aktivnostima.

U obrazovnom sistemu Finske¹⁹⁴ nastavni planovi pružaju učeniku mogućnost ličnog izbora. Da bi se organizovao rad u školi, tokom svake školske godine pravi se globalni školski raspored koji je baziran na nastavnom planu. U srednjem obrazovanju zastupljeni su: obavezni, specijalistički i primijenjeni kursevi. Svaki učenik mora završiti obavezne kurseve. Specijalistički kursevi su primarno prateći kursevi, direktno povezani sa obaveznim kursevima i škola je obavezna da ih ponudi učenicima kako bi ih mogli izabrati. Primijenjeni kursevi su objedinjujući i sadrže elemente raznih predmeta metodoloških kurseva, ostalih kurseva karakterističnih za datu školu ili onih koje nude druge obrazovne institucije. Školsko upravno tijelo odlučuje o uključivanju primijenjenih kurseva u nastavni plan i za njih se učenici po želji opredjeljuju.

Nastavni planovi i programi stručnog obrazovanja u Holandiji¹⁹⁵ nude veliki broj opcija za učenike sa različitim mogućnostima i interesovanjima. Planski i programski srednje škole za učenike od 12 godina i dalje, tipizirane su na škole za: predstručno obrazovanje, starije opšte srednje obrazovanje i preduniverzitetsko obrazovanje.

¹⁹³ <http://www.uvm.dk/eng/>

¹⁹⁴ The Education System in Finland (1999). National Board of Education, Helsinki.

¹⁹⁵ <http://www.minocw.nl/>

Predstručno obrazovanje obuhvata četiri sektora, svaki sa sopstvenom, utvrđenom kombinacijom predmeta: teoretski program, kombinovani program, stručni program za srednji menadžment, bazični stručni program.

Teoretski program kvalifikuje učenika za upis na najviše dva nivoa srednjeg stručnog obrazovanja (srednji menadžment i profesionalna obuka). Kombinovani program je sličan teoretskom i kvalifikuje učenike za upis na ista dva nivoa srednjeg stručnog obrazovanja. Stručni program za srednji menadžment je praktičniji, ali on takođe vodi ka istim nivoima daljeg obrazovanja. Bazični stručni program kvalifikuje učenike samo za upis na drugi nivo srednjeg stručnog obrazovanja (bazična stručna obuka).

Samo VBO škole realizuju stručne i bazične stručne programe za srednji menadžment. U okviru svakog programa postoje četiri sektora: inženjering i tehnologija, briga i njega, biznis i poljoprivreda.

U VBO školama različiti sektori su podijeljeni na specijalizovane smjerove. Ima ih 13: građevinska tehnika, metalstvo, elektro-inženjering, mehanizacija, mjerno regulaciona tehnika, štamparska tehnologija, transport i logistika, njegovateljstvo, kozmetičari i frizeri, trgovina i maloprodaja, moda i trgovina, poljoprivreda i prirodno okruženje.

U razvijenim školskim sistemima u Evropi, koji su programski veoma različiti, odnos opšteg obrazovanja, stručnog obrazovanja i praktične nastave kreće se približno od 33%:33%:33% do 15%:15%:70%¹⁹⁶. Razlike zavise od načina obrazovanja i od prirode zanimanja. Komparativna analiza obrazovanja pokazuje da se stručni profili u svim državama sa razvijenim školskim sistemom ne školuju neposredno po završetku osnovne škole, već u sistemu postepenog stručnog obrazovanja. Za tehničare se školuju kandidati koji su prethodno završili stručno obrazovanje, a većim dijelom se prije upisa u tehničke škole zahtijeva i stručno radno iskustvo. U Belgiji postoje obavezni nastavni planovi i programi koji nakon osnovne škole omogućavaju stručno obrazovanje. U Engleskoj odgovarajući planovi i programi obezbjeđuju osnovno stručno znanje i na nivou obavezne osnovne škole. Opšte srednje obrazovanje u Evropi priprema za nastavak obrazovanja i omogućava orijentaciju na određeno stručno područje, što olakšava kasnije brzo stručno osposobljavanje.

Strani obrazovni sistemi su planski i programski koncipirani tako da omogućavaju različite puteve obrazovanja za iste kategorije zanimanja, koja su u saglasnosti sa različitim interesovanjima i mogućnostima pojedinaca.

U Austriji¹⁹⁷ nastavni planovi imaju opšteobrazovne predmete čiji broj varira između 11 i 12. Broj stručnih predmeta takođe je veći od broja opšteobrazovnih predmeta i kreće se od 9-14. Broj predmeta i fond časova stručnih predmeta veoma je

¹⁹⁶ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997). Ljubljana.

¹⁹⁷ EURYDICE, the information Network on Education in Europe, (1997). Secondary Education in the Europe union: Structures, Organisation and Administration.

usaglašen i u srednjim stručnim školama i u višim tehničkim školama. U nastavnim planovima austrijskih škola¹⁹⁸ fond časova opšte-obrazovnih predmeta smanjuje se od prvog ka petom razredu, a povećava se fond časova stručnih predmeta. Nedjeljni fond časova stručnih predmeta je usklađen i najmanji je u prvom razredu, a najveći u četvrtom, odnosno petom razredu i kreće se od 18-30 časova (45%-73%). Trajanje časa je 50 minuta, a broj nastavnih dana 180-214. Ukupan fond časova i opšteobrazovnih i stručnih predmeta u Austriji iznosi prosječno od 39 – 40 časova. Opšteobrazovnim predmetima pripada od 13–25 časova nedjeljno, što čini od 33% (32,5%)¹⁹⁹ do 64% (63%). Fond časova stručnih predmeta i praktične nastave razlikuje se u zavisnosti od struke odnosno od zanimanja i kreće se od 15-26 časova.

U Austriji, pored opšteobrazovnih predmeta, škola po osnovu školske autonomije, može da odredi obavezne predmete koji se izučavaju sa po 2 časa nedjeljno u svim razredima.

U nekim evropskim obrazovnim sistemima²⁰⁰ obavezno opšteobrazovno jezgro obuhvata 10 ili više predmeta (Austrija, Holandija...) i zemlje u kojima je to jezgro 5-8 predmeta, odnosno oblasti (Švedska). U Švedskoj opšteobrazovno jezgro obuhvata 8 predmeta koji su obavezni za sve učenike srednjih škola, bez obzira za koju su se struku opredijelili. Opšteobrazovni predmeti se realizuju u svim razredima srednje škole (tri godine). Fond ovih predmeta obuhvata jednu trećinu nastavnog vremena. Ostalo vrijeme je namijenjeno stručnim predmetima i predmetima koje svaka škola uvodi samostalno. Školska godina traje 40 nastavnih nedjelja. Nedjeljni fond časova stručnog obrazovanja je oko 23. Trajanje časa je 60 minuta, a broj nastavnih dana je 190.

U Holandiji je usvojeno bazično zajedničko jezgro opšteobrazovnih predmeta za sve vrste srednjih škola. Jezgro obuhvata trogodišnje obrazovanje, a ako škola traje duže, ostali dio nastave pokrivaju stručni predmeti. U ukupnom nastavnom fondu, jezgru pripada 80% nastavnog vremena. U ostalih 20% nastavnog fonda škola može da uvede i niz drugih predmeta: profesionalne predmete, latinski, profesionalnu orijentaciju itd. Vrijeme se ne raspoređuje podjednako za sve učenike, a obim varira za svaku starosnu grupu. U stručnoj školi (VBO) ovo obavezno jezgro ima neke izmjene u skladu sa potrebama stručne škole. Škole mogu taj program da ispune i za dvije godine. Ostale dvije godine se posvećuju stručnom obrazovanju. Nastavni čas traje 50 minuta. Prosječno u toku godine predviđeno je oko 200 radnih dana. Svaka škola ima svoj sopstveni program koji odgovara mogućnostima i radnim sposobnostima učenika. Srednje obrazovanje nudi bogat izbor za učenike sa vrlo različitim mogućnostima i interesovanjima.

Nedjeljni i godišnji fond časova u srednjim stručnim školama je u većini evropskih država veći nego u opšteobrazovnim srednjim školama i kreće se od 23 (Švedska) do 40 časova nedjeljno (Austrija, Italija).

¹⁹⁸ Srednje stručne tehničke škole traju 3 i 4 godine. Više srednje tehničke škole traju 5 godina.

¹⁹⁹ Procenat u zagradi odnosi se na nedjeljni fond od 40 časova

²⁰⁰ EURYDICE, the information Network on Education in Europe, (1997). Secondary Education in the Europe union: Structures, Organisation and Administration.

Školski kalendari su sve više promjenljivi. Postoje zemlje u kojima je organizacija školskog vremena prilično centralizovana i druge u kojima su prisutni lokalni i regionalni uticaji. Tako broj dana i časova nastave godišnje često određuju kompetentne vlasti. U velikom broju zemalja škola počinje u jesen istog dana za sve učenike istog obrazovnog nivoa. Najveće razlike su u Njemačkoj, gdje se početak školske godine mijenja svake godine. Učenici u Danskoj i Škotskoj počinju školsku godinu prije 15. avgusta dok u zemljama južne Evrope, uglavnom zbog klimatskih uslova, školska godina počinje najkasnije.

Prijedlog promjena

- Predlaže se uvođenje novog pojma obrazovni program, koji obuhvata:
 - o ciljeve i zadatke obrazovanja,
 - o nastavne planove i programe, standarde znanja i uputstva za njihovu realizaciju,
 - o konkretizaciju uslova za upis,
 - o standarde diplomskog, maturskog, stručnog, završnog i praktičnog ispita,
 - o ostale specifičnosti, kao npr. konkretizacija profila i stručne spreme za nastavno osoblje i stručne saradnike i druga pitanja značajna za organizaciju i izvođenje nastave (normativi opreme, prostora, broj učenika...).
- Za ista zanimanja, nastavne planove i programe treba prilagoditi različitim interesovanjima i mogućnostima pojedinaca. To se može postići uvođenjem izbornih programskih jezgara koja daju:
 - o šire opšte obrazovanje ili
 - o potpunije stručno znanje.
- U okviru nastavnog plana predvidjeti postojanje izbornih predmeta čiji udio u ukupnom vremenu zavisi od specifičnosti zanimanja i zainteresovanosti učenika.
- U tehničkim gimnazijama izborne predmeti učestvuju sa 10-15% u prvoj godini, odnosno od 25 do 30% u četvrtoj godini. Izborne predmete ponuditi u zavisnosti od zanimanja.
- U školama u četvorogodišnjem trajanju izborni predmeti u prvoj godini iznose od 5 do 10% sa rastom do četvrte godine od (10-15) % ukupnog broja časova.
- Predlaže se uvođenje izborne nastave u trogodišnjim školama iz stručno teorijskih predmeta.
- Školska godina počinje 1. septembra a završava se 31. avgusta. Nastavna godina traje 36 nedjelja a sa praktičnom nastavom do 44 nedjelje. Pored toga, učenici imaju pravo na zimski raspust od 24. decembra do 10. januara, i prolječni u trajanju od 7 dana. Ljetnji raspust počinje u junu a završava se 31. avgusta. Trajanje školskog časa je u školi 45 minuta, a kod poslodavaca 60 minuta. Nedjeljni fond časova iznosi najviše 32 časa.
- Neophodno je učešće socijalnih partnera u koncipiranju programa obrazovanja i realizacije nastavnih planova i programa.
- Nastavni planovi i programi treba da budu u skladu sa savremenim principima. Odnosi sedmičnog, odnosno godišnjeg broja časova

opšteobrazovnog i stručnog područja (uključujući i praktično obrazovanje) zavise od vrste škola, odnosno zanimanja učenika, a utvrdiće se prilikom izrade nastavnih planova i programa.

- Za realizaciju savremene nastave obezbijediti sredstva radi postizanja standarda (odgovarajuću nastavnu opremu, udžbeničku literaturu i dr...), jer kvalitet cjelokupne infrastrukture za izvođenje stručnog, a naročito praktičnog obrazovanja nije zadovoljavajući. To pitanje treba da bude prioritetno u elaboraciji uslova za izvođenje promjena.
- Za učenike koji ne pokazuju zadovoljavajući uspjeh na određenom nivou stručnog obrazovanja, a iskazuju interesovanje za praktično obrazovanje, omogućiti preusmjeravanje na odgovarajuće programe.
- Posebnu pažnju posvetiti talentovanim i vrijednim učenicima, podstići njihovo interesovanje i napredovanje kroz izborne predmete.
- U nastavnim planovima stručnih škola predvidjeti slobodne aktivnosti učenika, u obimu od najmanje jednog časa nedjeljno.
- Da bi se moglo pristupiti izradi nastavnih planova i programa treba da bude poznata nomenklatura zanimanja.

7. 12. Nastavni predmeti

Sadašnje stanje

Nastavni predmeti u stručnim školama, kod svih područja rada, podijeljeni su na opšteobrazovne i stručne predmete. Izuzetak je kod muzičke struke gdje se od stručnih predmeta izdvajaju po 3-4 užestručna predmeta.

U trogodišnjim stručnim školama opšteobrazovnih predmeta najčešće je 13, kod pojedinih obrazovnih profila je 11 ili 12. Njihova zastupljenost u I godini je oko 50 %, dok su u drugoj i trećoj godini zastupljeni sa oko 25 %.

U četvorogodišnjim školama opšteobrazovnih predmeta je 14-15, najveća zastupljenost je u prvoj godini, manja u drugoj, a u dvjema zadnjim godinama broj je prilično ujednačen.

Stručni predmeti u trogodišnjim stručnim školama zastupljeni su različito, zavisno od područja rada i obrazovnog profila. Njihov broj je različit i kreće se od 5-9 u poljoprivrednoj struci, do 18 u području rada šumarstvo i obrada drveta.

Broj stručnih predmeta u četvorogodišnjim stručnim školama je različit u zavisnosti od područja rada. Najčešće je oko 15 predmeta koji su podijeljeni tokom četvorogodišnjeg školovanja. Ima po nekoliko predmeta u područjima rada gdje su obavezne vježbe sa podjelom odjeljenja na grupe.

Kod pojedinih obrazovnih profila muzičke struke, iz stručnih predmeta izdvajaju se užestručni predmeti, i to kod obrazovnih profila: muzički saradnik, organizator za muzičku djelatnost, muzički izvođač-klavirista i muzički izvođač-duvački, gudački, harfista i harmonikaš.

Praktična nastava je zastupljena kod svih trogodišnjih škola i broj nastavnih časova se povećava sa nastavnom godinom.

Praktična nastava je takođe zastupljena u četvorogodišnjim stručnim školama, ali sa manjim brojem časova u odnosu na trogodišnje škole. Više nastavnih časova ima u mlađim razredima.

Stanje u drugim zemljama

U većini zemalja EU i EFTA/EEA na nižem nivou srednjeg obrazovanja godišnji broj nastavnih časova varira između obaveznog minimuma, koji se odnosi na sve učenike, i maksimuma.

Varijacije su rezultat toga što učenici imaju mogućnost izbora predmeta (Belgija, Francuska, Italija) ili se broj časova određenog predmeta povećava iz godine u godinu (Danska, Nemačka, Austrija). U zemljama u kojima nije postavljen maksimum, postoje razlike između škola. Luksemburg i Holandija su jedine zemlje u kojima svi učenici nižeg nivoa srednje škole prate isti broj časova godišnje. Na ovom obrazovnom nivou Irska, Holandija, Velika Britanija (Škotska) i Lihtenštajn imaju najveći godišnji broj časova - preko hiljadu. U Italiji, neki učenici imaju više od 1200 časova godišnje. Ovaj maksimum je izračunat uzimajući u obzir i časove izbornih jezika. Učenici u Danskoj, Njemačkoj i Islandu, sa druge strane, dobijaju godišnji minimum od oko 800 časova.

Na uzrastu od šesnaest godina postoje značajne razlike u rasporedima oblasti opšteg obrazovanja, i svi učenici ne moraju imati iste obavezne predmete. Međutim, nastava maternjeg jezika, matematike i stranog jezika zadržava važno mjesto u većini zemalja.

Kategorija «fleksibilni raspored» označava, ili da vrijeme koje treba dati različitim obaveznim predmetima nije određeno, ili da pored vremena koje je predviđeno za obavezne predmete, tok nastave dozvoljava da se jedan broj časova može koristiti za predmete koje izaberu učenici ili škola. Kategorija «obaveznih izbornih predmeta» označava da učenici moraju odabrati jedan ili više predmeta iz određene grupe. Da bi se organizovao rad u školi, tokom svake školske godine pravi se globalni školski raspored koji je baziran na nastavnom planu.

U odluci Državnog vijeća Finske, časovi u opštoj višoj srednjoj školi se dijele na: obavezne, specijalističke i primjenljive kurseve. Svaki učenik mora završiti obavezne kurseve. Specijalistički kursevi su primarno prateći kursevi direktno povezani sa obaveznim kursevima, i škola je obavezna da ih ponudi učenicima kako bi ih mogli izabrati. Primjenljivi kursevi su objedinjujući i sadrže elemente raznih predmeta, metodoloških kurseva, ostalih kurseva karakterističnih za datu školu ili onih koje nude druge obrazovne institucije. Školsko upravno tijelo odlučuje o uključivanju primjenljivih kurseva u nastavni plan i za njih se učenici po želji odlučuju.

Nastavni planovi stručnog obrazovanja u nekim zemljama Evrope dati su u tabelama: 7.12.1, 7.12.2, 7.12.3.

Tabela 7.12.1: Austrija, Nastavni plan više srednje tehničke škole oblast-
mašinogradnja, smjer-opšta mašinogradnja²⁰¹

Red br	Stručni predmeti	Broj časova nedjeljno po godinama					
		I	II	III	IV	V	Zbir
1	Mehanika	3	3	3	3	2	14
2	Proizvodna tehnika	3	2	2	2	3	12
3	Mašinski elementi	-	3	5	-	-	8
4	Elektrotehnika i elektronika	-	-	2	2	2	6
5	Mjerna tehnika, tehnika upr.i regulacija	-	-	-	2	2	4
6	Ekonomsko obrazovanje i pogonska tehnika	-	-	-	2	3	5
7	Hidraulične mašine	-	-	-	2	3	5
8	Klipne mašine	-	-	-	3	-	3
9	Prenosna tehnika	-	-	-	3	-	3
10	Energetska tehnologija i teh. očuvanja životne sredine	-	-	-	-	3	3
11	Konstrukcione vježbe	3	2	3	3	5	16
12	Laboratorija	-	-	-	3	3	6
13	Radionička laboratorija	-	-	-	3	3	6
14	Radionica	9	9	9	-	-	27
	UKUPNO	18	19	24	28	29	

Tabela 7. 12. 2: Francuska, Nastavni plan – industrijski smjer za diplomu VER²⁰²

Predmeti	Razredi	
	Drugi	Završni
Francuski – istorija – geografija	2+(2)	1+(2)
Strani jezik	1+(1)	2
Estetsko obrazovanje	1	1
Fizičko i sportsko vaspitanje	2	3
Matematika - fizika	2+(2)	2+(2)
Društveni i profesionalni život	1	1
Tehnološko i stručno obrazovanje	2+(15)	3+(16)
Moduli	3	3
Ukupno	34	35

Tabela 7. 12. 3: Švajcarska, Nastavni plan elektrotehničke škole: zanimanje:
elektroničar.²⁰³

Red br.	Predmeti	Nivo G ukupan broj časova	Nivo E ukupan broj časova
1	Osnovi radne tehnike	120	200
2	Osnovi prirodnih nauka	160	200
3	Tehnički engleski	80	120
4	Tehnika radnih mater. i crtačka tehnika	160	160
5	Elektrotehnika	200	280
6	Elektronika	200	320

²⁰¹ Srednje stručno obrazovanje u Evropi (1998). Beograd.

²⁰² Srednje obrazovanje u svetu (1998). Beograd.

²⁰³ Obrazovanje se izvodi na dva nivoa: osnovni zahtjevi (G) i prošireni zahtjevi (E) i traje 4 godine. Distribuciju časova na školske godine sprovodi škola u dogovoru s preduzećem u kome se učenici obučavaju, Srednje stručno obrazovanje u Evropi (1998). Beograd.

7	Digitalna i informaciona tehnika	200	280
8	Otvorena oblast	120	120
9	Opšteobrazovna nastava	480	480
10	Gimnastika i sport	240	280
	UKUPNO	1960	2440

Prijedlog promjena

Kod izrade nastavnih planova voditi računa o smanjenju broja nastavnih predmeta, njihovim objedinjavanjem, pogotovo za trogodišnje školovanje, uz povećanje broja časova praktičnog obrazovanja.

Kod dvogodišnjih, trogodišnjih i četvorogodišnjih škola nastavne predmete grupisati u tri grupe i to: opšte obrazovni predmeti, stručno teoretski predmeti i praktično obrazovanje.

7. 13. Praktično obrazovanje²⁰⁴

Sadašnje stanje

Praktična nastava je zastupljena u nastavnim planovima i programima stručnih škola u kojima se stižu: prvi, drugi, treći, četvrti i peti stepen stručne spreme.

Časovi (sedmični, odnosno godišnji) koji su potrebni za realizovanje nastavnih programa za određeni obrazovni profil utvrđeni su odgovarajućim nastavnim planom i programom.²⁰⁵

Za obrazovne profile drugog stepena stručne spreme²⁰⁶, broj časova praktične nastave u ukupnom broju časova ostalih nastavnih predmeta (uglavnom stručnih predmeta) iznosi do 60%.

Za obrazovne profile petog stepena stručne spreme²⁰⁷, učešće časova praktične nastave prema časovima opšteobrazovnih i stručnih predmeta je neujednačen, kako između obrazovnih profila unutar područja rada, tako i između područja rada i iznosi od 18% do 68%.

Kod obrazovnih profila na III stepenu stručnosti, praktična nastava je zastupljena u sva tri razreda sa sedmičnim brojem časova koji se u odnosu na opšteobrazovne i stručne predmete kreće od 8 - 33%.

²⁰⁴ Praktično obrazovanje kao širi pojam obuhvata: praktičnu nastavu koja se organizuje i izvodi u objektima škole, praktičnu obuku koja se organizuje i izvodi u objektima izvan škole i profesionalnu (ferijalnu) praksu koja se organizuje i izvodi, uglavnom, nakon završetka nastavne godine u objektima izvan škole.

²⁰⁵ Nastavni planovi škola srednjeg obrazovanja i vaspitanja (1991). Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, Titograd.

²⁰⁶ U Republici Crnoj Gori veoma je mali broj realizovanih programa za obrazovne profile drugog stepena stručne spreme, a za obrazovne profile I stepene stručne spreme nije bilo realizovanih programa.

²⁰⁷ U Republici Crnoj Gori su realizovani nastavni programi obrazovnih profila samo na pet područja rada: saobraćaj (drumski), mašinstvo i obrada metala, elektrotehnika, zdravstvo i građevinarstvo.

Zastupljenost časova praktične nastave u nastavnim planovima i programima obrazovnih profila na IV stepenu stručnosti je neujednačena:

- kod obrazovnih profila koji pripadaju području rada: saobraćaj; poljoprivredna proizvodnja i prerada hrane; tekstilstvo i kožarstvo; trgovina, ugostiteljstvo i turizam, praktična nastava je zastupljena u sva četiri razreda,
- kod obrazovnih profila koji pripadaju područjima rada: ekonomija, pravo i administracija; muzička umjetnost; likovna umjetnost, praktična nastava nije zastupljena,
- kod obrazovnih profila područja rada: geodezija i građevinarstvo; geologija, rudarstvo i metalurgija, hemija, nemetali i grafičarstvo; šumarstvo i obrada drveta i zdravstvo, farmacija i socijalna zaštita, praktična nastava je zastupljena samo u određenim razredima.

Učešće sedmičnog broja časova praktične nastave u ukupnom broju časova kod četvrtog stepena iznosi od 2-30%.

Nastavni planovi i programi praktične nastave pojedinih obrazovnih profila se međusobno razlikuju. Razlike među njima proizilaze iz složenosti poslova i zadataka koji se odnose na rad i rukovanje nastavnim sredstvima i pomagalicama (mašine, uređaji, alati i sl.).

Nastavni programi praktične nastave su korelativni sa programima stručnih predmeta istog obrazovnog profila, a naročito sa programom tehnologije obrazovnog profila (tehnologija zanimanja ili tehnologija rada). Korelativnost programa ovih predmeta pospješuje razumijevanje, odnosno povezivanje teorijskih i praktičnih znanja.

Realizacija nastavnih planova i programa praktične nastave vrši se u skladu sa odredbama Zakona o srednjoj školi, u objektima škole (školska radionica, kabinet, laboratorija, ekonomija) i u objektima izvan škole (preduzeće, ustanova i samostalna radnja). Za njihovu realizaciju zadužena je škola (srednja stručna škola, mješovita škola i mješovita stručna škola).

Realizovanje nastavnih planova i programa u značajnom broju školskih objekata, naročito u školskim radionicama, nije usklađeno sa didaktičko-metodičkim uputstvima. Osnovni razlog za to je njihova loša opremljenost. Nastavna sredstva (mašine, uređaji, alat za rad, alat za mjerenje i kontrolu i dr.) su uglavnom zastarjela ili ih nema dovoljno, a ima i neispravnih. U ovim objektima nedostaje i didaktički materijal (materijal za izradu praktičnih radova).

Praktična nastava u preduzeću, ustanovi i samostalnoj radnji organizuje se u slučaju kada škole nemaju objekat u kojem se može realizovati odgovarajući nastavni program, ili kada školski objekat nema dovoljan broj mjesta za učenike. Izvođenje nastave u ovim objektima obavlja se u skladu sa ugovorom kojim se utvrđuje vrijeme, način i uslovi izvođenja nastave. Ugovor se sklapa između škole i preduzeća. Pitanje statusa učenika nije predmet ovog ugovora. Praktična nastava izvodi se u blok-časovima (zanimanja sa malim sedmičnim brojem časova) ili sa više blok-časova (zanimanja sa većim sedmičnim brojem časova),

odnosno radnim danima, što se utvrđuje rasporedom časova škole. Tako, npr., za učenike III razreda obrazovnog profila automehaničar, koji sedmično imaju 14 časova, rasporedom je predviđeno da se dva dana izvodi praktična nastava, a tri dana teorijska nastava. Za učenike sa manjim sedmičnim brojem časova, rasporedom časova se može utvrditi da se praktična nastava izvodi istog dana kada i teorijska nastava.

Dosadašnja iskustva pokazala su da organizacija praktične nastave u preduzeću, gledano u cjelini, nije dala zadovoljavajuće rezultate. Osnovni razlog za to je što rukovodni kadar u većem broju preduzeća i ustanova, kao i vlasnici samostalnih radnji, nijesu mnogo zainteresovani za organizovanje ove nastave u svojim sredinama, pa su učenici, uglavnom, više posmatrači nego aktivni učesnici procesa rada. Ovakvom stanju je doprinijela i neadekvatna zakonska regulativa. Naime, obuka učenika u preduzeću, ustanovi i samostalnoj radnji nije regulisana Zakonom o preduzećima ili nekim drugim aktom, pa međusobno potpisani ugovor nema obavezujući karakter.

Za nastavnika praktične nastave uslovi su propisani Zakonom o srednjoj školi²⁰⁸, Zakonom o usavršavanju nastavnog i vaspitnog osoblja²⁰⁹ i Pravilnikom o profilu i stručnoj spremi nastavnika, stručnih saradnika i saradnika u nastavi u srednjim školama u Republici Crnoj Gori.²¹⁰

Ovim zakonskim, odnosno podzakonskim aktima određeno je da praktičnu nastavu, zavisno od vrste nastavnog programa, izvode lica sa završenim V, VI i VII stepenom stručne spremlje i položenim stručnim ispitom za rad u nastavi.

Pošto u Republici Crnoj Gori ne postoje obrazovne ustanove za školovanje nastavnika praktične nastave, to se za ovu nastavu angažuju stručna lica iz privrede uz obavezu da didaktičko-metodička znanja, putem polaganja stručnog ispita, steknu najkasnije za dvije godine.

Profesionalna praksa je zastupljena u nastavnim planovima i programima kod 151 obrazovnog profila (92 obrazovna profila na III i 59 obrazovnih profila na IV stepenu stručnosti), ili 48,6% od ukupnog broja obrazovnih profila predviđenih Nastavnim planom i programom srednjeg vaspitanja i obrazovanja Republike Crne Gore, koji je u primjeni od 1991.godine.²¹¹

Zakonom o srednjoj školi predviđeno je da se profesionalna praksa izvodi u prvom i drugom razredu za obrazovne profile na III stepenu stručnosti, u trajanju od 10 odnosno 15 dana i u prvom, drugom i trećem razredu za obrazovne profile na IV stepenu stručnosti u trajanju od 10 u prvom i po 15 dana u drugom i trećem razredu. Za završne razrede nije predviđeno izvođenje profesionalne prakse.

²⁰⁸ Službeni list Republike Crne Gore 28/91, Podgorica.

²⁰⁹ Službeni list Republike Crne Gore 26/87, Titograd.

²¹⁰ Službeni list Republike Crne Gore 44/92, Podgorica.

²¹¹ Profesionalna praksa nije zastupljena kod obrazovnih profila koji pripadaju područjima rada: gimnazija; zdravstvo i socijalna zaštita; kultura, umjetnost i javno informisanje i likovna umjetnost.

Vrijeme kada treba da se izvodi profesionalna praksa određuje Nastavničko vijeće škole. Po pravilu, ona se izvodi na kraju, a može i u toku nastavne godine.

Nastavni program profesionalne prakse treba da bude u korelaciji sa programima stručnih predmeta, a naročito sa programom praktične nastave za određeni obrazovni profil.²¹² Za izradu ovog programa zadužena je stručna škola. Zakonom o srednjoj školi i Nastavnim planom i programom srednjeg vaspitanja i obrazovanja propisano je da se organizovanje i izvođenje profesionalne prakse vrši u objektima škole (školska radionica, kabinet, laboratorija, ekonomija škole i objekat đачke zadruge) kao i u objektima izvan škole (preduzeće, ustanova i samostalna radnja). Ako se program profesionalne prakse realizuje u objektima izvan škole, učenik pored uputa treba da dobije i odgovarajući program. Brigu o rasporedu učenika na radna mjesta i realizaciju programa vode nastavnici praktične nastave i stručni radnici iz objekta gdje se program realizuje, koje odredi nastavničko vijeće škole.

Učenik je obavezan da vodi dnevnik rada realizacije programa profesionalne prakse. U dnevnik rada učenik po danima upisuje opis sadržaja rada, a poželjno je da priloži skice, crteže, šeme ili neke druge elemente tehničko - tehnološke dokumentacije sadržaja rada. Dnevnik rada učenika pregleda i potpisuje lice koje je zaduženo za realizovanje programa.

Učeniku se izdaje potvrda o obavljenoj profesionalnoj praksi. Bez potpisanog dnevnika rada i potvrde o obavljenoj profesionalnoj praksi učeniku se ne može izdati svjedočanstvo o završenom razredu.

Ocjenjivanje profesionalne prakse nije predviđeno. Podaci o obavljenoj profesionalnoj praksi učenika (ime i prezime, vrijeme i mjesto realizacije) unose se u posebnu rubriku odjeljenjske knjige.

Stanje u drugim zemljama

Praktično obrazovanje u obrazovnom sistemu Slovenije predviđeno je nastavnim planovima i programima:

- Niža stručna (profesionalna) škola traje od 2-2,5 godine. Broj časova praktičnog obrazovanja kreće se do 40% u odnosu na broj časova opšteobrazovnih i stručnih predmeta. Programi praktičnog obrazovanja se realizuju u preduzeću.
- Srednje stručna (profesionalna) škola traje od 3-3,5 godina. Praktično obrazovanje se izvodi u dvije različite sredine, ali po istim nastavnim planovima i programima i to:
 - o Za zanimanja koja zahtijevaju više "teorijskih" znanja i posebna nastavna sredstva i pomagala, ono se, uglavnom, organizuje u školskim radionicama – školski sistem. Za uspjeh učenika je odgovorna škola.

²¹² Nastavni planovi škola srednjeg obrazovanja i vaspitanja (1991). član 45, Republički zavod za unapredjivanje vaspitanja i obrazovanja, Titograd.

- Za zanimanja za koja se traže šira praktična znanja, praktično obrazovanje se u većem obimu izvodi u preduzeću, a u manjem obimu u školi - dualni oblik²¹³. Za uspjeh učenika odgovorni su škola i poslodavac. Odnos broja časova praktičnog obrazovanja prema broju časova opšteobrazovnih i stručnih predmeta u dualnom i školskom obliku kreće se oko 60%:40%. Za uspjeh učenika odgovorni su škola i preduzeće.

Za upis učenika u dualni oblik, pored opštih uslova, neophodno je da mu se ugovorom obezbijedi radno mjesto u preduzeću, čime on dobija status šegrta. Ugovor se sklapa između preduzeća i učenika odnosno njegovog roditelja, čime su učeniku obezbijeđena određena prava po osnovu radnog odnosa (socijalno osiguranje, plata i sl.).

- Srednja stručna škola traje 4 godine. Broja časova praktičnog obrazovanja kreće se do 10% u odnosu na ukupan broj časova opšteobrazovnih i stručnih predmeta.
- Stručna - tehnička škola. Ova škola predstavlja nadgradnju programa srednje stručne (profesionalne) škole u odgovarajućem zanimanju i traje 2 godine. Odnos broja časova praktičnog obrazovanja prema broju časova opšteobrazovnih i stručnih predmeta kreće se oko 11%:89%.

Profesionalna (ferijalna) praksa je predviđena za učenike koji praktično obrazovanje u cjelosti stiču u školskoj radionici.

Nastavni kadar u školskim radionicama uglavnom je sa višom ili visokom stručnom spremom, odnosno sa završenom stručno-tehničkom školom ili pak završenim majstorskim ili instruktorskim ispitom.

U Danskom²¹⁴ obrazovnom sistemu se vremenski periodi izvođenja teorijske nastave i praktičnog obrazovanja u školi (specijalizovani koledž), smjenjuju sa vremenskim periodima izvođenja praktičnog obrazovanja u preduzeću ili javnoj ustanovi - sendvič princip. Po ovom principu praktično obrazovanje se po potrebi može organizovati i u dva preduzeća ili ustanove. Samo za određena zanimanja čitavo praktično obrazovanje se izvodi u školi. Trajanje perioda izvođenja praktičnog obrazovanja u školi i preduzeću i broj tih perioda različiti su i zavise od složenosti programa. Obično traju po 2; 5 ili 10 sedmica. Učenik za vrijeme praktičnog obrazovanja u preduzeću ima status šegrta, sa određenim pravima koja mu obezbjeđuje radni odnos, a koja se regulišu međusobnim ugovorom. Obrazovni sistem Danske počiva na tijesnoj saradnji sa tržištem rada.

Stručno obrazovanje za sticanje prvog zanimanja u Austriji izvodi se u: stručnim školama dualnog oblika i stručnim školama izvan dualnog oblika. Stručne škole u dualnom obliku su zanatske škole. Kod ovih škola veći dio programa praktičnog obrazovanja (2/3) izvodi se u preduzeću, a manji dio (1/3) u školi. Teorijska

²¹³ Praktično obrazovanje u dualnom obliku izvodi se na dva različita mjesta koja se međusobno programski dopunjuju - u školi i u preduzeću. Ovakav oblik izvođenja praktične nastave je neophodan naročito kada se u preduzeću ne može realizovati predviđeni program (mala i srednja preduzeća).

²¹⁴ <http://www.uvm.dk>

nastava se izvodi u školi i to sa trajanjem 1 - 1,5 dan u sedmici, zatim na principu kursa u trajanju od najmanje osam nedjelja u nastavnoj godini, ili se izvodi u bloku, i to u toku određene sezone. U dualnom obliku mogu se izučavati samo zakonom priznati zanati. Obrazovanje u školama traje između dvije i četiri godine.

Školovanjem u dualnom obliku učenik stiče status šegrta. Njegova prava i obaveze regulisani su ugovorom, slično kao u Danskoj i Sloveniji. Stručne škole izvan dualnog oblika obrazovanja su zapravo srednje stručne škole u trogodišnjem i četvorogodišnjem trajanju. Praktična nastava kod ovih škola izvodi se u preduzeću, ali ne paralelno sa teorijskom nastavom kao u dualnom obliku, već u predviđenom vremenskom intervalu, na primjer, u bloku (blok-nastava). U nekim školama, kao što su trgovačke, praktična nastava je fakultativna.

Prava i obaveze škole i preduzeća, kao i status učenika u srednjem stručnom obrazovanju Austrije, regulisani su posebnim ugovorima. Zahvaljujući takvom odnosu obezbijeđena je organizacija praktičnog obrazovanja i uslovi za realizaciju njegovih planova i programa, a posebno, što je veoma značajno, učeniku su obezbijeđena određena prava koja mu po tom osnovu pripadaju (radno mjesto, socijalno osiguranje i plata).

Kako se vidi, navedene zemlje su svoje obrazovne sisteme izgradile u tijesnoj saradnji sa preduzećima i ustanovama. Oni su jaki i stabilni partneri po svim pitanjima iz domena stručnog obrazovanja, a posebno u praktičnom obrazovanju.

Obrazovni sistem Crne Gore po navedenim pitanjima nije kompatibilan sa sistemima Danske i Austrije, ali jeste sa slovenačkim po pitanjima kao što su: broj časova koji je potreban za realizovanje nastavnih planova i programa za određena zanimanja, mjesto realizacije i uslovi za nastavnika praktične nastave, a dijelom i u izvođenju profesionalne prakse.

Treba naglasiti da analizirani obrazovni sistemi, osim slovenačkog, ne predviđaju izvođenje profesionalne prakse, kao i da naš obrazovni sistem nije predvidio instruktora praktične nastave u preduzeću.

Prijedlog promjena

Praktično obrazovanje treba da bude zastupljeno u nastavnim planovima programima obrazovnih profila za sva područja rada. Izuzetak mogu biti nastavni planovi i programi obrazovnih profila kod kojih se putem vježbi mogu uspješno vršiti povezivanja teorijskih i praktičnih znanja (obrazovni profili područja rada: ekonomija, pravo i administracija; kultura, umjetnost i javno informisanje; likovna umjetnost itd.).

Organizacija praktičnog obrazovanja planira se u objektima škole (školska radionica, kabinet, laboratorija, školska ekonomija, đачka zadruga) i u objektima izvan škole (preduzeće, ustanova i samostalna radnja).

Nastavu u objektima škole ili školski oblik, treba izvoditi kada su u pitanju složeniji nastavni planovi i programi ili cjeline programa za čiju su realizaciju potrebna

povećana didaktičko-metodička uputstva nastavnika i posebna nastavna sredstva i pomagala. Nastavu u objektima izvan škole treba izvoditi za realizovanje manje složenih programa kod kojih didaktičko-metodičke instrukcije nastavnika nijesu neophodne, kada nema ekonomskog opravdanja za osnivanje odgovarajućih školskih objekata, kada na to ukažu pedagoški i drugi razlozi i kada se uvodi dualni oblik. S obzirom na veliku diverzifikaciju rada i ograničene mogućnosti treba u potpunosti iskoristiti mogućnosti kako škola, tako i privrede.

U cilju pospješavanja školskog oblika nastave, školski objekti, naročito školske radionice, objekti đачkih zadruga, i školske ekonomije treba da imaju proizvodni karakter.

Uvođenjem dualnog oblika treba regulisati: prava, obaveze i odgovornost socijalnih partnera, učenika, instruktora, uslove za izvođenje praktičnog obrazovanja, opremljenost objekta odnosno radnih mjesta na kojima će se organizovati praktično obrazovanje učenika i drugo. Praktično obrazovanje u dualnom obliku izvodi se kod poslodavca i regulisaće se odgovarajućim ugovorom.

Praktično obrazovanje u objektima škole izvodi nastavnik praktičnog obrazovanja, a u objektima izvan škole instruktor praktičnog obrazovanja.

Učešće sedmično-godišnjeg broja časova praktičnog obrazovanja u kupnom broju časova treba da bude najmanje:

- Kod dvogodišnjih škola 50%,
- Kod trogodišnjih 60 %,
- četvorogodišnjih 20%.

Profesionalna (ferijalna) praksa je sastavni dio obrazovnog programa za određeno zanimanje i obavezna je za sve učenike koji praktičnu nastavu pohađaju u školi.

7. 14. Vrednovanje znanja učenika

Sadašnje stanje

Vrednovanje znanja učenika obavlja se putem usmene i pismene provjere. Pismena provjera znanja ostvaruje se preko pismenih zadataka koji su obavezni i predviđeni nastavnim planom i programom i to: iz maternijeg jezika i matematike po četiri u toku školske godine, stranih jezika, fizike i stručnih predmeta po dva u toku godine. Testove i kontrolne vježbe nastavnici daju prema svom nahođenju, a u cilju kontinuiranog praćenja i kontrole rada učenika. Usmeni odgovori su obavezni i svaki učenik mora imati najmanje po 4 ocjene iz svakog predmeta u toku godine. Ocjenjivanje učenika vrši se javno pred učenicima odjeljenja.

Shodno odredbama Zakona o srednjoj školi,²¹⁵ uspjeh učenika izražava se ocjenom od 1 do 5. Jedan je nedovoljna ocjena. Dva je dovoljna ocjena, tri dobra, četiri vrlodobra i pet je odlična ocjena.

²¹⁵ Zakon o srednjoj školi, Službeni list Republike Crne Gore 28/91, Titograd.

Opšti uspjeh učenika na kraju polugodišta i na kraju školske godine izražava se aritmetičkom srednjom ocjenom iz svih nastavnih predmeta iz kojih je učenik ocijenjen pozitivnom ocjenom. Odličan uspjeh, ako je srednja ocjena najmanje 4.50 i ako učenik nema ni jednu dovoljnu ocjenu; vrlo dobar - sa srednjom ocjenom najmanje 3.50; dobar - sa srednjom ocjenom najmanje 2.50; i dovoljan ako je srednja ocjena od 2 do 2.49. Učenik koji na kraju nastavne godine ima jednu ili dvije negativne ocjene, polaže popravni ispit u avgustu, a maturanti u junu. Učenik koji ima 3 ili više negativnih ocjena ili ne položi popravni ispit, ponavlja razred. Ocjene opšteg uspjeha utvrđuje odjeljenjsko vijeće. Učenik ima pravo da u toku srednjeg obrazovanja ponavlja dva puta, s tim što isti razred može ponavljati samo jedanput.

Učenik ili njegov roditelj imaju pravo prigovora na ocjenu utvrđenu na kraju nastavne, odnosno školske godine. Prigovor se podnosi u roku od dva dana od dana prijema svjedočanstva. O prigovoru odlučuje Nastavničko vijeće. U slučaju da Nastavničko vijeće uvaži prigovor, provjeravanje znanja i ocjenjivanje vrši komisija koju sačinjavaju odjeljenjski starješina, nastavnik srodnog predmeta i predmetni nastavnik. Poslije izvršenog provjeravanja komisija predlaže ocjenu Nastavničkom vijeću koje donosi konačnu ocjenu.

Vladanje učenika se izražava ocjenama: primjerno, dobro i nezadovoljavajuće. Ocjena iz vladanja izražava odnos učenika prema radu, njegov odnos prema školskim i drugim obavezama, odnos prema učeničkom kolektivu, nastavnicima, odnos prema školskoj imovini, kao i njegovo opšte ponašanje u školi i van nje. Ocjenu iz vladanja utvrđuje odjeljenjsko vijeće na prijedlog razrednog starješine. Učeniku koji u toku polugodišta napravi 30 ili više neopravdanih izostanaka, kao i učeniku koji na kraju prvog polugodišta ima više od polovine negativnih ocjena od ukupnog broja predmeta prestaje svojstvo redovnog učenika

Razredni ispit polažu redovni učenici koji su iz opravdanih razloga na kraju nastavne godine ostali neocijenjeni iz jednog, više, ili svih nastavnih predmeta, kao i iz onih predmeta iz kojih nije realizovana jedna trećina ili više časova.

Maturski ispit za sticanje četvrtog stepena stručne spreme u stručnim školama sastoji se iz: pismenog zadatka iz maternjeg jezika i stručnog rada ili usmenog ispita iz predmeta od značaja za struku, koji se izučava najmanje dvije godine.

Završni ispit za sticanje trećeg stepena u stručnim školama sastoji se iz stručnog rada u pismenoj formi i odbrane toga rada. Ispitni odbor na čelu sa direktorom škole rukovodi maturskim odnosno završnim ispitima (izbor teme za pismeni zadatak, ispitna pitanja, regularnost ispita...).

Učenici koji su sva četiri razreda završili sa odličnim uspjehom i primjernim vladanjem oslobađaju se polaganja morskog ispita.

Maturski, odnosno završni ispit polaže se u junu, a popravni ispit u avgustu. Ukoliko ni u avgustovskom roku ne položi, učenik u novembru izvlači novu temu za rad koji će braniti u januaru.

Stanje u drugim zemljama

U Sloveniji srednje obrazovanje traje od 3 do 5 godina. Postoje četvorogodišnje i trogodišnje stručne škole. Nastavnik vrednuje znanje učenika preko usmenih odgovora, pismenih radova, testova znanja i sl. Ocjenjivanje učenika vrši se javno pred cijelim odjeljenjem. Svaki učenik ima pravo na uvid u kontrolni rad i datu ocjenu.

Školska godina se dijeli na tri tromjesečja. Učenici imaju na tromjesečju dvije ocjene (jednu iz pismenog i jednu iz usmenog dijela). Pismeni zadaci iz određenih oblasti su obavezni u toku školske godine. Međutim, ne smije se u toku sedmice planirati više od tri pismena rada ili testa, kao ni više od jednog rada u toku dana.

U slučaju da je više od jedne trećine negativnih ocjena na testu ili pismenom radu, on se mora ponoviti. Ako učenik na ponovljenom testu dobije slabiju ocjenu nego na prethodnom, upisuje mu se bolja ocjena. Nastavnik, koji u odjeljenju ima mnogo negativnih ocjena, obavezan je o tome problemu razgovarati sa razrednim starješinom i direktorom škole. Ocjene su u rasponu od 1 do 5. Odličan uspjeh mogu postići oni učenici koji imaju više od polovine odličnih a ostale vrlo dobre ocjene. Vrlodobar uspjeh više od polovine vrlodobrih, a ostale dobre ocjene; dobar uspjeh - više od polovine dobrih, a ostale dovoljne ocjene, a nedovoljan uspjeh ako ima nedovoljnih ocjena.

Učenik ima pravo da uloži žalbu na ocjenu sa kojom nije zadovoljan u roku od tri dana od prijema svjedočanstva. Praktična nastava i fizičko vaspitanje opisno se ocjenjuju.

Posebno nadareni učenici mogu u toku jedne školske godine završiti dva razreda. Takođe, učenik posebnih kvaliteta i sposobnosti, na prijedlog razrednog ili nastavničkog vijeća, može preći iz jednog razreda u drugi u bilo koje doba u toku školske godine. Ako učenik ponavlja razred, škola razmatra mogućnost njegovog premještanja na lakši smjer, ili eventualno na niži nivo stručnog obrazovanja. Profesionalnom maturom rukovodi ispitni odbor na čelu sa direktorom škole.

Profesionalni maturski ispit se sastoji iz pismenog i usmenog dijela. Pismeni i usmeni ispit se polaže iz maternjeg jezika, matematike ili stranog jezika, a usmeni ispit iz dva predmeta iz struke. Poslije trogodišnje stručne škole polaže se završni ispit. Učenici polažu pismeni i usmeni ispit iz maternjeg jezika, usmeni ispit iz stručnog predmeta po izboru i rad sa odbranom. Kandidat koji dobije negativnu ocjenu iz jednog predmeta, može polagati popravni ispit. U slučaju da dobije dvije ili više negativnih ocjena, nije završio ispit i ponovo polaže u skladu sa pravilnikom o maturskim, odnosno završnim ispitima.

Učenik koji na kraju završnog razreda ima odličan uspjeh, oslobođen je polaganja dijela maturskog ispita.

U Danskoj ocjenjivanje učenika u opštem višem srednjem obrazovanju se može podijeliti na internu i eksternu evaluaciju.

Interna evaluacija ima za cilj usmjeravanje učenika i nastavnika u pogledu daljeg planiranja nastave. Na taj način nastavnik može prilagoditi napredovanje, a nivo

evaluacije mora biti osnova za detaljno vođenje svakog učenika, s obzirom na njegovo napredovanje iz određenog predmeta. Metode ocjenjivanja zajedno određuju učenici i nastavnik, uvažavajući nastavne oblike i sadržaje. Nastavnik prati postignuća učenika u nastavi. U određenim intervalima o tome se kolektivno ili individualno diskutuje sa učenicima. Ukupna evaluacija nastave obavlja se pomoću testova, specijalnih zadataka/izvještaja ili konverzacije. Eksterna evaluacija postignuća učenika iz pojedinih predmeta izvodi se za eksterne svrhe uz pomoć sljedećih oblika evaluacije: godišnje ocjene, ocjene na ispitu, ocjene na kraju polugodišta i potvrde.

Godišnje ocjene daje predmetni nastavnik i one odražavaju nastavnikovu procjenu učenikovog postignuća na kraju školske godine. Polugodišnje ocjene se daju dva puta tokom godine. Uz ove ocjene mogu se dati i pismene potvrde o sklonostima i radu učenika. Ako je ocjena niža od 6, mora se izdati i pismena potvrda. Isto vrijedi i ako je ocjena za dva boda viša ili niža od ocjene sa prethodne evaluacije.

Nakon trećeg razreda svi učenici polažu pismeni ispit iz danskog jezika i izbornih predmeta na višem nivou. Broj usmenih ispita učenika je različit s obzirom na broj izbornih predmeta na višem nivou. Pitanja na pismenom ispitu priprema Odjeljenje za više srednje škole Ministarstva prosvjete. Za svaki predmet postoji ispitna komisija koja se sastoji od odabranih nastavnika i savjetnika za pojedine predmete iz Odjeljenja. Usmeni ispit se održava iz (slučajno) odabranih predmeta, o čemu odlučuje Odjeljenje za više srednje škole, za svaku školu posebno. Pismeni zadatak na ispitu ocjenjuju dva spoljna ispitivača, tj. nastavnik ne učestvuje u ocjenjivanju, ali ima dva dana za razmatranje pojedinih ocjena. Na usmenom ispitu nastavnik i eksterni ispitivač zajedno odlučuju o datoj ocjeni, pri čemu eksterni ispitivač ima zadnju riječ. Za svaki predmet postoji stalna grupa eksternih ispitivača koja se sastoji od nastavnika i članova drugih sektora obrazovnog sistema ili industrije.

Ocjene se daju (po 13-bodovnoj skali) za godišnji rad, kao i za rezultate na ispitu. Ispitni rezultat izvodi se iz prosjeka ove dvije ocjene. Raspon ocjena ide od 13 bodova za izuzetno samostalan i odličan rad, do 00 bodova koji se daju za potpuno neprihvatljiv rad.

Sve institucije višeg srednjeg obrazovanja imenuju nekoliko prosvjetnih savjetnika - nastavnika koji su završili specijalnu obuku. Trećina njihovog radnog vremena je posvećena savjetovanju, profesionalnom usmjeravanju i opštoj brizi o učenicima.²¹⁶

U Škotskoj je ocjenjivanje učenika kontinuirano i u skladu je sa internom procedurom svake škole. Učenici prelaze u sljedeći razred automatski. U osnovnoj školi i tokom prve dvije godine srednjeg obrazovanja, ocjenjivanje se vrši u skladu sa nacionalnim standardima (prema uputstvima za uzrast od 5–14). Škotsko kvalifikaciono vijeće je odgovorno za sastavljanje nacionalnih testova kao i za njihovu distribuciju. U školama se testira engleski jezik (čitanje i pisanje) i matematika. Cilj ovakvog testiranja je da se dopune i potvrde ocjene nastavnika tokom dvogodišnjeg perioda. Testovi sadrže brojne materijale različite težine, od

²¹⁶ <http://www.uvm.dk/eng/>

kojih nastavnik sam bira one koji odgovaraju interesovanju i zrelosti njegovih učenika. Ocjenjivanje je na skali od A – najniže do F – najviše ocjene. Katalog sa detaljima testova po svim nastavnim jedinicama se distribuira školama na početku školske godine. Testove pišu izabrani nastavnici koje imenuje Škotski kvalifikacioni odbor. Prije unošenja u katalog vrši se detaljna provjera ovih testova. Najprije ih proučavaju grupe nastavnika, nezavisno jedni od drugih, a zatim se vrši pretestiranje u školama da bi se statistički utvrdila "prelazna ocjena" i da bi se otkrile manjkavosti. Dijelovi testa koji uspješno prođu sve ove faze postaju dio Nacionalnog kataloga za testiranje. Odnos nastavnih jedinica u Katalogu se mijenja svake godine da bi se obezbijedili novi konteksti za testiranje i da bi svjež materijal uvijek bio dostupan.

Kada nastavnik ocijeni da je učenik spreman da pređe sa jednog nivoa na sljedeći, učenik radi Nacionalni test da potvrdi nastavnikovu procjenu. Učenici mogu biti testirani u bilo koje vrijeme u toku školske godine ali u različito vrijeme iz engleskog jezika i matematike.

Na kraju četvrte godine nižeg srednjeg obrazovanja učenici stiču kvalifikacije za Škotsku diplomu srednje škole (Standard Grade). Ona se dobija na osnovu ocjenjivanja u samoj školi i eksternog ispita koji obavlja Škotski kvalifikacioni odbor (Scottish Qualification Authority). Za većinu kurseva daju se tri odvojena ispitna lista, a većina kandidata polaže sedam ili osam ispita. Ispit ima tri nivoa: osnovni, opšti i najviši nivo. Ocjenjivanje se vrši po skali od 1–7, na kojoj je ocjena 1 najviša, a ocjena 7 najniža.

Ocjenjivanje se bazira na rezultatima svakog učenika u odnosu na utvrđene standarde, a ne u odnosu na rezultate ostalih učenika.

Iako više srednje obrazovanje traje dvije godine, neki učenici napuštaju školu i nastavljaju na visokoškolskim ustanovama poslije prve godine, pod uslovom da su im ocjene na višem ispitu dobre. To je obavezan ispit koji se polaže u 17 godini iz 4–5 predmeta.

Učenici koji ispune ovaj uslov, nastavljaju šesti razred, poslije čega stiču pravo da polažu za Diplomom šestog razreda (Certificated sixth year studies). Većina njih polaže najviše dva ili tri predmeta, ali šesta godina može poslužiti da se poboljšaju rezultati ili dodaju neki ispiti sa prethodna dva nivoa (Standard Grade and Higher Grade).

Ispiti u petom i šestom razredu srednje škole su eksterni i utvrđuje ih Škotski kvalifikacioni odbor. Osim toga, učenik u toku godine piše rad koji se na kraju eksterno ocjenjuje.

Od 1999. godine uveden je novi sistem za sve koji nastavljaju školovanje poslije standardnog nivoa. On obuhvata opšteobrazovne i stručne predmete u petoj i šestoj godini, ističući njihov jednak značaj. Novi sistem je poznat još kao Higher Still i kvalifikacije se mogu steći na pet nivoa: pristup, srednji 1, srednji 2, viši i napredni nivo.

Sistem je modularan i svaki kurs je na jednom od pet nivoa. Jedinice se mogu birati samostalno ili se mogu grupisati u kurseve na odgovarajućim nivoima. Svaki kurs se sastoji od 160 sati, tri četrdesetočasovne jedinice plus dodatnih četrdeset sati.

Ocjenjivanje se vrši na osnovu formalnih preliminarnih normiranih pismenih ispita koji se obavljaju u školi da bi se utvrdili mogući rezultati na eksternom ispitu. Učenici takođe moraju da urade projekat koji podnose profesoru na ocjenjivanje. Po ovom sistemu, uvedenom 1999., kao dio svakog kursa, profesori ili predavači ocjenjuju učenika za svaku jedinicu, na osnovu nacionalnih standarda. Nastavnik kontinuirano ocjenjuje rad učenika, preko testova i ispita, a na kraju godine piše izvještaj o napredovanju učenika iz predmeta koji predaje kao i o opštem napredovanju učenika.

Prijedlog promjena

U školi se provjerava i ocjenjuje znanje i vještine iz određenog predmeta, dijelova nastavnog programa i na ispitu. Provjerava se i ocjenjuje znanje i vještine utvrđeno u katalogima znanja i ispitnim katalogima: usmeni odgovori ili pismeni radovi, vježbe, seminarski ili projektni zadaci, grafički i praktični radovi i slično. Pri tome se uzimaju u obzir savremeni oblici i metode rada kao i pedagoški, psihološki i andragoški postupci. Uspjeh učenika iz nastavnih predmeta izražava se skalom od 1 (nedovoljan) do 5 (odličan).

Učenik je završio razred ako je iz svih nastavnih predmeta dobio pozitivnu ocjenu. Ukoliko ima jednu, dvije ili tri nedovoljne ocjene, učenik polaže popravni ispit. Popravni ispit iz tri nedovoljne ocjene učenik polaže pred eksterno sastavljenom komisijom. Opšti uspjeh izražava se aritmetičkom srednjom ocjenom iz svih nastavnih predmeta iz kojih je učenik ocijenjen pozitivnom ocjenom.

Opšti uspjeh učenika se izražava tako što se pored konstatacije: odličan, vrlo dobar, dobar i dovoljan unosi i srednja ocjena.

O odličnim i nadarenim učenicima teba posebno voditi računa i dati mogućnost učenicima posebnih sposobnosti da u toku jedne godine mogu završiti dva razreda.

Vanredno polaganje ispita je eksterno. Položeni ispiti se priznaju, bilo da su položeni ranije ili su to pozitivne ocjene iz predmeta na kraju nastavne godine.

7. 15. Mogućnost preusmjeravanja

Sadašnje stanje

Uslovi i postupak prelaska sa jednog obrazovnog profila odnosno zanimanja na drugo, regulisani su Zakonom o srednjoj školi²¹⁷ i Pravilnikom o polaganju popravnih, dopunskih, diferencijalnih i razrednih ispita u srednjoj školi²¹⁸.

²¹⁷ Službeni list Republike Crne Gore br. 28/91, 56/92, 27/94 i 19/00, Podgorica.

²¹⁸ Službeni list Republike Crne Gore br. 6/92, Titograd.

Prelazak sa jednog obrazovnog profila na drugi predviđen je u slučajevima:

- kada učenik prelazi iz jedne u drugu vrstu škole;
- kada prelazi sa jednog na drugo zanimanje, istog, odnosno različitog smjera iste škole;
- kada poslije završenog srednjeg obrazovanja u jednoj školi želi da stekne obrazovanje u drugoj školi.

Prelazak sa jednog obrazovnog profila na drugi vrši se polaganjem dopunskih, odnosno diferencijalnih ispita.

Dopunski ispit se polaže iz onih nastavnih predmeta koje su učenici učili u manjem obimu nego što se uči u školi u koju dolaze. Diferencijalni ispit se polaže iz onih nastavnih predmeta koje učenici nijesu učili u školi iz koje dolaze.

Ukoliko učenik želi da pređe sa jednog obrazovnog profila odnosno zanimanja na drugo, podnosi zahtjev za utvrđivanje programa dopunskih odnosno diferencijalnih ispita školi u kojoj želi da nastavi školovanje, odnosno želi da završi razred.

Program dopunskih, odnosno diferencijalnih ispita utvrđuje se upoređivanjem nastavnih predmeta iz svjedočanstava završenih razreda srednje škole sa nastavnim planom i programom škole koju učenik želi da nastavi.

Dopunske, odnosno diferencijalne ispite utvrđuje nastavničko vijeće škole u kojoj učenik želi da nastavi školovanje. Na prijedlog komisije koju imenuje direktor škole donosi se rješenje kojim se odobrava polaganje ispita i određuje rok polaganja.

Ispiti se održavaju pred ispitnom komisijom koja se sastoji od tri člana: predsjednika, stalnog člana i ispitivača. Ispit se sastoji iz pismenog, grafičkog, usmenog i praktičnog dijela ispita. Pismeni, grafički i praktični dio ispita polaže se iz onih predmeta iz kojih se u toku nastavne godine rade školski pismeni zadaci, grafički radovi odnosno vrši praktična obuka. Pismeni, odnosno grafički i praktični dio ispita obavlja se najmanje 24 časa prije usmenog ispita.

Usmeni ispit učenik polaže bez obzira na postignuti uspjeh na pismenom, grafičkom, odnosno praktičnom dijelu ispita.

Usmeni ispit učenik polaže putem listića, na kojem se upisuju 3 pitanja, osim stranog jezika iz kojeg se određuje tekst na kojem se učenik ispituje. Pitanja su tako raspoređena da obuhvataju cjelokupno gradivo predmeta iz kojeg se polaže ispit. Usmeni dio ispita za jedan predmet traje, po pravilu, petnaest minuta. Pri utvrđivanju ocjene iz jednog predmeta uzimaju se u obzir pokazani uspjeh iz pojedinih dijelova ispita, a konačna ocjena se izvodi prema opštem utisku koji je učenik ostavio na ispitu. Ocjenу utvrđuje ispitna komisija većinom glasova.

Ukoliko učenik ili njegov roditelj nije zadovoljan ocjenom utvrđenom na ispitu, ima pravo prigovora nastavničkom vijeću u roku od 2 dana od dana saopštavanja

ocjena. Ako nastavničko vijeće uvaži prigovor, obrazovaće novu komisiju za naknadnu provjeru učenikovog znanja.

Za redovne učenike, rješenjem o polaganju dopunskih odnosno diferencijalnih ispita, utvrđuje se rok polaganja ispita, a to je vrijeme kada se ne izvodi redovna nastava.

Vanredni učenici polažu dopunske, odnosno diferencijalne ispite u januarskom (od 16. januara do 5. februara), junskom (od 11. juna do 10. jula) i avgustovskom ispitnom roku (od 20–31. avgusta). Ovi učenici polažu dopunske, odnosno diferencijalne ispite jednog razreda u jednom ispitnom roku. Izuzetno, ovi učenici mogu polagati ispite iz dva uzastopna razreda u jednom ispitnom roku, ako broj ispita nije veći od 5. Vanredni učenik koji ne položi sve dopunske, odnosno diferencijalne ispite jednog razreda u tri uzastopna roka, nije završio razred.

Dopunski odnosno diferencijalni ispiti se polažu postupno po razredima, što znači da učenik u toku jedne školske godine može završiti jedan razred. Izuzetno, učenik naročitih sposobnosti (odličan, vrlodobar) može, po odobrenju nastavničkog vijeća u jednoj školskoj godini završiti dva razreda.

Stanje u drugim zemljama

U Sloveniji je došlo do drastičnih promjena u stručnoj i tehničkoj obuci iz razloga što se potrebe privrede za znanjem i vještinama stalno mijenjaju. To se manifestuje na tržištu rada, a potreba za širokim spektrom stručnosti i fleksibilnošću ima suštinski značaj za stručno i tehničko obrazovanje.

Programi profesionalnog, odnosno stručnog usavršavanja i osposobljavanja omogućavaju produbljivanje i proširivanje profesionalnih znanja i prekvalifikaciju na istom stepenu stručnog obrazovanja, a i specijalizaciju u užoj profesionalnoj oblasti.

Uslovi i način prelaska iz jednog obrazovnog profila u drugi načelno su regulisani Zakonom o srednjem stručnom obrazovanju i Pravilnikom o ocjenjivanju znanja u srednjem stručnom obrazovanju.

Za vrijeme obrazovanja učenik ima pravo da pređe u drugu školu. Upravnik škole u koju učenik želi da pređe, određuje koje obaveze mora završiti da bi mogao nastaviti obrazovanje, kao i rokove u kojima te obaveze mora ispunjavati. Prije donošenja odluke upravnik mora pribaviti mišljenje kolegijuma profesora, odnosno predavača.

Prelazak sa jednog obrazovnog profila na drugi vrši se polaganjem dopunskih, odnosno diferencijalnih ispita.

Zakonodavstvo Slovenije je pitanje prekvalifikacije i prelazka sa jednog obrazovnog programa na drugi regulisalo samo u načelu, a dalo je punu autonomiju školama koje kroz nastavne programe i planove bliže regulišu uslove, postupak i vrijeme prelaska, zavisno od složenosti programa i vremena potrebnog za sticanje novog obrazovanja

Prijedlog promjena

Za preusmjeravanje učenika, predlažemo sljedeća opredjeljenja:

- Uslove i način preusmjeravanja regulisati podzakonskim aktima, s tim da se ostavi mogućnost školi da, zavisno od konkretnih uslova i mogućnosti, te sposobnosti, sklonosti i interesovanja učenika, odlučuje o podnesenim zahtjevima.
- Prilikom preusmjeravanja bitno je da budu obezbijeđeni odgovarajući uslovi za profesionalno obrazovanje učenika. U tom smislu neophodno je precizirati oblike, sadržaje i način profesionalnog obrazovanja kandidata koji prelaze na druge programe.
- Prilikom preciziranja uslova i načina preusmjeravanja učenika na druge programe, bitno je obezbijediti:
 - o da u izboru nivoa obrazovanja nema "slijepog kolosjeka" iz kojeg se ne može izaći u naredni nivo, i
 - o da u slučaju napuštanja određenog programa, učenik može biti obrazovan odnosno osposobljen za zanimanje nižeg nivoa i za to dobiti sertifikat.

7. 15. 1. Neformalno obrazovanje

Razlozi za koncipiranje sistema neformalnog obrazovanja sadržani su u dvije bitne potrebe savremenog društva. Prva se odnosi na uspješnije rješavanje problema pripreme nezaposlenih za zaposlenje i zaposlenih za održavanje zaposlenosti. Druga potreba je univerzalnog značaja, karakteristična "za društva koja uče", koja svoj ukupni razvoj zasnivaju na tekovinama naučno - tehnološkog razvoja i zadovoljavanja ljudske težnje za većim kvalitetom svog rada i života.

Postojeći sistem formalnog obrazovanja usmjeren je na široko opšte i profesionalno obrazovanje za obrazovne profile, kao osnova za obavljanje poslova u jednom ili više srodnih zanimanja. Pretežno obuhvata mlade generacije s ciljem da ih priprema za život i uključi u svijet rada.

Formalno (školsko) obrazovanje je u suštini, bazično opšte i stručno obrazovanje koje se, prije stupanja u rad i kasnije u toku profesionalne aktivnosti, mora konkretizovati ili dopunjavati sadržajima koji su primjereni aktuelnim tehnološkim i drugim zahtjevima rada.

Diploma redovnog školovanja dovoljna je samo za kandidovanje za određene poslove. Za uključivanje u proces rada i kasnije u toku rada, moraju se dopunjavati stečena opšta i stručna znanja čiji obim i sadržaj zavisi od konkretnih zahtjeva i uslova rada. To važi jednako za sva područja rada, nivoe i profile obrazovanja.

U uslovima tranzicije, neformalno obrazovanje ima dodatnu funkciju u cilju prevazilaženja tehno-ekonomskog zaostajanja za razvijenim zemljama, bržeg rješavanja problema nezaposlenosti, ubrzanja procesa izgradnje savremenog demokratskog društva sa efikasnom tržišnom ekonomijom.

Potrebe za neformalnim obrazovanjem mogu biti različitog karaktera a pretežno se odnose na:

- obrazovanje lica bez zanimanja, za poslove manje složenosti u određenim oblastima rada;
- osposobljavanje nezaposlenih lica sa završenom osnovnom ili nepotpunom srednjom školom za sticanje konkretnog zanimanja ovog stepena stručne spreme,
- doškolavanje ili inoviranje znanja u okviru istog zanimanja,
- prekvalifikaciju za zanimanje istog, nižeg ili višeg stepena stručne spreme,
- tehnološko osposobljavanje (pripravnika) za samostalan rad u zanimanju ili konkretnom radnom mjestu,
- specijalizaciju za poslove izuzetne složenosti, u okviru istog ili za zanimanja višeg stepena stručne spreme,
- obrazovanje kandidata obdarenih (talentovanih) za naučno-istraživački i umjetnički rad,
- obrazovanje invalidnih osoba radi njihovog prilagođavanja i osposobljavanja za odgovarajući oblik radnog angažovanja i dr.

Neformalno obrazovanje u našim uslovima, nije u dovoljnoj mjeri pedagoški osmišljeno (plan, program, obrazovna tehnologija, verifikacija i dr.), već se ostavlja sloboda izvođačima-realizatorima da sami oblikuju obrazovni proces.

Ovakvo stanje u oblasti metodike neformalnog obrazovanja zahtijeva konceptualno definisanje oblika i metoda obrazovanja i njihove primjene u ostvarivanju određenih ciljeva i zadataka.

U ovom kontekstu neophodno je precizirati osnovna obilježja pojedinih vrsta obrazovnih programa, obavezne sadržaje i način realizacije.

Formalno i neformalno obrazovanje nijesu suprotstavljeni, već kompatibilni sistemi koji, zajedno, predstavljaju cjelinu koja obuhvata sve aspekte obrazovnih potreba savremenog društva.

Neformalno obrazovanje, do sada, odvijalo se u okviru različitih institucija: školskih organizacija, centara za stručno obrazovanje u preduzećima, radničkih univerziteta, strukovnih udruženja, Zavoda za zapošljavanje i dr.

Za sve oblike i sadržaje obrazovanja-obuke karakteristično je da su se realizovali na osnovu aktuelnih potreba konkretnih poslodavaca, odnosno tržišta rada, bez prethodne verifikacije programa od strane nadležnih državnih organa ili drugih institucija.

Odsustvo utvrđenih normi i standarda za izradu i realizaciju programa kao i vrednovanje sertifikata o završenoj obuci omogućavalo je improvizacije u svim fazama, počev od planiranja, izbora izvođača i polaznika do završne provjere osposobljenosti. Ovo će se prevazići uvođenjem standarda znanja i sistema verifikacije.

Finansiranje programa neformalnog obrazovanja nije limitirano budžetskim mogućnostima države jer podrazumijeva angažovanje različitih izvora: poslodavci, institucije tržišta rada, fondovi za privatizaciju i razvoj, polaznici i dr. Osim toga, ono se i ne tretira kao dio javne potrošnje, već kao primarni faktor tehnološkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja.

Upravljanje sistemom neformalnog obrazovanja, u društvu tržišne orijentacije, odvija se u partnerskim odnosima države i drugih subjekata tržišta rada (poslodavaca, poslovnih asocijacija, komora, sindikata, službe zapošljavanja) i obrazovnih usluga.

7. 16. Postupnost promjena

Postupnom analizom koja je sprovedena među činiocima sistema stručnog obrazovanja i poređenjem sa drugim sistemima, jasno su uočljive značajne razlike. One su takve da se stručno obrazovanje u Crnoj Gori, strukturno i organizaciono, ne može u potpunosti porediti ni sa jednim obrazovnim sistemom razvijenih zemalja Evrope.

Centralizacija sistema stručnog obrazovanja u Crnoj Gori, njegova statičnost u programskom smislu, nefleksibilnost u odnosu na narastajuće zahtjeve savremenih kretanja, neriješen proces usavršavanja nastavnika, ulaganja u savremena nastavna sredstva i odsustvo socijalnih partnera, osnovne su karakteristike stručnog obrazovanja. Upravo ovi elementi čine ga nekomparativnim sa sistemima koji uspješno osposobljavaju mlade ljude za zanimanja koja im omogućavaju uspješno učešće na tržištu rada, a sa druge strane, oni predstavljaju i osnovni razlog za promjenu takvog stanja.

Promjene treba da budu postepene, usmjerene prema ispunjenju ciljeva i principa na kojima se zasnivaju. Podjela odgovornosti, prava i obaveze između socijalnih partnera koji su direktno zainteresovani da znanja u ovoj oblasti budu na odgovarajući način materijalno valorizovana, prvi je korak ka promjenama u sistemu stručnog obrazovanja.

"Nedopustivo je na bilo kom nivou, obrazovanje učenika pretvarati u skladište stručnih i naučnih informacija bez gotovo ikakve aplikativne vrijednosti. To saznanje nas upozorava da se proces obrazovanja i učenja mora organizovati na nov i znatno savremeniji način, u kome će do punog izražaja doći individualni kvaliteti, sposobnosti i afiniteti učenika."²¹⁹

Promjene moraju prevazići postojeće stanje koje se ogleda u tradicionalnom organizovanju ustanova i njihovom sporom transformisanju. Angažovanje privatnog kapitala pruža velike šanse, posebno za stručno obrazovanje.

Ekonomski položaj stručnog obrazovanja utiče na njegov razvoj. Ukupno izdvojena sredstva, u postojećim uslovima, uglavnom se koriste za plate zaposlenih i materijalne troškove koji nijesu na zavidnom nivou.

²¹⁹ Mijanović, N. (1999). Tehničko-tehnološki razvoj i obrazovanje, Nikšić.

Kvalitet obrazovanja i dostignuća koja su projektovana promjenama treba da postanu stalna briga i prioritet. Status učenika i uvažavanje njegove ličnosti, motivacije i samostalnosti u radu afirmišu se promjenama u organizaciji, programima i metodama rada.

"Sintagme škola pamćenja i škola mišljenja leže u osnovi mnogih pitanja koja se tiču teorije i prakse obrazovanja. Suštinsko pitanje... jeste: kako izmijeniti obrazovanje pamćenja u obrazovanje mišljenja, odnosno kako školu pamćenja preobratiti u školu mišljenja?" ²²⁰

Tradicionalna škola, u kojoj dominira frontalni oblik rada i verbalne metode, skraćanjem programa i njihovom fleksibilnošću, biće inovirana savremenim metodama usvajanja znanja, u skladu sa standardima zemalja Evropske unije.

Jasno postavljeni ciljevi i standardi moraju biti ugrađeni u suštinu promjena, prvenstveno u nastavne planove i programe i kroz odgovarajuću zakonsku regulativu koja će te promjene omogućiti i osigurati. Takođe, kroz izbor programa koji će biti ponuđeni mladima, sadržaje tih programa, način njihovog prezentiranja, uključivanje socijalnih partnera u sve faze procesa sa prenošenjem dijela obaveza i odgovornosti. Praktično obrazovanje, u svim svojim oblicima, kroz reformu obrazovnog zakonodavstva treba da bude postavljeno kao centralni oblik organizovanja stručnog obrazovanja.

²²⁰ Gvozdenović, S. (2000). Škola pamćenja i/ili škola mišljenja, Vaspitanje i obrazovanje" br. 4, str. 92, Podgorica.

Literatura

1. Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1997), Ljubljana.
2. A Decade of Reforms at Compulsory Education Level in the European Union (1984-94) EURYDICA, The information Network on Education in Europe Union: Structures, Organisation and Administration (1997). Secondary Education in the European Union: Structures Organization and Administration.
3. Education in Netherlands, How is secondary Education organised in the Nitherlands, <http://www.minocw.nl/>
4. Gvozdenović, S. (2000). Škola pamćenja i/ili škola mišljenja, "Vaspitanje i obrazovanje" br. 4, Podgorica.
5. Key data on Education in Europe (1999). Secondary Education, Europe Community.
6. Mijanović, N. (1999). Tehničko-tehnološki razvoj i obrazovanje, Nikšić.
7. Nastavni planovi škola srednjeg obrazovanja i vaspitanja (1991). Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, Titograd.
8. Službeni list Republike Crne Gore br. 26/87, 6/92, 44/92, 56/92, 27/94, 2/95, Podgorica.
9. Srednje stručno obrazovanje u Evropi (1998). Beograd.
10. Srednje obrazovanje u svetu, Republika Srbija (1998). Ministarstvo prosvete, Sektor za istraživanje i razvoj obrazovanja, Beograd.
11. The Education System in Finland (1999). National Board of Education, Helsinki.
12. Zakon o srednjoj školi, Službeni list Republike Crne Gore 28/91, Titograd.
13. Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju (CET PSI), Šl.12 Uradni list RS, št.12-568/1966, RS 44-2063/2000.
14. <http://www.minocw.nl/>
15. <http://www.uvm.dk/eng/>

8. OBRAZOVANJE ODRASLIH

8. 1. Uvod

Savremeni tokovi globalizacije, udruživanja, partnerstva - mijenjaju odnos snaga pojedinih faktora u ekonomiji. Visina nadnica fabričkih radnika igra sve manju ulogu u okviru svjetske konkurencije, a sve značajniju ulogu dobija produktivnost, kvalitet, dizajn, upotrebna vrijednost, inovatorstvo i marketing. Sve je manje učešće sirovina, a sve veće učešće znanja u industrijskoj proizvodnji. "... nova stvarnost znači da više nemamo kontrolu nad ekonomskim vremenom recesije i naglim ciklusima privrednog procvata, nezaposlenošću, tempom štednje i potrošnje, već samo nad klimom, što podrazumijeva izbjegavanje protekcionizma ili obrazovanje zaposlenog stanovništva kako da funkcioniše u društvu koje se temelji na znanju".²²¹

Okrvirnu sliku stanja obrazovanja odraslih u Crnoj Gori ilustruju sljedeći indikatori:

Dugo smo bili pod pritiskom oficijelnih stavova da se u školama mogu zadovoljiti sve obrazovne potrebe, da su nam cilj formalno verifikovane diplome, pa su oblici obrazovanja odraslih često bili kopija obrazovanja djece.

Davno proklamovano obrazovanje uz rad i iz rada nije bilo dovoljno prilagođeno zahtjevima i potrebama konkretnih poslova. Obrazovanje se često posmatralo kao neka vrsta nagrade bez obaveze da se uloženo vrati kao znanje koje unapređuje konkretni posao.

Obrazovna ponuda neformalnog obrazovanja i obučavanja najčešće nije zasnovana na stvarnim potrebama preduzeća i konkretnim poslovima, pa nije mogla dati odgovarajuće efekte.

Obrazovanje kao funkcija u preduzeću bilo je organizovano i djelovalo, uglavnom, samostalno i nezavisno od kadrovske funkcije i nedovoljno je integrisano u koncept razvoja kadrova, uključujući i napredovanje.

Pred nama su odgovorni i složeni zadaci otvaranja naše zemlje prema svijetu i prilagođavanje privrede i poslovanja tržišnim zahtjevima.

Obrazovanje je put suštinskih promjena i ono mora da odigra ključnu ulogu u procesima prilagođavanja. To obrazovanje ne može biti koncipirano za neka prošla, nego za buduće vrijeme. Pored sistema školskog ili formalnog obrazovanja, primarnu ulogu treba da ima neformalno vanškolsko obrazovanje.

²²¹ Draker, P. (1995). Menadžment za budućnost, Privredni pregled, Grmeč.

Neformalno obrazovanje odraslih, shvaćeno u najsavremenijem smislu, zasnivaće se sve više na univerzalnim ljudskim potrebama, a samim tim i na znanjima i sadržajima koji neće imati isključivo pragmatičnu vrijednost, na raznovrsnim čovjekovim potrebama, proizašlim iz svih sfera njegovog života, društvenog i individualnog, društveno-političkog, iz svijeta kulture, iz svijeta rada, zaštite i integriteta porodičnog života. Zadovoljavanje svih tih potreba podrazumijeva neformalnu, slobodnu, inovatorsku, organizaciju, netradicionalan način rada, neopterećen tradicionalnim društvenim pedagoškim standardima.

Upravo porast značaja neformalnog obrazovanja biće u proporcionalnom odnosu sa porastom značaja stvarne radne osposobljenosti odnosno, u mjeri u kojoj školsko obrazovanje bude gubilo u značaju, biće veći rast neformalnog obrazovanja odraslih. To je budućnost koja je u razvijenom svijetu već uveliko stvarnost.

Uporedo sa ovim treba da se istakne i značaj koncepcije koja će biti "način života u budućnosti", a to je koncepcija doživotnog obrazovanja: "Pravo na obrazovanje svih ljudi, bez obzira na nivo obrazovanja i godine starosti, bez obzira na klasnu, nacionalnu ili neku drugu pripadnost".²²²

8. 2. Istorijski pregled

Organizovani oblici obrazovanja odraslih u Crnoj Gori ne sežu tako duboko i daleko. Oni su odraz, ili posljedica, ukupnog društveno-ekonomskog i političkog razvoja Crne Gore. Metodološki bi bilo najprihvatljivije tražiti te korijene i moguće oblike ispoljavanja od Njegoševog doba²²³ pa nadalje, do 1918. godine kada prestaje Crnogorska država i čiji se dalji razvoj veže za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevinu Jugoslaviju, do 1941. godine, odnosno 1945. U navedenom periodu, osnivaju se osnovne škole, Bogoslovska škola 1863. godine, odnosno 1869. godine, Bogoslovsko-učiteljska škola 1887/88. školske godine, Djevojački institut 1869. godine za vaspitanje crnogorske ženske omladine, Poljoprivredna škola 1874. godine, itd. Moglo bi se reći da su sve navedene škole imale, u odgovarajućoj mjeri, obilježja institucija za obrazovanje odraslih, s obzirom na strukturu njihovih polaznika, sadržaj nastave, oblik i metode obrazovnog i nastavnog rada, način organizacije.

No ipak treba reći da je i u takvim prilikama i vremenima dolazila do izražaja potreba, naročito zbog nedostatka nekih kadrova, da društvo, prema potrebi pojedinih privrednih grana, društvenih djelatnosti, stručnih službi za potrebe vojske, organizuje povremene škole i kurseve. Takve škole i kursevi organizovani su za osposobljavanje kadrova u vojnoj službi, za rad u zanatskim i trgovačkim radnjama, za službu u državnoj administraciji, u privrednim preduzećima. Moglo bi se reći da je obrazovanje odraslih u Crnoj Gori dobilo na intenzitetu sa zaokruživanjem njene

²²² Savićević, D. (1983). »Čovjek i doživotno obrazovanje« Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, Titograd.

²²³ 1834. Njegoš formira prvu osnovnu školu u Crnoj Gori

državnosti i međunarodnim priznanjem 1878. godine, čime će početi i njen brži društveno-ekonomski razvoj.

Problem opismenjavanja i osnovnog obrazovanja odraslih seže do 1945. godine i otvaranja kurseva za opismenjavanje nepismenog stanovništva. Problem je bio izražen te je aktuelizovan i podstaknut od najviših državnih i partijskih organa.

Jedan od važnih zadataka u oblasti obrazovanja nakon 1945. godine, bila je akcija za opismenjavanje i osnovno obrazovanje odraslih.

Osnovni oblik rada na narodnom prosvjećivanju bili su tečajevi za opismenjavanje odraslih.

U Crnoj Gori je 1931. godine bilo 56.1% a 1945, 44% nepismenih. Samo u toku 1945. i 1946. godine, opismnjeno je oko 22.000 lica. Procenat nepismenih stalno se smanjivao. 1953. godine, bilo ih je 30.1 %, a 1961. godine 21.7% od ukupnog stanovništva.

U periodu masovne akcije za opismenjavanje stanovništva, od 1945-1950. godine, organizovano je 3358 analfabetskih tečajeva sa oko 80.000 polaznika. Na ovim tečajevima opismnjeno je preko 58.000 lica. Zbog minimalnih programskih zahtjeva i kratkog trajanja, analfabetski tečajevi nijesu dali trajnije rezultate, pa se jedan broj polaznika, zbog nedovoljne brige da stečeno znanje učvrsti i proširi, ponovo svrstao u red nepismenih ili polupismenih.

Od 1953. godine opismenjavanje se smješta u institucije za obrazovanje odraslih, te se organizuje pri narodnim i radničkim univerzitetima kao odjeljenja ovih institucija. Skupština Socijalističke Republike Crne Gore je 1975. godine donijela Akcioni program za opismenjavanje i osnovno obrazovanje odraslih u Socijalističkoj Republici Crnoj Gori.

U okviru Akcionog programa za opismenjavanje i osnovno obrazovanje odraslih, početkom 1977. godine, na inicijativu Republičke Samoupravne linteresne Zajednice (SIZ) osnovnog obrazovanja, zaključen je na nivou Republike Društveni dogovor o realizaciji Programa opismenjavanja i osnovnog obrazovanja odraslih u Crnoj Gori.

U realizaciju ovog programa trebalo je da se uključi veći broj subjekata. Aktivnost u opštinama se svela na ono što su na tom planu činile osnovne škole, SIZ osnovnog obrazovanja i zavodi za prosvjetno pedagošku službu.

Neposrednim poslovima na opismenjavanju i osnovnom obrazovanju odraslih u svim opštinama na području Crne Gore, izuzimajući Nikšić i Titograd, bave se isključivo osnovne škole.

U opštini Nikšić od 1977. godine osnovnim obrazovanjem odraslih bavi se Škola za osnovno obrazovanje odraslih koja radi u sastavu Centra za opšte i stručno obrazovanje odraslih.

U sastavu Centra za marksističko i društveno ekonomsko obrazovanje "Milun Božović" u Titogradu je osnovana Škola za osnovno obrazovanje odraslih.

U ovim školama, kao andragoškim institucijama, osnovno obrazovanje odraslih se odvijalo kroz:

- redovnu nastavu sa ocjenjivanjem i napredovanjem,
- vanredno polaganje ispita,
- tečajnu nastavu za ona lica koja iz objektivnih razloga nijesu u mogućnosti da prisustvuju redovnoj nastavi,
- instruktivnu nastavu koja se sastoji u pružanju pomoći i davanju objašnjenja kandidatima.

Na području preostalih 18 opština u Republici Crnoj Gori osnovno obrazovanje odraslih je svedeno na polaganje vanrednih ispita za koje se kandidati sami prijavljuju.

U početku osnovne škole su formirale odjeljenja i organizovale izvođenje nastave za odrasle kandidate (navršenih namanje 15 godina). Kasnije se sa takvom praksom prestalo. Zato postoji više razloga među kojima su najčešće nezainteresovanost kandidata za praćenje nastave, jer se vanrednim polaganjem moglo lakše i brže, često sa malo, ili nimalo znanja završiti osnovna škola.

8. 3. Postojeće stanje u obrazovanju odraslih

Obrazovanje odraslih u Republici organizovano je uglavnom kroz sistem redovnog obrazovanja za osnovno i srednje obrazovanje. U postojećim zakonima sadržana su poglavlja za obrazovanje odraslih.

Vanškolsko i neverifikovano obrazovanje odraslih odvijalo se u okviru obrazovnih centara, odnosno narodnih i radničkih univerziteta koji su se organizovali na ekonomskim osnovama i opstali na tržištu (Nikšić, Podgorica i H. Novi).

Potrebe za obrazovanjem odraslih su veoma izražene, na što upućuju podaci o strukturi obrazovanja odraslih, podaci o broju nezaposlenih i podaci o broju odraslih lica uključenih u formalne programe obrazovanja.

Posebni problem predstavljaju udžbenici i druga literatura zasnovana na specifičnim zahtjevima osnovnog obrazovanja odraslih, osavremenjavanje nastavnih planova i programa i osposobljavanje nastavnog kadra u skladu sa zahtjevima savremene andragogije i metodike obrazovnog rada sa odraslima.

Ne postoji posebno organizovana služba ili referat za obrazovanje odraslih u Ministarstvu prosvjete. Takođe, ni u resorima rada i privrede (mala privreda) nemaju organizovano praćenje doobuke i prekvalifikacije radnika, a ni u asocijacijama tipa Sindikat i Privredna komora. Nedostaje i studijsko, analitičko i temeljno istraživanje ovih problema u instituciji tipa pedagoškog instituta (andragoškog), a nema ni odgovarajućeg studija na Filozofskom fakultetu za nastavnička zvanja.

Tabela 8. 3. 1: Pregled svršenih polaznika u Crnoj Gori u periodu od 1992-1998.²²⁴

Redni broj	Vrsta škole	1992/93		1993/94		1994/95		1995/96		1996/97		1997/98		UKUPNO	
		Ukupno Završilo	Vanredno	Ukupno Završilo	Vanredno	Ukupno Završilo	Vanredno	Ukupno Završilo	Vanredno	Ukupno Završilo	Vanredno	Ukupno Završilo	Vanredno	Ukupno Završilo	Vanredno
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	Osnovne škole	8963	262	8765	169	8918	300	8836	403	9306	327	9288	357	54076	1808
2	Srednje redovne škole	6153	384	6033	258	6752	371	6085	462	6417	359	6582	443	38022	2277
3	Srednje specijalne škole	41	-	62	-	52	-	34	-	48	-	39	-	276	-
4	Gimnazije							1919	28	1938	34	1985	74	5842	136

8. 4. Stanje u drugim zemljama

Slovenija

Prikaz razvoja obrazovanja odraslih u Republici Sloveniji proizilazi iz analiza i razvojnih kretanja u obrazovanju odraslih u Sloveniji i razvijenim zemljama. Te analize su pokazale:

- Razvijenost obrazovanja odraslih u Republici Sloveniji u poređenju sa razvijenijim zemljama Evrope je dosta velika.
- Slovenci u prosjeku imaju 9,8 godina škole, a evropski prosjek je 11,08 godina. Zaposleni se obrazuju, u prosjeku, sa deset puta manje časova godišnje od zaposlenih u razvijenim zemljama Evrope.
- Obrazovanje odraslih nije bilo adekvatno riješeno, bilo je praktično isključeno iz sistema javnog finansiranja i organizovanja.
- Obrazovanje odraslih nije se razvijalo u specifičan, samostalno kompleksan i raznovrstan sistem koji se temelji na značaju, potrebama i mogućnostima odraslih ljudi i društvenih potreba i interesa odrasle populacije.
- Nemaju dovoljno razvijenu i raznovrsnu mrežu za izvođenje javne djelatnosti u obrazovanju odraslih, što je u stvari karakteristično za razvijene zemlje Evrope.
- Obrazovanje odraslih dugo vremena nije bilo zakonom adekvatno riješeno, pa zato nije bilo dugoročne planske politike obrazovanja na nacionalnom nivou.

Slovenija teži postizanju sljedećih temeljnih ciljeva:

²²⁴ Godišnjak 1997. 98, 99., Republički Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica.

- Omogućiti lični razvoj, podići kvalitet življenja ljudi i podstaći njihovo stvaralaštvo i inovatorstvo, povećati zaposlenost kao i njihove mogućnosti i mobilnost u radu i životu.
- Povećati nivo znanja, obrazovanja i osposobljavanja stanovništva za privredni, tehnološki, kulturni i socijalni razvoj, za razvoj demokratije, za poštovanje prava i sloboda ljudi i za društveni razvoj.
- Dostići razvijeni svijet u razvoju obrazovanja odraslih u standardima obrazovne djelatnosti i njenih rezultata, u obrazovanju stanovništva i njihovom uključenju u sve životne tokove obrazovanja.

Institucionalna i programska mreža obrazovanja odraslih

Broj narodnih i radničkih univerziteta se vremenom mijenjao. U Sloveniji trenutno rade 43 narodna univerziteta. Drugu vrstu obrazovne institucije za odrasle predstavljaju obrazovni centri u preduzećima. Početkom 90-ih godina bilo ih je oko 100 od kojih su 33 bila verifikovana, a u posljednje vrijeme intenzivno odumiru.

Osim navedenih, postoje i drugi oblici obrazovanja odraslih u nekim srednjim, višim i visokim školama (u 81 srednjoj školi i 28 fakulteta, viših i visokih škola). Samo 5 srednjih škola koje obrazuju odrasle imaju za tu djelatnost zaposlene posebne stručnjake. Sve ostale škole to rade kroz dopunski rad prosvjetnih radnika koji se bave obrazovanjem omladine. Upis u takve škole procentualno opada. Veći je procenat upisa na visoke i više škole za obrazovanje zaposlenih.

Na nekim visokim i višim školama formirane su jedinice za obrazovanje odraslih kao dio jedinstvene obrazovne djelatnosti.

Obrazovanja odraslih obavljaju i posebni centri koji su se razvijali u okviru Privredne komore Slovenije. Danas rade kao potpuno ili djelimično samostalno specijalizovane obrazovne organizacije, koje po svojoj djelatnosti nijesu opredijeljene kao obrazovne organizacije, ali ipak tu djelatnost obavljaju kao dopunski dio svog programa.

Pored navedenih postoje i posebne obrazovne organizacije čiji programi rada su pretežno jezički i različiti stručni programi (računarsko i finansijsko poslovanje itd.). U Sloveniji dolazi jedna obrazovna organizacija na 15 876 stanovnika. Programskoj ponudi obrazovanja odraslih, u većini, nedostaju novi organizacioni oblici sa savremenim metodama i nužnom tehnologijom (aktivni oblici obrazovanja u grupama, radionice, obrazovanje na daljinu, multimedijско obrazovanje).

Na području neformalnog obrazovanja stanje se u zadnje vrijeme nešto promijenilo (puno različitih izvođača), dok se u formalnom obrazovanju odraslih još uvijek nastavlja negativni trend, koji se iskazuje prije svega u:

- krutim organizacijama u programu za dobijanje obrazovanja; još uvijek preovlađuje razredno predmetna organizovanost obrazovanja,
- sadržinska i vremenska neprilagođenost obrazovnih programskih potreba, iskustva i predznanja odraslih,
- frontalnom načinu obrazovnog rada koji učesnika pasivizira.

Škole i univerziteti uključuju u program za dobijanje obrazovanja oko 14 000 odraslih godišnje.²²⁵

- Slovenija je, da bi prevazišla dosta nezadovoljavajuće stanje, preduzela neke mjere kao što su: usvajanje Zakona o obrazovanju odraslih, Zakona o organizaciji i finansiranju vaspitanja i obrazovanja, Zakona o sertifikatom sistemu i nomenklaturi zanimanja i osnivanje Savjeta za obrazovanje odraslih, Andragoškog centra Republike Slovenije i drugih mjera.

Tako je data izuzetna važnost ovoj oblasti koja se tretira ravnopravno sa ostalim segmentima sistema edukacije u cilju dostizanja andragoški razvijenih zemalja.

Danska

Danski obrazovni sistem i obuka se karakterišu velikom raznovrsnošću. Pored tradicionalnih škola i obrazovnih institucija, nudi se i bogatstvo alternativnog i dodatnog obrazovanja. Najveći dio ovog obrazovanja namijenjen je mladim ljudima i odraslima i sve to finansira javni sektor, bilo djelimično bilo potpuno. Koncept je tijesno povezan sa danskom kulturom i demokratijom.

Tradicionalno narodno prosvjećivanje uticalo je na razvoj dva nastavna i obrazovna sistema u Danskoj: primarni system koji je srodan drugim sistemima u Evropi i nezavisni sistem koji podrazumijeva "narodno prosvjećivanje" odnosno obrazovanje odraslih i mladih.

Narodno prosvjećivanje odraslih u modernoj Danskoj uključuje mnoštvo obrazovnih i slobodnih aktivnosti na zahtjev, asocijacija za obrazovanje odraslih, večernih škola, sportskih klubova i td. Osim ovog načina i organizovane grupe privatnih lica mogu dobiti finansijsku pomoć i nastavno osoblje za nezavisne inicijative.

Obrazovanje odraslih obezbjeđuje obim obrazovanja iz akademskih/teorijskih predmeta kao i praktičnih i umjetničkih predmeta. Glavni naglasak je tradicionalno bio na kreativnom i zabavnom, U novije vrijeme daje se značaj svestranom obrazovanju i kursovima orijentisanim ka zapošljavanju.

Poseban vid obrazovanja odraslih predstavlja obuka i obrazovanje na radnom mjestu, radi sticanja kvalifikacija.

Opšte obrazovanje korespondira 9-10 razredu danske škole za mlade (folkeskole). Polaznici sami odlučuju hoće li uzeti čitav kurs ili individualne module. Ključni predmeti su: danski jezik, matematika, engleski, njemački, francuski jezik, nauka i društvene nauke. Pred navedenih predviđeni su i izborni predmeti kao što su psihologija, kompjuterske nauke, istorija ili filozofija, kao mogućnost uvođenja novih predmeta i dopunske nastave. Nastava se obavlja u 75 regionalnih centara za obrazovanje odraslih. Nastava se održava u toku dana ili u večernjim satima.

Dopunska nastava se nudi odraslima koji, iz različitih razloga (nesposobnosti čitanja ili zbog naglašenih fizičkih ili mentalnih nedostataka), nijesu u mogućnosti da učestvuju u redovnom obrazovanju u svom slobodnom vremenu. Takvu nastavu

²²⁵ Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, (1997). Ljubljana.

izvode nastavnici sa posebnim stručnim znanjima za to područje. Poseban tip obrazovanja predstavljaju takozvane "dnevne škole" koje pohađaju nezaposlena lica.

Obrazovna i profesionalna orijentacija su područja koja se ubrzano razvijaju u Danskoj. Kao dio reforme tržišta rada, koja je stupila na snagu 1. januara 1994.godine, Dansima preko 25 godina starosti data je mogućnost da konkurišu za obrazovno odsustvo do jedne godine.

Tako su mnogi odrasli dobili priliku za samoobrazovanje i obrazovno odsustvo plaćeno od strane države. U toku odsustva dobija se jednak iznos pomoći kao nadoknada za nezaposlene. Opcija obrazovnog odsustva otvorena je, kako nezaposlenima tako i zaposlenima koji hoće da se doškoluju.

Zajedno sa reformom tržišta, Danski parlament donio je novi propis o nadoknadi za obrazovanje odraslih koji je prvobitno bio napravljen kao probna šema. Ovaj popis koji ima za cilj da odraslima sa nedovoljnim nivoom formalnog obrazovanja pruži mogućnost za nadogradnju opšteg obrazovanja, ali isto tako i obuku koja vodi zapošljavanju.

Ovakva obuka može se organizovati za pojedince ili za grupu. Pored polaznika i poslodavaca, Vlada plaća dio troškova. U sistemu obrazovanja odraslih sve više se razvijaju programi koji pomažu efikasniju promjenu radnog mjesta i zanimanja.

Lica koja čekaju na zaposlenje duže od dvije godine, imaju pravo na poseban vid stručne pomoći u okviru personalnog plana zapošljavanja. Ove planove pripremaju savjetnici za profesionalnu orijentaciju koji rade pri zavodima za zapošljavanje u saradnji sa samim nezaposlenim. U posljednje vrijeme u Danskoj se sve više razvija novi tip obrazovanja, namijenjen mladima, koji su iz različitih razloga napustili školu. Stručna obuka se odvija u kompanijama, ali po posebnim programima za odrasle.

Portugalija

Portugalski sistem obrazovanja odraslih vrlo je specifičan i za praksu Crne Gore veoma interesantan.

Portugalija je zemlja koja je sve do početka 80-ih godina imala veoma nerazvijen sistem obrazovanja u cjelini, posebno obrazovanja odraslih.

Do početka 90-ih godina bila je na sličnom nivou razvijenosti kao i bivša Jugoslavija, a najnerazvijenija zemlja Zapadne Evrope i imala visoku stopu nezaposlenosti. Međutim, u posljednjih 10 godina Portugalija se razvijao tako intenzivno da se danas, zajedno sa Republikom Irskom, navodi kao uspješan model razvoja. Posebno interesantan model obrazovanja odraslih je u dijelu stručnog obrazovanja i to kako u oblasti obrazovanja i osposobljavanja nezaposlenih, tako i u dijelu inoviranja stručnih znanja zaposlenih. Ono što portugalski model čini posebno interesantnim su specijalni centri za obuku (ima ih oko 50), koji ne pripadaju sistemu redovnih škola i nijesu u nadležnosti Ministarstva obrazovanja, već Ministarstva rada... i drugih socijalnih partnera.

8. 5. Nedostaci postojećeg obrazovanja odraslih

Analizom stanja i upoređivanjem sistema obrazovanja odraslih kod nas i u drugim zemljama, uočavaju se sljedeći nedostaci našeg sistema:

- obrazovanje odraslih sistemski je minimalno uređeno,
- nijesu dovoljno precizno utvrđene nadležnosti i odgovornosti za određena područja za obrazovanje odraslih (nerazgraničenost ingerencija države i organa lokalne samouprave, poslodavaca i zaposlenih i socijalnih partnera),
- ne postoje posebno organizovane upravne jedinice koje bi se bavile organizacijom obrazovanja odraslih (u Ministarstvu za prosvjetu i nauku, Ministarstvu rada, Ministarstvu privrede, Privrednoj komori, Zavodu za zapošljavanje i dr.),
- nema organizovanih predstavničkih organa zaposlenih, odnosno nezaposlenih lica (savjeti, komisije, agencije),
- nedostaju andragoški i drugi stručnjaci za ovaj vid obrazovanja,
- postojeća regulativa je rasplinuta, nepregledna i nepotpuna,
- u pogledu finansiranja, udio budžeta je minimalan,
- ne postoje precizno definisani ni drugi izvori finansiranja (stipendije, uplate sindikata, i sl.),
- nema adekvatno organizovanog sistema osposobljavanja kadrova i usavršavanja nosilaca obrazovanja odraslih,
- nedostaju savremeni organizacioni oblici obrazovanja odraslih (obrazovanje na daljinu, multimedijско obrazovanje, obrazovanje po modulima i sl.),
- nedostaje adekvatan prostor i savremena nastavna oprema za realizaciju obrazovnih programa.

S obzirom na značaj i posebnost obrazovanja odraslih i razne modalitete ovog vida obrazovanja, trebalo bi donijeti poseban zakon o obrazovanju odraslih, koji bi regulisao strukturu obrazovnih institucija, uslove upisa i obrazovanja, prohodnost, ispite, standarde i ciljeve i tijelo koje bi ih utvrđivalo na državnom nivou, nomenklaturu zanimanja, dobijanje sertifikata za stečeno znanje i vještine i dr. Specifičnosti obrazovanja odraslih trebalo bi regulisati posebnim propisima osnovnog, srednjeg stručnog, gimnazijskog, višeg i visokog obrazovanja.

Treba postaviti okvir za dobar i fleksibilan sistem obrazovanja odraslih i savremeno obrazovanje i obuku, ali sistem koji će dati svima odraslima priliku da nastave da uče i razvijaju svoje sposobnosti na osnovu rada i životnog iskustva koje već posjeduju. Ovakav razvoj sposobnosti je nešto bez čega se ne može zamisliti buduće društvo zasnovano na kreativnom znanju.

8. 6. Postojeći zakonski okvir

Reformom obrazovnog sistema, donošenjem zakona 1991.godine (Službeni list 28/91, 56/92 i 27/94), napušta se koncept jedinstvene škole (usmjerenog srednjeg obrazovanja).

Donošenjem Zakona o srednjoj školi napušta se koncepcija jedinstvene škole i u sistem se uvode gimnazije kao opšteobrazovne škole i srednje stručne škole. Obrazovne ustanove se osnivaju kao javne ustanove u državnoj, mješovitoj i privatnoj svojini. Obrazovanje se stiče prema jedinstvenom planu i programu koji donosi ministar prosvjete i nauke, uz prethodno mišljenje Prosvjetnog savjeta Republike Crne Gore – savjetodavnog tijela pri Ministarstvu; utvrđuju se uslovi i način osnivanja i ukidanja škola, njihova organizacija, prava i odgovornosti učenika, status nastavnika i stručnih saradnika, upravljanje i rukovođenje, jedinstveno finansiranje iz budžeta Republike Crne Gore, stručni i upravni nadzor (prosvjetna inspekcija).

Odrasla lica se obrazuju prema programima za omladinu upisom u prvi razred određene škole, kao vanredni učenici, putem konkursa, sa istim pravima i obavezama kao i omladina sa statusom vanrednog učenika.

U protekloj deceniji primjene, ovakav sistem je pokazao sve svoje negativnosti. Škola je suviše konzervativan i nefleksibilan sistem da bi odgovorila brzim promjenama proizvodnih i tehnoloških procesa i sticanju novih i kvalitetnih znanja. Sa transformacijom preduzeća, u uslovima tržišnog privređevanja, mnogi radni ljudi su ostali bez posla, a nijesu bili spremni da prihvate učenje po programima za redovne učenike za sticanje novih potrebnih znanja. Takođe, sa narastanjem socijalnih problema (slaba materijalna osnova pojedinca i porodice), mnogi su odustali da plaćaju visoke školarine i da nastave dalje obrazovanje. Mnogi su previše dugo na evidenciji zavoda za zapošljavanje, čekajući drugu priliku za posao, u istoj struci, sa istom školskom spremom. Mehanizmi tržišta i tu djeluju i traže novu strukturu i novi kvalitet znanja, što neminovno zahtijeva uspostavljanje posebnog sistema za obrazovanje odraslih lica.

Pregled članova Zakona koji govore o obrazovanju odraslih:

Zakon o osnovnoj školi (poglavlje OBRAZOVANJE ODRASLIH):

Član 5

Osnovno obrazovanje lica starijih od 15 godina, ostvaruje se u posebnim odjeljenjima osnovne škole ili u posebnim odjeljenjima za obrazovanje odraslih lica.

Član 17, stav 4,

Osnovnu školu za obrazovanje odraslih lica i školu za umjetničko obrazovanje kao javnu ustanovu u državnoj, mješovitoj i privatnoj svojini, može osnovati pravno i fizičko lice.

Član 94

Način i vrijeme upisa odraslih lica utvrđuje se statutom osnovne škole za obrazovanje odraslih lica. Odrasla lica stiču obrazovanje po posebnom planu i programu.

Član 95

U osnovnoj školi i odjeljenju osnovne škole za obrazovanje odraslih nastava traje od I-IV razreda 45 dana, od V-VIII razreda 90 nastavnih dana za svaki razred. Dnevni i sedmični broj časova u osnovnoj školi za obrazovanje odraslih lica utvrđuje se nastavnim planom i programom.

Član 96

Odraslo lice koje na završetku nastave jednog ili više razreda ima jednu ili više nedovoljnih ocjena, može završiti razred polaganjem ispita u 6 ispitnih rokova.

Član 97

Odraslo lice može steći obrazovanje polaganjem razrednih ispita.

Odraslo lice može u jednom ispitnom roku završiti samo jedan razred.
Odraslo lice može završiti razred ako sve ispite tog razreda položi u 6 uzastopnih ispitnih rokova.

Član 98

Odraslo lice može steći I i II stepen stručne spreme uporedo sa savlađivanjem specifično prilagođenog programa za osnovno obrazovanje odraslih.

Zakon o srednjoj školi (poglavlje OBRAZOVANJE ODRASLIH)

Član 35

Odrasli mogu sticati srednje obrazovanje u posebno organizovanim školama, odnosno u posebnim odjeljenjima ili polaganjem ispita.

Član 70

Vanredni učenici (odnosi se i na odrasla lica), ne polažu ispit iz predmeta fizičko vaspitanje ako imaju više od 20 godina i ispit iz predmeta odbrane i zaštite ako su odslužili vojni rok.

Član 70, st. 1

Vanredni učenici (odnosi se i na odrasla lica), polažu dopunske, diferencijalne (osim diferencijalnih ispita koji se utvrđuju u nostrifikacionom postupku), i r. ispite u januarskom, junskom i avgustovskom roku.

Član 83, st. 3 i 4

U prvi razred škole, može se kao vanredan učenik upisati i lice starije od 17 godina. U prvi razred škole, odnosno odjeljenja za odrasle može se upisati lice starije od 17 godina.

U prvi razred škole, odnosno odjeljenja za odrasle, može se upisati i lice starije od 17 godina koje se obrazuje po posebnom nastavnom planu i programu.

Član 84

Upis za sticanje svih stepena stručne spreme vrši se u junskom i avgustovskom roku.

Republički organ uprave nadležan za poslove prosvjete, donosi do 31. marta odluku o broju učenika za upis u školu (i za mlade i za odrasle). Konkurs sadrži uslove za upis, način i vrijeme upisa, i broj redovnih i vanrednih učenika po obrazovnim profilima i zanimanjima. Konkurs raspisuje republički organ uprave nadležan za poslove prosvjete.

Zakon o Univerzitetu

Članom 46. Zakona o Univerzitetu²²⁶, otvorena je mogućnost da univerzitetske jedinice mogu organizovati posebne oblike studija za inovaciju znanja i stručno usavršavanje iz određenih naučnih disciplina čime se uspostavljaju zahtjevi permanentnog obrazovanja, posebno oni koji su vezani za praksu i primjenu, odnosno produbljivanje stečenog znanja.

U Zakonu o osnovama prava iz radnih odnosa, u Zakonu o radnim odnosima (RCG), Zakonu o zapošljavanju i ostvarivanju prava nezaposlenih lica, Zakonu o penzijsko-invalidskom osiguranju, Zakonu o zaštiti na radu, u Opštem i posebnim kolektivnim ugovorima, nijesu predviđeni oblici, odnosno vidovi osposobljavanja (prekvalifikacije, dokvalifikacije, inoviranje znanja). Ova prava su samo navedena (član 43, tačka 2., Zakona o osnovama radnih odnosa) u smislu da u slučaju smanjenja broja zaposlenih, poslodavac je dužan da zaposlenom licu, za čijim je radom prestala potreba, obezbijedi kao jedno od prava pravo na stručno osposobljavanje (prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju za rad na poslovima radnog

²²⁶ Službeni list Republike Crne Gore br. 37/91 i 9/94, Podgorica.

mjesta kod sebe ili drugog poslodavca) bez davanja preciznije razrade tog instituta, sa stanovišta regulisanja prava na obrazovanje, penzijsko-invalidskog osnova, prava na zaradu za to vrijeme, određivanja prava kada poslodavac upućuje radnika na obrazovanje (dokvalifikacija, prekvalifikacija ili osposobljavanje i dr.).

8. 7. Principi

1. Dobrovoljnost,
2. Osposobljavanje za rad,
3. Povezanost sistema formalnog i neformalnog obrazovanja,
4. Uvođenje socijalnog partnerstva u upravljanju, izvođenju i finansiranju obrazovanja,
5. Fleksibilnost u izboru obrazovnih programa,
6. Razvojna strategija i postupnost uređivanja osnova sistema obrazovanja odraslih,
7. Izgradnja sistema vrednovanja neformalno stečenih znanja i kvalifikacija.

8. 8. Ciljevi

1. Definisanje obrazovanja odraslih posebnim zakonom, kao dijela jedinstvenog sistema javno važećeg obrazovanja,
2. Funkcionalno opismenjavanje i obrazovanje generacija iznad 35 godina,.
3. Besplatno osnovno obrazovanje odraslih,
4. Osposobljavanje za zapošljavanje lica koja nijesu okončala obrazovanje za prvo zanimanje ili za stručnu rehabilitaciju,
5. Prekvalifikacija i dokvalifikacija,
6. Osposobljavanje i doobuka u preduzećima i drugim organizacijama,
7. Podizanje nivoa formalnog obrazovanja za osobe starije od 30 godina.

8. 9. Subjekti organizovanja obrazovanja odraslih

8. 9. 1. Osnovne škole i gimnazije

Gimnazije, kao opšteobrazovne škole, uglavnom su pripremale učenike za nastavljjanje daljeg školovanja i za uključivanje u određena zanimanja u proizvodnji i društvenim djelatnostima. Nastavni programi gimnazije uključivali su i proizvodni rad.

Obrazovanje odraslih lica odvijalo se u okviru posebnih odjeljenja gimnazije za obrazovanje odraslih lica koja su se osnivala na prijedlog zainteresovanih organa, radnih i drugih organizacija. Nastava u odjeljenju za odrasle trajala je četiri godine i izvodila se po redovnom nastavnom planu i programu, uz primjenu svih odredaba zakona, kako za omladinu, tako i za odrasle (dužnosti, ispiti, ocjenjivanje, napredovanje, svjedočanstva, disciplinske mjere, ...).

Danas pri gimnazijama ne postoje posebna odjeljenja za obrazovanje odraslih lica. Oni, kao vanredni polaznici, u redovnim ispitnim rokovima polažu nastavne predmete onog obima i sadržaja koje inače usvajaju redovni učenici. Sve predmete polažu u jednom ispitnom roku. Ukoliko ne polože više od dva predmeta, ponavljaju razred.

U periodu od 1995. do 1998. godine gimnazijsko obrazovanje steklo je 5842 polaznika (136 vanrednih) i to: 1995/1996. 1919 (28 vanrednih); 1996/1997. 1938 (34 vanredna); 1997/1998. 1985 (74 vanredna)²²⁷

Osnovno obrazovanje odraslih, prema ranijim propisima, organizovano je u okviru redovnih škola i u organizaciji radničkih i narodnih univerziteta. Kursevi i seminari za osnovno obrazovanje odraslih mogli su se organizovati i pri centrima za stručno obrazovanje radnika, radnim i drugim organizacijama. Trajanje nastave na kursovima i seminarima, prema konkretnoj potrebi, određivao je osnivač.

Danas se osnovno obrazovanje odraslih ostvaruje u osnovnim školama za obrazovanje odraslih lica pri radničkim univerzitetima ili u posebnim odjeljenjima pri redovnim osnovnim školama, a mogu ih pohađati lica starija od 15 godina koja nijesu stekla osnovno obrazovanje u redovnom obrazovnom procesu.

Odrasla lica stižu osnovno obrazovanje po posebnom nastavnom planu i programu (važeći je onaj od 1975. godine sa neznatnim izmjenama i dopunama iz 1999. godine). Ovaj nastavni plan i program je u odnosu na onaj koji se realizuje u redovnim osnovnim školama skraćen, kako u pogledu sadržaja predmeta koji se izučavaju, tako i u pogledu broja predmeta (za jednu redovnu školsku godinu završavaju se dva razreda osnovnog obrazovanja).

Osnovnu školu za obrazovanje odraslih mogu završiti redovni i vanredni polaznici. Za redovne polaznike nastava je svakodnevna, a za vanredne organizuje se pripremna nastava u trajanju od sedam dana mjesečno. Praćenje i ocjenjivanje rada redovnih polaznika vrši se kontinuirano pri čemu se koriste svi vidovi vrednovanja znanja. Pravo na popravne ispite koji se organizuju u januaru, junu i avgustu, imaju oni polaznici koji su imali dvije negativne ocjene na kraju razreda. Polaznici osmog razreda mogu u ovim rokovima polagati sve predmete iz kojih su imali negativne ocjene (oni ne mogu ponavljati razred).

Obrazovnu djelatnost u ovim školama ne vrše posebni stručnjaci za obrazovanje odraslih, već nastavu izvode nastavnici koristeći sve metode, oblike i sredstva rada kao u redovnim osnovnim školama.

Kroz oblik osnovnog obrazovanja u okviru osnovnih škola u periodu od 1992. do 1998. prošlo je 54.076 polaznika (1.808 vanrednih) od čega školske: 1992/1993. 8963 (252 vanredna); 1993/1994. 8765 (169 vanrednih); 1994/1995. 8.918 (300 vanrednih); 1995/1996. 8.836 (403 vanredna); 1996/1997. 9.306 (327 vanrednih); 1997/1998. 9.288 (357 vanrednih).²²⁸

²²⁷ Godišnjak 1997., 98, 99. Republički Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica

²²⁸ Godišnjak 1997., 98, 99., Republički Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica.

Sadašnje stanje

Nastavnom kadru u osnovnim školama i gimnazijama nedostaje andragoško-didaktička osposobljenost za obrazovanje odraslih lica.

Prijedlog promjena

- Prilagoditi programe i sadržaje potrebama, iskustvima i predznanjima polaznika;
- Omogućiti odraslim licima sticanje obrazovanja u dijelovima, i provjeru znanja preko parcijalnih ispita;
- Stručno usavršavati nastavnike za obrazovanje odraslih lica (primjena metoda aktivnog učenja i dr.).

8. 9. 2. Stručne škole

Stručne škole su osnivane za stručno obrazovanje kadrova potrebnih preduzećima i društvenoj zajednici u cjelini. To su bile: tehničke škole (mašinske, građevinske, elektrotehničke, sobračajne hemijske, drvoprerađivačke, tekstilne, poljoprivredne, rudarske i dr.), ekonomska, medicinska, umjetničke škole, škole učenika u privredi, kasnije industrijske škole ili škole sa praktičnom obukom za KV radnike i VKV radnike (metaloprerađivači, drvoprerađivači, građevinci, rudari, tekstilci i dr. zanimanja). Zadaci stručne škole bili su obrazovanje i omogućavanje omladini i odraslima, da prema sposobnostima i sklonostima, a u skladu sa potrebama društva i privrede, steknu odgovarajuća stručna znanja, sistematsko osposobljavanje lica za stručno obrazovanje, kao i obrazovanje za rad na određenim radnim mjestima, njihovo usavršavanje, specijalizacije, kao i doosposobljavanje za poslove koje već vrše, odnosno prekvalifikaciju. Vaspitno-obrazovni rad u stručnim školama obuhvatao je teorijsku i praktičnu nastavu. Praktična nastava se izvodila u školskim radionicama, kabinetima, laboratorijama, radilištima i u preduzećima. Školovanje kadrova određenih profila moglo je trajati jednu, dvije ili tri godine za radnička zanimanja (PK i KV radnici) i uz dodatno školovanje, nakon predviđenog radnog iskustva i školovanja za VKV radnike. U ovom školovanju je ukupan broj nedjeljnih časova iznosio do 40, odnosno praktične nastave 1 ili 2-puta po 7 časova dnevno, a teorijske 6 časova dnevno. Školovanje za tehničare trajalo je 4 godine. Uvođenjem usmjerenog obrazovanja u školovanju omladine prelazi se na ovaj sistem školovanja i dokvalifikacija odraslih. U tom periodu, za prva dva razreda srednje škole, program je bio isti. Kasnije se, nakon završetka prva dva razreda odlučivalo o nastavku školovanja, za radnička zanimanja 1 godina, a za tehničare ili druga analogna zanimanja 2 godine. Ovaj sistem obrazovanja počinje se napuštati 1988.god. Već 1991.god. se prelazi na sistem sada važećeg školovanja.

Stručne škole su mogle samoinicijativno ili na prijedlog samoupravnih radnih organizacija organizovati razne oblike obrazovanja za radne ljude, koji su željeli da, polaganjem ispita završe školu. Škola je mogla organizovati i seminare, kurseve, konsultacije i druge oblike organizovane pomoći za radne ljude koji su htjeli da upotpune svoje stručno obrazovanje, o čemu su im se izdavale, na njihov zahtjev, potvrde i uvjerenja. U stručnu školu mogla su se upisati, bez obzira na starosnu

granicu, i lica koja su imala završenu osnovnu školu i određeno radno iskustvo u preduzećima. Nastava za ova lica organizovana je u posebnim odjeljenjima za odrasle. Prvenstvo za upis, pod jednakim uslovima, imala su lica iz radnog odnosa. Postojala je mogućnost raspodjele nastavnog gradiva, tako da je školovanje odraslih trajalo kraće od školovanja redovnih učenika, omladine, ali najviše za jednu godinu kraće.

Nastava za odrasle u stručnim školama, odnosno u posebnim odjeljenjima za odrasle, i školama za kvalifikovane i visokokvalifikovane radnike, izvodila se po nastavnom planu i programu za odrasle, čije je osnove donosio Pedagoški savjet Republike Crne Gore. Slušaocima za kvalifikovane i visokokvalifikovane radnike izdavalo se svjedočanstvo o završenom razredu, a nakon položenog završnog ispita – svjedočanstvo o stečenoj kvalifikaciji u određenom zanimanju.

Sadašnje stanje

Na osnovu rezultata obrazovanja stečenog u stručnim školama i provjerenog u preduzećima koja zapošljavaju svršene polaznike škola za obrazovanje odraslih, mišljenja polaznika i lica koja su se bavila obrazovanjem odraslih za postojeći sistem stručnog obrazovanja - mogu se izvesti sljedeći zaključci i konstatacije:

- Stručno obrazovanje, u principu, nije vezano za tržište rada te nema planiranja strukture, niti izražene potrebe za kadrom koji treba obrazovati.
- U stručnom obrazovanju, kada se vrši doškovanje, dokvalifikacija, prekvalifikacija, posebno mjesto zauzima praktična nastava koja se izvodi u preduzećima, kada se, osim sticanja najupotrebljivijih stručnih znanja i vještina, polaznici socijalizuju i prilagođavaju realnim radnim uslovima. U postojećim uslovima ovaj način obrazovanja je izuzetno zapostavljen.
- Postojeći standardi znanja nijesu usaglašeni sa standardima znanja razvijenih zemalja, prije svega zemalja EU.
- Obrazovne institucije koje se bave stručnim obrazovanjem odraslih nijesu opremljene odgovarajućim učilima i potrebnom opremom koja bi omogućila dobijanje licence.
- Nema sistemskih rješenja kojima se povećava i motiviše obrazovanje odraslih i na taj način stvara veća mogućnost zapošljavanja.
- U obrazovanje odraslih nijesu uključeni izvođači iz privrede, niti su motivisani da se uključe.

Prijedlog promjena

- Obrazovanje odraslih u stručnim školama, po kvalifikacionoj strukturi tj. zanimanjima i broju polaznika prilagođavati potrebama tržišta rada.
- Standarde znanja uskladiti sa najmanje tri zemlje EU.
- Za nezaposlene koji se obučavaju i školuju praktičan rad organizovati u školskim radionicama, preduzećima, centrima za obuku i dr.
- Poboljšati način provjere znanja i vještina u toku obrazovanja i osmisliti novi način završne provjere znanja.
- U osmišljavanju ukupne politike stručnog obrazovanja u izradi i realizaciji programa obuke i obrazovanja uključivati socijalne partnere.

8. 9. 3. Više škole i fakulteti

Sadašnje stanje

Na fakultetima i višim školama vršilo se inoviranje znanja, doobuke i specijalizacije za zaposlene u privredi i vanprivredi, u okviru stručne kvalifikacije i po programima koje su zajednički sačinjavali fakulteti i više škole sa naručiocima programa, o čemu su se izdavala uvjerenja bez snage javne isprave. Tako za zaposlene "Željezare" Nikšić, osnovana je Viša škola za organizatore procesa rada u proizvodnji, VI₁ stepena, na Metalurškom fakultetu u Podgorici (od 1985). Po završetku ove škole, polaznici su dobijali diplome u skladu sa Zakonom o univerzitetu. Ostali fakulteti su organizovali inoviranje znanja po pojedinim specijalnostima i iskazanim potrebama od strane naručioca, prije svega privrede. Tako je Mašinski fakultet organizovao specijalističke seminare za zavarivače, hidrauličare, a svi fakulteti su u više navrata organizovali kurseve za računare.

Prijedlog promjena

- Više stručno obrazovanje koncipirati kao nadogradnju srednjeg stručnog obrazovanja i na taj način izmjestiti iz okvira univerzitetskog obrazovanja.
- Potrebno je u okviru Univerziteta stvoriti uslove i afirmisati potrebu permanentnog obrazovanja.
- Omogućiti završavanje studija onima koji su ih prekinuli i odraslima omogućiti fleksibilan studijski režim uz poštovanje standarda znanja.

8. 9. 4. Narodni univerziteti i radnički univerziteti

Rad narodnih i radničkih univerziteta u Republici Crnoj Gori mogao bi se globalno podijeliti u tri etape. U prvoj etapi od 1953. do 1960. godine, kao programski sadržaji javljali su se uglavnom seminari i kursevi iz opšteg obrazovanja i kulture, dijalektičkog materijalizma i društveno-ekonomskih odnosa.

Drugu etapu u razvoju narodnih i radničkih univerziteta (1960-1973.) pretežno je odredila Rezolucija Savezne skupštine o stručnom obrazovanju kadrova u privredi iz 1960. godine. Povjera im se idejno-političko obrazovanje (političke škole), osnovno obrazovanje odraslih i osposobljavanje stanovništva za opštenarodnu odbranu i civilnu zaštitu i obrazovanje radnika za sticanje kvalifikacija.

U trećoj etapi, od 1974. godine, narodni i radnički univerziteti doživljavaju krizu koja nastaje usvajanjem jedinstvene škole usmjerenog obrazovanja (I-VIII stepena) na osnovu kojeg se sve institucije redovnog školskog sistema počinju samostalno baviti obrazovanjem odraslih. U ovoj, trećoj etapi, dolazi do integracije narodni i radničkih univerziteta u posebne centre - OUR-e. Finansirali su se različito: centri za kulturu iz budžeta, centri za marksističko obrazovanje po stopi dohotka preduzeća, a centri za obrazovanje odraslih su se samofinansirali, zbog čega je najveći broj narodni i radničkih univerziteta u Republici Crnoj Gori prestao da postoji.

Narodni i radnički univerziteti koji su ostali (Podgorica - osnovan 1956., Nikšić - osnovan 1953. i Herceg Novi - osnovan 1959. godine) su od osnivanja uglavnom organizovali sljedeće oblike obrazovanja odraslih: škole za osnovno obrazovanje odraslih, predavanja i kulturno-zabavni programi, razgovori, informativni seminari, upoznavanje građana sa unutrašnjim i spoljnim pitanjima, prodaja štampe po selima, osposobljavanje poljoprivrednih proizvođača, škole, seminari i tečajevi za ideološko-političko obrazovanje, seminari za društveno-ekonomsko obrazovanje, kursevi za stručno obrazovanje i sticanje kvalifikacija raznih zanata, ekonomska, upravna i knjigovodstvena škola, tečajevi za domaćinstvo (šivenje, krojenje, vez) kursevi i škole stranih jezika, organizovanje nastave za polaganje prijemnih ispita za Višu ekonomsko-komercijalnu školu, kursevi za priučene ugostiteljske radnike, tečajevi higijensko-tehničke zaštite na radu, dokvalifikacija radnika za KV i VK radna mjesta, škole za građevinske poslovođe, kursevi daktilografije i stenografije, škole za poslovne sekretare, kursevi za rad na računarima, škole slikanja, nastava za I i II razred zajedničkih osnova (usmjereno obrazovanje), priprema za polaganje prijemnih ispita za srednje škole, škole srpskog jezika za strane studente, kao i jedini verifikovani oblik II stepena stručnosti Škola za fizičko-tehničko i protivpožarnu zaštitu imovine (Radnički univerzitet u Nikšiću).

Narodni i radnički univerziteti (Podgorica, Nikšić, Herceg-Novi) su, uglavnom, dobro opremljeni učilima i nastavnim sredstvima (kabineti sa PC računarima najnovije generacije, pisačim mašinama, magnetofonima, kinoprojektorima, dijaprojektorima, fotokopirnim aparatima, skenerima, priključcima na Internet i sl.).

Nastavni kadar i saradnici angažovani na narodnim i radničkim univerzitetima, uglavnom, imaju visoku i višu stručnu spremu (profesori, nastavnici, pravnici bez posebnih andragoških znanja). Radnički univerzitet u Podgorici je jedno kratko vrijeme imao andragoga. Nijedan narodni i radnički univerzitet trenutno nema zaposlenog andragoga.

Sadašnje stanje

Možemo zaključiti, da se andragoškim radom bave stručnjaci različitih profila, kojima glavno područje rada i struke nije obrazovanje i kojima nedostaje potrebno andragoško-didaktičko znanje. Razlozi izvjesnog stagniranja i nejedinstva obrazovanja odraslih kod narodnih i radničkih univerziteta u neodgovarajućoj stručnoj spremi kadrova koji se bave obrazovanjem odraslih. Bez odgovarajućeg stručnog rada ne možemo očekivati napredak, posebno na području opšteg, kulturnog obrazovanja, stručnog osposobljavanja za različita zanimanja u RU i NU. Drugi problem je nedostatak sigurnih izvora finansiranja.

Prijedlog promjena

S obzirom da su NU i RU specijalizovane institucije za obrazovanje odraslih, potrebno je podsticati i stvarati uslove za njihovo osnivanje i u drugim većim gradovima, a u manjim sredinama osnivati njihove poslovne jedinice.

- Organizatori obrazovanja odraslih, a naročito nastavnici i saradnici u nastavi, treba da posjeduju temeljnu i široku pedagoško-psihološku, a prije svega andragošku osposobljenost.

- Osnovno i srednje obrazovanje odraslih, osposobljavanje za pojedina zanimanja, prekvalifikacije, dokvalifikacije, prema zahtjevima tržišta rada, treba da se finansiraju iz javnih sredstava.

8. 9. 5. Obrazovanje u preduzećima

Kao reprezentativne firme koje su se bavile obrazovanjem i obučavanjem zaposlenih i koje su obrazovanju uz rad i školovanju iz rada posvećivali izuzetan značaj, navodimo: Fabriku "Radoje Dakić"-Podgorica, Željezaru-Nikšić i Kombinat aluminijuma-Podgorica.

Preduzeća su, prateći stepen obučenosti novozaposlenih radnika u svim zanimanjima i kvalifikacijama, uočila da sistem obrazovanja za radnička zanimanja i tehničare ne daje kadar koji može da se uspješno uključi u proizvodni proces. Da bi se što prije osposobili za radne zadatke, preduzeća su, u početnom periodu rada, svoj kadar slale u slična preduzeća gdje su ovladavali potrebnim vještinama i stručnim znanjima. Radnici Željezare Nikšić do 1959. godine osposobljavani su u željezarama Jesenice, Ravne, Zenica i Smederevo, i to: preko 1000 livaca, valjača, topilaca, ravnača, vučilaca i preko 600 mladih KV radnika i tehničara. Obuka inženjera i tehničara "Radoja Dakića" obično je organizovana u fabrikama koje su isporučivale opremu, ili su bili kooperanti u proizvodnji građevinskih mašina (ILR, Prvomajska, OERLIKON, LIEBHERR, Gorenje i dr.).

No, i pored ovakvog načina obezbjeđivanja kvalitetnog kadra i dalje se osjećala velika potreba za stručnim kadrovima različitih profila. Zato su ova tri velika preduzeća ("R.Dakić", Željezara i KAP) ili samostalno ili u saradnji sa obrazovnim centrima i školama organizovali obuku svojih radnika. Karakteristično je da je ovakav način obrazovanja i obučavanja radnika bio organizovan samo u velikim sistemima, odakle su male firme, zbog izuzetne fluktuacije kadra, obezbjeđivale potpuno spreman kadar za svoje potrebe.

Sva tri velika sistema ("R.Dakić", Željezara, KAP) su shvatili da je investiranje u kadrove i stručno usavršavanje mnogo značajnije i višestruko isplativije i brže se vraća od ulaganja u sredstva za rad, jer i savremeni razvijeni svijet, svoj dalji razvoj, prvenstveno zasniva na znanju.

U fabrici "Radoje Dakić" se od 1946. godine organizovano priprema kadar po sistemu prijedpodnevne obuke u fabrici, a popodne nastava u školi. Kasnije se ova obuka organizuje isključivo u fabrici za zanimanja: metalostrugara, mašinbravara, bravara, zavarivača, montera, električara, vozača viljuškara, kranovođa, livaca, kalupara, modelara i dr. Slično je rađeno i u Željezari-Nikšić. Najbolji polaznici ovih škola su poslije petogodišnjeg radnog iskustva, uz dodatnu obuku, dobijali zvanje VKV radnika, radnika specijaliste i sl.

Radnici drugih preduzeća su takođe obučavani u fabrici "Radoje Dakić" za: održavanje građevinskih mašina, rukovaoce građevinskim mašinama, vozače mobilnih dizalica i viljuškara. U Željezari Nikšić je takva obuka organizovana za vozače dizalica, viljuškara i zavarivača. Ovakva uvjerenja o obučenosti radnika su

priznavala sva preduzeća u bivšoj SFRJ, jer ta zanimanja nijesu postojala u formalnom obrazovnom sistemu.

Ova škola u fabrici "Radoje Dakić" je, osim u dijelu koji se odnosi na obuku radnika, kupaca građevinskih mašina, koja se periodično organizuje, 1976. godine ugašena.

Željezara Nikšić 1960. godine osnovala je Centar za stručno obrazovanje radnika sa ciljem ispitivanja obrazovnih potreba, organizacije seminara i kurseva za nove radnike, obuke za radna mjesta, dokvalifikacije postojećeg kadra, obuke i usavršavanja za rad na novim postrojenjima, prekvalifikacije radnika, usavršavanja rukovodećeg kadra, obuke u drugim preduzećima, usavršavanja i specijalizacije u zemlji i inostranstvu, redovnog školovanja, prakse učenika i dr.

Željezara Nikšić 1961. godine osnovala je dvogodišnju školu visokokvalifikovanih radnika (metalurzi i mašinci) u kojoj se na smjenu radilo i učilo. Zatim, 1962. godine Željezara je osnovala dvostepenu tehničku školu za KV radnike, tehničare i VK radnike, koja je funkcionisala u sastavu Centra za obrazovanje radnika Željezare sa smjerovima: metalurški, elektro i livački. Prvi stepen je davao KV radnike, a drugi tehničare. Školske 1964/65. godine Željezara je osnovala i Školu za zanimanja u trogodišnjem trajanju (KV radnici). Učenici su dobijali redovne novčane nagrade, solidnu nastavnu praksu, zdravstveno osiguranje, a u toku prakse su imali skoro ista prava kao i radnici iz stalnog radnog odnosa. Tokom II polugodišta III godine učenici su bili na proizvodnom radu. Ovakav način obrazovanja KV radnika se pokazao kao vrlo efikasan, jer je znatno povećan nivo proizvodnje i produktivnost rada.

U Željezari je od 1956. do 2000. godine obučeno 5.706 PK radnika, 3.577 KV radnika, 2.488 VK radnika. Srednju školu uz rad završio je 121 radnik, višu školu iz radnog odnosa 186 radnika, fakultet 159 radnika. Vanredno je steklo zvanje magistra 35 radnika, a doktorat 12 radnika.

Shvatajući značaj poslovođe (organizatora proizvodnje) u procesu rukovođenja, Željezara je, da bi dobila savremenog organizatora rada sa većim opštim i stručnim nivoom znanja, 1985. godine osnovala studij uz rad VI₁ stepena za organizatore procesa rada u metalurgiji (metalurško, mašinsko i elektro usmjerenje). Nastavu je organizovao Metalurški fakultet iz Podgorice.

Škola je radila od 1985. do 1990. godine (prestala je sa radom zbog nedostatka finansijskih sredstava - cjelokupan rad škole je finansirala Željezara). Upisano je 5 generacija studenata (I generacija-30, II-21, III-22, IV-31 i V generacija-35 studenata). Ukupno je upisano 149 studenata (radnika Željezare) na tri usmjerenja: metalurško, mašinsko i elektro. Diplomiralo je 29 radnika, od čega: 19 metalurga, 7 mašinaca i 3 elektro usmjerenja. Od 149 upisanih, oko 60 radnika ima preko 70% položenih ispita, ali zbog finansijskih sredstava škola više ne radi.

Posebno treba istaći inoviranje znanja VSS kadra u Željezari, u periodu od 1980. do 1990. godine, kada su organizovanjem jednodnevnih i višednevnih predavanja dovođeni jugoslovenski i svjetski eksperti iz različitih oblasti.

KAP (Kombinat aluminijuma Podgorica) u sektoru za kadrovske i pravne poslove, na osnovu iskazanih potreba po organizacionim cjelinama KAP-a, radi godišnji plan obrazovanja, sa planom troškova. Ovaj plan se, nakon saglasnosti direktora, usvaja na ovlašćenom organu upravljanja i postaje obaveza za sve koji su planirali.

Planom je definisana potrebna kvalifikaciona struktura radnika koji treba da se obučavaju, pri čemu se imaju u vidu radna mjesta na koja su raspoređeni ili bi, nakon obuke, trebalo da budu raspoređeni. Uz plan se daje obrazloženje po kvalifikacionoj strukturi. Posebno je izražena potreba za specijalističkim zanimanjima (npr. za viljuškariste, dizaličare-kranovođe, kompresoriste, uklopničare, rukovaoce i održavaoce uređaja u eksplozivnoj atmosferi, sudovima pod pritiskom itd) čiji je broj u Kombinat u dosta veliki. Izražena je potreba za obukom, jer ove specijalnosti i zanimanja nijesu riješena redovnim školskim sistemom.

Obuku izvode inženjeri KAP-a, po programima koji su pripremljeni za pojedina zanimanja. Obuka je do nedavno izvođena u krugu fabrike, u posebnim prostorijama koje su određene za tu namjenu. Programom je definisano koja znanja i vještine radnici moraju savladati. Po završetku obuke rade se testovi provjere usvojenog znanja i izdaje uvjerenja o stručnoj osposobljenosti za određeno radno mjesto.

KAP ima Pravilnik o obrazovanju i stručnom osposobljavanju radnika, kojim se jedinstveno uređuju pitanja planiranja potrebnih kadrova, finansiranja obrazovanja i stručnog usavršavanja, oblici i sadržaji obrazovanja kao što su:

- uvođenje u posao novoprimljenih radnika,
- stručno osposobljavanje radnika za radna mjesta,
- prekvalifikacije i dokvalifikacije radnika,
- obuka radnika iz zaštite na radu i protivpožarne zaštite,
- redovno i vanredno školovanje radnika,
- stipendiranje djece poginulih i umrlih radnika,
- inoviranje znanja putem specijalizacija, seminara i drugih oblika inoviranja znanja,
- praktična obuka učenika i studenata, stručna obuka drugih lica,
- učenje stranih jezika.

Za svaki od navedenih oblika obrazovanja i stručnog usavršavanja pripremljeni su programi za čiju realizaciju se staraju: kadrovska služba, služba zaštite na radu, organizatori procesa rada. Za svaki od navedenih oblika obrazovanja i stručnog usavršavanja, za redovno i vanredno školovanje, pravilnikom su definisana sva bitna pitanja koja se odnose na postupak i uslove realizacije, na prava i obaveze radnika, predavača i KAP-a.

U osnovi, kako je obrazovanje i obučavanje bilo organizovano u KAP-u, tako je bilo organizovano i u fabrici "Radoje Dakić" i Željezari Nikšić.

Sadašnje stanje

- Škole nijesu dovoljno osposobljene da obrazuju kvalitetan kadar za preduzeća.

- Preduzeća su, iz opravdanih razloga, imajući u vidu tehnoekonomske aspekte, bile prinuđene da samostalno organizuju obuke, doobuke, usavršavanja i specijalizacije za svoje kadrove.
- Interes preduzeća, s obzirom na sve izraženiji pad proizvodnje, za kadrovskim jačanjem opada, što je velika opasnost ne samo za razvoj proizvodnih sistema već i za njihov opstanak.
- Preduzeća su inovacije znanja i usavršavanje za VŠS i VSS kadar organizovale van svojih preduzeća (osim Željezare).
- Ovaj način obrazovanja u preduzećima dao je dobre rezultate.
- Visokoobrazovani kadrovi u preduzećima stekli su značajna iskustva i praktična znanja koja treba prenositi na mlade ljude, te treba nastojati da se što više uključe u obrazovni proces.

Prijedlog promjena

- Obrazovanje i obučavanje ubuduće mora da se usmjeri prema pragmatičnim ciljevima preduzeća u tržišnoj privredi, kao što su: prilagođavanje preduzeća tržišnim zahtjevima i promjenama, stvaranje i oslobađanje inovativnog potencijala zaposlenih; prilagođavanje tehnološkim promjenama i promjenama vrijednosnog sistema i kulture poslovanja u pravcu zadovoljavanja potreba potrošača i korisnika proizvoda i usluga.
- Revitalizovati i kadrovski osposobiti fabričke centre za obuku, posebno u velikim preduzećima, kao veoma značajne faktore obrazovanja odraslih i zaposlenih.

8. 9. 6. Privredna komora

U svom dugogodišnjem radu Privredna komora Republike Crne Gore bavila se obukom i obrazovanjem kadrova za potrebe privrede.

Tako je, na osnovu donesenog programa, organizovala obuku i polaganje stručnog ispita za spoljnotrgovinske kadrove koji su radili u preduzećima poslove spoljne trgovine, a nijesu ispunjavali uslove za rad, u skladu sa Zakonom o spoljnotrgovinskom poslovanju.

Organizovala je rad na stručnom osposobljavanju i polaganju stručnih ispita za rad na rukovođenju i održavanju energetske postrojenja na osnovu dokumenata koja su regulisala tu oblast, a koja je uradila Privredna komora.

U Privrednoj komori se kao vidovi obuke organizuju različiti seminari, savjetovanja, radionice, predavanja, prezentacije i drugo. Obuka se organizuje za sve članice Komore, bez obzira da li se radi o malim, srednjim ili velikim preduzećima, i pretežno je namijenjena upravljačkim i poslovnim strukturama kao i sticanju specijalističkih znanja.

Posjećenost se kretala od 20 na pojedinim Workshop-ovima do 80 pa i više učesnika na raznim savjetovanjima i predavanjima.

S obzirom da se Privredna komora prilagođava radu u uslovima tržišnog privređivanja, sve više pažnje će posvećivati ovoj oblasti, koristeći iskustva zemalja EU. Tako će raditi programe kontinuiranog obrazovanja i obuke zaposlenih, posebno upravljačke i poslovodne structure, i za sticanje specijalističkih znanja; organizovanje učenja stranih jezika za razne stepene poznavanja jezika (za predavače, za ugostitelje i recepcionere, za korespondenciju i dr.); organizovanje učenja uz rad, u školama na seminarima; organizovanje večernjih predavanja; organizovanje internih seminara, tematski datih - za više preduzeća; organizovanje

standardnih klasičnih seminara; organizovanje specijalizovanih dana (načina rada sa određenom zemljom, metoda za praćenje troškova poslovanja u preduzeću i sl.); obuka za pružanje raznih usluga (razne obuke u pružanju hotelsko-ugostiteljskih usluga, razne obuke za rad u računovodstvu, trening za javni nastup, obuka za upravljanje sopstvenim vremenom, obuka za održavanje kontaktata sa novinarima i sl.); organizovanje obrazovanja za pružanje logistike za određene poslove (pri organizovanju određenih škola, centara za obrazovanje i slično).

Ovo već rečeno je sadašnje stanje a ovo se može prihvatiti samo kao rezime. Zatim nema uporedne analize i ima samo prijedlog promjena.

Sadašnje stanje

U periodu kada školski programi nijesu obezbjeđivali određena zanimanja i kada nije bilo ekonomskog opravdanja za organizovanje obuke u preduzećima, zbog malog broja polaznika određenog zanimanja, Privredna komora je imala značajnu ulogu u osposobljavanju radnika, ali se vremenom njena uloga mijenja i u ovoj oblasti postaje znatno složenija.

Prijedlog promjena

Privredna komora, preko strukovnih udruženja i asocijacija, u budućnosti treba više pažnje da posveti savjetovanjima i specijalizacijama, posebno u oblasti menadžerstva i marketinga, pri čemu treba koristiti inostrana iskustva. Pored neposrednog angažovanja kod ponude programa, treba da preuzme značajniju funkciju u koncipiranju, pripremi programa, organizovanju i finansiranju učenja uz rad na planu sticanja specijalističkih znanja i na realizaciji kontinuiranog obrazovanja.

Uloga Privredne komore kao socijalnog partnera treba da se učvrsti kako bi postala mjesto za artikulaciju interesa poslodavaca. Zbog toga je nužna korijenita reorganizacija rada Privredne komore za oblast obrazovanja, a naročito odraslih.

8. 9. 7. Zavod za zapošljavanje

Sadašnje stanje

U modernim zemljama tržišne privrede, institucije koje su zadužene za brigu o nezaposlenim (najčešće su to zavodi za zapošljavanje) imaju značajnu ulogu u obrazovanju odraslih. Sa sve većim naglašavanjem aktivne politike zapošljavanja i u okviru nje podizanjem kvaliteta radne snage kao važnog faktora zapošljavanja, zavodi dobijaju sve značajniju ulogu u obrazovanju i to, kako u politici i programima redovnog obrazovanja, još više u obrazovanju i obuci odraslih i nezaposlenih.

U okviru aktivne politike zapošljavanja, čija je suština u usklađivanju ponude i tražnje kadrova, organizacije za zapošljavanje u Republici Crnoj Gori (u različitim fazama zvale su se različito) od formiranja su značajan dio svoje aktivnosti usmjeravale na različite oblike neformalnog obrazovanja nezaposlenih lica u

funkciji pripreme za zapošljavanje. U našim uslovima, međutim, zbog zanemarivanja problema nezaposlenosti u cjelini, i posebno zbog nedovoljnog uvažavanja i upražnjavanja aktivne politike zapošljavanja, u obrazovanju i obuci Zavod za zapošljavanje Republike Crne Gore nema ni približno onaj značaj kao u modernim zemljama tržišne privrede. Ipak, u posljednje vrijeme stanje, bolje reći shvatanje, počinje da se postepeno mijenja u pozitivnom smjeru. Međutim, Zavod je imao daleko značajniju ulogu u stimulanju programa u smislu finansiranja od drugih izvođača nego u njihovoj realizaciji. Tek u najskorije vrijeme Zavod počinje da se bavi obrazovanjem, i to više za potrebe zaposlenih u Zavodu i uz angažovanje spoljnih saradnika.

Angažovanje Zavoda za zapošljavanje u oblasti neformalnog obrazovanja i obuke prije svega se odnosi na lica koja traže zaposlenje i ova njegova uloga proizilazi iz njegove uloge na tržištu rada:

- obezbjeđivanje kvalitetnih kadrova za potrebe rada,
- podsticanje većeg zapošljavanja radnosposobnog stanovništva i održavanje zaposlenosti,
- osposobljavanje (obrazovanje, obuka) nezaposlenih i lica za čijim radom je prestala potreba za konkretne zahtjeve poslodavaca, traženje zaposlenja, održavanje zaposlenosti, održavanje profesionalne "kondicije" u stanju duže nezaposlenosti i sl.

Pored ovog, potreba za stručnom obukom proizilazi iz nesporne činjenice da prelazak iz redovnog obrazovanja u rad zahtijeva dodatno osposobljavanje za obavljanje konkretnih poslova, i to, naročito, iz sljedećih razloga:

- nedovoljne profesionalne osposobljenosti u procesu redovnog obrazovanja,
- promjena u tehnologiji rada, u pojedinim zanimanjima i područjima rada,
- neusklađenosti profesionalne strukture obrazovanih kadrova i potreba na tržištu rada,
- prolongiranog zapošljavanja što ima za posljedicu opadanje nivoa stečenih znanja i radnih sposobnosti.

Prethodno definisanje obrazovne funkcije Zavoda opredjeljuju njegov djelokrug u ovoj oblasti, odnosno sadržaje rada i kategorije polaznika određenih programa obrazovanja.

Prijedlog promjena

Zavod za zapošljavanje treba organizaciono, kadrovski, tehnički i finansijski osposobiti po ugledu na razvijene zemlje;

Obezbijediti veća sredstva za dokvalifikacije, prekvalifikacije, specijalizacije i druge vidove obuke; stimulisati naučno-istraživačku djelatnost u ovoj oblasti;

Obezbijediti učešće socijalnih partnera u izradi i realizaciji programa obuke.

U cilju intenziviranja naučno-istraživačkog rada u oblasti radne snage, zapošljavanja i obrazovanja, Agencija za obuku EU, finansijski i tehnički je

pomogla osnivanje Nacionalne opservatorije Crne Gore locirane u Zavodu za zapošljavanje Republike Crne Gore, sa osnovnim zadatkom da pruža stručnu, tehničku i drugu pomoć Ministarstvu prosvjete i nauke, Ministarstvu rada, Zavodu za zapošljavanje RCG i dr., u procesu promjena stručnog i obrazovanja odraslih i reformi tržišta radne snage. Nacionalnu opservatoriju kao i Centar za ljudske resurse (takođe formiran u Zavodu za zapošljavanje), treba kadrovski i materijalno ojačati za istraživački i razvojni rad u oblasti zapošljavanja i obrazovanja.

8. 9. 8. Privatne škole

Sadašnje stanje

Na osnovu pokazatelja dobijenih u Zavodu za statistiku Republike Crne Gore, Privrednom sudu Republike Crne Gore, Opštinskom sekretarijatu za privredu iz Podgorice, Republičkom zavodu za zapošljavanje i ličnih saznanja, davaoci usluga obrazovanja odraslih, na svim nivoima obrazovanja, mogu se, prema pravnom statusu djelatnosti obrazovanja, svrstati u sljedeće grupe:

- Privatne škole registrovane u Privrednom sudu i u Ministarstvu prosvjete (npr. Muzička škola »Andre Navara«, Podgorica).
- Privatne škole registrovane u Privrednom sudu (npr. ILC »Oxford Centar«, Podgorica).
- Privatne škole registrovane u Ministarstvu sporta (npr. Džet- Set škola za djecu omladinu i odrasle, Podgorica).
- Privatne škole koje su registrovane u okviru preduzetničke djelatnosti (npr. »Moda mašine«, Podgorica).
- Fizička lica koja daju usluge obrazovanju odraslih (strani jezici, muzika, rad na personalnim računarima i dr.).

U cilju sagledavanja djelatnosti, prava i obaveza privatnih davalaca usluga obrazovanja odraslih, daje se kratka analiza reprezentativnih uzoraka po navedenom pravnom statusu, pri čemu se uzimaju za uzorke davaoci usluga koji su u prethodnom dijelu navedeni. Reprezentanti pojedinačno mogu predstavljati stanje u grupi u koju su svrstani, a svi zajedno stanje obrazovanja odraslih pružanjem usluga privatnog sektora, na osnovu čega su izvedeni zaključci o postojećem stanju i dat prijedlog promjena.

Muzička škola »Andre Navara«, Podgorica

Ova škola je prvenstveno namijenjena za muzičko obrazovanje za gudačke instrumente djece i omladine za osnovno i srednje obrazovanje, a u izuzetnom slučaju, u kasnijoj fazi, davaće se usluge odraslim licima.

Po završetku srednje škole polaznici su osposobljeni izvođenje muzike na gudačkim instrumentima, a kao dokaz za to izdaje se diploma ove škole.

Anketom polaznika ove škole i njihovih roditelja utvrđeno je da škola daje dobro muzičko obrazovanje i da je na tržištu ovog obrazovanja konkurentna, što znači da ovaj vid muzičkog obrazovanja treba razvijati.

International language centre (ILC) Oxford Centar- Podgorica

Daje usluge za osnovce, srednjoškolce i za odrasle. Škola je akreditovana od strane Oxford univerziteta 1997. god. i to je jedina akreditovana škola u Republici Crnoj Gori.

U ovoj školi se organizuju kursevi italijanskog i engleskog jezika od I –VIII nivoa znanja i polaganje ispita iz engleskog jezika za Oxford diplome i to za preliminary diplomu poslije IV i V kursa i za "haja" diplome poslije VIII kursa. Vlasnik prve diplome se u nekim evropskim zemljama može, što se poznavanje jezika tiče, upisati u srednje škole. Vlasnik druge diplome može se upisati na drugu godinu univerziteta. Ispit za Oxford diplome polaže se pred komisijom Oxford univerziteta, koji izdaje diplome ovog Univerziteta.

Polaznici ove škole dobijaju kvalitetne usluge i stiču dobra znanja, što pokazuju rezultati (15 Oxford diploma u 2000. god.) i za nju postoji veliko interesovanje.

Džet-set škola- Podgorica je privatna škola umjetničkog plesa. Registrovana je u Ministarstvu sporta. Škola traje dvije godine. na kraju se demonstriraju postignuti rezultati i izdaje diploma o završenoj školi. Diplome (bronzane, srebrne, zlatne i dijamantske), zavisno od postignutih rezultata, izdaje udruženje Džet-set škola. Uspješno završena škola polaznike osposobljava za takmičare koji se sistemom kvalifikacija takmiče na republičkim i saveznim takmičenjima umjetničkog plesa.

»Moda mašine«, Podgorica je privatna preduzetnička firma registrovana za organizovanje kursa krojenja i šivenja za omladinu i odrasle. Polaznici ovih kurseva su žene svih životnih doba. Kurs traje 2 mjeseca i za to vrijeme polaznici su osposobljeni za osnovne poslove u oblasti krojenja i šivenja. Ukoliko bi kurs trajao oko 6 mjeseci, polaznici bi mogli biti osposobljeni za samostalan rad na krojenju i šivenju.

Postoji veliko interesovanje za ove kurseve, jer za kratko vrijeme ne postoji mogućnost savladavanja ovih vještina, (1991. god. je ugašena škola koju je organizovao BAGAT).

Na osnovu analiza i zaključaka izvedenih po pojedinoj grupi škola, preko reprezentativnog uzorka za obrazovanje odraslih pružanjem privatnih usluga, osim Škole za muzičke talente "AN" Podgorica, koja je u sistemu verifikovanih škola, može se konstatovati i zaključiti sljedeće:

- pravni status ovih škola-kurseva, vrlo je raznolik i neujednačen što u znatnoj mjeri umanjuje efekte ovog načina obrazovanja-osposobljavanja koje se, kao što se vidi, prilagođava tržišnim zahtjevima,
- polaznici ovih škola-kurseva, po njihovom mišljenju, dobijaju kvalitetnu obuku i istom su zadovoljni,
- nije definisano, niti je obavezujuće posjedovanje odgovarajućih uslova za organizovanje ovakvog načina obrazovanja-osposobljavanja, a posebno kad su u pitanju fizička lica,
- postoji veliko interesovanje za ovakav način obuke, a posebno praktične obuke kod privatnog zanatskog sektora pri polaganju vanrednih ispita za zanatska zanimanja, te to treba stimulisti,

- obrazovanje organizovano na ovaj način obezbjeđuje vrlo različite mogućnosti, od sticanja osnovnih znanja pa do sticanja uslova za rad ili usavršavanja i dobijanja međunarodno priznatih diploma.

Prijedlog promjena

- Podsticati razvoj privatnih škola;
- definisati pravni status ovih škola i izjednačiti im prava i obaveze sa školama u javnom sektoru;
- materijalno ih pomoći u razvoju i obezbijediti im određene olakšice i mogućnost davanja koncesija;
- stimulisati razvoj škola za specifična zanimanja i za kvalifikacionu strukturu koja se teže zapošljava, a posebno žene;
- pobrinuti se za certificiranje njihovih javnih isprava.

8. 9. 9. Auto škole

Sadašnje stanje

U postojećem sistemu obrazovanja i obučavanja odraslih značajnu ulogu imaju auto-škole. U ranijem periodu, do 1974. godine, auto-škole su bile u nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova. Obuka nije sprovedena organizovano od strane Ministarstva, a polaganje je vršeno pred komisijom u čijem sastavu je obavezno bio, pored člana Ministarstva, i ovlašćeni predstavnik opštine. Od 1974-1991. godine, obavezna je bila obuka u organizaciji AMS-a Republike Crne Gore i Udruženja vozača Republike Crne Gore. Ispit se obavljao pred komisijom u čijem je sastavu, umjesto predstavnika iz opštine, bio predstavnik ovih organizacija. Zakon o bezbjednosti saobraćaja (1991) dao je pravni osnov da se osposobljavanje i ispitivanje vozača vrši u auto-školama koje se osnivaju i rade u skladu sa Zakonom o srednjoj školi. Ispit se obavljao pred komisijama koje imenuje Ministarstvo prosvjete i nauke u čijem sastavu su: predstavnik Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva prosvjete i predstavnikom auto-škole. Registar auto-škola vodi Ministarstvo prosvjete i nauke. Do sada je registrovano 63 auto-škole u kojima se godišnje osposobi za sve kategorije (A, B, C, D i E) preko 6.000 kandidata. Način polaganja i broj časova obuke su propisani, a obuka i ispit sastoje se od praktičnog i teorijskog dijela.

Neujednačena je praksa u odnosu na kvalitet obuke i polaganje ispita u pojedinim auto-školama.

Prijedlog promjena

- Kroz eksternu kontrolu i praćenje rada auto-škola, obezbijediti kvalitetniju obuku, polaganje ispita i potpuniju primjenu propisa.
- Formirati u Republici Crnoj Gori određeni broj centara za obuku uz korišćenje savremene tehnologije u polaganju i obuci za cijelu Republiku. Obezbijediti određena andragoška znanja za nastavnike i instruktore u auto-školama (polaganje posebnog ispita).

8. 9. 10. Strukovna udruženja, sportska udruženja i udruženja građana

Sadašnje stanje

Osnovni ciljevi strukovnih udruženja su okupljanje članstva, saradnja sa drugim sličnim organizacijama, organizovanje seminara i drugih vidova okupljanja i rada, izdavanje publikacija, edukacija i podsticanje unapređivanja rada u tim djelatnostima.

U Ministarstvu pravde registrovana su strukovna udruženja: istoričara, profesora jezika, informatičara, muzičke, scenske, dramske, likovnih djelatnosti, novinara, književnika, bibliotekara, arhivskih radnika, pravnika, sudija, radnika računovodstvene i finansijske struke, menadžera, inženjera i tehničara raznih struka, pronalazača i autora tehničkih unapređenja, psihologa, zdravstvenih radnika, profesora, veterinara, frizera, razni sportski savezi i organizacije i druga udruženja građana (NVO) po raznim oblastima djelovanja i interesovanja.

U mnogim oblastima ne postoje strukovna udruženja, a najčešće, tamo gdje postoje, formalne su prirode i njihov rad je slabo organizovan, nesigurni su im izvori finansiranja i dr.

Prijedlog promjena

Podsticati formiranje strukovnih udruženja, jačati njihov profesionalizam i uticaj na najvažnija pitanja iz struke.

8. 9. 11. Specijalni centri za obuku

Sadašnje stanje

U postojećem sistemu obrazovanja ne postoje specijalni centri za obuku. Međutim, potrebe za različitim oblicima edukacije, obuke i usavršavanja radne snage, posebno nezaposlenih i onih koji će zbog vlasničkog i proizvodnog prestruktuiranja privrede morati da se dokvalifikuju, prekvalifikuju, usavrše, specijalizuju kako bi mogli da zadrže zaposlenje, zahtijevaće formiranje posebnih centara za obuku poput onih koji postoje u zemljama Evropske Unije posebno Irske i Portugalije. Ovo zbog toga što postojeće obrazovne institucije i druge organizacije koje se bave obrazovanjem i obukom, prostorno, kadrovski i opremljenošću nijesu u mogućnosti da uspješno obave ovako velike zadatke. Ovo se ističe kao jedan od prioriteta od strane eksperata za obrazovanje OECD-a, Evropske Fondacije za obuku (ETF-a) i domaćih eksperata. Karakteristika specijalnih centara za obuku je fleksibilnost i to što su oni više u nadležnosti socijalnih partnera - ministarstva rada, zavoda za zapošljavanje, privrede i sindikata nego ministarstva obrazovanja.

Prijedlog promjena

Zbog nedostatka kvalitetnih uslova za obuku u postojećim obrazovnim institucijama, preduzećima, i činjenice da nije razvijen sistem privatnih provajdera za obuku analogno praksi u većini zemalja EU, formirati specijalne centre za obuku

koji će imati višestruku ulogu u obrazovanju, koji u našem sistemu obrazovanja do sada nijesu postojali. Po pravilu ove centre osnivaju socijalni partneri i obično su vezani za Ministarstvo rada, odnosno Zavod za zapošljavanje ili pak Privrednu komoru.

8. 10. Vrste i način sticanja obrazovanja odraslih

- Obrazovanje i obuka „lica bez zanimanja“
- Osposobljavanje za zanimanja niže stručne spreme
- Dokvalifikacija (doškoloavanje)
- Inoviranje znanja
- Prekvalifikacija
- Tehnološko osposobljavanje
- Specijalizacija
- Obrazovanje obdarenih
- Specijalno obrazovanje
- Profesionalna rehabilitacija
- Obrazovanje za tranziciju idr.

Načini i mjesta sticanja obrazovanja su: formalno i neformalno (različite obrazovne institucije i drugi organizacioni oblici), informalno (porodica, udruženja mass media, slobodno vrijeme, učenje na daljinu samoobrazovanje, internet).

8. 11. Nastavni planovi i programi

Sadašnje stanje

Obrazovanje odraslih do sada je organizovano prema nastavnim planovima i programima za odrasle: osnovno školsko obrazovanje, gimnazijsko obrazovanje, obrazovanje za II, III, IV, V i VI₁ stepen, i realizovalo se u postojećim institucijama obrazovanja (osnovnim školama, gimnazijama, srednjim stručnim školama, fakultetima i narodnim i radničkim univerzitetima)

Prijedlog promjena

- Koncipirati programe koji bi omogućili obrazovanje i osposobljavanje odraslih lica kojima je prestalo pravo na redovno osnovno obrazovanje, odnosno lica koja nijesu završila osnovno-školsku obavezu, licima bez stečenog prvog zanimanja, licima sa nezavršenom srednjom, višom ili visokom školom, licima sa kvalifikacijom koja su ostala bez posla, a koja žele da se prekvalifikuju, dokvalifikuju ili specijalizuju, licima koja žele da se permanentno obrazuju, starijima odraslim koji žele da se obrazuju i steknu različita znanja i vještine prema afinitetima i dr.
- Obrazovanje odraslih koje će se realizovati prema nastavnim planovima i programima za obrazovanje mladih (osnovno, srednje, više, visoko), prilagoditi potrebama i mogućnostima odraslih lica u skladu sa posebnim zakonima.

- Prema iskazanim potrebama naručilaca programa, donose se nastavni planovi i programi za sticanje osposobljenosti za obavljanje određenih poslova (stručna sprema i kvalifikacija), koji sadrži, na nacionalnom nivou, utvrđene standarde znanja.

8. 12. Trajanje obrazovnih programa

Trajanje osnovnog, srednje stručnog (dvogodišnje, trogodišnje, četvorogodišnje) i gimnazijskog obrazovanja, organizovalo bi se po programima za mlade, prilagođenim potrebama i mogućnostima odraslih.

Kursevi, tečajevi i drugi oblici neformalnog obrazovanja traju prema utvrđenim standardima.

8. 13. Praktična nastava

Postojeće stanje

Praktična nastava je do sada organizovana u školskim radionicama, preduzećima, pogonima isporučioća opreme, na radnom mjestu, radničkim univerzitetima i dr.

Prijedlog promjena

Praktična nastava, organizovala bi se:

- u školskim radionicama,
- specijalnim centrima za obuku,
- u proizvodnim pogonima poslodavaca,
- u pogonima isporučioća opreme,
- kod proizvođača softvera i hardvera
- na radnom mjestu,
- na narodnim i radničkim univerzitetima i kod drugih organizatora praktične nastave.

8. 14. Organizacija i upravljanje

Sadašnje stanje

Prihvatanjem koncepta jedinstvene škole obrazovna politika je usmjerila obrazovanje odraslih kroz redovan institucionalni sistem. Određene službe i referati u nadležnim organima, organizacijama i pri preduzećima i ustanovama, koje su se bavile obrazovanjem odraslih, su marginalizovane ili su prestale sa radom.

Prijedlog promjena

Imajući u vidu sveobuhvatnost obrazovanja odraslih, posebno u procesu tranzicije i visoku stopu nezaposlenosti, obrazovanje odraslih treba da dobije ravnopravan status sa svim drugim segmentima obrazovanja.

Zato se predlaže formiranje Savjeta za obrazovanje odraslih, na principu socijalnog prartnerstva (nadležna ministarstva iz oblasti prosvjete, rada, zapošljavanja, turizma, asocijacije poslodavaca, izvođača obrazovanja, sindikata i dr.) koji bi:

- davao saglasnost na prilagođene programe mladih za javno obrazovanje odraslih,
- davao saglasnost na programe obuke za nastavnike, stručne saradnike i instruktore na osnovu savremenih metoda obrazovanja, kao i posebnu obuku za eksperte, za analizu stručnog i obrazovanja odraslih i tržišta rada,
- davao saglasnost na primjerenost udžbenika i učila za obrazovanje odraslih,
- predlagao i usmjeravao osnivanje specijalnih centara za obuku mladih i odraslih,
- predlagao strategije razvoja za izradu odgovarajućih programa, metodologiju, pripremu standarda znanja i razvijanje novih obrazovnih programa na tim osnovama.
- predlagao nadležnom ministarstvu obrazovanja programe za odrasle,
- potvrđivao udžbenike i nastavna sredstva za programe prema katalozima znanja,
- utvrđivao kataloge znanje i ispitne kataloge za programe namijenjene odraslama,
- utvrđivao jedinstvenu pedagoško-andragošku metodologiju za ostvarivanje ciljeva obrazovanja odraslih,
- utvrđivao mjere za njeno prilagođavanje i usavršavanje u skladu se standardima EU,
- raspravljao o obrazovnim programima, prilagođenim za odrasle, na osnovu kojih se stiče javno važeće obrazovanje,
- raspravljao o drugim stručnim pitanjima od značaja za razvoj i djelovanje sistema obrazovanja odraslih.

Savjet bi po svim važnim pitanjima iz oblasti obrazovanja odraslih ostvarivao saradnju sa Savjetom za stručno i Savjetom za opšte obrazovanje.

Formirati Državni ispitni centar za provjeru stečenih znanja i vještina (neformalnih i informalnih).

Trebalo bi ojačati ulogu lokalnih organa u razvijanju ponude programa i planiranju obrazovanja odraslih na svom području i stvaranju materijalnih uslova za njihovu realizaciju. Oni bi imali značajnu ulogu kod osnivanja i upravljanja u institucijama za obrazovanje odraslih.

Organe upravljanja institucija za obrazovanje odraslih sačinjavali bi nastavnici, predstavnici polaznika-odraslih lica, predstavnici lokalne samouprave i osnivača.

8. 15. Finansiranje obrazovanja odraslih

Sadašnje stanje

Dosadašnji period karakteriše neznatno izdvajanje sredstava što je bilo uslovljeno, između ostalog, i društveno-ekonomskom krizom zadnjih godina.

Prijedlog promjena

Obrazovanje odraslih finansiralo bi se iz budžeta Republike i jedinice lokalne samouprave, shodno usvojenim prioritetima u programu obrazovanja odraslih (javna sredstva), i iz drugih izvora (poslodavci, polaznici, pojedinci, NVO, fondovi, međunarodne institucije, domaće i strane fondacije, zadužbine idr.).

Iz javnih izvora finansiralo bi se investiciono održavanje, materijalni troškovi, troškovi izvođenja nastave i dr. u skladu sa godišnjim planom.

Obrazovanje finansirano iz javnih izvora, ne bi trebalo da bude participirano sredstvima polaznika.

Kod programa za obrazovanje odraslih koji se sufinansiraju iz javnih izvora ili donacija, participacija bi se srazmjerno smanjivala.

Osnovno i niže srednje obrazovanje država bi finansirala u cjelosti.

Za srednje, više i visoko obrazovanje i određene vidove sticanja kvalifikacija, država, jedinica lokalne samouprave, odnosno drugi zainteresovani poslodavci i pojedinci, dogovarali bi učešće u finansiranju.

8. 16. Sistem vrednovanja

Sadašnje stanje

Ocjenjivanje uspjeha kroz vanškolske oblike obrazovanja odraslih vršilo se opisno: položio-nije položio, zadovoljio-nije zadovoljio, osposobljen-nije osposobljen za poslove i dr. Ocjenjivanje uspjeha odraslih za osnovno i srednje obrazovanje vršilo se u skladu sa redovnim sistemom ocjenjivanja mladih.

Prijedlog promjena

- Ocjenjivanje obrazovanja odraslih (osnovno, srednje, više i visoko) vršilo bi se prema propisanom sistemu ocjenjivanja za mlade,
- Obrazovanje i osposobljavanje odraslih putem kurseva (seminara i tečajeva), ocjenjivalo bi se opisno: "položio" i "nije položio",
- Dokvalifikacija, prekvalifikacija, obrazovanje uz rad - ocjenjivalo bi se opisno: "zadovoljio" i "nije zadovoljio", »osposobljen za poslove«, »nije osposobljen za poslove«,
- Potrebno bi bilo koristiti usluge specijalnih ustanova za periodične provjere stečenih znanja i vještina kao i za ocjenu ukupnog sistema odraslih.

8. 17. Sertifikati i diplome

Sadašnje stanje

Škole, narodni i radnički univerziteti i drugi organizatori obrazovanja odraslih (Zavod za zapošljavanje, Privredna komora idr.) koji su realizovali javno važeće

(verifikovane) nastavne planove i programe, polaznicima su izdavali uvjerenja, svjedočanstva, diplome, sa snagom javne isprave.

Poslodavci koji su obučavali radnike za potrebe tehnološkog procesa proizvodnje, po sopstvenim programima, izdavali su uvjerenja i sertifikate internog karaktera.

Škole, odnosno odjeljenja škola za obrazovanje odraslih, realizovale su programe koji važe za mlade u skladu sa postojećim propisima za osnovno i srednje obrazovanje, i u skladu sa tim, izdavali diplome i svjedočanstva.

Prijedlog promjena

Organizatori javnih programa za obrazovanje odraslih izdavaće diplome i svjedočanstva sa važnošću javne isprave.

Omogućiti sistemski priznavanje neformalno stečenih znanja i vještina. Organizatori programa za sticanje osposobljenosti, odnosno kvalifikacija, u skladu sa propisanim pravilima, katalozima zanimanja (nomenklatura zanimanja) i utvrđenim standardima znanja, a uz pribavljeno mišljenje nadležnih organa (Ministarstvo rada, Privredna komora, Savjet za obrazovanje odraslih), izdavali bi određene sertifikate, licence i uvjerenja.

8. 18. Kadrovi u obrazovanju odraslih

Sadašnje stanje

U sistemu obrazovanja u Crnoj Gori skoro da nema andragoškog profila kadra. Stanje je još složenije ako se ima u vidu da i taj mali broj koji se školovao na odgovarajućem fakultetu - nije mogao da nađe zaposlenje u struci.

Na Univerzitetu Crne Gore nema adekvatnih studija koje pripremaju kadrove iz ove oblasti, niti postoji specijalizovana institucija za praćenje ovog vida obrazovanja.

Andragoga nema ni u resornom ministarstvu.

U postojećim propisima se ne govori ni o potrebnoj stručnoj kvalifikaciji koju bi trebalo da imaju lica koja se bave obrazovanjem odraslih.

Prijedlog promjena

Resorno ministarstvo treba da unutar odgovarajućih institucija omogući formiranje stručnjaka koji bi analizirali, pratili i usmjeravali obrazovanje odraslih.

Organizatori obrazovanja odraslih i drugi učesnici u procesu obrazovanja odraslih (voditelji, instruktori, predavači), treba da imaju potrebna znanja iz andragogije, odnosno o metodama rada sa odraslima, organizacionim modelima,

specifičnostima učenja odraslih i sl., što bi se u ovom periodu, pored ostalog, moglo rješavati i putem intenzivnih specijalističkih kurseva.²²⁹

Promjene u propisima:

- U programe fakulteta koji školuju nastavni kadar, trebalo bi uključiti i izborni predmet opšta andragogija
- Mentora i pripremu za poseban stručni ispit treba obezbijediti i nastavnicima početnicima, koji su završili fakultete za obrazovanje nastavnika, a koji će se baviti obrazovanjem odraslih.
- Razviti sistem stalnog usavršavanja nastavnika-andragoga u skladu sa standardima i iskustvima razvijenog svijeta, prije svega EU.

8. 19. Opšte-kulturno obrazovanje odraslih

Sadašnje stanje

Pored radničkih i narodnih univerziteta, institucije kao što su: centri za kulturu, pozorišta, muzeji, galerije, biblioteke i dr., treba da organizuju javne tribine, književne večeri, izložbe, koncerte, sekcije, klubove, radionice, seminare, Internet-cafee, radi podizanja opšteg kulturnog nivoa obrazovanja građana, u kojima bi odrasli koristili slobodno vrijeme u funkciji permanentnog obrazovanja, obrazovanja za demokratiju, toleranciju, mir, ekološka znanja i dr., u skladu sa njihovim afinitetima i potrebama.

Sadržaj programa institucija se ne ostvaruje u dovoljnoj mjeri usljed brojnih teškoća sa kojima se susrijeću, (ekonomsko-finansijska situacija, nedostatak adekvatnog prostora, nenamjensko korišćenje postojećeg prostora, nedovoljno osposobljen kadar i dr.

Prijedlog promjena

- Organizovati radionice, kružoke koji bi okupljali grupe polaznika na istom projektu,
- formirati sekcije, klubove u kojima bi odrasli koristili slobodno vrijeme u funkciji permanentnog obrazovanja,
- organizovati seminare, tečajeve koji bi obuhvatili obrazovanje za demokratiju, toleranciju i mir,
- organizovati seminare, tečajeve za ekološko obrazovanje,
- pripremiti programe funkcionalnog opismenjavanja za ona lica koja su na niskom stepenu funkcionalne pismenosti,
- omogućiti starijim osobama obrazovanje u skladu sa njihovim potrebama.

²²⁹ Savez narodnih sveučilišta Hrvatske 1958. godine osnovao je ljetnje i zimske škole andragoga koje su do 1987. godine veoma uspješno organizovale 625 programa sa 16.785 učesnika koji su se bavili obrazovanjem odraslih.

Literatura

1. A.E. Monographs EAEA Uneskov Institut za obrazovanje Glosarij odraslih u Evropi /Paolo Federighi / Unesco
2. Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, (1997). Ljubljana.
3. Condorcet, M. J. A. N (1994)., Cing mémoires sur l'instruction publique, Flamarion, Paris.
4. Deregulation, Decentralization, Development — How to Enter the International Internet Market, Daniel M. Winokur, Senior Vice President, eGlobe, Ltd., and Executive TeleCard.
5. Draker, P. (1995). Menadžment za budućnost, Privredni pregled, Grmeč.
6. Đukanović, R. (2000). Obrazovanje nastavnika kao teorijski i pedagoško-andragoški problem, Vaspitanje i obrazovanje br. 4, Podgorica.
7. Edmund, K. (1999). Education Revised for a World in Transformation, Comparative Education, Volume 35, Number 2.
8. EI Conference, Education International, Round Table of member organisations from Central and Eastern Europe, (6-8 December 1999). Conclusions of the Round Table For a quality public education for all in an integrated Europe (Internet document), Slovakia, Bratislava.
9. EI Conference: Education International Round Table of Unions from Central and Eastern Europe, (24-26 November 1997). Fuding and Decentralization of Educational systems in Central and Eastern Europe, Hungary, Budapest.
10. European Commission, (1999). Minutes of the consultation of the social partners and European associations in the field of education
11. Godišnjak 1997, 98, 99. Republički Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica
12. Izgradnja sistema neformalnog obrazovanja i obuke u Crnoj Gori, (2000). Ekonomski fakultet-Podgorica, Zavod za zapošljavanje Republike Crne Gore, Podgorica,
13. Laeng, M. (1997). Apprendisti Stregoni (Sorcerers' Apprentices). Turin, Il Segnalibro.
14. Mijanović, N. (1999). Pogledi na reformu obrazovanja, Vaspitanje i obrazovanje br. 4, Podgorica.
15. Nacionalna federacija nastavnika za obrazovanje odraslih i mladih, (1997). Drugo izdanje, Danska.
16. Obrazovanje odraslih, (1999). Ključni podaci o obrazovanju u Evropi,
17. Pravilnik o pripremi za zapošljavanje, Službeni list Republike Crne Gore, 38/96, Podgorica.
18. Savićević, D. (1983). »Čovjek i doživotno obrazovanje«, Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, Titograd.
19. Socrates, Compendium (1996). Adult Education, European Commission
20. Statistički godišnjak RCG 1996. i 1999. godine, Podgorica.
21. Vukićević, S. (2000). Usavršavanje nastavnika na relaciji motivisanosti radnog ponašanja, Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu, 4, Podgorica

PRILOZI

Na osnovu člana 12, stav 3 Uredbe o Vladi Republike Crne Gore ("Službeni list RCG", br. 15/94 i 4/97) Vlada Republike Crne Gore, na sjednici od 4. januara 2001. godine, donijela je

ODLUKA O OBRAZOVANJU SAVJETA ZA PROMJENE U OBRAZOVANJU REPUBLIKE CRNE GORE

Član 1.

Obrazuje se Savjet za promjene u obrazovanju Republike Crne Gore (u daljem tekstu: Savjet).

Član 2.

Zadatak Savjeta je da:

- analizira stanje i dostignuća u obrazovanju,
- razmatra strategiju (opštih i posebnih ciljeva) procesa promjena u obrazovanju;
- daje mišljenje na projekte i programe za promjene u obrazovanju;
- razmatra i predlaže mjere za realizaciju projekata i programa promjena u obrazovanju;
- razmatra nacрте zakona i drugih propisa i ocjenjuje njihovu usaglašenost sa savremenim tendencijama promjena u obrazovanju;
- sagledava i razmatra kompatibilnost promjena u obrazovanju sa standardima Evropske unije.

Član 3.

Za članove Savjeta imenuju se:

- za predsjednika

1. akad. prof. dr Dragan Vukčević, Pravni fakultet - Podgorica,

- za članove:

1. akad. prof. dr Branislav Ostojić, Filozofski fakultet - Nikšić
2. akad. prof. dr Petar Vukoslavčević, Mašinski fakultet - Podgorica,
3. akad. prof. dr Miodrag Perović, Prirodno-matematički fakultet - Podgorica;
4. akad. prof. dr Slobodan Backović, Prirodno-matematički fakultet Podgorica
5. prof. dr Predrag Ivanović, Ekonomski fakultet - Podgorica;

6. prof. dr Perko Vukotić, Prirodno-matematički fakultet - Podgorica;
7. prof. dr Ratko Đukanović, Filozofski fakultet - Nikšić;
8. prof. dr Miladin Vuković, Filozofski fakultet - Nikšić;
9. prof. dr Žarko Mirković, Muzička akademija - Cetinje;
10. prof. dr Sreten Škuletić, Elektrotehnički fakultet - Podgorica;
11. prof. dr Dragan Radonjić, Pravni fakultet - Podgorica;
12. prof. dr Božidar Šekularac, pomoćnik ministra za nauku i Univerzitet - Podgorica;
13. prof. dr Dragan Koprivica, Filozofski fakultet - Nikšić;
14. mr Živko Andrijašević, Filozofski fakultet - Nikšić;
15. prof. dr Marko Camaj, Filozofski fakultet - Nikšić;
16. doc. dr Ratko Radović, Klinički centar Crne Gore - Podgorica;
17. doc. dr Slavka Gvozdenović, Filozofski fakultet - Nikšić;
18. mr Mirjana Kuljak, Ekonomski fakultet - Podgorica;
19. Radovan Damjanović, pomoćnik ministra za prosvjete - Podgorica;
20. Slobodan Daković, direktor JP Elektroprivreda Crne Gore - Nikšić;
21. Ivo Armenko, direktor HTP Budvanska Rivijera,
22. Mihailo Banjević, direktor KAP-a - Podgorica;
23. Đoko Rajković, direktor AD "Plantaže" - Podgorica;
24. Miodrag Caušević, potpredsjednik Privredne komore Crne Gore Podgorica;
25. Branislav Bojanić, direktor Republičkog zavoda za zapošljavanje - Podgorica;
26. Svetozar Bulatović, predsjednik Sindikata prosvjete, nauke, kulture i sporta - Podgorica;
27. Pavle Čukić, profesor pedagogije, OŠ "Radomir Mitrović" - Berane;
28. Uroš Zeković, profesor engleskog jezika, Institut za strane jezike, Podgorica
29. Tatjana Novović, prosvjetni inspektor za predškolsko vaspitanje i obrazovanje, Ministarstvo prosvjete i nauke - Podgorica;
30. Zuvdija Hodžić, književnik - Podgorica;
31. Gojko Jelovac, direktor OŠ "Vladimir Nazor" - Podgorica;
32. Faik Muhović, direktor OŠ "Saljko Aljković" - Pljevlja;
33. Drago Čantrić, direktor Gimnazije "Panto Mališić" - Berane;
34. dr Nail Draga, direktor OŠ "Bedri Elezaga", Vladimir - Ulcinj;
35. Borislav Kaščelan, direktor Zavoda za profesionalnu rehabilitaciju lica sa oštećenjima sluha i govora - Kotor;
36. Dragan Perović, direktor Elektrotehničke škole - Nikšić.

Za sekretara:

Načelnik Odjeljenja za obrazovanje u Ministarstvu prosvjete i nauke.

Član 4.

Radi razmatranja pitanja iz svoje nadležnosti Savjet može formirati radna tijela.

Aktom o formiranju tijela iz stava 1 ovog člana utvrđuju se poslovi i zadaci, sastav i način njihovog rada.

Poslovníkom o radu određuje se način rada Savjeta.

Član 5.

Sredstva za rad Savjeta obezbjeđuju se u Budžetu Republike, u okviru sredstava Ministarstva prosvjete i nauke.

Članovima Savjeta pripada naknada za rad u skladu sa posebnim aktom.

Član 6.

Savjet o svom radu podnosi izvještaj Vladi tromjesečno.

Član 7.

Stručne i administrativne poslove za potrebe Savjeta obavlja Ministarstvo prosvjete i nauke.

Član 8.

Ova odluka stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u "Službenom listu RCG".

Broj: Podgorica, 4. januar 2001. godine

Vlada Republike Crne Gore
PREDSJEDNIK
Filip Vujanović

Na osnovu člana 38s Uredbe o organizaciji i načinu rada državne uprave (»Službeni list Republike Crne Gore«, br. 8/93, 39/93, 19/95, 7/97 i 18/98), ministar prosvjete i nauke, donosi

RJEŠENJE O IMENOVANJU KOMISIJA ZA PROMJENE U OBRAZOVANJU

KOMISIJA ZA PREDŠKOLSKO VASPITANJE I OBRAZOVANJE

1. Tatjana Novović, predsjednik komisije,
2. Nataša Mićović, sekretar,
3. Vjera Filipović,
4. Pero Vuksanović,
5. Milijana Milidrag,
6. Milovan Savićević,
7. Zorica Radović,
8. Divna Popović,
9. prof. dr Vesna Vučinić,
10. Fran Vuljaj i
11. Milja Vujačić

KOMISIJA ZA OSNOVNO OBRAZOVANJE

1. prof. dr Slobodan Backović, predsjednik komisije,
2. Miodrag Vučeljić, zamjenik predsjednika,
3. Goran Terzić, sekretar,
4. prof. dr Ljubinka Milošević,
5. Ljubomir Kovačević,
6. Miroslava Obradović
7. Nermin Hajdarpašić,
8. Dušanka Popović
9. Nada Radonjić,
10. Jasmina Vukašević,
11. dr Petar Đuravčaj,
12. Saša Milić,
13. Slobodan Savović,
14. Dragana Stanišić,
15. Miloš Vujičić,
16. Anđela Jaćimović,
17. Veslinka Golubović,
18. Zorica Minić

KOMISIJA ZA GIMNAZIJU

1. prof. dr Dragan Radonjić, predsjednik komisije,
2. Vidosava Kaščelan, zamjenik predsjednika,
3. Divna Paljević – Šturm, sekretar,
4. Miroljub Ralević,
5. Dragica Anđelić,
6. mr Dragan Bogojević,
7. prof. dr Marko Camaj,
8. prof. dr Žana Kovijanić,
9. Zorica Kotri,
10. Srđa Popović,
11. Slavica Vujović,
12. Saša Nikolić,
13. Nađa Durković,
14. Jadranka Grbović

KOMISIJA ZA STRUČNO OBRAZOVANJE

1. prof. dr Perko Vukotić, predsjednik komisije,
2. Maljota Nuculović, zamjenik predsjednika,
3. Željko Raičević, sekretar,
4. prof. dr Lidija Stefanović Kaljaj,
5. Savo Pejović,
6. mr Blaženka Petričević,
7. Božidar Mimović,
8. Đorđije Polović,
9. Vesna Dragutinović,
10. prof. dr Nikola Mijanović,
11. Branka Martinović,

12. Miomir Radović,
13. Mila Burić,
14. Radomir Sušić,
15. Mijajlo Đurić,
16. Radovan Popović,
17. mr Vukašin Zogović

KOMISIJE ZA OBRAZOVANJE ODRASLIH

1. prof. dr Ratko Đukanović, predsjednik komisije;
2. Vjera Kovačević, zamjenik predsjednika;
3. mr Radoslav Milošević Atos, sekretar
4. Božidar Šišević,
5. Duško Rajković,
6. Goran Šćepanović,
7. Milisav Ćipranić,
8. Dimitrije Radulović,
9. mr Miloica Zindović,
10. Nataša Gazivoda,
11. Mitar Jovanović
12. Dragan Nikolić,
13. Radmila Jaredić,
14. Jovan Ivanović

Zadatak komisija je da sačine analizu postojećeg stanja po segmentima obrazovanja i vaspitanja, da naprave uporednu analizu istog sa najmanje tri zemlje Evropske unije, koje su u ovoj oblasti ostvarile značajniji razvoj, a čiji primjer bi bio najkompatibilniji sa našom obrazovom politikom, da napravi prijedlog mjera, nacrt dokumenta (za "Knjigu promjena", nacrt zakona i dr.) da dostave ministru i predsjedniku Savjeta za promjene u obrazovanju RCG na razmatranje i usvajanje.

Ministar
Dragan Kujović

Shema 3. Struktura stručnog obrazovanja

